

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE JEOPOLİTİK: TÜRKİYE VE
AFGANİSTAN ÖRNEKLERİ**

Hakan YILMAZ

Doktora Tezi

Ankara, 2023

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE JEOPOLİTİK: TÜRKİYE VE AFGANİSTAN
ÖRNEKLERİ

Hakan YILMAZ

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Hakan YILMAZ tarafından hazırlanan ‘‘Soğuk Savaş Dönemi’nde Jeopolitik: Türkiye ve Afganistan Örnekleri’’ başlıklı bu çalışma, 14.07.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Başkan)

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Danışman)

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN (Üye)

Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ (Üye)

Prof. Dr. Yonca İLDEŞ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../2023

Hakan YILMAZ

¹ “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Hakan YILMAZ

ÖZET

YILMAZ, Hakan. *Soğuk Savaş Dönemi'nde Jeopolitik: Türkiye ve Afganistan Örnekleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Batı'nın uluslararası sistemde üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte geri kalan toplumlar, Batı'da yaşanan gelişimi yakalamak için uzun süren bir mücadeleye girişmiştir. Türkiye ve Afganistan, bu doğrultuda, Batı'da başlayan dönüşümü yakalayabilmek için modernleşme deneyimi yaşamışlardır. Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı başlattığı Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve büyük bir modernleşme projesini hayata geçirmesi Afganistan'daki modernleşme hareketlerine de ilham vermiştir. Son birkaç yüzyıldır sömürgeci devletlerin tehditleriyle karşı karşıya kalan her iki ülke Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet tehdidine maruz kalmışlardır. Türkiye, izlediği politikalarla Sovyet tehdidini bertaraf etmiş; Afganistan ise Sovyet işgaline maruz kalmıştır. Her iki ülkenin de önemli jeopolitik konuma sahip olması çalışma konusu olarak bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışmamızda önemli bir jeopolitik konuma sahip olmanın ülkelere her zaman avantaj sağlayıp sağlamadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Jeopolitikle ilgili yapılan çalışmalarda jeopolitiğin ülkelere sunduğu fırsatlar üzerinde durulmaktadır. Ancak önemli bir jeopolitik konuma sahip olmak ülkeler için her zaman iyi bir fırsat olmayabilmektedir. Önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Afganistan, tarih boyunca büyük güçlerin rekabetine maruz kalmış ve savaşların odağı hâline gelmiştir. 19. yüzyıldaki İngiliz-Rus rekabeti ve 20. yüzyıldaki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) rekabeti Afganistan'ın istikrarsız olmasına sebebiyet vermiştir. Soğuk Savaş Dönemi, Türkiye'nin jeopolitiği, Afganistan'ın jeopolitiği gibi konularda ayrı ayrı çalışmalar yapılmış olsa da diğer araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye ve Afganistan örnekleri üzerinden jeopolitik kavramı bütüncül ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde jeopolitik kavramının kavramsal ve kuramsal çerçevesi ele alınmış ve önemli jeopolitik teoriler irdelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ABD ve SSCB ekseninde gelişen Soğuk Savaş Dönemi ele alınmış ve bu dönemde kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Varşova Paktı gibi kuruluşlar incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde jeopolitik teoriler çerçevesinde Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve Afganistan örnekleri jeopolitik, ekonomik ve siyasi faktörler üzerinden ayrı ayrı incelenmiş ve sahip oldukları jeopolitik konumlarının ülkelere sunduğu tehdit ve fırsatları değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Soğuk Savaş Dönemi, Jeopolitik, Türkiye, Afganistan, ABD, SSCB.

ABSTRACT

YILMAZ, Hakan. *Geopolitics in the Cold War Period: Turkey and Afghanistan Examples*, PhD Thesis, Ankara, 2023.

With the West gaining supremacy in the international system, other societies embarked on a protracted struggle to catch up with the advancements seen in the West. In this direction, Turkey and Afghanistan have experienced modernisation in order to catch up with the transformation that started in the West. The success of Mustafa Kemal's National Struggle against imperialism and the implementation of a major modernisation project inspired the modernisation movements in Afghanistan. Both countries, which faced threats from colonialist states for the last few centuries, were exposed to the Soviet threat during the Cold War. Turkey eliminated the Soviet threat with the policies it pursued, while Afghanistan became subject to Soviet occupation. The significant geopolitical positions of both countries make them suitable subjects for this study. Our study seeks to answer the question of whether an important geopolitical position does not always guarantee favorable outcomes for countries. In studies on geopolitics, the opportunities offered by geopolitics to countries are emphasised. However, having an important geopolitical position may not always be a good opportunity for countries. Afghanistan, which has an important geopolitical position, has been subjected to the competition of great powers throughout history and became the focus of wars. Afghanistan experienced instability due to the rivalry between Britain and Russia in the 19th century and the USA-USSR rivalry in the 20th century. Although separate studies have been conducted on issues such as the Cold War Period, Turkey's geopolitics and Afghanistan's geopolitics, unlike other studies, this study analyses the concept of geopolitics holistically and comparatively through the examples of Turkey and Afghanistan. In the first part of the study, the conceptual and theoretical framework of the concept of geopolitics is discussed and important geopolitical theories are analysed. In the second part of the study, the Cold War Period, which developed on the axis of the USA and the USSR, is discussed and organisations such as the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Warsaw Pact established in this period are examined. In the third part of the study, within the framework of geopolitical theories, the examples of Turkey and Afghanistan during the Cold War Period are analysed separately through geopolitical, economic and political factors, and the threats and opportunities offered to countries by their geopolitical positions are evaluated.

Keywords

Cold War Period, Geopolitics, Turkey, Afghanistan, USA, USSR.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	xiv
GİRİŞ	1
I. Çalışmanın Konusu.....	4
II. Çalışmanın Amacı	6
III. Çalışmanın Problematiği.....	6
IV. Çalışmanın Yöntemi	8
1. BÖLÜM: JEOPOLİTİK: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	9
1.1. JEOPOLİTİK KAVRAMI	9
1.1.1. Jeopolitiğin Tanımı ve Kapsamı	13
1.1.2. Jeopolitiğin Unsurları.....	19
1.1.3. Coğrafi Konum	19
1.1.4. Siyasal ve Kültürel Değerler	21
1.1.5. Ekonomik Yapı	22
1.1.6. Siyasi Yapı	24
1.1.7. Ülkenin Yüzölçümü	25

1.1.8. Doğal Kaynaklar	26
1.1.9. Nüfus.....	27
1.1.10. Bilim ve Teknoloji	27
1.1.11. Zaman.....	28
1.2. JEOPOLİTİĞİN ÖNEMİ	28
1.2.1. Jeopolitik ve Dış Politika Arasındaki İlişki	30
1.2.2. Jeopolitik ve Ulusal Güç Arasındaki İlişki	32
1.2.3. Jeopolitik ve İstikrar İlişkisi.....	33
1.3. JEOPOLİTİK TEORİLER.....	35
1.3.1. Sir Halford Mackinder ve Kara Hâkimiyeti Teorisi	36
1.3.2. Nicholas John Spykman ve Kenar Kuşak Teorisi.....	41
1.3.3. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyeti Teorisi	47
1.3.4. Alexander Procofieff De Seversky ve Hava Hâkimiyeti Teorisi.....	51
1.3.5. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası Teorisi.....	54
1.3.6. Alexandr Gelievich Dugin ve Yeni Avrasyacılık Teorisi.....	56
1.3.7. Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Teorisi	60
1.3.8. Samuel Huntington ve Medeniyetler Çatışması Teorisi	63
1.3.9. Everett C. Dolman ve Uzay Hâkimiyeti Teorisi	66
2. BÖLÜM: İKİ KUTUPLU DÜNYA: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ	71
2.1. SOĞUK SAVAŞ KAVRAMI.....	71
2.1.1. Soğuk Savaş'ın Kökenleri.....	75
2.1.2. Soğuk Savaş Dönemi Jeopolitiği	80
2.1.3. Silahlanma Yarışı.....	81
2.1.4. Soğuk Savaş Dönemi'nde Propaganda	87
2.2. BATI BLOKU AÇISINDAN SOĞUK SAVAŞI ANLAMLANDIRMAK	94
2.2.1. George Kennan'ın Düşünceleri ve Uzun Telgraf	97

2.2.2. ABD Dış Politikası ve Soğuk Savaş	101
2.2.2.1. Truman Doktrini	103
2.2.2.2. Marshall Planı.....	107
2.2.3. Türkiye ve Yunanistan'a Yönelik Sovyet Tehdidi	109
2.2.4. Yeni Bir Uluslararası Düzen Oluşturma Çabaları.....	115
2.2.5. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Kuruluşu ve Fonksiyonu	119
2.2.6. NATO'nun Temel Fonksiyonu	125
2.3. DOĞU BLOKU AÇISINDAN SOĞUK SAVAŞ'I ANLAMLANDIRMAK.....	126
2.3.1. Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler Birliği'nin Dış Politikasının Genel Görünümü	131
2.3.2. Sovyetler Birliği'nin Yayılmacılık Politikası	133
2.3.3. Varşova Paktı	138
2.3.4. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi ve Sovyetler Birliği'nde Sosyalist Rejimlerin Çöküşü	142
3. BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE JEOPOLİTİK TEORİLER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE VE AFGANİSTAN ÖRNEKLERİ	146
3.1. 20. YÜZYILDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	146
3.1.1. Bir Kavram Olarak Modernleşme	148
3.1.2. Türk Modernleşmesine Genel Bir Bakış.....	151
3.1.3. Modernleşme ve Jeopolitik İlişkisi	154
3.2. TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK ÖZELLİKLERİ.....	156
3.2.1. Kültürel Özellikleri	158
3.2.2. Ekonomik Özellikleri.....	160
3.2.3. Tarihi Özellikleri.....	163
3.2.4. Coğrafi Özellikleri	164
3.2.5. Jeopolitik Teoriler Bağlamında Türkiye'nin Konumlandırılması	166
3.2.6. Soğuk Savaş Jeopolitiğinin Türkiye'ye Sunduğu Fırsatlar.....	168

3.2.7. Soğuk Savaş Jeopolitiğinin Türkiye'ye Yönelik Tehditleri.....	172
3.3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	175
3.3.1. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve ABD İlişkileri.....	178
3.3.2. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve SSCB İlişkileri	182
3.4. 20. YÜZYILDA AFGAN TOPLUMUNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	185
3.4.1. Afgan Modernleşmesine Genel Bir Bakış	189
3.5. AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖZELLİKLERİ	192
3.5.1. Kültürel Özellikleri	194
3.5.2. Ekonomik Özellikleri.....	197
3.5.3. Tarihi Özellikleri.....	198
3.5.4. Coğrafi Özellikleri	200
3.5.5. Jeopolitik Teoriler Bağlamında Afganistan'ın Konumlandırılması.....	202
3.6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	204
3.7. SSCB'NİN AFGANİSTAN'I İŞGALİ VE SONUÇLARI.....	206
3.7.1. Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan ve ABD İlişkileri.....	210
3.7.2. Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan ve SSCB İlişkileri	212
3.7.3. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve Afganistan Jeopolitiğinin Mukayesesi.....	215
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA	225
EKLER.....	266
EK-1. ABD Türkiye'ye Afyon Yetiştiriciliği Yasağını Kaldırmaması Çağrısında Bulunacak.....	266
EK-2. Sovyet Gazetesi Türkiye'yi Nazilere Yardım Etmekle Suçluyor	267
EK-3. Türkiye Toprak Vermeyecek	268
EK-4. Sovyetler Afganistan'dan Çekilsin	269

EK-5. Brejnev Afganistan Konusunda Doğru Söylemiyor	270
EK-6. Almanya'nın Mağlubiyeti Sonrası Stalin'in Türkiye'ye Gönderdiği Teşekkür Mesajı	271
EK-7. Türkiye İle Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya Arasında İmzalanan Antlaşmaya İlişkin Kararname	272
EK-8. Mektep Dergisi.....	274
EK-9. İktibas Dergisi	275
EK-10. Harp Akademileri Bülteni.....	276
EK-11. Ordu Dergisi.....	277
EK-12. Kara Kuvvetleri Dergisi	278
EK-13. Silahlı Kuvvetler Dergisi	279
EK-14. İslami Düşünce Dergisi.....	280
EK-15. Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi	281
EK-16. Tez Çalışması Orijinallik Raporu Beyanı	282
EK-17. Etik Kurul / Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu.....	284

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
c.	: Cilt
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
COMINFORM	: Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu
çev.	: Çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MAD	: Mutual Assured Destruction
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RFE	: Radio Free Europe
RL	: Radio Liberty
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vd.	: ve diğerleri
VOA	: Voice of America

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. NATO – Varşova Paktı Kıyaslaması	140
Tablo 2. Marshall Planı Tiraj Haklarından Tarıma Ayrılan 1 Milyon 508 Bin Dolarlık Maddeler ve Satın Alınan Ülkeler	162

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 19. Yüzyıldan Önce Doğu Avrupa	37
Şekil 2. Latin Yarımadasında Almanya'nın Konumu.....	38
Şekil 3. Mackinder Jeopolitiğinde Dünya.....	39
Şekil 4. Doğal Güç Merkezleri	41
Şekil 5. Kenar Kuşak Teorisinde Dünya	43
Şekil 6. Dünya Kömür ve Demir Rezervleri.....	45
Şekil 7. Avrasya Jeopolitik Haritası.....	46
Şekil 8. İngiliz Kanalı ve Kuzey Denizi	48
Şekil 9. Mahan'ın Haritasında Akdeniz	51
Şekil 10. Severesky'e Göre Hava Kuvvetlerinin Rolü	52
Şekil 11. Avrasya Satranç Tahtası	55
Şekil 12. Dugin'e Göre Rusya'nın Güneyinin Jeopolitik Bölümleri.....	58
Şekil 13. Medeniyetlerin Haritası	64
Şekil 14. Dolman'ın Uzay Haritası.....	69
Şekil 15. Watching the Bear	87
Şekil 16. Make Mine Freedom Animasyon Filminin Başlangıcında Yer Alan Görsel ..	89
Şekil 17. Jim Berryman Tarafından 1953 Yılında Çizilen Bir Karikatür	90
Şekil 18. Soğuk Savaş Dönemi'nde CIA'in Faaliyetlerine Yönelik Bir Karikatür.....	91
Şekil 19. 1950 Yılında Yayımlanan Bir Sovyet Karikatürü	92
Şekil 20. Afganistan'da Sovyet Film Haftası Programı.....	93
Şekil 21. NATO Askeri Teşkilatı	122
Şekil 22. SSCB'nin Toprak Kazanımlarını Gösteren Bir İngiliz Haritası 1939-1947..	136
Şekil 23. 1939-1947 Yılları Arasında Avrupa'da Bölgesel Değişim	137
Şekil 24. Soğuk Savaş Dönemi'nde Karşıt İdeolojilere Sahip Avrupa Haritası.....	141
Şekil 25. Afganistan Haritası	193
Şekil 26. Afganistan'ın Etnik Kimlik Dağılım Haritası	196
Şekil 27. Afganistan Siyasi Haritası	201

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Kitlesel ölümlerin yaşandığı İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında küresel ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların boy gösterdiği bir ortamda ABD ve SSCB ekseninde gerçekleşen gerilim hattında Türkiye ve Afganistan örnekleri üzerinden jeopolitik kavramının etkilerini ele alan bu çalışma kıymetli hocalarımla ve ailemin desteği olmasaydı şüphesiz tamamlanamazdı. Çalışmanın ortaya çıkma sürecinde desteklerini esirgemeyen kıymetli Danışmanım Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ ve kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN, Prof. Dr. Yonca İLDEŞ ve Prof. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ'ye kalpten teşekkür ederim. Hayatımın her döneminde yaşadığım tüm stres ve zorlukları paylaşan aileme minnettarım. Yine sürecin verdiği belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik yardımları dolayısıyla ismini anmadığım hocalarıma, arkadaşlarıma ve Enstitü'nün kıymetli personellerine teşekkür ederim.

GİRİŞ

Uluslararası politikanın tarihini, süper güçlerin tarihi şeklinde değerlendiren Kenneth Waltz, uluslararası düzen içinde tüm devletlerin kaderlerinin, daha büyük devletler tarafından belirlendiğini ve uluslararası düzende kaos ve mücadelenin egemen olduğunu savunmaktadır.¹ Bu bağlamda, güç mücadelelerinde sosyal, ekonomik, askeri, teknolojik ve kültürel dinamikler başta olmak üzere birçok değişkenin jeopolitik temelde etkili olduğu görülmektedir. Uluslararası sistem, devletlerin diğer devletler ile olan iletişim ve etkileşimine dayanmaktadır. Hedley Bull, sınıflandırma bakımından hangi niteliğe sahip olduğu fark etmeksizin her devletin, bütünü bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda güç dengesi ne olursa olsun bir ilişki biçimi söz konusudur. Bunun sonucunda da her devletin birbirini etkilemesi küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucudur.²

Tarihte birçok devlet ortaya çıkmış, gelişmiş ve yok olmuştur. Devletlerin bu dinamik nitelikleri, canlı bir organizma olarak nitelendirilmelerinde önemli bir araçtır. Yapı olarak devlet, her canlı gibi gelişmeyi amaçlamaktadır. Her devletin amacının aynı olması ise kaçınılmaz olarak mücadele ve istikrarsızlık ortamına neden olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzende iki kutuplu bir yapı meydana gelmiş ve taraflar için dünyayı yeniden kendi çıkar ve ideolojileri doğrultusunda şekillendirme fırsatı doğmuştur. Ancak oluşan iki kutuplu yapıyı temsil eden her iki devlet de çatışmayı göze alamamıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde jeopolitiğin "somut" olarak anlam kazanması da bu gelişme sonucunda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Yves Lacoste'a göre coğrafya savaşmak içindir. Çünkü coğrafya önce savaş yapmaya yaramaktadır.³

Her bilim için, her bilgi için bilgi kuramsal önkoşullar sorunu ortaya atılmalıdır; bilimsel süreç, bir tarihe bağlıdır ve bir yandan ideolojilerle ilişkileri içinde, öte yandan uygulama ya da iktidar olarak düşünülmelidir. 'Coğrafya önce savaş yapmaya yarar' sözü, sadece askerî harekâta yarar anlamına gelmez; sadece şu ya da bu düşmana karşı açılması gereken savaş

¹ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, Waveland Press, Illinois, 2010, s. 103.

² Hedley Bull, "Die anarchische Gesellschaft", Ed. Kaiser Karl and Schwarz Hans-Peter, **Weltpolitik – Strukturen, Akteure, Prozesse**, Bundeszent, Bonn, 1987, s. 32.

³ Yves Lacoste, **Coğrafya Savaşmak İçindir**, Çev. Aylin Ertan, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 14.

olasılığına karşı değil, aynı zamanda devlet örgütünün, üstünde güç kullandığı insanları daha iyi denetlemek amacıyla bölgeleri düzenlemesine yarar.⁴

Jeopolitik, güç ve iktidar bağlamında ele alınması gereken küresel bir nitelik taşımaktadır. Politik planlamada belirlenecek stratejinin niteliğini de doğrudan etkilemektedir. Alman coğrafyacı ve antropolog Friedrich Ratzel'in 1897'de yayımlanan *Siyasi Coğrafya (Politische Geographie)* adlı eserinde yer alan fikir ve yorumları, klasik jeopolitiğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁵ Ratzel'e göre bir hücreden meydana gelen ve organizmaya benzeyen devletin, bir organizma gibi kendi gelişim kanunları vardır.⁶

Rudolf Kjellén, Ratzel'in *devletin sadece yaşayan bir organizma olduğu fikrine ek olarak, büyük entelektüel ve ahlaki yeteneklerle donatılmış duyarlı bir varlık olduğunu eklemiş ve devletin yaşayan bir organizma olduğu düşüncesine ciddi bir değişiklik getirmiştir.*⁷ Kjellén, devlet kavramını insana benzeterek canlılığına ve dinamik yapısına işaret etmektedir. Her devletin insana benzer şekilde kendine has özellikleri bulunmaktadır ve jeopolitik de devlet karakterine etki etmektedir. *Siyasi Coğrafya* isimli eseriyle Ratzel de tıpkı Kjellén gibi devletleri canlı organizmalar olarak betimlemektedir. Her devlet, organizmalara benzer biçimde büyümeyi ve gelişmeyi amaçlamaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması için de "beslenmesi" veya bir alana "yayılması" gerekmektedir.⁸ Dolayısıyla jeopolitik, bir eylemden daha derin bir yapıyı tanımlamaktadır. Jeopolitik; disiplinli, planlı ve gelecek odaklı bir strateji geliştirilmesi için coğrafi niteliklerin hesaba katılarak bütüncül bir yaklaşım sergilenmesidir.

Jeopolitik kavramının ortaya çıkışında ve bilim dalı olarak ele alınmasında birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden en önemlisi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte oluşan yeni dünya düzenidir. Burada 'yeni dünya düzeni' vurgusunun yapılmasının sebebi, savaş boyunca Avrupa'nın maddi ve manevi olarak büyük bir yıkıma uğramasının hemen ardından aslında uluslararası bir düzenin kalmamış olması ve

⁴ Lacoste, **a.g.e.**, s. 14.

⁵ İhsan Bakar, **Jeopolitik Yaklaşımlar Çerçevesinde Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus Yönelişleri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 10.

⁶ Seyedmohammad Seyedi Asl, **İran'ın Dış Politikasında Şii Mezhep Faktörünün Etkisi ve Kullanımı: Jeopolitik Bir Değerlendirme**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021, s. 8.

⁷ Firas Elias, **İran'ın Jeopolitik Doktrini ve İslam Dünyasındaki Etkisi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021, s. 16.

⁸ Pascal Boniface, **Herkes İçin Jeopolitik**, Erdem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 10-11.

bu düzensizliği fırsat bilen ve kendi ideolojileri, çıkarları ve hedefleri doğrultusunda şekillendirmeyi amaçlayan iki süper gücün mücadelesidir. Gelişme, büyüme ve yayılma amacındaki iki süper güç, savaşın hemen ardından yeni bir savaşa girişmemiş, savaş çıkma ihtimâli her zaman yakından hissedildiği için çeşitli stratejiler geliştirmek suretiyle etki alanlarını genişletmişlerdir.

ABD açısından bakıldığında, jeopolitiğin kapsamlı bir biçimde ele alınması sonrasında bu ülkenin dış politikadaki yaklaşımı değişmiş, yeni dünya düzenini kendi isteği doğrultusunda şekillendirmek amacıyla ekonomik yardımlar ve propagandanın yanı sıra askeri ve teknolojik hamleler ile iş birliği kapsamında oluşturulan kurumsal birlikler başta olmak üzere farklı stratejileri titizlikle uygulamıştır. SSCB ise dış politikasında hem ideolojik anlamda hem de toprak üzerinden genişlemeyi hedeflerken, aynı zamanda da “karşı” tarafta bulunan diğer süper güçle mücadele etmeyi amaçlamıştır. ABD’nin fiziksel alanda yayılmak gibi bir hedefi olmamışken SSCB’nin Avrupa’ya komşu olması itibarıyla fiziksel alanda yayılma hedefinin olması, iki süper güç arasında gelişen mücadelenin temel farkını teşkil etmektedir. Mücadelede temel nokta ise her iki süper gücün de jeopolitiğe verdikleri önem ve coğrafyayı politik bağlamda değerlendirmeleridir. Başka bir ifadeyle, her iki süper güç de Soğuk Savaş Dönemi boyunca hem kendi hem de etki etmeyi amaçladıkları devletlerin coğrafyalarını ve bu coğrafyaların niteliklerini dış politika bağlamında önemli bir aktör olarak değerlendirmiş olmalarıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde jeopolitik kavramının ne olduğu, önemi, unsurları ve bunlara ilişkin farklı teoriler kavramsal bakış açısının ifade edilebilmesi için ele alınmaktadır. Çalışmanın temellerini oluşturan jeopolitik kavramı tıpkı küreselleşme, devlet ve düzen kavramları gibi sürekli gelişen dinamik yapıyla uluslararası düzenin açıklanması açısından önemlidir.

İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan uluslararası düzensizlik açıklanmış, çalışma kapsamında ele alınan iki süper gücün mücadeleleri bağlamında ortaya çıkan gerginliğe ve jeopolitiğe ilişkin neler yaptıkları örneklerle ifade edilmek üzere incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise jeopolitiğin öneminin anlaşılmasıyla Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve Afganistan örnekleri jeopolitik gerçekler çerçevesinde ayrı ayrı incelenmiş ve sahip oldukları jeopolitik konumlarının söz konusu ülkeler açısından ortaya çıkardığı tehditler ve fırsatlar değerlendirilmiştir.

I. Çalışmanın Konusu

İkinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemde iki kutuplu bir yapının ortaya çıkmasına sebep olmuş, Avrupa da bu bölünmeye dâhil edilmiştir. Bu dönemde ABD ve SSCB'nin iki ana güç olarak uluslararası sistemi yeniden şekillendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Belirtilen iki süper gücün oluşturduğu yapıda ise jeopolitik stratejilerin büyük bir önemi haizdir.

Tek kutuplu bir uluslararası sistemde üstün güce sahip devlet, sistemi kendi hedeflerine uygun bir şekilde düzenleme gücünü de elinde bulundurmaktadır.⁹ Diğer devletler ise tek üstün güce sahip devletin almış olduğu kararlar doğrultusunda uluslararası sistemde politikalarını şekillendirmektedir. Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ile SSCB arasında yaşanan gerginlik ortamı dünyada iki kutuplu bir yapı ile açıklanmaktadır.¹⁰ Çalışmada Türkiye ve Afganistan örneklerinin seçilmesi, her iki ülkenin de sahip olduğu kaynaklar ve buldukları coğrafyaların modernleşme ve modernleşmeye bağlı olarak çeşitlenen ihtiyaçları karşılayabilme potansiyelleri bakımından açıklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, her iki ülkenin coğrafi açıdan konumlarının “değerli” olmasının yanı sıra jeopolitik teoriler bakımından da önemli bir yere sahip olmaları çalışmada bu ülkelerin seçilmesinde önem arz etmektedir.

Afganistan'da uzun yıllar süren çatışma ve istikrarsızlık ortamının anlaşılabilmesindeki en önemli unsurlardan biri, coğrafi konumunun siyasal açıdan öneminin anlaşılmasıdır. Afganistan, jeopolitik değeriyle uzun yıllar boyunca küresel bağlamda güç mücadelelerinin merkezinde yer almıştır. Güney Asya'da yer alan ve denize bağlantısı

⁹ William C. Wohlforth, “Unipolarity, Status Competition and Great Power War”, *World Politics*, C. 61, S. 1, 2009, s. 40.

¹⁰ John J. Mearsheimer, Glenn Alterman, **The Tragedy of Great Power Politics**, WW Norton & Company, New York, 2001, s. 41.

bulunmayan kapalı bir kara devleti olan Afganistan için sınır komşularıyla ticari iş birliği ülkenin ekonomisi ve kalkınması açısından kritik öneme sahiptir.¹¹ Bu bağlamda, Orta Asya'nın giriş kapısı olarak nitelendirilebilecek olan ve büyük kara yolu üzerinde köprü vazifesi üstlenen Afganistan'ın benzeri olarak Türkiye de Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlamaktadır.

Türkiye, coğrafi konumu ve diğer jeopolitik özellikleri nedeniyle birçok medeniyetin doğup geliştiği bir yer olmuştur. Balkanlar-Kafkaslar-Orta Doğu kuşağından oluşan "yakın kara havzası" Türkiye'yi çevrelemektedir. Türkiye hem coğrafi bakımdan dünya ana kıtasının merkezini oluşturmakta hem de tarihsel bakımdan insanlık tarihinin ana hatlarının biçimlendiği sahalarda yer almaktadır. Türkiye, stratejik kaynakların yanında olmasının yanı sıra Doğu'nun ve Batı'nın veya "Hıristiyan Batı ve diğerlerinin" birbirinden ayrıldığı kırılma çizgisindedir.¹² Ayrıca Türkiye, Asya ile Avrupa'nın, diğer bir ifadeyle Doğu kültürü ile Batı kültürünün birbirinden ayrıldığı bir coğrafi konumu haizdir. Türkiye, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) ve Avrupa Birliği'nin (AB) coğrafi bakımdan sona erdiği noktada olup "sınırlar ülkesi" niteliği taşımaktadır.¹³ Sınırlar, küresel sistemin çağımızdaki temel aktörlerinden olan ulus-devletlerin egemenliklerinin göstergesi olarak siyasi, ticari ve kültürel hayatı ciddi şekilde etkilemektedir.¹⁴ Dolayısıyla NATO üyesi Türkiye'nin, gelecekte Doğu ile Batı arasındaki Soğuk Savaş Dönemi'ne kıyasla kendisini daha zor bir durumda bulması muhtemeldir. Çalışmanın konusunu oluşturan jeopolitik kavramının önemi ve niteliği, Soğuk Savaş Dönemi ele alındığında daha net anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem Türkiye'nin hem de Afganistan'ın jeopolitik bağlamda değerlendirilmesi, jeopolitik kavramının niteliğinin örnekler üzerinden açıklanmasına katkıda bulunmaktadır.

¹¹ Fotini Christia, "Afghanistan: A Cultural and Political History", *Middle East Journal*, C. 64, S. 4, 2010, s. 650.

¹² Erol Manisalı, "Soğuk Savaş Sonrasında Dünya ve Türkiye", *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 4, 2002, s. 7.

¹³ Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003.

¹⁴ Bülent Öztürk, **Jeopolitik Açından Sınır Güvenliği: Uludere Örneği**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016, s. 9.

II. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, önemli bir jeopolitik konuma sahip olmanın ülkelere her zaman avantaj sağlayıp sağlamayacağı sorusuna cevap aranmaktadır. Jeopolitikle ilgili yapılan çalışmalarda jeopolitiğin ülkelere sunduğu fırsatlar göze çarpmaktadır. Ancak önemli bir jeopolitik konuma sahip olmak ülkeler için her zaman iyi bir fırsat sağlamayabilmektedir. Önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Afganistan, tarih boyunca büyük güçlerin rekabetine maruz kalmış ve savaşların odağı hâline gelmiştir. 19. yüzyıldaki İngiliz - Rus rekabeti ve 20. yüzyıldaki ABD-SSCB rekabeti Afganistan'ın istikrarsızlığına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Soğuk Savaş Dönemi, Türkiye'nin jeopolitiği, Afganistan'ın jeopolitiği gibi konularda ayrı ayrı çalışmalar yapılmış olsa da diğer araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye ve Afganistan örnekleri üzerinden jeopolitik kavramı bütüncül ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu yönüyle çalışmanın dönemin Türk dış politikasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

III. Çalışmanın Problematiği

İnsanlık tarihi boyunca iletişim ve etkileşim, insanın doğası gereği zorunlu bir ihtiyaç olmuştur. Ancak toplumların barış içinde yaşayarak sağlam bir iletişim kurlmaları çoğu zaman mümkün olmamıştır. İletişimin mümkün olmadığı durumlarda savaşlar patlak vermiş ve uluslararası sistem sürekli değişime uğramıştır. İdeolojik, etnik, ekonomik ve kültürel farklılıklar başta olmak üzere her türlü ayrışma savaşlara neden olabilmektedir. Buna karşın neyin barışı sağlayabileceği konusunda üzerinde uzlaşılabilir bir kavram yoktur.

Jeopolitik kavramı, tıpkı küreselleşme gibi toplumun bütün dinamiklerini etkileyen bir kavramdır. Toplumlar arasındaki etkileşimin artmasına ek olarak modernleşme, teknolojinin gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi, artan insan nüfusunun karşılanamaz duruma gelen talepleri ve üretim biçiminin değişmesi başta olmak üzere birçok gelişme devletlerin daha aktif ve gelecek odaklı politika geliştirmelerini zorunlu kılmıştır. Bu açıdan jeopolitik, her devletin varlığını devam ettirebilmesi ve etki alanını genişletebilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu nedenle çalışmada, jeopolitiğin unsurlarına yer verilerek kavramsal olarak niteliğinin açıklanması ve Soğuk Savaş

Dönemi'nde yaşanan jeopolitik kırılmaların bugünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan'ın jeopolitik konumu, ABD ve SSCB'nin karşılıklı etki alanlarını içine almıştır. 1945 sonrası dönemde Afganlar kalkınma ve güvenlik gibi iki önemli ihtiyaçla ilgilenmiştir. Bu ihtiyaçların karşılanması, ülkeyi ve politikacılarını dış dünyaya açık veya sınıra yakın bir ülke olarak kalmak arasında bir seçim ikilemine sokmuştur. Afganistan ABD'den yardım istemiş, ancak olumlu cevap alamamıştır. ABD'nin Afganların ihtiyaçlarını karşılamaması, SSCB'nin Afganistan'da çıkar arayışına girmesinin yolunu açmıştır. Bu anlamda Soğuk Savaş'ın son çatışmasının Sovyet işgalinden sonra Afganistan'da olması, ülkenin jeopolitik konumu ile yakından ilgilidir.¹⁵ Afganistan'ın işgali bölgenin tüm jeopolitiğini değiştirmekle kalmamış, işgale kadar ABD'nin görmezden geldiği Afganistan'ın önemini hatırlatmıştır.¹⁶ Başkan Jimmy Carter, işgalin “İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana barışa yönelik en büyük tehdit” olarak görüldüğünü ifade etmiştir.¹⁷

Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesi, bölgenin jeopolitiğini derinden etkilemiştir.¹⁸ Bu dönemde, Afganistan ile etnik sorunların yanı sıra sınır anlaşmazlığı yaşayan Pakistan, Afgan direniş güçlerinin müttefiki hâline gelmiş; Afgan direniş güçlerine silah, mühimmat ve istihbarat konularında destek sağlamıştır.¹⁹ Diğer bir komşu olan İran ise Sovyet işgalini kınamış ve işgalin derhal sona erdirilmesini istemiştir.²⁰ Gelişmeler karşısında Çin Hükümeti Sovyet işgalini eleştirmiş ve SSCB'nin karşısında yer almıştır.²¹ Hindistan'da seçimleri yeni kazanan hükümet, Sovyetler'in işgalini ve işgale giden süreçte ABD'nin Afganistan politikalarını eleştirmiştir.²² Bu gelişmeler jeopolitiğin bir ülkenin siyasetini nasıl etkileyebileceğini ve devletlerin birbirlerine olan davranışlarını nasıl belirleyebileceğini

¹⁵ Ferhat Balekoğlu, **Sovyetler'in Afganistan'ı İşgali: 1978-1979**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021, s. 181.

¹⁶ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁷ Paul Dibb, “The Soviet Experience in Afghanistan: Lessons to Be Learned?”, *Australian Journal of International Affairs*, C. 64, S. 5, 2010, s. 503.

¹⁸ Kubilayhan Erman, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 11, 2017a, s. 416.

¹⁹ Kubilayhan Erman, **Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali: Etkiler ve Sonuçları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017b, s. 193.

²⁰ Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 197.

²¹ Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 198.

²² Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 199.

göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca küreselleşme sürecinde ve özellikle Soğuk Savaş sonrası düzende ortaya çıkan güvenlik sorunlarına karşı ABD'nin belirli bir stratejisinin olmadığı ve bir anlamda küreselleşmenin bu dönemde kendi kendine ilerlediği kabul edilmektedir. Bu dönemde Afganistan gibi küreselleşmenin işleyen merkezinin dışında kalan bölgelerde bağlantıları zayıf ve sisteme tam entegre olamayan ülkelerde yaşanan krizler, küresel sisteme uyum sağlayan ülkelerin aksine krizlere yol açarak yeni yüzyılda tehlikeleri ve belirsizlikleri artırmakla kalmamış, bir şekilde tüm dünyada teröristleri ve kötü oyuncuları doğuracağı düşüncesine de neden olmuştur.²³

Uluslararası sistemde özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik konumlarından ötürü Türkiye ve Afganistan uluslararası terörizme ve bölgesel istikrarsızlıklara karşı kırılgan hale gelmiştir. Bu yönüyle Türkiye'nin ve Afganistan'ın jeopolitik öneminin 21. yüzyılda da artarak devam ettiği görülmektedir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- Türkiye'nin NATO'ya üye olması SSCB'nin Türkiye politikalarını nasıl etkilemiştir?
- Soğuk Savaş Dönemi'nde Türk dış politikasında jeopolitiğin rolü nedir?
- Soğuk Savaş Dönemi'nde Afgan dış politikasında jeopolitiğin rolü nedir?
- Önemli bir jeopolitik konuma sahip olmak ülkelere her zaman üstünlük sağlar mı?
- Jeopolitik avantaj mıdır, dezavantaj mıdır?

IV. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Soğuk Savaş Dönemi'nde NATO ve jeopolitik gerçekler çerçevesinde Türkiye ve Afganistan örnekleri incelenmiştir. Döneme ilişkin belgelerin çalışmaya ışık tutması amacıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) arşivinden yararlanılmıştır. Çalışmada tez konusu ile ilgili başta akademisyenler, gazeteciler ve araştırmacılar tarafından derlenmiş, hazırlanmış ve yayınlanmış gazeteler, kitaplar, makaleler, raporlar, haberler ve yorumlar gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır.

²³ Francis Fukuyama, **Devlet İnşası**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005a, s. 110-114.

1. BÖLÜM

JEOPOLİTİK: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. JEOPOLİTİK KAVRAMI

İnsanlık tarihinin gelişim süreciyle birlikte devletler ortaya çıkmış ve zamanla devlete olan ihtiyaç ve ondan beklenenler farklılık göstermiştir. İhtiyaçların ve beklentilerin hızlı değişimine paralel olarak devletlerin yeni gelişim aşamalarını müteakip farklı unsurların ortaya çıkması, devletlerin geleceğe yönelik öngöründe bulunma ihtiyacını arttırmış, buna binaen coğrafi faktörlere dayalı tahminler yoluyla jeopolitik kavramına giden süreç başlamıştır.

Yeşiltaş'a göre "*Klasik jeopolitiğin devlet merkezli anlayışı, emperyal yeniden yapılanmayı öngören uluslararası düzen paradigması temelinde şekillenmiş güçlü, birleşik ve etkili bir imparatorluk fikrine dayanmaktadır.*"²⁴ Dünya hâkimiyeti isteğinin yanı sıra daha geniş topraklara hükmetme stratejisi tarihin her döneminde hükümdarları cezbetmiş ve güç kavramı devletler için önemli bir araç haline gelmiştir. Nicholas John Spykman, hem ulusların bekasını sağlamak hem de daha iyi bir dünya yaratmak için gücü vazgeçilmez bir araç olarak tanımlamaktadır.²⁵ Devletlerin çıkarlarının gelişmesiyle birlikte savunma ve güvenlik amacıyla yapılan çalışmalar artış göstermiş ve güç kavramı devletlerin hem iç hem de dış politik hedeflerine ulaşması bakımından önem arz etmiştir. Güce sahip olan devletler sınırlarını genişletmek amacıyla yeni savaşların yolunu açmış ve bu çerçevede sınırlarını genişleterek dış politika hedeflerine ulaşmak istemişlerdir.

Coğrafi faktörler devletlerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarıyla yakından ilişkilidir. Devletlerin coğrafi konumu, topraklarının genişliği, sahip olduğu kaynaklar ve insan gücü gibi etmenler devletlerin güvenliğini sağlama konusunda oluşturulan politikalarının

²⁴ Murat Yeşiltaş, **Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 40.

²⁵ Nicholas John Spykman, **Coğrafya ve Dış Politika – Kenar Kuşak Teorisi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020, s. 35.

belirlenmesinde büyük öneme sahiptir.²⁶ 19. yüzyılın sonlarında Rudolf Kjellén'in ilk defa yazına geçirdiği²⁷ “jeopolitik” terimi her ne kadar bu tarihe kadar aynı isimle kullanılmamış olsa da devletlerin dünyadaki konumları, tarihin her döneminde dış politikalarının belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Napoleon Bonaparte'nin “Her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar” ifadesinden de anlaşılacağı üzere devletlerin hedeflerine ulaşabilmesi için sahip olduğu ortamın verilerinden faydalanması gerekmektedir.²⁸ Milattan önce 4. yüzyılda Herodot ve Platon insanlar ile yaşadıkları coğrafyalar arasındaki ilişkilerin birbirlerine olan etkilerini incelemiştir.²⁹ Yine en eski Arap siyasi eserinin sahibi Şihabüddin Ahmed bin Muhammed ibni Abirradi coğrafya ile ülke kuruluşları arasındaki ilişkiden ve hükümdarların bu ilişkideki rolünden bahsetmiştir.³⁰ Selçuklu Veziri Nizamülmülk, geniş topraklı imparatorluklar ile bu imparatorlukların yakın çevrelerinde meydana gelen hadiselerin birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir.³¹ İbn-i Haldun'a göre iklim, insan karakterinin şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiptir:³²

Yeryüzünde sularla kaplı olmayan karaların meskûn yerlerinin, orta kesimde yer alan karalar olduğunu yukarıda açıkladık. Çünkü güneyde sıcaklık ve kuzeyde de soğuk çok şiddetlidir. Kuzey ve güney sıcaklık ve soğuklukta birbirine zıt konumlarda olduklarına göre, ortaya doğru gelindikçe sıcaklık ve soğukluk da derece derece normalleşiyor ve en uygun kıvama geliyor. Onun için dördüncü kuşak en ılıman ve uygun iklime sahiptir. Onun iki tarafında yer alan üçüncü ve beşinci kuşak da buna en yakın iklimlere sahiptir. Onlardan sonra gelen kuşakların iklimleri normalden uzaklaşırlar. Birinci ve yedinci kuşak ise normalden en uzak iklimlere sahiptir. Bu nedenle, bu üç kuşak içindeki iklimler, sanayi, binalar, giyecekler, yiyecekler, meyveler ve hatta hayvanlar da içinde olmak üzere her şey, en mutedil ve uygun özelliklere sahiptir. Buralarda yaşayan insanların bedenleri, renkleri, ahlakları ve dinleri en uygun niteliktedir. Hatta peygamberler bile çoğunlukla buralarda olmuşlardır. Kuzeydeki veya güneydeki kuşaklara bir peygamberin gönderilmiş olduğu henüz bilinmiyor. Çünkü peygamberler, yaratılış ve ahlak bakımından en mükemmel niteliklerle donanmışlardır. İklimi mutedil olan bu kuşaklarda yaşayan insanlar, iklimin kendilerine sağladığı uygun şartlardan dolayı, diğer insanlardan daha mükemmel durumdadırlar. Evleri, giyecekleri, yiyecekleri ve uğraştıkları sanatlar en uygun özelliklerdedir. Taştan yüksek evler bina ettikleri, bu evleri sanat eserleriyle süsledikleri alet ve gereçler icat etmede birbirleriyle

²⁶ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 41.

²⁷ Anonim, **Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi**, Gençlik Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 94.

²⁸ Alexandre Defay, **Jeopolitik**, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 13.

²⁹ Bülent Ulaş, **Jeopolitik-Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011. s. 21.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukuku ve Jeopolitik”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 4, 1947, s. 1378.

³¹ Nizamülmülk, **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 13.

³² İbn-i Haldun, **Mukaddime – I. Cilt**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004, s. 116.

yarıştıkları ve bütün bu sahalarda çok ileri bir düzeye ulaştıkları görülür. Altın, gümüş, demir, bakır, kurşun ve kalay gibi doğal madenleri kullanırlar.³³

İbn-i Haldun, o zamanın düşünce yapısına göre coğrafi unsurlar ile sosyal ve siyasi yapılar arasındaki ilişkiyi Batı medeniyetinin çok öncesinde keşfetmiş ve izah etme muvaffakiyetini göstermiştir.³⁴

15. yüzyıldan itibaren başlayan coğrafi keşifler ve sonrasında gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri çerçevesinde Batı’da hızlı bir dönüşüm yaşanmış, hem bilimsel hem de düşünsel anlamda gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemde, Batı’da yaşanan kültürel değişimin temel kaynağını hümanizm oluşturmuştur. Hümanizm, akıllı insan varlığını tek ve en yüksek değer kaynağı olarak gören ve insanın doğallığını, özgürlüğünü ve etkinliğini ön plana çıkaran felsefi bir akımdır.³⁵ Bu çerçevede hümanizm, Batı’da muhalif düşünceler ile birlikte ateşli bir eleştirinin doğmasına ön ayak olmuştur.³⁶ Batı’da başlayan muhalif düşünceler neticesinde ortaya çıkan reform hareketlerini Stephan J. Lee, ruhani hiyerarşi ve rahiplik kurumu yardımıyla sömürü düzeni kuran kiliseye karşı oluşan hoşnutsuzluğun bir ifadesi olarak tanımlamıştır.³⁷

Batı’da yaşanan gelişmeler Otuz Yıl Savaşları’na neden olmuş ve Avrupa’da büyük bir yıkım gerçekleşmiştir. Avrupa’da yaşanan bu çatışmaların kökeninde dinsel faktörler rol oynamıştır:

Otuz Yıl Savaşları ne dereceye kadar dinsel bir çatışmaydı? Bu soru iki farklı yorumla cevaplanabilir. Nedeni, başlangıcı ve gelişmesi açısından savaşın aslında dinsel olduğu öne sürülebilir. 1555 ve 1618 arasında İmparatorluk içinde herhangi bir savaşın olmamasının nedeni Lutherçilik ve Katoliklik arasında bir “status quo” yaratan Augsburg Dinsel Barışı’yla (1555) önceki dinsel çatışmaların ortadan kaldırılmış olmasıydı. 1618’de savaşın patlaması ise bu uzlaşmayı yok eden ve ilerleyen bir dinsel çatışmaya yol açan üç olgu yüzündendi. Birincisi, II. Rudolf, Matthias ve Bavyera’nın yöneticileri, İmparatorluk’ta Karşı Reform’u güçlendirmeye ve Augsburg Barışı’nı hiçe sayarak Lutherci bölgeleri geri almaya çalıştılar. İkinci olarak Augsburg Antlaşması’nda dışlanan Calvincilik, Palatinate’de kök saldı ve Heidelberg’deki merkezinde gittikçe saldırgan ve Katolik karşıtı bir tehdit olmaya başladı. Üçüncüsü, İmparatorluğun zorla Katolikliği yaymaya ve Çek milliyetçiliğinin dinsel temelini yok etmeye çalıştığı Bohemya’da, durum patlama noktasına ulaştı. Bohemya’nın tepkisi

³³ İbn-i Haldun, **a.g.e.**, s. 116.

³⁴ Tunaya, **a.g.m.**, s. 1382.

³⁵ Mustafa Günay, **Hümanizm**, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, Popüler Bilim Yayınları, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/humanizm> 05.02.2023 tarihinde erişildi.

³⁶ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494-1789**, Çev. Ertürk Demirel, Dost Kitabevi, Ankara, 2012, s. 18.

³⁷ Lee, **a.g.e.**, s. 20.

kısmen dinsel kaynaklıydı; isyanın hemen ardından Bohemya tacı Calvinici Elektör Frederic'e önerildi. Savaş ilerledikçe, dinsel kaynaklı hareketlerin örnekleri çoğaldı"³⁸

1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması, Avrupa tarihinin bir dönüm noktası olmuş ve 150 yıl boyunca uluslararası ilişkilere yön vermiştir.³⁹ Avrupa'da yaşanan dönüşüm süreciyle birlikte Batı dünyası yeni yerleri keşfetmiş ve coğrafyaya dayalı politikalara daha çok önem vermeye başlamıştır. Coğrafyaya dayalı politikalar ise şüphesiz daha önceki dönemlerde de önem arz etmekteydi. Örneğin İpek ve Baharat yollarına hâkim olma arzusu hâkimiyet mücadelelerine ve savaşlara neden olmuştur.

Coğrafi keşifler neticesinde yeni yerlerin keşfedilmesi, geleneksel ticaret rotalarının öneminin giderek azalmasına ve yeni coğrafi yolların öneminin artmasına neden olmuştur. Pusulanın keşfi, askeri haritaların kullanılmaya başlanması gibi etmenler ülkeler arasındaki etkileşimi giderek arttırmıştır. Ekonomi literatüründe Merkantilizm⁴⁰ olarak adlandırılan değerli madenlere sahip olmaya dayalı ekonomi modeli bu dönemde benimsenmiş, altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olma arzuları devletleri yayılcı politikalar izlemeye sürüklemiştir. Bu yayılcı politikalar özellikle değerli madenlere sahip coğrafyaların hedef olarak seçilmesine neden olmuş ve siyasi coğrafya konusunun öneminin artması sonucunu doğurmuştur. 18. yüzyıldan itibaren coğrafya alanında yaşanan gelişmeler önce siyasi coğrafyanın, sonrasında ise jeopolitiğin doğuşunu hazırlamıştır.⁴¹

19. yüzyılın sonlarından itibaren dış politika temelinde kullanılan jeopolitik kavramı, küreselleşmeyle birlikte siyasetin açıklanmasında en temel öğelerden biri hâline gelmiştir. Dünyada gerçekleşen iki büyük savaş da jeopolitik kavramının daha sık kullanılmasına ve uluslararası güç mücadelelerinin bu kavram ekseninde açıklanmasına neden olmuştur. Kavram hakkında yapılan tanımlamalardan anlaşıldığı üzere, kavramın temelinde coğrafya ve siyaset etkileşimi bulunmaktadır.

³⁸ Lee, **a.g.e.**, s. 114-115.

³⁹ Lee, **a.g.e.**, s. 124.

⁴⁰ Merkantilizm'de güçlü olmanın kriterlerinden biri devlet hazinesinin sürekli olarak büyümesiyle birlikte ihracatının sürekli olarak ithalattan fazla olmasına dayanmaktadır. Bu modelde servetin tek kaynağı altın ve gümüş gibi değerli madenler sayılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahit Aydemir ve Hüseyin Haşimi Güneş, "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 15, 2006, s. 136.

⁴¹ Ulaş, **a.g.e.**, s. 25.

1.1.1. Jeopolitiğin Tanımı ve Kapsamı

Jeopolitik kavramının kullanımı ve jeopolitik teorilerinin ortaya çıkışı oldukça eskiye dayanmaktadır. Jeopolitik, kavram olarak geçtiğimiz son yüzyıllarda ortaya çıksa da kavramın anlamı itibarıyla çok eski tarihlerde coğrafyaya dayalı politikalar geliştirilmiştir. Özey, Antik Yunan’da Aristoteles’in insanın çevreyle olan ilişkilerinden başlayan ve politik sistemler ile coğrafya arasında bir bağ olduğunu belirten çalışmaları olduğunu ifade etmiştir.⁴² Aristoteles’e benzer şekilde İbn-i Haldun da insan davranışlarının coğrafi şartlardan ve iklimden etkilendiğini *Mukaddime* isimli eserinde incelemiştir.⁴³ Montesquieu *Kanunların Ruhu* isimli eserinde iklim ve coğrafi şartların politik sistemlere etki ettiğini vurgulamıştır.⁴⁴

Jeopolitik kelimesi eski Yunan dilinde yer anlamına gelen “*geo*” kelimesi ile yönetim sanatını ifade eden “*politika*” kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur.⁴⁵ Jeopolitik kelimesi ilk kez 1899 yılında İsveçli bilim insanı Rudolf Kjellén tarafından *Ymer* adlı dergide yayınlanan bir makalesinde kullanılmıştır.⁴⁶ Kjellén’in jeopolitik tanımlamasında politik, sosyal ve ekonomik değerler de değerlendirildiği için yalnızca sahip olunan coğrafyaya bağlı kalınmadığı görülmektedir. Bu yaklaşımda jeopolitiğin açıklanması için devlet, toplum, politik sistemler, coğrafya ve kurumların birbirleriyle olan etkileşimleri kullanılmış; bütüncül olarak yapılan bu açıklamanın ardından jeopolitiğin disiplin olarak ortaya çıkması on dokuzuncu yüzyılın sonlarında meydana gelen gelişmelerle gerçekleşmiştir.⁴⁷

Kjellén, Friedrich Ratzel’in öğrencisi olmuş ve jeopolitiği en genel ifade ile devlet ve devletin coğrafyasıyla olan ilişkisi şeklinde tanımlamıştır.⁴⁸ Jeopolitiğin daha kapsamlı açıklaması ise coğrafi anlamda bir organizma olan devletin teorisi şeklinde yapılmıştır. Kjellén, 1916 yılında *Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet* isimli eserini yayımlamıştır.⁴⁹

⁴² Ramazan Özey, **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2018, s. 14.

⁴³ İbn-i Haldun, **a.g.e.**, s. 323-369.

⁴⁴ Ülker Gürkan, “Montesquieu ve Kanunların Ruhu: Hukuk Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 40, S. 1, 1988, s.12.

⁴⁵ Ulaş, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁶ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, Ülke Yayınları, İstanbul, 2022, s. 96.

⁴⁷ Defay, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁸ Michael Pacione, **Progress in Political Geography**, Routledge, London, 2013, s. 48.

⁴⁹ Ulaş, **a.g.e.**, s. 21.

Kjellén, devletin canlı bir organizma olduğu varsayımına dayanarak devletin sahip olduğu unsurları jeopolitik, etno-demopolitik, ekopolitik, sosyopolitik ve kratopolitik⁵⁰ olarak belirtmiştir.⁵¹

Stogiannos, Ratzel'in modern siyasi coğrafyanın kurucusu olduğunu ifade etmiştir.⁵² Tunaya'ya göre devletin yapısını siyasi coğrafya üzerinden açıklayan Ratzel görüşlerini mevki (*die lage*) ve mekân (*der raum*) üzerine inşa ettirmektedir.⁵³

Bir devlet bu iki amile müsteniden vücut bulur, taazzuv eder. Ratzel'e nazaran, coğrafi mevki, tarih hâdiseleri içinde, dünya topraklarına ait bir süreklilik, bir istikrar ifade eder. O sabit bir unsurdur. O kadar sabittir ki, dünyanın muayyen bir mevkiinde ahali ve devletler daima aynı tesire maruz kalmışlardır.⁵⁴

Spykman uluslararası ilişkiler bakımından coğrafyanın en temel ilke olduğunu ve değişmeyecek olması dolayısıyla kalıcı nitelik taşıdığını savunmuştur.⁵⁵ Jeopolitiğin dinamik bir yapı niteliğinde olduğu, kavramın kullanımının eskiye dayanmasından ve tarihsel süreç içinde farklı şekillerde ele alınmasından anlaşılmaktadır. Başlangıçta güç, iktidar ve otoritenin coğrafyaya bağlı olarak açıklanmasının ardından küreselleşme, modernleşme ve iki büyük dünya savaşıyla jeopolitik terimi hâkimiyet ve hegemonya kavramlarının açıklanması bakımından önemli bir nitelik kazanmıştır.

Coğrafi keşiflerden itibaren Batı'da yaşanan değişim hareketi Sanayi Devrimi'yle birlikte ekonomilerdeki dönüşümü hızlandırmış, bu sürecin sonunda ise ülkelerin dış politikalarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik gelişmeler ve ulaşım sistemlerinin kolaylaşması ülkeler arasındaki sınırları suni birer yapı haline getirmiş ve devletler arasındaki ekonomik faaliyetler giderek artmıştır. Ekonomilerin ve dolayısıyla devletlerin birbirlerine olan yakınsama süreci, jeopolitik biliminin sistemli bir disiplin olarak literatüre girmesine olanak sağlamıştır. Jeopolitiğin bir disiplin olarak ortaya çıkması 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen bilimsel, teknolojik ve siyasal üç temel

⁵⁰ Kjellén kratopolitik kavramını hükümet ve kurumlar politikası olarak tanımlamaktadır.

⁵¹ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, s. 108.

⁵² Alexandros Stogiannos, **The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel: Dismissing the Myth of the Ratzelian Geodeterminism**, Springer, Champaign, 2019, s. 1.

⁵³ Tunaya, **a.g.m.**, s. 1351.

⁵⁴ Tunaya, **a.g.m.**, s. 1351.

⁵⁵ Nicholas John Spykman, **America's Strategy in World Politics-The United States and the Balance of Power**, Facsimile Publisher, New York, 2017, s. 41.

alanın gelişimiyle yakından ilgilidir.⁵⁶ Bu bağlamda, jeopolitikle ilgili önemli çalışmalar yapan bilim adamlarının özellikle ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde ortaya çıkması tesadüf olmayıp bu ülkelerde yaşanan gelişmelerin birer sonucudur.⁵⁷

Temelde dış politikanın coğrafya ile etkileşimini açıklamak üzere kullanılan jeopolitik kavramı, özellikle küreselleşmenin hız kazanmasıyla coğrafyanın yanı sıra tarih ve uluslararası ilişkiler gibi birçok disiplinle de ilgili bir hâle gelmiştir. Bilimsel bir terim olarak yüz yıldan fazladır kullanılan jeopolitik, dinamik yapısıyla her ülke için önemli veriler sunmaktadır. Dolayısıyla Clover'in de ifade ettiği gibi devletlerin jeopolitik bilimine eğilmeleri gerekmektedir.⁵⁸

Coğrafi konumun ve bu konuma dair avantaj, zayıflık ve tehditlerin politika belirlemek üzere kullanılması olarak tanımlanabilecek olan jeopolitik, literatürde oldukça farklı yönleri ele alınarak açıklanmıştır. Devletleri yaşayan organizma olarak nitelendiren Kjellén, daha öncede ifade edildiği üzere jeopolitik kavramını ilk kez kullanmış ve “*Bu, devletin doğal çerçevesine dair bir incelemedir. Devletlerin en önemli endişesi güçtür ve ulusların yaşamı; eğitime, kültüre, ekonomiye, yönetime ve otoritenin gücüne bağlıdır.*”⁵⁹ şeklinde ifade etmiştir. Kjellén'e göre jeopolitik, devletin coğrafya ve mekân algısı içinde bilimsel olarak incelenmesi ve devlet varlığının insan davranışları ve tabiat kanunları açısından değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰ Kjellén'in tanımına göre jeopolitik, coğrafyanın bir devlet açısından sunduğu nitelikleri siyaset belirlemek için strateji aracı olarak kullanabilme becerisidir. Bir yaşam biçimi olarak devletin incelenmesi, bir kültür biçimi olarak devletin incelenmesiyle tamamlanır.⁶¹

Dugin'e göre jeopolitik idrak, devletlerin kendilerini tarihsel ve mekânsal bir bağlamın içerisinde gözlemci olarak konumlandırması şeklinde tanımlanmaktadır.⁶² Bu çerçevede

⁵⁶ Defay, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁷ Ulaş, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁸ Charles Clover, “Dreams of the Eurasian Heartland”, *Foreign Affairs*, C. 78, S. 2, 1999, s. 9.

⁵⁹ Werner J. Cahnman, “Concepts of Geopolitics”, *American Sociological Review*, C. 8, S. 1, 1943, s. 57.

⁶⁰ Rudolf Kjellén, **Der Staat als Lebensform**, S. Hirzel, Leipzig, 1917, s. 45.

⁶¹ Kjellén, **a.g.e.**, s. 45.

⁶² Aleksandr Dugin, **Dünya Adasında Son Savaş**, Çev. Arzu Yazıcıoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, s. 21.

jeopolitik, salt siyasi coğrafyanın sunduğu bilgilerden ibaret olmayıp aynı zamanda tarihsel ve kültürel öğelerden oluşan karmaşık bir yapıyı da ifade etmektedir.

Sakin'e göre jeopolitik; “Bir devletin, devletler grubunun veya bölgedeki devletlerin mevcut coğrafi platform üzerinde güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve bu hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran ve ortaya koyan”⁶³ bir bilim dalıdır. Aliyev'e göre jeopolitik, temelde siyasi topluluklar ile coğrafya arasındaki ilişkileri analiz ederek bunlar arasındaki yapı özelliklerini belirleyen siyasi coğrafyanın aksine, devletlerin dış politikalarının belirlenmesindeki etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır.⁶⁴ Ehliz'e göre jeopolitik, 19. yüzyıl ortalarına kadar yayılmacı politika izleyerek yeni toprakların elde edilmesinde ve bunun sonucunda ele geçirilen topraklar üzerinde kontrolün sağlanması olarak anlamlandırılmıştır.⁶⁵ Seyedi Asl'ye göre jeopolitik; tarih, coğrafya ve askeri bilimlerle olan yakın ilişkisinden dolayı uluslararası ilişkiler disiplini ve ülkelerin yüksek siyasetleri için veri özelliği taşımaktadır.⁶⁶ Kelly'e göre jeopolitik, herhangi bir bölgenin coğrafi özelliklerinin ve doğal kaynaklarının; iklim, nüfus, fiziki ve beşeri diğer özellikleri bakımından devletlerin dış siyasetleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷

Kjellén, Ratzel'in görüşleri çerçevesinde çalışmış ve 1916 yılında yayınladığı *Devlet, Bir Hayat Şekli* kitabında jeopolitik terimini kullanmıştır.⁶⁸ Kjellén göre jeopolitik, “Bir bünye olarak devletin büyüme ve gelişme ihtiyacını ve yeryüzünün paylaşılması sayesinde bu ihtiyacın karşılanmasının kaçınılmazlığını kanıtlamak” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹ Karl Haushofer ise jeopolitiği “devletin coğrafi bilinci” olarak tanımlamaktadır.⁷⁰ Haushofer'e göre jeopolitik, “Devletin yeni dönemdeki ulusal bayrağı ve tüm siyasi

⁶³ Serdar Sakin, **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2007, s. 5.

⁶⁴ Anar Aliyev, **İran Dış Siyasetinde Nüfuz Bölgeleri: Ekonomi Politik ve Jeopolitik Faktörler**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 111.

⁶⁵ Harun Işık Ehliz, **Jeopolitik Perspektiften Türkiye'nin Sürdürülebilir Güvenlik ve Kalkınmasında Nükleer Enerjinin Rolü ve Bölgesel Güvenlik Boyutu**, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce, 2020, s. 4.

⁶⁶ Asl, **a.g.t.**, s. 5.

⁶⁷ Phil Kelly, **Classical Geopolitics: A New Analytical Model**, Stanford University Press, California, 2016, s. 23.

⁶⁸ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.10.

⁶⁹ Ali Hasanov, **Jeopolitik: Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi, Karakteristiği, Kavramları**, Çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012, s. 205.

⁷⁰ Hasanov, **a.g.e.**, s. 205.

süreçler için kaçınılmaz hayati bir alana dayanan doktrin”dir. Hayati bir alan olarak belirtilmesi, devletlerin politikalarını belirleme sürecinde coğrafyayı temel alması gerektiğini göstermektedir. “*Jeopolitik, küresel düzeyde gücün yönetimiyle bu gücün icra edildiği coğrafi alandaki diğer aktörlerle arasındaki ilişkilerin incelenmesidir.*” tanımlamasıyla Klaus Dodds da öncelikli olarak coğrafyanın niteliğinin stratejik olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.⁷¹ Strateji vurgusu, jeopolitiğin üst düzey bir disiplin olmasından kaynaklanmaktadır.

Ali Hasanov, jeopolitiğin nesnesinin ve konusunun aşağıda yer alan etmenlerden oluştuğunu ifade etmektedir:

- Evrensel mekân – kara parçası, denizler ve okyanuslar ile hava katmanı,
- Dünyanın jeopolitik yapısının oluşmasına neden olan olaylar,
- Devletler arasında sınırlar, doğal kaynaklar ve zenginlikler nedeniyle yaşanan çatışmalar,
- Jeopolitiğe konu devletlerin halkları ile bu halkların kültürel özellikleri, milli ruh ve psikolojik çevre gibi etmenler.⁷²

Jeopolitiğin dinamik yapısının temelinde insan faaliyetleri bulunmaktadır. Modernleşme, endüstrileşme ve küreselleşmeyle birlikte bu dinamik yapı, teknolojik ve ekonomik gelişmelerle de etkileşim içine girmiştir. Chapman, bu bağlamda jeopolitiğin zaman içinde coğrafyanın yanı sıra küresel ölçekte meydana gelen değişikliklerle etkileşim içine girdiğini ve her devlet için bir gerçeklik olduğunu savunmuştur.⁷³ Jeopolitik, güç ve iktidar bağlamında ele alınması gereken küresel bir nitelik taşımaktadır. Politik planlamada belirlenecek stratejinin niteliğini de doğrudan etkilemektedir. Kelly de bu etkiye bağlı olarak, coğrafi özelliklerin yanı sıra iklimin, demografik yapının, doğal kaynakların ve coğrafyanın büyüklüğünün dış politika belirlemedeki etkisini vurgulamış ve jeopolitik kavramını bu anlayışla tanımlamıştır.⁷⁴

⁷¹ Klaus Dodds, **Geopolitics: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, New York, 2007, s. 4.

⁷² Hasanov, **a.g.e.**, s. 206.

⁷³ Bert Chapman, **Geopolitics A Guide to the Issues**, Praeger, California, 2011, s. 2-4.

⁷⁴ Kelly, **a.g.e.**, s. 23.

Bilge'nin jeopolitik kavramını açıklamasında politika ve arz unsurları ön plana çıkmaktadır.⁷⁵ Buna göre devletin bulunduğu coğrafyanın sosyal, politik, ekonomik ve fiziksel nitelikleri devletlerin belirleyecekleri politikanın temelinde yer alan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu niteliklerin göz ardı edilmesi söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle devlet, içinde bulunduğu coğrafyanın kendisine sunduğu imkânlar dâhilinde politika belirlemek zorundadır. Jeopolitik ise bu süreci sistemli bir şekilde inceleyen bir bilim olarak değerlendirilmektedir. Coğrafya, güç ve strateji anlamında bir birliktelik söz konusudur; bu birliktelik ise stratejik davranışları etkilemektedir.

Jeopolitiği oluşturan aktörün yalnızca devlet olmadığına ilişkin görüşler de bulunmaktadır. Kavramın açıklanması konusunda fikir birliği olsa da coğrafyayı temsil eden aktörün yalnızca devlet olduğu görüşüne karşın bu aktörlerin, devletin yanı sıra farklı aktörler olabileceği de belirtilmiştir. Özellikle küreselleşmeye ve teknolojinin gelişimine bağlı olarak yaşanan değişimler jeopolitiğin, yalnızca devlet temelinde değil, aynı zamanda teknoloji ve cinsiyet bağlamında değerlendirilmesini de zorunlu kılmaktadır. Cohen'e göre jeopolitik, "*Coğrafyanın politika ile olan ilişkisindeki işlevsel bir araştırmadır.*"⁷⁶ Bu kapsamda politikaya ilişkin tek aktör devlet olmadığı için diğer unsurların da jeopolitik kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Coğrafyanın politika ile olan etkileşimi oldukça geniş bir alandır. Coğrafya, esasında bir yer bilimidir. Buna karşın insanlar yaşadıkları yerlere anlam yükleme eğilimi göstermektedirler. Bu durum, coğrafya ve iktidar arasında bir ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Dünya coğrafyası, doğanın bir ürünü olmaktan ziyade bu alanı düzenlemek ve kontrol etmek için rekabet hâlindeki güç aktörlerinin çatışması olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle jeopolitik kavramının tek ve evrensel bir tanımının yapılması mümkün görünmemektedir.

⁷⁵ Suat Bilge, "Jeopolitik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 13, S. 3, 1958, s. 151.

⁷⁶ Saul Bernard Cohen, "Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline", Ed. George J. Demko and William Wood, **Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century**, Westview Press, Colorado, 1994, s. 17.

1.1.2. Jeopolitiğin Unsurları

Jeopolitiğin daha iyi anlaşılabilmesi için jeopolitiği oluşturan alt unsurlara da değinilmesi gerekmektedir. Jeopolitikle ilgili yapılan tanımlamalardan hareketle çok farklı alt başlıklar altında jeopolitiğin unsurları değerlendirilebilir. Ancak çalışmamızda bu başlıklar daraltılarak jeopolitik kavramını oluşturan unsurlar bütüncül bir bakış açısıyla ve genel hatlarıyla incelenecektir. Jeopolitik konusunda yapılan tanımlamalar, kavramın oldukça farklı yönlerini ele almaktadır. Bu bağlamda jeopolitik kavramı, politik gelişmelerin açıklanmasında birçok unsuru içermektedir. Jeopolitiği değişen, değişmeyen ve zaman unsurları bakımından üç şekilde sınıflandırmak mümkündür.⁷⁷ Değişen unsurlar sosyal dinamikler ile ilgiliyken, değişmeyen unsurlar coğrafya ile ilgilidir. Jeopolitiğin unsurlarının tamamı, zaman unsuru ile birlikte bütünü temsil etmektedir. Zaman, unsurların etkili kullanılıp kullanılmayacağını göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁸ Bu çerçevede jeopolitiğin anlamını ve alanını belirlemenin en iyi yolu jeopolitiğin unsurlarının doğru belirlenmesinden geçmektedir.⁷⁹

1.1.3. Coğrafi Konum

Devletlerin coğrafi konumları ülkelerin dış politikalarında karşılaşılabileceği muhtemel sorunlar hakkında ipuçları vermektedir. Spykman'a göre bir devletin büyüklüğünden daha önemli olan unsur, o devletin dünyada veya belirli bir bölgedeki coğrafi konumudur.⁸⁰ Doğal zenginlikleri, iklim koşulları, ekonomik özellikleri gibi etmenler devletlerin karşılaşılabileceği güvenlik sorunlarını tanımlamada önemli bir role sahiptir.⁸¹ Spykman'a göre Dışişleri Bakanları ile Genelkurmay Başkanları ne kadar başarılı olursa olsunlar, devletlerinin coğrafi konumundan kaçamayacaktır.⁸² Spykman, devletleri konumlarına göre üçe ayırmaktadır. Bunlar; kara devletleri, ada devletleri ve hem kara hem de deniz sınırına sahip devletlerdir.⁸³ Kara devletleri genellikle sınır komşularıyla uyuşmazlık yaşarlar; bu çerçevede güvenlik politikalarının ana hatlarını sınır komşularıyla yaşadıkları ihtilaflar oluşturmaktadır. Ada

⁷⁷ İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 21.

⁷⁸ Mehmet Atay, **Jeopolitik**, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayını, İstanbul, 1990, s. 44.

⁷⁹ İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 20.

⁸⁰ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 14.

⁸¹ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 70.

⁸² Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 16.

⁸³ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 15.

devletleri ise yetersiz alana sahip olsalar bile coğrafi bütünlükle büyük bir güç etkisi oluşturabilmektedir.⁸⁴ Örneğin Japonya ve İngiltere geniş bir alana sahip olmalarına rağmen ada devleti olmalarının verdiği coğrafi bütünlük sayesinde bir güç unsuru oluşturabilmiş ve alan yetersizliğini gidermek amacıyla zaman zaman yayılmacı politikalar izlemişlerdir.⁸⁵ Hem deniz hem de kara sınırına sahip olan Türkiye, Fransa, Almanya ve Rusya gibi devletler ise temel ihtilaflarını hem denizlere hem de kara sınırlarına komşu ülkelerle yaşamaktadırlar. Fransa ile Almanya arasındaki Alsas-Loren sorunu komşu olan iki devletin yaşadığı ihtilafa örnek olarak gösterilebilir. Yine Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan sorunlar hem karaya hem de denize kıyısı olan komşu iki ülkenin yaşadığı problemlere örnek teşkil etmektedir. Spykman; Fransa, Almanya ve Rusya'yı hem kara hem de deniz sınırları olmasına rağmen kara yönelimli güçler olarak sınıflandırmaktadır.⁸⁶ Çünkü bu devletlerin güvenlik problemleri tarihsel olarak kara komşuları tarafından ortaya çıkmaktadır.⁸⁷ Kjellén'e göre devletin biyolojik karakteri jeopolitik ve demopolitik⁸⁸ alanlarda ortaya çıkmaktadır.⁸⁹ Devletlerin zenginliğini oluşturan jeopolitikleri ve demopolitikleri, devletlerin eylemlerini şekillendiren nesnel kategoriler olarak diğerlerinden ayrılmaktadır.⁹⁰ Sempa'nın ifadesiyle nüfus değişebilir, teknoloji gelişebilir, doğal kaynaklar keşfedilebilir, devletler yükselir veya gerileyebilir; ancak tarihsel süreçte kıtaların, adaların, denizlerin konumları hep sabittir.⁹¹ Bu bağlamda coğrafi konum, devletlerin hem iç hem de dış politika belirleme sürecinde temel bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Coğrafi konumun niteliği, devletlerin içinde buldukları bölgenin fizikî ve politik karakteri ile yakından ilgilidir. İngiltere'nin coğrafi konumu üzerinden açıklama yapan Kaplan, ülkenin bir ada devleti olması dolayısıyla dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı

---

⁸⁴ İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 23.

⁸⁵ İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 23.

⁸⁶ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 15.

⁸⁷ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 15.

⁸⁸ Kjellén demopolitiği, ülkenin etnik unsurları ve bu unsurların yarattığı sorunlara ilişkin politikalar olarak tanımlamıştır. Demopolitik ile ilgili olarak bkz: Kjellén, **a.g.e.**, s. 95.

⁸⁹ Kjellén, **a.g.e.**, s. 45.

⁹⁰ Kjellén, **a.g.e.**, s. 45.

⁹¹ Francis P. Sempa, **Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century**, Transaction Publishers, New Jersey, 2002, s. 9.

savunma açısından, ada devleti olmayan ülkelere göre daha avantajlı olduğunu belirtmiştir.⁹²

Friedman, bir ülkenin sınırlarında dağların olup olmamasının dâhi işgal ve savunma konusunda önemli olduğunu belirtmiştir: *“Eğer sınırlarınız boyunca dağlarla çevrilmiş bir ülkeye sahipseniz, dağlar işgale karşı savunma yaparken yardım eder ayrıca ekonomik ve kültürel büyümeye de katkı sağlar.”*⁹³ Coğrafi konum, jeopolitik bakımından ele alındığında küresel gelişmelerin de açıklayıcısı durumundadır. Jeopolitiğin temel amacı, her devletin kendi coğrafi konumunda bulunan imkânlardan faydalanması ve başka coğrafyalardaki devletlerin söz konusu konumlarından kaynaklanan zayıflıklarını değerlendirmek suretiyle orada bulunan kaynaklara ulaşmasıdır. Dolayısıyla politik gelişmeler coğrafyanın sağladığı imkânlar veya zayıflıklarla yakından ilişkilidir.

1.1.4. Siyasal ve Kültürel Değerler

Jeopolitiğin önemli unsurları arasında yer alan beşerî gücün altyapısını kültür oluşturmaktadır.⁹⁴ Üstün bir coğrafi konuma sahip olmak jeopolitik fırsatların her zaman iyi değerlendirilmesi sonucunu doğurmaz. Üstün bir coğrafi konuma sahip olmanın yanı sıra üstün bir beşerî güce sahip olunursa jeopolitik kavramı işlevsel olarak değer kazanmış olur. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde insanlar arası etkileşim önemli bir yer tutmaktadır. Aynı kültüre sahip devletler dış politikalarında birbirleri ile daha uyumlu politikalar izleyebilmektedir. Kültürel benzeşme, devletlerin jeopolitik hamlelerinin belirlenmesinde de yol gösterici olmaktadır. Örf, adet, dil, tarih, din ve devlet anlayışı gibi etmenler kültürü oluşturan unsurlar arasında yer almaktadır.⁹⁵ Devletler arasında bu unsurlardaki benzerlik veya farklılıklar uzlaşma veya çatışma ortamına zemin hazırlamaktadır. Çünkü devletlerin jeopolitik hedefleri arasında kültürel öğeler de yer almaktadır.

İklimler de kültür çevrelerinin oluşmasında büyük bir role sahiptir. Örneğin sıcak iklim bölgelerinde yaşayan insanların düşünce yapılarıyla soğuk yerlerde yaşayan insanların

⁹² Robert D. Kaplan, “The Revenge of Geography”, *Orbis*, C. 59, S. 4, 2015, s. 485.

⁹³ George Friedman, *The Methodology of Geopolitics: Love of One’s Own and the Importance of Place*, Stratfor, Austin, 2008, s. 32.

⁹⁴ İlhan, a.g.e., 1989, s. 145.

⁹⁵ İlhan, a.g.e., 1989, s. 144.

düşünce yapıları farklılık göstermektedir. Coğrafi şekiller de kültür üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Örneğin denizler ayırıcı özellikleriyle muhafazakâr bir etkiye sahipken, kıyı noktasının diğer bir kıyı noktası ile etkileşimi sonucunda açılma etkisi oluşmakta ve kültürel kalkınmaya yönelik uygun ortam gerçekleşmektedir.⁹⁶

Bir devletin siyasal ve kültürel değerlerinin gelişmiş olması jeopolitik anlamda imkân becerisini geliştirmektedir. İnsanlardan beklenen rolleri oluşturan, davranışları belirleyen kültür, aynı zamanda siyasal alanda da kullanılmaktadır. İnsanların siyasal alana ilişkin bazı inanç ve davranış kurallarının aynı olması, siyasal sürecin işleyişine katkıda bulunmaktadır. Keza mevcut sistemin devamlılığının sağlanması adına da önemli bir role sahiptir.⁹⁷

Pye, siyasal kültüre ilişkin önemli bir ayrıntı olarak meşruiyet kavramını ifade etmiştir.⁹⁸ Siyasi otoritenin meşruiyetini yitirmesi veya toplumun bu yöndeki algısı iç veya dış müdahaleler karşısında toplumun yeterli tepkiyi göstermemesine neden olmaktadır. Ayrıca politika sürecine ilişkin yaşanan sorunlar, siyasi otoritenin yönetimi sağlayabilmek adına farklı aktörlerden yardım istemesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Dışarıdan destek talep edildiğinde ise destek sağlayan aktör veya aktörler politikaya ilişkin sürece dâhil olmaktadır. Dolayısıyla uzlaşma kültürünün olmadığı bir toplumda farklı aktörlerin politik alana müdahalesi kendiliğinden de gerçekleşebilmektedir.

Gelişmiş bir değerler sistemi hem iç hem de dış jeopolitiğin sağlam temellere dayanmasında oldukça etkilidir. Ulusal birlik ve beraberliğin güvencelerinden biri olan değerler sistemi aynı zamanda diğer unsurlarla da etkileşim içine girerek jeopolitik gücün niteliğini belirlemektedir.

1.1.5. Ekonomik Yapı

Jeopolitiğin unsurları arasında ekonomik yapının önemli bir yeri bulunmaktadır. Ekonomik yapının güçlü olması devletlerin jeopolitik fırsatları daha iyi kullanmalarına katkı sağlamakta,

⁹⁶ İlhan, a.g.e., 1989, s. 146.

⁹⁷ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2004, s. 74.

⁹⁸ Lucian Pye, "Political Culture", Ed. David Sills, **The Encyclopedia of the Social Science**, The Macmillan Company, New York, 1968, s. 62.

böylece jeopolitiğin diğer unsurlarıyla ekonomik yapı arasında sıkı bir ilişki kurulmaktadır.⁹⁹ Örneğin jeopolitiğin unsurları arasında yer alan coğrafi konumun doğal kaynaklar bakımından zengin olması, ülkelerin ekonomik yapısının güçlü olmasını desteklemekte, böylece devletler jeopolitik olarak daha değerli hale gelmektedir. Özey'e göre sanayi faaliyetleri ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik önemlerini arttırmaktadır.¹⁰⁰ Özellikle Sanayi Devriminden sonra sanayileşme düzeyi ileri olan ülkeler ekonomik güçleri sayesinde jeopolitik konusuna daha fazla önem vermiş ve dünya hâkimiyeti konusunda rekabete girmişlerdir. Jeopolitiğin Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde ortaya çıkmasının nedenlerinden birini de jeopolitiğin ekonomiyle olan ilişkisi oluşturmaktadır.

Ekonomik yapının değişkenleri, üretim şeklinin değişmesi ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla oldukça önemli bir hâle gelmiştir. Bu çerçevede, jeopolitik konusunda etkinliği belirleyen temel unsurlardan biri, ekonomik alanda kendi kendine yetebilmenin yanı sıra başka ülkelere de yardım edebilecek ve yatırım gerçekleştirebilecek düzeye ulaşmaktan geçmektedir.¹⁰¹

Ekonomik nitelik, özellikle politik ve kültürel değerleri etkileme potansiyeline sahiptir. Refah ve kalkınma anlamında gelişmiş olan ülkelerde uzlaşma kültürü ve kurumsallaşma üst düzeydedir; ancak gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde ekonomik sorunlar toplumsal ve politik gerilimlere neden olmaktadır.

Ekonomik yapıyla ulusal güvenlik arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Devletler için ulusal güvenliği sağlamak önemli meselelerden biridir. Ulusal güvenliği tesis etmek için gerekli olan askeri ve teknolojik harcamalar için güçlü bir ekonomik yapı gerekmektedir. Defay'a göre devletin en önemli amacı sürekliliği sağlamaktır.¹⁰² Güçlü bir ekonomik yapının tesis edilmesi için ekonomik faaliyetlerin sağlıklı şekilde işlediği bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin düzgün işleyebilmesi, ekonomi güvenliğinin tesis edilmesini gerekli kılmaktadır. Ekonomi güvenliği,

⁹⁹ Ulaş, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁰⁰ Ramazan Özey, **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, 5. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2020, s. 124.

¹⁰¹ Saul Bernard Cohen, **Geopolitics: The Geography of International Relations**, 3rd Edition, Rowman & Littlefield, Lanham, 2015, s. 2.

¹⁰² Defay, **a.g.e.**, s. 81.

*“devletlerin uluslararası rekabet ortamında amaçlarını gerçekleştirebilmeleri ve kendi ulusal güvenliklerini sağlayabilmeleri için sahip olduğu ekonomik aktörleri tehditlerden uzak ve etkin kullanmasıdır.”*¹⁰³ Ekonomi güvenliğini sağlayan devletler, ekonomik yapılarını geliştirerek jeopolitik tehdit ve fırsatları daha iyi değerlendirebilecektir.

Küreselleşmeyle birlikte oluşan dünya düzeninde ekonomik yapı, jeopolitiğin temel dinamikleri arasında sağlam bir yer tutmaktadır. Ancak yalnızca küreselleşme açısından değil, aynı zamanda tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde limanlara sahip olmanın, ticaret yolları üzerinde bir devlet olmanın önemi ekonomik nitelikte doğrudan ilgilidir. Küresel ekonomik süreçlerin dinamik yapısı mevcut jeopolitik durumun tespitinin önceden belirlenmesine katkı sağlar. Bu bağlamda ekonomik yapı hem iç hem de dış jeopolitiğin belirlenmesi açısından son derece etkilidir.

1.1.6. Siyasi Yapı

Jeopolitiğe ilişkin diğer unsurların tamamını temsil eden siyasi yapı, güç ve iktidarın kazanılmasında en önemli unsurdur.¹⁰⁴ Politika yapmanın amacı güç elde etmek, iktidar sahibi olmaktır. Dolayısıyla siyasi yapı bakımından yeterliliği bulunmayan bir devletin başarılı bir jeopolitik geliştirmesi oldukça zordur.

Jeopolitik, devletlerin siyasi yapılarının yanı sıra diğer alt unsurlarının etkisiyle bütüncül bir değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Ülkelerin siyasi yapıları, anayasal düzenleri, karar alma mekanizmaları, seçimler gibi etmenler siyasi yapının istikrarı konusunda belirleyici olmaktadır. Siyasi yapının istikrarlı olması durumunda jeopolitik fırsatlar daha iyi değerlendirilebilmekte, istikrarını kaybettiği durumda ise jeopolitik fırsatlar kendiliğinden tehdiye dönüşebilmektedir. Stratejik ticaret yollarına hâkim olmak, zengin doğal kaynaklara sahip olmak gibi etmenler siyasi yapının güçlü olmasını dolayısıyla da devletlerin güçlü olmasını gerekli kılmaktadır. Bu yapının etkili olmasıyla, jeopolitiğe ilişkin zayıflıklardan kaynaklanan olası mağduriyetlerin önüne geçilmesi mümkündür.

¹⁰³ Hakan Yılmaz, **Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Ekonomi Güvenliği Algısına Etkisi**, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 41.

¹⁰⁴ Paul Kennedy, “The Influence and the Limitations of Sea Power”, **The International History Review**, C. 10, S. 1, 1998, s. 8.

Başka bir ifadeyle, bir ülkenin gelişmiş siyasi yapısı sayesinde zayıflıkların avantaj hâline getirilmesi mümkün olabilmektedir.

Günümüz açısından değerlendirildiğinde özellikle uluslararası alanda iş birliği ve entegrasyon çabalarının hız kazandığı görülmektedir. Uluslararası kuruluşlara katılım, iş birliği gerçekleştirmek için kurulan iletişim ve yürütülen müzakereler diplomasinin temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede diplomasi de doğrudan siyasi yapıyla ilişkili olması bakımından jeopolitiğe dair kıymetli bir açıklama getirmektedir. Yine devletlerin siyasi yapıları, diğer devletlere model olması bakımından da önem arz etmektedir.

1.1.7. Ülkenin Yüzölçümü

Jeopolitiğin diğer bir alt unsuru olan ülkenin yüzölçümü, devletlerin siyasi yapılarından doğal kaynaklarına kadar birçok anlamda önem arz etmektedir. Özellikle eski çağlardan itibaren güçlü devletlerin çoğu, coğrafi açıdan büyük devletler olmuşlardır.¹⁰⁵ Ancak büyük topraklara sahip olmak bir ülke açısından avantajlı olabileceği gibi, aynı zamanda zayıflık olarak da nitelendirilebilir.¹⁰⁶ Geniş bir yüz ölçümüne sahip ülkede nüfusun az olması veya belirli bölgelerde toplanması bir zayıflık göstergesi olabilir. Öte yandan büyük topraklara sahip olan devletlerin savunmaya elverişli olduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Yine geniş arazilerde çeşitli alanlarda tarımsal faaliyetler yapılabilmekte ve farklı bölgelerinde zengin doğal kaynaklara rastlanabilmektedir. Bu nedenle tarih boyunca güçlü devletler daha geniş topraklara sahip olmak için yayılmacı politika izlemişler ve komşularıyla savaşmışlardır.¹⁰⁸ Kaya, geniş arazilere sahip olmanın bu etkilerinin yanı sıra iki örnekle önemli bir özelliğini daha açıklamıştır. İki büyük dünya savaşında Rusya'nın ve Kurtuluş Savaşı'nda da Anadolu'nun sahip olduğu geniş yüz ölçümü, her iki devletin başarısına katkıda bulunan başlıca etkenlerden olmuştur.¹⁰⁹ Ayrıca sahip olunan yüz ölçümünün geniş olması, bir

¹⁰⁵ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 125.

¹⁰⁶ Ülkenin geniş topraklara sahip olması, aynı zamanda o ülkenin topraklarının savunulmasını da zayıflatabilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan gelişmeler (isyanlar vb), geniş topraklara sahip olmanın ülkeye yaratabileceği sorunlara örnek gösterilebilir. Yine adem-i merkeziyet gibi uygulamalar, özellikle etnik unsurların bol olduğu yerlerde, etnik çatışmaları ve bölünmeyi de beraberinde getirebilmektedir.

¹⁰⁷ Ulaş, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰⁸ Özey, **a.g.e.**, 2020, s. 99.

¹⁰⁹ Faruk Kaya, "Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 2, 2017, s. 8.

ülkenin güvenli sınırlarla çevrili olmasıyla birleştiğinde ülke jeopolitik açıdan daha stratejik bir hâle gelmektedir.

1.1.8. Doğal Kaynaklar

Dünya tarihinde gerilim, çatışma ve savaşların sebepleri arasında doğal kaynaklara ulaşabilmek ve doğal kaynakların güzergâhlarını kontrol edebilmek önemli bir yer tutmaktadır. Yeryüzündeki doğal kaynakların eşit dağılmaması devletler arasında çatışmaları beraberinde getirmektedir. Stern'in enerji savaşları konusundaki örneği jeopolitik bağlamda ele alındığında, doğal kaynakların önemli bir jeopolitik unsuru olabileceğini göstermektedir. Nasıl ki enerjiye olan ihtiyaç, enerji savaşlarının temelini oluşturuyorsa, gelecekte farklı doğal kaynaklar için de güç mücadelelerinin yaşanması muhtemeldir.¹¹⁰ Zengin doğal kaynaklara sahip olan devletlerin ayrı bir güç unsuru olarak değerlendirilmesi mümkündür.¹¹¹ Ancak bu güç unsurundan yararlanmak için güçlü bir devlet yapısına da ihtiyaç duyulmaktadır. Bir ülkenin, doğal kaynaklara veya bu kaynaklar ile pazara yakın bir coğrafyada bulunması, strateji geliştirmek bakımından doğal kaynak unsurunu da detaylı bir şekilde değerlendirmesini gerektirmektedir. Ancak doğal kaynaklar jeopolitik unsur bakımından avantaj sunabileceği gibi, tehdit oluşturma potansiyeli de taşımaktadır. Günümüzde küresel güçlerin Orta Doğu'daki mücadeleleri göz önünde bulundurulduğunda gerek siyasi yapılarının gerekse politik ve kültürel değerlerinin yeterli gelişmişlik düzeyinde olmaması bu bölgedeki devletler açısından sahip oldukları doğal kaynakların ciddi birer tehdit unsuruna dönüştüğü yönünde değerlendirilebilmektedir. Waltz, uluslararası siyasette savaşların meydana gelebileceğini, savaşları yok etmenin yolunun ise uluslararası siyaseti yok etmekten geçtiğini ifade etmektedir.¹¹² Devletlerin birbirleriyle sürekli iletişim halinde oldukları düşünüldüğünde, uluslararası siyasetin ortadan kaldırılamayacağı da bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹¹⁰ Andy Stern, **Dünden Bugüne Petrol Savaşları: Hırs-Rekabet-Şiddet**, Çev. Sabri Kılıç, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 334.

¹¹¹ Ulaş, **a.g.e.**, s. 119.

¹¹² Kenneth N. Waltz, "Structural Realism After the Cold War", *International Security*, C. 25, S. 1, 2000, s.8.

1.1.9. Nüfus

Nüfus ile jeopolitik arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Nüfus, jeopolitiğin beşerî ve sosyal niteliğini yansıtmaktadır. Demografik yapı, eğitilmiş insanların toplam nüfus içindeki oranı, kırsal ve kentsel bölgede yaşayan insanların toplam nüfus içindeki oranı gibi birçok değişken, nüfusun aslında karmaşık bir unsur olduğunu göstermektedir. Bugün dünyanın en güçlü ülkeleri incelendiğinde nüfuslarının yoğun olduğu görülmektedir. ABD, Rusya, Çin ve Japonya gibi ülkelerin güçlü ülkeler olması, nicelik bakımından nüfusun önemini açıkça ortaya koymaktadır.¹¹³ Mackinder, büyük ve verimli nüfusu, büyük gücün biricik üretim kaynağı olarak tanımlamaktadır.¹¹⁴ Üretken verimli nüfus sayesinde devletler ekonomik olarak daha güçlü bir yapıya sahip olmaktadır. Ratzel, devlet için “kısmen insan, kısmen toprak” benzetmesi yapmıştır.¹¹⁵ Devleti oluşturan beşerî gücün sayısı ve niteliği, milli güç unsurunun kapasitesi bakımından önem arz etmektedir.

Almanya’da nüfusa ilişkin yapılan değerlendirmeler, 20. yüzyıl başlarında oldukça tartışılan konular arasında yer almıştır. Ratzel’in ilk defa kullandığı “lebensraum (*hayat sahası*)” terimi, Nazilerin dış politikasının oluşturulmasında büyük bir role sahip olmuştur. Ratzel, lebensraum terimini “Bir canlı türünü mevcut nüfus büyüklüğü ve varoluş biçimiyle desteklemek için gereken coğrafi yüzey alanı” olarak tanımlamıştır.¹¹⁶ Ratzel’e göre nüfus arttıkça lebensraumun kesin sınırları genişliyordu.¹¹⁷ Naziler bu görüş çerçevesinde yayılmacı politikalar izlemiş ve İkinci Dünya Savaşı’na giden süreç yaşanmıştır.

1.1.10. Bilim ve Teknoloji

Tarihsel süreçte kendini yenileyen, gelişmeleri takip eden ve teknolojiyi yakalayan devletler uluslararası rekabet ortamında kendilerini güncellemiş ve birer güç merkezi olarak ortaya çıkmışlardır. Bilim ve teknoloji alanında geri kalan devletler ise rekabet ortamının arttığı uluslararası sistemden giderek uzaklaşmış ve tarih sahnesinden

¹¹³ Özey, a.g.e., 2020, s. 103.

¹¹⁴ Halford Mackinder, **Tarihin Coğrafi Kalbi**, Çev. Kadir Yılmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 41.

¹¹⁵ Ulaş, a.g.e., s. 125.

¹¹⁶ Woodruff D. Smith, “Friedrich Ratzel and The Origins of Lebensraum”, *German Studies Review*, C. 3, S. 1, 1980, s.53.

¹¹⁷ Smith, a.g.m., s. 53.

silinmişlerdir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ülkelere jeopolitik fırsatların yanı sıra güç unsuru bakımından da değer katmaktadır. Owens'ın ifade ettiği şekilde, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler jeopolitik alanında etkisini sürekli olarak artırmaktadır: “Enerji kullanımının; yelkenden kömüre, kömürden petrole, petrolden nükleere doğru güçlü bir şekilde değişmesi jeopolitiğin alanını da değiştirmiştir.”¹¹⁸ Bilim ve teknolojiye ileriye adımlar atıldığında bu unsurun gelecekte de jeopolitiğe önemli düzeyde etki edeceği düşünülmektedir.

1.1.11. Zaman

Jeopolitik, mevcut durum analizinin geleceğe yönelik olarak uygulanması için kullanılmaktadır. Dolayısıyla plan ve stratejinin hangi zaman diliminde uygulanacağı oldukça önemlidir. Jeopolitik, coğrafya kavramının yanı sıra zaman kavramı olarak da kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁹ 1946’da yayımlanan *Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi* isimli kitapta jeopolitik konusunda aşağıdaki ifade yer almaktadır: “*Jeopolitik toprağımızı tanımamıza, meselelerimizi anlamamıza, menfaatlerini takdir etmemize yardım eder ve maziye bu şekilde tetkik etmek suretiyle istikbali daha iyi tanzim etmeyi temin eder.*”¹²⁰ Zaman unsuruyla jeopolitiğin belirlenmesi, etkinlik ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim Retaille de jeopolitiğin tarihsel bir bilim olmasının yanında gelecek odaklı bir bilim olduğunu vurgulamıştır.¹²¹ Özetle, jeopolitiğin aktif bir biçim hâline dönüşmesi için zaman vazgeçilmez bir unsurdur. Her şeyden önce doğru ve etkili bir şekilde zaman kullanımına bağlı olarak caydırıcılık sağlanabilmektedir.

1.2. JEOPOLİTİĞİN ÖNEMİ

Siyaset, ekonomi ve güvenlik gibi kavramların birbirleriyle olan etkileşimi özellikle son yüzyıllarda giderek artmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında endüstrileşmelerini sağlayan devletler, dış politikalarında ekonomik faktörleri daha çok dikkate almış ve ekonomiye dayalı

¹¹⁸ Mackubin Thomas Owens, “In Defense of Classical Geopolitics”, *Naval War College Review*, C. 52, S. 4, 1999, s. 63.

¹¹⁹ Albert Leguat, “Jeopolitik ve Modern Harbin Sevk ve İdaresi”, *Harp Akademileri Bülteni*, S. 137, 1984, s. 24.

¹²⁰ *Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi*, a.g.e., s. 100.

¹²¹ Denis Retaille, “Geopolitics in History”, *Geopolitics*, C. 5, S. 2, 2000, s. 36.

dış politika uygulamaya başlamışlardır. Hammadde ve pazar arayışı gibi etmenler yayılmacı politikaların önünü açmış, bu çerçevede güvenlik politikalarıyla ekonomik ve siyasal faktörler daha sıkı ilişki içerisine girmişlerdir. Farklı disiplinlerin birbirleriyle olan etkileşiminin artması olaylara daha bütüncül bir bakış açısıyla bakılmasını zorunlu kılmıştır. Jeopolitik, olaylara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılmasını sağladığı için ihtiyaçtan kaynaklanan bir zorunluluk haline gelmiştir. Jeopolitik görüş olmadan bugün dünyanın yaşadığı birçok sorunun yorumlanması yetersiz kalmaktadır.¹²² Ancak buna rağmen jeopolitiğe verilen önem kimileri tarafından abartılı bulunmakta ve eleştirilmektedir. Bunun nedenleri arasında jeopolitiğin yeni bir alan olması nedeniyle yeterince bilinmemesi ve İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyasının jeopolitiği kötü amaçla kullanması yatmaktadır.¹²³

“Son harbin hâdiseleri¹²⁴ ve bu hâdiselere mütenazıran serdedilen iddialar, istilâları besleyen fikir hareketleri, bilhassa nasyonal sosyalist Almanya'nın durumu göz önüne getirildiği takdirde, jeopolitik milletleri mahva sürükleyen, insanıyeti perişan eden sahte bir ilim telâkki edilmektedir.”¹²⁵

Jeopolitiğin önemi işlevleri ve tanımlarıyla açıklanmaktadır. Politik coğrafya çalışmaları ile birlikte jeopolitik; coğrafi konumun güç, mekân ve iktidar ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Jeopolitiğin en önemli işlevi, devletlerin bölgesel ve küresel güç merkezlerine göre konum ve niteliğini belirlemesidir.¹²⁶ İnsanlar, tarih boyunca yaşadıkları yerlerle duygusal bağ kurmuşlar, bu yerlere anlam atfetmişlerdir. Coğrafya, bu yerlerin mekân bilimidir. Jeopolitik ile bu yerlerde gerçekleşen bölgesel ve küresel güç mücadelelerinin, iktidar ilişkilerinin açıklanması mümkün hâle gelmektedir. Dünya coğrafyası bakımından ele alındığında, jeopolitiğin coğrafyayı düzenlemek, kaynakları ele geçirmek vb. amaçlarla gerçekleşen olayları açıklamak üzere kullanıldığı görülmektedir.¹²⁷

Bir devletin gerek iç gerek dış politika konusunda başarı sağlayıp istikrar yakalayabilmesi için çeşitli değişkenleri dikkate alarak planlama yapması, bu planlamayı da zamanında uygulaması en temel unsurdur. Dolayısıyla jeopolitiğin zaman, mekân ve güç bağlamında

¹²² İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 5.

¹²³ İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 5.

¹²⁴ Yazar İkinci Dünya Savaşı'ndan bahsetmektedir.

¹²⁵ Tunaya, **a.g.m.**, s. 1350.

¹²⁶ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 1, S. 2, 2004, s. 50.

¹²⁷ Gearóid Tuathail, **Critical Geopolitics**, Routledge, London, 1996, s. 1.

değerlendirilmesi, aynı zamanda önemini ortaya koymaktadır. Jeopolitik diğerlerinden farklı olarak yeni ve yorucu bir düşünce hayatı başlatmıştır.¹²⁸ Devletlerin ulusal çıkarları, ancak içinde buldukları coğrafyanın fiziksel şartlarının da dikkate alınmasıyla elde edilebilmektedir.¹²⁹ Bu çerçevede küresel politik ortamı anlayıp uygun pozisyon alabilmenin ve istikrar sağlayabilmenin temel şartlarından birini, jeopolitikle başlayan ve bütüncül düşünmeyi zorunlu kılan yeni düşünce tarzını benimsemek oluşturmaktadır.

1.2.1. Jeopolitik ve Dış Politika Arasındaki İlişki

Devletlerin askeri kapasiteleri, teknolojileri, ekonomik güçleri ve nüfusları gibi etmenler tek başına dış politikalarının oluşturulmasında belirleyici olmamaktadır. “*Her şeyin politikası coğrafyasında saklıdır (La politique de toutes est dans leur geographie).*”¹³⁰ diyen Napolyon’un bu düşünceleri Fransızların Rus coğrafyasında başarısız olmalarının nedenini açıklamaktadır. Fransızlar Moskova’yı işgal ettikten sonra havaların soğuması, açlık ve ilaç sıkıntısı gibi nedenlerle 1812 yılında geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹³¹ Bu açıdan değerlendirildiğinde coğrafi faktörlerin ülkelerin dış politikalarına etkisi Fransız-Rus örneğinde açıkça gözlemlenmektedir.

Büyük orduların, teknolojik silahların ve beşerî gücün üstün olmasına karşın coğrafi faktörlerin askeri faaliyetleri sınırlandırdığı görülmektedir. Bu durumda, coğrafi faktörlerin ülkelerin dış politikalarında etkili olduğu söylenebilir. Devletlerin üzerinde buldukları coğrafya, savaş zamanında askeri hattı düzenlediği gibi barış zamanında da devletlerin elinde tuttuğu stratejik konumlarını belirlemektedir.¹³²

Jeopolitiğin konusu olan unsurlar, aynı zamanda dış politikanın konusunu oluşturmaktadır. Mearsheimer, gücün uluslararası ilişkilerin para birimi olduğunu ifade etmiştir.¹³³ Bu paranın kazanılması için ise mevcut koşulların analizinin

¹²⁸ İlhan, a.g.e., 1989, s. 8.

¹²⁹ Chris Alden, **Foreign Policy Analysis**, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences, University of London Press, 2006, s. 18.

¹³⁰ Spykman, a.g.e., 2020, s. 121.

¹³¹ Aziz Tekdemir, “Napolyon’un Moskova Seferi: 1812”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 1, 2018, s.104.

¹³² Spykman, a.g.e., 2020, s. 122.

¹³³ John J. Mearsheimer, “Chapter 4: Structural Realism”, Ed. Timothy Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, **International Relations Theories: Discipline and Diversity**, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 78.

gerçekleştirilmesi, içinde bulunulan coğrafyanın tüm avantajlarından yararlanılması ve olası tehditlerinden ve zayıflıklarından sakınılması gerekmektedir. Bu bağlamda jeopolitik ile dış politika arasında benzerliklerin yanında belirtilebilecek fark ise jeopolitiğin odaklandığı alanın coğrafya olmasıdır. Mackinder'in "*Coğrafya, İngiliz öğrencilere emperyal düşünceyi öğretmek için kullanılan bir disiplindir.*"¹³⁴ ifadesi, uluslararası "para biriminin" kazanılmasında jeopolitiğin kullandığı alanı göstermektedir.

Teknolojinin ilerlemesi ve kitle iletişim araçlarının artmasıyla uluslararası alanda oluşan denge yalnızca askeri unsurlarla açıklanamayacak kadar karmaşık bir hâle gelmiştir.¹³⁵ Egemen güçlerin kültürel propagandaları, diğer coğrafyalarda bulunan toplumların davranış şekillerini etkilemektedir. Ülkelerin siyasi coğrafyaları; küreselleşme, endüstrileşme ve teknolojinin gelişmesi ile oldukça önemli bir konu hâline gelmiştir. Grygiel, jeopolitiğin 19. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen 20. yüzyılda dış politika bakımından daha net bir konuma ulaştığını belirtmiştir.¹³⁶ Bunun en temel nedeni ise küreselleşme olgusudur. Dünyada her alanda etkileşimin artması, jeopolitiğin dış politika ile olan ilişkisini daha da yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla jeopolitik ve dış politika arasındaki ilişki hangi açıdan ele alındığıyla ilgilidir. Örneğin Morgenthau, devletlerin faaliyetlerinin hukuki kurallar veya ahlaki normlardan ziyade çıkarlara göre belirlendiğini savunmuştur.¹³⁷ Bu düşünceye göre küresel sistemde daima kaos ve anarşi bulunmaktadır. Waltz da benzer şekilde çatışma hevesinin, insanın doğasına ilişkin bir olgu olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸ Küreselleşme gibi disiplinler arasında farklı bakış açıları gerektiren bir kavramın açıklanmasında ekonomik, siyasi, kültürel, teknolojik ve daha birçok alanın içinde bulunan kavramlar kullanılmaktadır. Dolayısıyla ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel bakımdan gerçekleşen değişimler, her devletin bu yeni sisteme göre hareket etmesini gerektirmektedir. Günümüz açısından değerlendirildiğinde dış politikada iş birliği çabaları gibi birçok uluslararası olay jeopolitik bağlamda değerlendirilebilir.

¹³⁴ Halford Mackinder, "**On Thinking Imperially**", Ed. Michael E. Sadler, Lectures on Empire, London, 1907, s. 9.

¹³⁵ Cohen, **a.g.e.**, 2015, s. 6.

¹³⁶ Jakub J. Grygiel, **Great Powers and Geopolitical Change**, John Hopkins University Press, Baltimore, 2006, s. 36.

¹³⁷ Hans Joachim Morgenthau, **Truth and Power: Essays of Decade, 1960-1970**, Praeger, New York, 1970, s. 382.

¹³⁸ Kenneth N. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, C. 44, S. 1, 1990, s. 35.

1.2.2. Jeopolitik ve Ulusal Güç Arasındaki İlişki

Tarih boyunca güç kavramıyla ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmış ve kavram üzerinde herhangi bir uzlaşmaya varılamamıştır. Eski dönemlerde güç kavramı daha çok askeri güç ile anılmış olsa da sonraki yıllarda güç kavramıyla ilgili çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Güç, hedef unsurlar üzerinde etki kurabilme potansiyeli olarak ifade edilebilir. İlhan'a göre güç, moral değerlerin ve maddi değerlerin oluşturduğu bir sonucu ifade etmektedir.¹³⁹ Devletler açısından hayati bir önem taşıyan güç kavramı devletlerin iç ve dış politikalarını belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir.

Ulusal güç, devletin ulusal çıkarları için sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin tümünü ihtiva eden güç olarak tanımlanabilir. Sanayi Devrimi ile birlikte asker sayısının ve askeri yeteneklerin tek başına ulusal gücü tanımlamada yeterli olmadığı, endüstriyel üretim kapasitesinin ve yeni teknolojileri üretme ve onlara ayak uydurma kapasitesinin daha önemli hale geldiği görülmektedir.¹⁴⁰ Ulusal gücü oluşturan maddi ve manevi unsurlar insan gücü, askeri güç, coğrafi güç, ekonomik güç ve teknolojik güçten oluşmaktadır.¹⁴¹ Devletlerin ulusal güçlerini artırabilmeleri ve güç merkezi hâline gelebilmeleri için yalnızca kendi coğrafyalarının niteliği değil, aynı zamanda başka devletlerin coğrafyaları da önemlidir.

Bilge jeopolitiği, "*Geniş manada hükümet politikasının, dar manada dış politikanın tayininde coğrafi vakıaları esas unsur olarak sistematik bir şekilde tetkik eden bilgi kolu*" olarak tanımlamıştır.¹⁴² Dolayısıyla strateji geliştirebilmek, başka bir devletin ulusal gücünü artırmasını engellemek için jeopolitik, sistemli bir yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Jeopolitik, coğrafyayı kontrol altına alabilmek ve yeniden yapılandırabilmenin bir aracıdır.¹⁴³ Bu bakış açısına göre coğrafya bir yer, nesne veya bölge olmaktan daha derin bir olguyu temsil etmektedir. Jeopolitiğin ilgi alanı, coğrafya üzerinde nasıl güç ve otorite sahibi olunacağı, coğrafyanın nasıl yönetileceği ve coğrafyadan nasıl fayda sağlanacağıdır. Bu

¹³⁹ İlhan, a.g.e., 1989, s. 77.

¹⁴⁰ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 3, 2008, s. 136.

¹⁴¹ İsmet Görgülü, *Askeri Coğrafya*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992, s. 10.

¹⁴² Bilge, a.g.m., s. 151.

¹⁴³ Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 14.

bakımdan ulusal güç ile jeopolitik arasındaki ilişki, jeopolitiğin iktidar sahibi olabilmek için bir araç olarak kullanılması üzerine şekillenmektedir.

Bir devletin gerek kendi coğrafyasında gerekse bölgesel veya küresel ölçekte güçlü olabilmesi için jeopolitiğin unsurlarını kendi avantajına kullanması gerekmektedir. Ancak üretim sistemlerinde meydana gelen değişim, bağımlılık kavramını ortaya çıkarmıştır. Bağımlılık, birden çok devlet veya aktörün, verilen kararlardan karşılıklı olarak etkilenmesi olarak ifade edilebilir. Ekonomik refahları açısından birbirine ekonomik veya siyasal bakımdan bağımlı olan devletler, birbirlerinin iç dinamiklerinden de dolayı da olsa etkilenmektedir. Etkilenen her aktör, kendisine yüklenen sorumluluktan kaçınmak için güçleri doğrultusunda bir tepki oluşturmaktadır ki bu anlamda uluslararası sistem açısından ön plana çıkan sorun, sistemin istikrarının nasıl sağlanacağıdır.¹⁴⁴

Birbirine bağımlı olan devletlerin gerçekleştirdiği hareketler her zaman eşgüdüm içinde olmayabilir. Bu bağlamda ulusal gücün artırılabilmesi için jeopolitiğin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Küresel sistemde politik veya ekonomik ilişki fark etmeksizin karşılıklı iletişim ve etkileşimin temelinde her devletin ulusal gücünü artırma çabası bulunmaktadır. Görüldüğü üzere jeopolitiğin unsurlarından olan kaynaklara ulaşım, ulusal gücün temellerini teşkil etmektedir. Böyle bir durumda devletlerin ulusal güç düzeyleri fark etmeksizin jeopolitik yaklaşımları, gelecekte olası güçlerini doğrudan etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bir devlette jeopolitik anlayış geliştirilmesi, politik stratejilerinin daha rasyonel bir bakış açısıyla belirlenmesini sağlamaktadır. Tuathail, böyle bir anlayış geliştirmenin, coğrafya yönetimi ve bilginin yönetime dâhil edilmesiyle bütüncül yaklaşımı temin ettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁵

1.2.3. Jeopolitik ve İstikrar İlişkisi

İstikrar kavramı jeopolitik araştırmalarında önemli bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Jeopolitik ve istikrar ilişkisi, jeopolitiğin toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik düzenin sağlayıcısı olması bakımından önem arz etmektedir. Mevcut politik ve

¹⁴⁴ Robert O. Keohane ve Joseph Nye, "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", Çev. Hande Dizdaroğlu, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 12, S. 46, 1987, s. 83.

¹⁴⁵ Tuathail, *a.g.e.*, s. 7.

ekonomik düzenin sağlanması istikrarlı bir yönetim ve irade ile mümkün olabilmektedir. Jeopolitik fırsatlar istikrarlı bir yönetim ile idare edilmediğinde devletler için mevcut jeopolitik konumları kendilerine tehdit oluşturabilmektedir. Şahin'e göre istikrarlı bir yönetime sahip olan devletler için jeopolitik bir nimet olarak değerlendirilebilirken, istikrarlı olmayan ve zayıf devlet yapılarına sahip olan devletler için jeopolitik önem ülkelerin başına bela olabilmektedir.¹⁴⁶ Dolayısıyla devletlerin jeopolitik fırsatları değerlendirebilmeleri için istikrarı sağlamaları gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası düzen, jeopolitiğin istikrar ile olan ilişkisini yakından göstermektedir. Soğuk Savaş Dönemi'nde oluşan iki kutuplu dünyada gerek ABD gerekse SSCB yalnızca kendi etki alanlarında faaliyet göstermişler, mücadelelerini farklı coğrafyalarda devam ettirmek yerine oluşan bu düzeni meşru olarak kabul etmişlerdir.¹⁴⁷ Sander ise Avrupa ülkelerinin politik ve ekonomik faaliyetlerini Avrupa dışındaki ülkelere taşımalarını jeopolitik bağlamda değerlendirmiştir. Küresel düzeyde gerçekleştirilen bu faaliyetlerle dünyanın diğer coğrafyaları, Avrupa'nın benimsediği ekonomik sisteme dâhil edilmişlerdir.¹⁴⁸ Sisteme dâhil edilmenin yanı sıra üretimin ucuz iş gücü ile yaptırılması, güçlü ülkelerin kendi sistemlerinin istikrarını sağlaması bakımından yine jeopolitik kavramı ile açıklanmaktadır. Uluslararası sistemde yaşanan değişimler, sistemin her aktörünün doğrudan veya dolaylı şekilde etkilenmesine neden olmaktadır. Sosyal, ekonomik ve politik düzenin mevcut dinamiklerinin istikrarlı biçimde korunabilmesi için jeopolitik ön plana çıkmaktadır. Bull, uluslararası sistemi, birden fazla devletin bir araya gelmesiyle oluşan bir yapı olarak ifade etmiştir.¹⁴⁹ Ancak buradaki temel husus, sistemin nitelikleridir. Etkinlik düzeyi fark etmeksizin her devlet, sistem içindeki konumunu yükseltmeye, etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda jeopolitik, gerek devletlerin kendi güçlerini artırabilmeleri gerekse sistem içinde bulunan diğer devletlerin analizini gerçekleştirebilmeleri bakımından bir denge unsurudur.

¹⁴⁶ Mehmet Şahin, "Jeopolitik; Nimet mi, Yoksa Bela mı?", *Türkiye Gazetesi*, 4 Temmuz 2021, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-mehmet-sahin/jeopolitik-nimet-mi-yoksa-bela-mi-619622> 12.11.2022 tarihinde erişildi.

¹⁴⁷ Robert Cooper, "Gibt Es Eine Neue Weltordnung?", *Europa Archiv*, C. 48, S. 18, 1993, s. 508.

¹⁴⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih – İlk Çağlardan 1918'e*, 16. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 226.

¹⁴⁹ Bull, *a.g.m.*, s. 31-49.

1.3. JEOPOLİTİK TEORİLER

Tarihin her dönemi hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuş, bu mücadeleler ilk insandan itibaren nesiller boyu sürekli aktarılagelmiştir.¹⁵⁰ Dünyaya hâkim olma, dünyaya hükmetme gibi stratejiler savaşları tetikleyerek küresel rekabetin yönünü belirlemiştir. Hâkimiyet mücadelelerinin seyri, dünyada yaşanan farklı gelişmelerle birlikte değişmiş ve hâkimiyet iddiası taşıyan devletler çeşitli dönemlerde farklılık göstermiştir.

16. yüzyılın sonlarında Jean Bodin, devlet ve devletin üzerinde kurulduğu topraklar arasındaki bağlar hakkında ilk araştırmalarını yapmıştır.¹⁵¹ “Siyasi coğrafya” terimi ilk defa 1750 yılında Fransa Sorbonne Üniversitesi’nde öğrenci olan Anne Robert Jacques Turgot¹⁵² tarafından kullanılmıştır.¹⁵³ Daha sonra Ratzel, 1897 yılında *Siyasi Coğrafya* isimli kitabını yayımlamıştır.¹⁵⁴ Coğrafi keşifler neticesinde başlayan dönüşüm süreci, 18. yüzyıla gelindiğinde önce siyasi coğrafyanın, onun akabinde jeopolitiğin doğuşunu hazırlamıştır.¹⁵⁵ Tunaya’ya göre modern jeopolitik Alman menşeli olup Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında iki gelişim evresi kaydetmiştir.¹⁵⁶ Ratzel’in görüşleri Almanya’nın 1945 yılındaki ağır yenilgisine kadar etkili olmuştur.¹⁵⁷ Jeopolitik, 19. yüzyıldan itibaren siyasi coğrafya alanından ayrılarak, Kjellén ile birlikte ayrı bir çalışma alanı haline gelmiştir.¹⁵⁸

Jeopolitik kavramının küresel rekabet ortamında gerek açıklayıcı olması gerekse güç ve iktidar açısından kullanılabilmesi, jeopolitik teorilerin tarihsel süreç içinde anlaşılmasını önemli kılmaktadır. Jeopolitik teoriler, devletlerin coğrafyalarının niteliklerini ve bu niteliklerin politikalar bağlamında ele alınmasını incelemektedir. Dolayısıyla coğrafyanın politik yanının gerek somut gerekse soyut özelliklerinin anlaşılması, devletlerin

---

¹⁵⁰ Özey, **a.g.e.**, 2018, s. 161.

¹⁵¹ Sami Öngör, “Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 1963, s. 304.

¹⁵² Anne Robert Jacques Turgot Fransa Maliye Bakanı olarak görev yapmış bir iktisatçıdır.

¹⁵³ Öngör, **a.g.m.**, s. 306.

¹⁵⁴ Mehmet Ünlü, **Coğrafya Öğretimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s. 6.

¹⁵⁵ Ulaş, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁵⁶ Tunaya, **a.g.m.**, s. 1350.

¹⁵⁷ Smith, **a.g.m.**, s. 51.

¹⁵⁸ Ulaş, **a.g.e.**, s. 26.

etkileşimlerinin açıklanması, strateji geliştirilmesi ve geleceğe yönelik öngörü yapılması için büyük bir önem taşımaktadır.

1.3.1. Sir Halford Mackinder ve Kara Hâkimiyeti Teorisi

Mackinder, İngiliz jeopolitik ekolünün kurucusu olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁹ Coğrafya alanında öğretim üyeliği yapan Mackinder, 1904 tarihli *Tarihin Coğrafi Kalbi* isimli makalesine coğrafyanın ne olduğuna ilişkin soruyla başlamış ve çalışmasında İmparatorluğun genişlemesi için coğrafyanın önemli bir araç olması gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁰ 1919 yılında yayınlanan *Demokratik İdealler ve Gerçekler* isimli kitabında Kara Hâkimiyet Teorisi'ni geliştirmiştir. Mackinder'in “*Bir devlet, güç denkleminde hükmetmek için merkezi bir aşama rolü üstlenecek varlıklara sahip olmalıdır.*” görüşünü vurgulaması, jeopolitiğin gerekliliğine olan inancını göstermektedir.

Mackinder dünyayı üç ada olarak tasvir etmiştir. Bu adalar “Dünya Adası, Sahil Adası ve Uzak Adalar”dan oluşmaktadır.¹⁶¹ Dünya adası Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarından; Sahil Adası Britanya ve Japonya gibi sahil ülkelerinden; Uzak Adalar ise Avusturalya ve Amerika kıtalarından oluşmaktadır.¹⁶² Mackinder, Alman ve Rusların kara güçlerinin artmasıyla denizleri sarmaya başladıklarını, bu durumun ise İngiltere açısından tehdit oluşturduğunu savunmuştur.¹⁶³ İngiltere'nin dünya hegemonyasını sürdürebilmesi için Rusya ve Almanya'yı kontrol etmesi gerekmektedir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Defay, **a.g.e.**, s. 18.

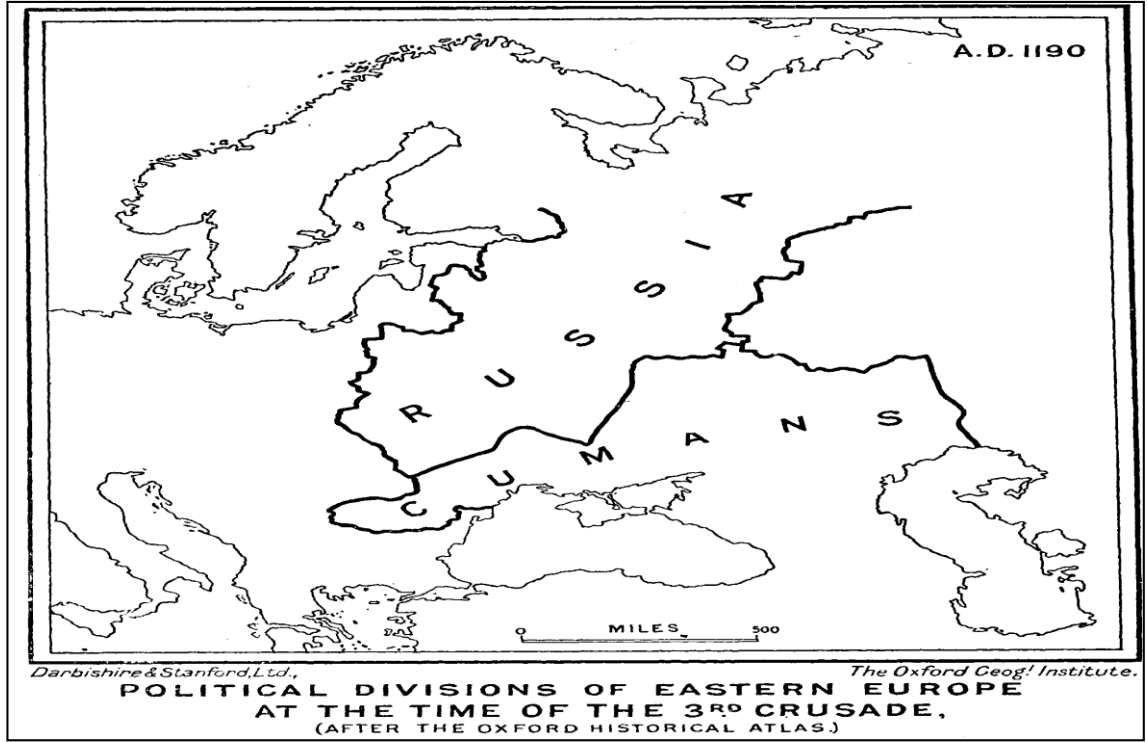
¹⁶⁰ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 77.

¹⁶¹ Tunaya, **a.g.m.**, s. 1358.

¹⁶² Halford Mackinder, **Democratic Ideals and Reality**, National Defence University Press, Washington, 1942, s. 45.

¹⁶³ Kâmil Günel, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 157.

¹⁶⁴ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 12.

Şekil 1. 19. Yüzyıldan Önce Doğu Avrupa¹⁶⁵

Mackinder tarih, coğrafya ve imparatorluk arasında bağlantı kurmuş ve jeopolitiği bu üç ekseninde analiz etmiştir.

Geçmişteki tarihî olaylarla günümüz siyasetine aynı oranda uygulanabilecek bir formül bulmayı ümit edebiliriz. Tüm zamanların toplumsal hareketleri, esasında aynı fizikî özellikler çerçevesinde cereyan etmiştir, çünkü Asya ve Afrika'daki derece derece artan kuruma, tarih tarafından birçok kez kanıtlandığı gibi beşerî coğrafyayı hayatî bir biçimde değiştirmiştir.¹⁶⁶

Kara Hâkimiyet Teorisi'nde Mackinder, güç mücadelelerinin doğasını evrim teorisi ile ilişkilendirmiştir. Buna göre evrim teorisindeki zaman kavramı “tarih”e, mekân kavramı “çevre”ye ve organizma kavramı ise “ırk”a benzetilerek mücadelelerin doğası coğrafi gerçekliklere göre açıklanmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Halford Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, *Geographical Journal*, C. 23, S. 4, s. 421-437, 1904, s. 426.

¹⁶⁶ Mackinder, *a.g.e.*, 2013, s. 75.

¹⁶⁷ Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, United Kingdom, 2009, s. 54.

“Bir toplama olan sözde ‘bilimsel’ coğrafya ile tarihi uzlaştırmak pek de mümkün görünmüyor. Jeoloji nasıl astronominin içinden çıktıysa, coğrafya da doğrudan doğruya tarihin parçasından başka bir şey değildir.”¹⁶⁸

Şekil 2. Latin Yarımadasında Almanya'nın Konumu¹⁶⁹

Mackinder, Kalpgâh'ı (*Heartland*) Doğu Avrupa, Rusya ve Hazar'ın batısı ile doğusunu kaplayan bölge olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁰ Bir devlet için coğrafya açısından en uygun yer merkez bölgedir.¹⁷¹ Mackinder, yeryüzünün en elverişli yerinin Avrasya, Avrasya'nın merkezinin ise “dünyanın kalbi” olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷²

Mackinder, Kara Hâkimiyet Teorisi'nde kara devletleri ile deniz devletleri arasındaki farkı açıklamış ve her iki grubun da ulusal çıkarlarını korumak için ellerinde bulunan enstrümanların aynı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³ Teorinin önemli bir yanı, kara gücü ile deniz gücünün değişen dengesinin açıklanmasıdır. Buna göre, modern çağ başladığında gemilerin Atlantik Okyanusu'nu geçebilmesi büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir.

¹⁶⁸ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 79.

¹⁶⁹ Mackinder, **a.g.m.**, 1904, s. 35.

¹⁷⁰ Mackinder, **a.g.e.**, 1942, s. 8.

¹⁷¹ İşcan, **a.g.m.**, s. 60.

¹⁷² Hasanov, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁷³ Öngör, **a.g.m.**, s. 310.

Böyle bir durumda etkinlik Avrupa'nın deniz güçlerine ait olmuş, ancak yaklaşık dört yüz yıl süren bu gelişmenin ardından dünya genelinde demir yolları inşa edilmeye başlanmış ve kara güçleri daha önemli bir hâle gelmiştir.¹⁷⁴

Mackinder, deniz devletlerinin ilerleyen süreçte Avrasya üzerindeki kontrolü kaybedeceklerini ve Rusya'ya karşı koyamayacaklarını iddia etmiştir.¹⁷⁵ Mackinder'e göre Sibirya'nın tamamı ile Orta Asya'nın büyük bir bölümü Avrasya'nın merkezini oluşturuyordu.¹⁷⁶ Teoride, Orta Asya toprakları denizle bağlantıları olmadığı için merkez olarak nitelendirilmiştir. Jeopolitik literatüründe Avrasya'dan "Heartland" (*Kalpgâh*) olarak bahsedilmektedir.¹⁷⁷ Dolayısıyla bu bölgede hâkimiyetin sağlanması kara gücüyle mümkün olarak değerlendirilmiş; Avrasya, "Kalpgâh" olarak isimlendirilmiştir.

Şekil 3. Mackinder Jeopolitiğinde Dünya¹⁷⁸

¹⁷⁴ Tal Tovy, *The Changing Nature of Geostategy 1900–2000: The Evolution of a New Paradigm*, Air University Press, Alabama, 2015, s. 12.

¹⁷⁵ Hasanov, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁷⁶ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997, s. 30.

¹⁷⁷ Hulusi Ekber Kaya, "Kara Hakimiyet Teorisi ve Avrasya'nın Artan Jeopolitik Önemi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 1, 2022, s. 52.

¹⁷⁸ Mackinder, *a.g.e.*, 2013, s. 67.

*“Doğu Avrupa’ya kim hükmederse Kalpgâh’a hâkim olur; Kalpgâh’a kim hâkim olursa Dünya Adası’na hükmeder; Dünya Adası’na kim hükmederse Dünya’ya hâkim olur.”*¹⁷⁹ ifadesiyle de kara ile deniz güçleri arasındaki dengenin değiştiğini, kara gücünün daha önemli bir unsur hâlini aldığını savunmuştur.

İç Hilal Kuşağı’nda Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin bulunurken; Dış Hilal Kuşağı’nda ise ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve Güney Afrika bulunmaktadır.¹⁸⁰ Rusya merkez konumda olmasına karşın o dönemde çevre ülkelere bile denk değildir.¹⁸¹ Teori, temelde her ülkenin birbirine bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Kapalı bir sistemde gerçekleşen bu bağlılık, küreselleşme olgusunu güç mücadeleleri bağlamında değerlendirmesi yönüyle de önemlidir. Sistemin temelinde var olan çatışma ortamı savaşların sürekliliğini göstermekte ve belirtilen “dünya adası”nın merkezini oluşturan Kalpgâh’ın elde edilmesi, dünyada söz sahibi olmak anlamına gelmektedir. Mackinder’e göre esas belirleyici güç coğrafi etmenlerden ziyade askeri güç ve siyasi teşkilatlanmadır.¹⁸²

Mackinder’in yukarıdaki görüşlerinden, coğrafi unsurların beşerî unsurlara göre daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü beşerî unsurlar değişme potansiyelini her zaman taşımaktadır; ancak coğrafya için böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca gerek geçmişte gerek kendi döneminde gerekse de gelecekte gerçekleşen beşerî olaylar hep aynı fizikî coğrafyada gerçekleşmiştir ve gerçekleşmeye devam edecektir. Dolayısıyla dünya üzerinde belirlenmiş bir coğrafyaya hâkim olmak, uluslararası güç mücadelelerinde etkin olmak anlamına gelmektedir.

Cohen’e göre Mackinder’in coğrafya konusundaki görüşleri mekân ve politika olgularının da ötesindedir. Çünkü Mackinder, dünyanın kapalı bir sistem olduğunu ve bir şeyin değiştirilebilmesi için mutlaka başka bir şeylerin de değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu da dengenin mutlaka bozulması anlamına gelmektedir ki hukuksal

¹⁷⁹ Mackinder, **a.g.e.**, 1942, s. 18.

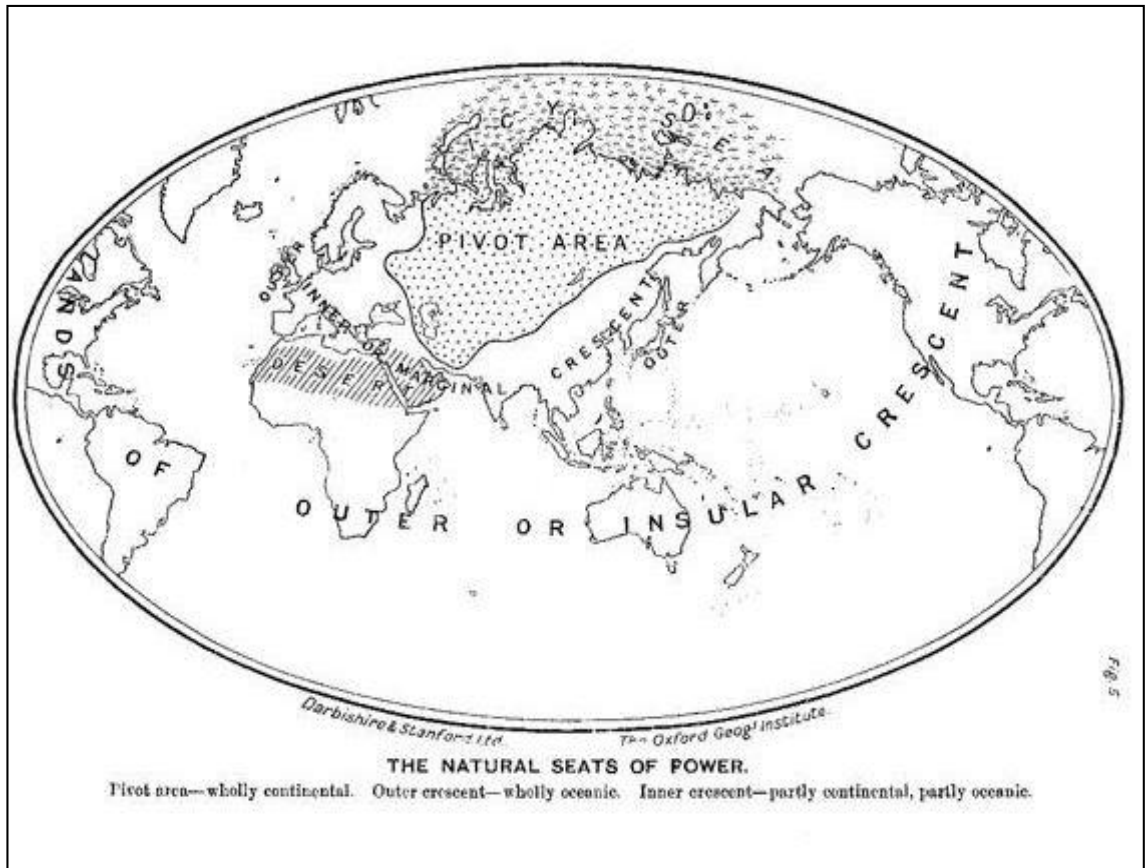
¹⁸⁰ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 73.

¹⁸¹ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 73.

¹⁸² Ulaş, **a.g.e.**, s. 43.

anlamda devletler eşit olmasına rağmen dünyadaki güç mücadeleleri, devletlerin üstünlüğüne göre şekillenmektedir.¹⁸³

Mackinder'e göre Doğu Avrupa'yı kontrol eden güç, dünyayı kontrol edecektir.¹⁸⁴ Mackinder'in İngiliz İmparatorluğu'nun dünyadaki çıkarlarını korumak üzerine inşa ettiği teorisini en çok Naziler benimsemiş ve uygulamışlardır.¹⁸⁵

Şekil 4. Doğal Güç Merkezleri¹⁸⁶

1.3.2. Nicholas John Spykman ve Kenar Kuşak Teorisi

Kara Hâkimiyet Teorisi'nin geliştirilmesi şeklinde ortaya çıkan bu teori, Spykman tarafından yayımlanan *Dünya Siyasetinde Amerika'nın Stratejisi- Birleşik Devletler ve*

¹⁸³ Cohen, a.g.e., 2015, s. 19.

¹⁸⁴ Mackinder, a.g.e., 1942, s. 113.

¹⁸⁵ İlhan, a.g.e., 1989, s. 12.

¹⁸⁶ Mackinder, a.g.m., 1904, s. 312.

Güç Dengesi kitabında temellendirilmiştir. Spykman, kitabının başında Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden çeyrek asır geçmesine rağmen küresel ölçekte savaş ortamının ve tahribatın devam ettiğini ve ABD'nin yeniden alevlenen çatışmalarda aktif olarak yer aldığını ifade etmektedir.¹⁸⁷ Spykman, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin marjinal hilal çevresinde Amerikan etkisini arttıracak politikalar benimsemesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁸⁸

Spykman'a göre devletlerin dış politikasını belirleyen unsurların arasında coğrafyanın önemli bir yeri bulunmaktadır: *“Devletlerin dış politikasını belirleyen çeşitli faktörler arasında Napolyon'un en önemlisine işaret ettiğine şüphe yoktur. Savaş, onun zamanında ulusal politikanın bir aracıydı ve bugün de ulusal politikanın bir aracı olmaya devam etmektedir.”*¹⁸⁹

Spykman'a göre bir ülkenin coğrafyası, politikasının nedeni olmaktan ziyade malzemesidir.¹⁹⁰ Ancak yine de devletler açısından coğrafi veriler de ihmal edilmemelidir. Spykman, devletin jeopolitik gücünü aşağıda yer alan unsurlar temelinde değerlendirmiştir:

- Yeryüzü şekilleri,
- Nüfus,
- Sınırlar,
- Doğal kaynaklar,
- Siyasi istikrar,
- Milli ruh,
- Ekonomik ve teknolojik gelişme düzeyi.¹⁹¹

¹⁸⁷ Nicholas John Spykman, **America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power**, Harcourt Brace Company, New York, 1942, s. 3.

¹⁸⁸ Mahmut Gökmen, **The Geopolitics of U.S.-Turkey Bilateral Relations: 1947-2006**, University of Akron, Master's Thesis, 2008, U.S.A., s. 11.

¹⁸⁹ Nicholas John Spykman, “Geography and Foreign Policy I”, *The American Political Science Review*, C. 32, S. 1, 1938, s. 29.

¹⁹⁰ Nicholas John Spykman, “Geography and Foreign Policy I”, *The American Political Science Review*, C. 32, S. 1, 1938, s. 30.

¹⁹¹ Hasanov, **a.g.e.**, s.74.

Spykman, uluslararası barış ve güvenlik anlaşmalarının çatışma ortamını bitirmeye yetmediğini ifade etmiş, her devletin kendi gücüyle veya kendisini himaye eden devletin gücüyle bağımsızlığını ve refahını sağlaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹²

Spykman, İngiltere’den başlayıp Avrasya’nın batısından doğusuna kadar devam eden ve Güneydoğu Asya sahillerine kadar olan bölgenin iç kenar kuşak şeridini “*Rimland*” olarak isimlendirmiştir.¹⁹³ İngilizce kökenli bu sözcük, kenar anlamına gelen “*rim*” kelimesi ile kara anlamına gelen “*land*” kelimelerinden türetilmiştir.¹⁹⁴ Rimland denizler ile Kalpgâh arasında kalan bölgeleri ifade etmektedir.¹⁹⁵ Mackinder’in teorisinde olduğu gibi “Kalpgâh” olarak isimlendirilmesi mümkün olsa da Mackinder’in dış halka veya iç hilal şeklinde tanımlandığı bölgenin “*Rimland*” (*Kenar Kuşak*) olarak tanımlanması, deniz ve kara güçlerinin anlaşılması için gerekliliktir.¹⁹⁶

Şekil 5. Kenar Kuşak Teorisinde Dünya¹⁹⁷

¹⁹² Ulaş, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁹³ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 92.

¹⁹⁴ Hasanov, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁹⁵ Defay, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁹⁶ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 31.

¹⁹⁷ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, s. 152.

Spykman yeryüzünü jeopolitik açıdan Hearthland ve Rimland olarak ikiye ayırmaktadır.¹⁹⁸ Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları üzerinde otorite sağlayabilmenin yolu, Kalpgâh'a sahip olmaktan ziyade Kalpgâh'ı çevreleyen bölgelerin kontrol altında tutulmasından geçmektedir.

Spykman'a göre "*Kim kenar kuşağa hükmederse Avrasya'ya hâkim olur; kim Avrasya'ya hâkim olursa dünyanın kaderini kontrol eder.*"¹⁹⁹ Dolayısıyla bu ifadelerden, Kalpgâh'a sahip olmanın tehdit oluşturma potansiyeli taşıdığı anlamı da çıkarılabilmektedir. Spykman, Mackinder'in Kalpgâh'a istinaden geliştirdiği yaklaşımın eksik yönleri olduğunu savunmuştur.²⁰⁰ Dünyanın bölgelere ayrılması konusunda Mackinder ile benzer görüşte olsa da Mackinder'de olduğu gibi merkezden dışa değil, dıştan merkeze doğru bir görüş ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla Kalpgâh'tan ziyade Kalpgâh'ı saran bölgeler daha önemli bir nitelik kazanmıştır.

Barışın Coğrafyası isimli makalesiyle Spykman, teorisini kavramsallaştırmış ve kuzey yarım kürenin bazı sebeplerle güney yarım küreden daha nitelikli olduğunu savunmuştur.²⁰¹

Kuzey Atlantik bölgesi, günümüzde bir ülkenin bulunabileceği en uygun konum olup, bunu sırasıyla Güney Atlantik, Kuzey ve Güney Pasifikle, Hint Okyanusu takip etmektedir. İklim özellikleri ve kara alanlarının dağılımı göz önüne alındığında, dünyadaki önemli siyasi gelişmelerin merkezinin 25. ve 60. kuzey enlemleri arasında cereyan ettiği sonucuna varırız.²⁰²

Spykman'a göre kuzey yarım kürede kömür ve demir rezervlerinin fazla olması, kuzey yarım kürenin önemini arttırmaktadır.²⁰³

---

¹⁹⁸ Hasanov, **a.g.e.**, s. 75.

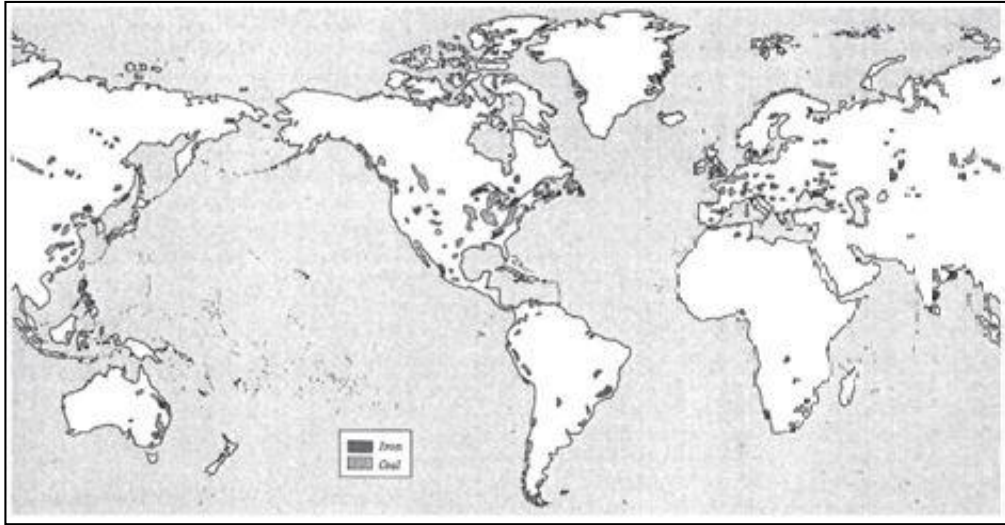
¹⁹⁹ Nicholas John Spykman, **The Geography of the Peace**, Harcourt Brace Company, New York, 1944, s. 43.

²⁰⁰ Özey, **a.g.e.**, 2018, s. 17.

²⁰¹ Spykman, **a.g.e.**, 1944 s. 76.

²⁰² Spykman, **a.g.e.**, 1944, s. 76.

²⁰³ Spykman, **a.g.e.**, 1944, s. 77.

Şekil 6. Dünya Kömür ve Demir Rezervleri²⁰⁴

Spykman tarafından kenar kuşak ülkelerini belirleyen unsurların tespitinde jeopolitik konumlarının yanı sıra siyasi, ekonomik ve ideolojik değişkenler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Irak, Çin, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi ülkeler kenar kuşak ülkeleri olarak belirtilmiştir. Burada vurgulamak gerekir ki ideolojik değişkenler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzenin açıklanması konusunda önemlidir. Bu bağlamda savaş sonunda oluşan yeni düzen, Mackinder'in teorisiyle bu teorinin birlikte değerlendirilebilmesi için bir şablon sunmaktadır. Spykman'a göre dışarıdan içeriye doğru hâkimiyet mümkündür.²⁰⁵ SSCB, Mackinder'in ifadesiyle Kalpgâh'a sahip durumdadır. Buna karşın ABD, Spykman'ın ifadesiyle kenar kuşak ülkelerini kontrol altında tutmak için politikalar geliştirmiştir. Kenar kuşak ülkeleri, ABD için üs, tampon bölge ve hepsinden önemlisi SSCB'nin Avrupa'yı tamamıyla kontrol edebilmesinin engellenmesi konusunda stratejik bir aktör olmuştur. Nitekim George F. Kennan'ın mektubunda geçen "*Dünya güç şemasındaki her boşluğu doldurmak mantığı üzerine kurulu Sovyet politikası, sistemin devamı için dış dünyaya yönelik düşmanlığı kullanmaktadır ve Sovyet yayılmacılığının önünü ancak çevreleme ile geçmek mümkündür.*"²⁰⁶ ifadeleri, ABD'nin SSCB'ye karşı mücadelesinde Kenar Kuşak Teorisi kapsamında politika benimsediğini göstermektedir.

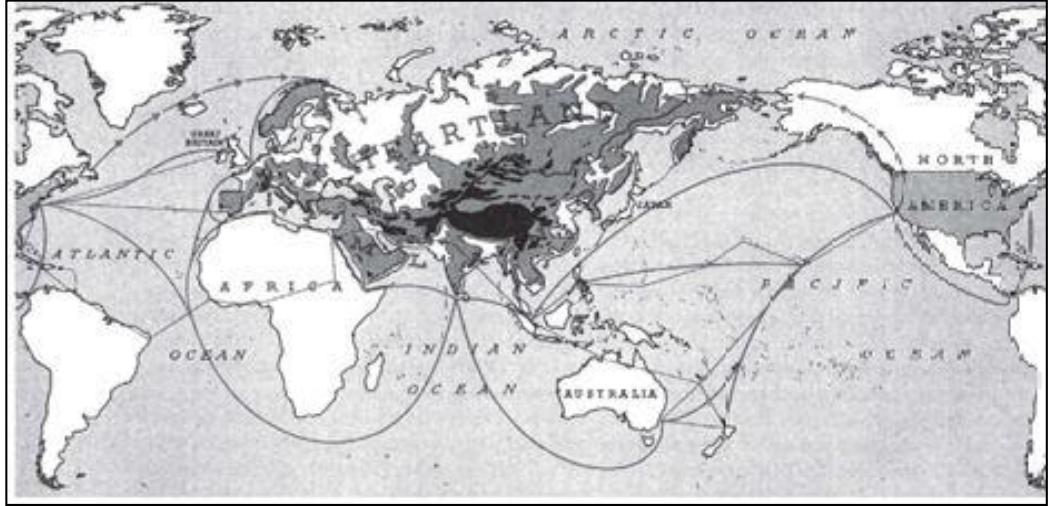
²⁰⁴ Spykman, a.g.e., 1944, s. 77.

²⁰⁵ Özey, a.g.e., 2018, s. 165.

²⁰⁶ George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, C. 25, S.4, 1947, s. 566.

Spykman'a göre dünya üç büyük güç merkezinden oluşmaktadır:

- Kuzey Amerika'nın Atlantik Okyanusu Kıyıları,
- Avrupa Kıyıları,
- Avrasya'nın Uzak Doğusu.²⁰⁷

Şekil 7. Avrasya Jeopolitik Haritası²⁰⁸

Devletlerin var olabilmelerinin temel koşulu güçlü olmayı başarmaktır. Ancak güçlü olmayı başaramayan devletlerin de var olabilmek için strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Güçlü olmayan devletler, güçlü devletlerle iş birliği geliştirmek suretiyle onlardan fayda sağlayabilmektedir. Güç ise temelde uluslararası etkileşime ve jeopolitiğin unsurlarına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla Spykman, devletlerin gücünü belirleyen temel faktörün coğrafya ve dış politika ilişkisine dayandığını savunmuş, buradan hareketle teorisini geliştirmiştir. Bu bağlamda teori, ABD açısından özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB tehdidine karşılık bir dış politika aracı olarak kullanılmış ve jeopolitiğin getirdiği zayıflıkların önlenmesi için iş birliği geliştirilmesi kapsamında değerlendirilmiştir.

²⁰⁷ Hasanov, a.g.e., s. 75.

²⁰⁸ Spykman, a.g.e., 1944, s. 89.

1.3.3. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyeti Teorisi

Deniz Hâkimiyet Teorisi, Alfred Thayer Mahan tarafından geliştirilmiş ve jeopolitik bilimine kazandırılmıştır. Denizlerin ulaşım ve ticaret üzerindeki etkisi, hâkimiyet mücadelelerini bu yöne çekmiş ve tarihin her döneminde denizlere hâkim olmak devletler için hayati meselelerden biri haline gelmiştir. Devletler arasındaki rekabet kimi zaman kara savaşlarıyla birlikte denizlere taşmış ve hâkimiyet mücadelesi bu alanlarda da verilmiştir. Currey tarafından kaleme alınan 1910 tarihli *Akdeniz'in Deniz Kurtları* isimli kitapta yer alan ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın Kanuni'ye hitaben söylediği ifade edilen “Denizlerde hüküm süren, karada da hüküm sürecektir. (*He who rules on the sea will rule on the land also.*)”²⁰⁹ sözü, denizlere hâkim olmanın jeopolitik açıdan önemini göstermektedir.

Deniz Hâkimiyet Teorisi'ni geliştiren ve aynı zamanda İngiliz deniz subayı olan Mahan, bu teoriyle jeopolitik kavramının günümüzdeki anlamıyla kullanılmasından önce uluslararası ilişkilerde sömürgecilik, coğrafi olarak genişleme ve yayılmacılık konusunda analiz yapılabilmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca “kıyı şeridi” kavramını bilimsel literatüre kazandırmıştır.²¹⁰

Mahan'ın görüşleri ABD başta olmak üzere İngiltere, İtalya ve Japonya gibi ülkeleri yakından etkilemiştir.²¹¹ Deniz Hâkimiyet Teorisi, ABD'nin “*manifest destiny*” olarak ifade edilen yayılmacı dış politika anlayışı ile ortaya çıktığı döneme göre oldukça uyumludur.²¹² Karada ulaşımın gelişmemiş olması, denizleri ayrı bir yere koymaktadır. Mahan'ın bu yaklaşımı, ABD dış politikasının şekillendirilmesi bakımından büyük bir etkiye sahip olmuştur. 1890 yılında yayımladığı *1660-1783 Döneminde Tarih Boyunca Deniz Gücünün Etkisi* isimli kitabıyla Amerikan jeopolitiğinin şekillenmesinde önemli katkıları görülmüştür.²¹³ Mahan, küresel egemenlik sağlayabilmek için deniz gücünün kullanılması

²⁰⁹ E. Hamilton Currey, *Sea-Wolves of the Mediterranean – The Grand Period of the Moslem Corsairs*, Thomas Nelson and Sons, London, 1910, s. 28.

²¹⁰ Hasanov, *a.g.e.*, s. 71.

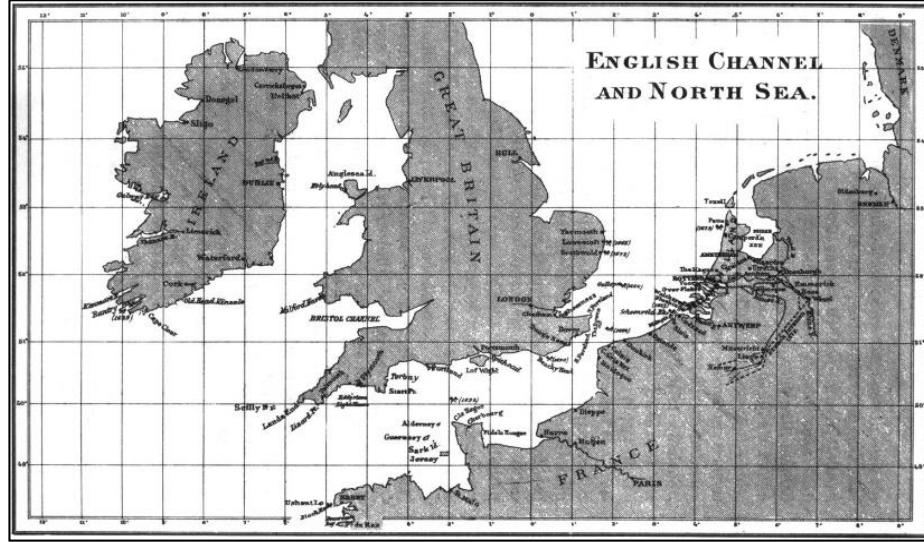
²¹¹ Bilge, *a.g.m.*, s. 156.

²¹² Bilge, *a.g.m.*, s. 158.

²¹³ Ulaş, *a.g.e.*, s. 28.

gerekliliğini vurgulamıştır.²¹⁴ Dolayısıyla “ABD açısından okyanusları aşmak, temel dış politikanın gereklerinden biridir.”²¹⁵ görüşünü savunmuştur.

Şekil 8. İngiliz Kanalı ve Kuzey Denizi²¹⁶

Teorinin ana temasının, devletlerin denizler üzerinde hâkimiyet sağlayarak uluslararası güç mücadelelerinin anlaşılması olduğu belirtilebilir.²¹⁷ Ancak coğrafyanın bir bütün olması dolayısıyla, denizler üzerinde hâkimiyet sağlamak, teoriye göre karada güç elde etmenin de önemli bir koşuludur.²¹⁸

Mahan, İngilizlerin uzun yıllar süren başarısını incelemiş, bu başarıda politik ve ekonomik sistemlerin yanı sıra denizlere hâkim olmanın ön plana çıktığını gözlemlemiştir.

Hiçbir şey İngilizlerin denizdeki güzel düzenine denk olamaz. Hiçbir zaman gemilerinin oluşturduğu hattın daha düz bir hat çizilmemiştir; böylece tüm ateşlerini kendilerine yaklaşanlara yöneltirler. Kurallara göre hareket eden bir süvari hattı gibi savaşır ve kendilerini yalnızca karşı koyanları geri püskürtmeye adanır.²¹⁹

²¹⁴ Nejat Eslen, **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 36.

²¹⁵ Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Sea Power on History, 1660-1783**, Little Brown Company, Boston, 1912, s. 29.

²¹⁶ Mahan, **a.g.e.**, 1912, s. 106.

²¹⁷ Mahan, **a.g.e.**, 1912, s. 372.

²¹⁸ İşcan, **a.g.m.**, s. 65.

²¹⁹ Mahan, **a.g.e.**, 1912, s. 34.

Ekonomik sistemin gerekliliklerinin yanında askeri gücün de elde bulundurulması vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda deniz gücü, dünyadaki güç mücadelelerinin en önemli aracı konumundadır.²²⁰ Mahan'a göre ulusların deniz gücü aşağıdaki unsurlar kapsamında değerlendirilmiştir:

- Coğrafi konum,
- Arazi büyüklüğü,
- Nüfusun sayısı,
- Yönetim tarzı,
- İklim.²²¹

Deniz gücünün büyük meseleler üzerindeki etkisi, tarihçilerin deniz koşullarına aşına olmamaları nedeniyle göz ardı edilmiştir.²²² Denizler, teoriye göre hem savaş hem ticaret hem de sömürgecinin önemli bir aracı niteliğini taşımaktadır.²²³ Mahan, İngilizlerin bu üç unsuru da uyumlu bir biçimde analiz ederek kullandıklarını, böylelikle dünya üzerindeki egemenliklerini uzun süre boyunca geliştirdiklerini savunmuştur. Buna göre teoride iki ana unsur ön plana çıkmaktadır. Birincisi, egemenliği sağlayabilmenin koşulu olarak deniz ticareti gereklidir.²²⁴ İkincisi ise devletin deniz ticaretini koruması ve geliştirebilmesi için olası saldırı ve tehditlere karşı denizlerdeki askeri güçlerine yatırım yapmaları gerekmektedir. Denizlerde olası bir tehdit ve saldırıya karşı hazırda beklemek istikrar açısından da önem arz etmektedir. Mahan'a göre herhangi bir yerin stratejik konumunu belirleyen etmenler aşağıda yer alan üç koşula bağlıdır:

- Coğrafi konumu,
- Askeri gücü,
- Doğal kaynakları.²²⁵

²²⁰ David C. Gompert, **Sea Power and American Interests in the Western Pacific**, Rand, USA, 2013, s. 11.

²²¹ Hasanov, **a.g.e.**, s. 73.

²²² Mahan, **a.g.e.**, 1912, s. 4.

²²³ Mahan, **a.g.e.**, 1912, s. 97.

²²⁴ Mahan, **a.g.e.**, 1912, s. 97.

²²⁵ Alfred Thayer Mahan, **Askeri Kara Harekâtlarının Temelleri ve Uygulamaları ile Karşılaştırmalı ve Kıyaslamalı Deniz Stratejisi**, Çev. Saner Sarı, Doruk Yayınları, İstanbul, 2021, s. 169.

Mahan'a göre dünya tarihinin önemli bir döneminde deniz gücü çok az tanınan stratejik bir ağırlığa sahipti.²²⁶ Teoriye göre deniz hâkimiyetine sahip bir devlet, kara gücü kapsamında askeri gücü daha fazla olan başka bir devleti yenebilecek kapasitededir.²²⁷ Ancak deniz gücünün tam olarak kullanılabilmesi ve geliştirilebilmesi için bazı koşullar önemlidir. Teorinin odak noktasının denizler olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu koşulların aşağıdaki başlıklarda bütünlük içermesi gerektiği söylenebilir:

- Devletlerin coğrafi konumları,
- Devletlerin üretim kapasiteleri, iklimi de dâhil olmak üzere fizikî yapıları,
- Toprak genişliği,
- Nüfusun fazla olması,
- Demografik yapı,
- Toplumun politik ve kültürel değerleri,
- Hükümetlerin nitelikleri.²²⁸

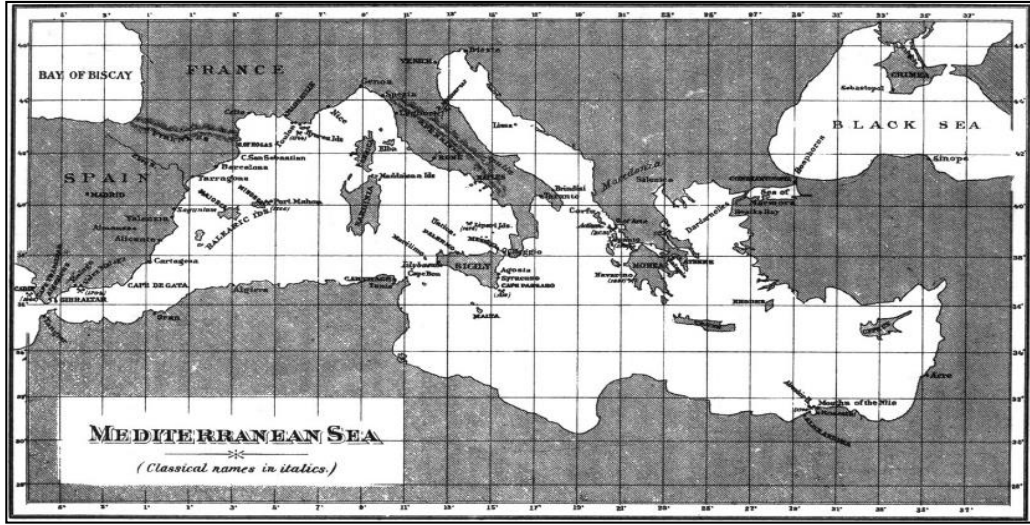
Mahan'ın belirlemiş olduğu koşullar ve İngilizlerin uzun yıllar süren egemenliği düşünüldüğünde, bu koşulların büyük bir kısmının sağlandığı söylenebilir. Özellikle bütünlüyci bir nitelik taşıyan üretim kapasitesi, politik ve kültürel değerler ile hükümetlerin niteliği İngilizlerin uzun yıllar boyunca dünyaya örnek olan özellikleridir. Ayrıca ada ülkesi olması, hâkimiyetin ötesinde İngilizler için ulusal güvenlik meselesidir. İngilizlerin güçlü bir deniz donanmasına sahip olması Mahan'ın teorisiyle birleştiğinde, İngiliz hegemonyasının bu sayede sağlandığı ifade edilebilir.

---

²²⁶ Mahan, **a.g.e.**, 2021, s. 14.

²²⁷ Bülent Şener, "Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jestratejik Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 35, 2015, s. 335.

²²⁸ Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Sea Power on History, 1660-1783**, Hill and Wang, New York, 1957, s. 28.

Şekil 9. Mahan'ın Haritasında Akdeniz²²⁹

Sumida, Mahan'ın jeopolitik kapsamında değerlendirilebilecek düşüncelerini dört madde hâlinde sıralamıştır. Buna göre bir devletin ada devleti olması, egemenliğini kıtadan ziyade denizaşırı topraklara doğru yöneltmesi için önemli bir etken durumundadır. İkinci olarak, bir devlet için deniz kuvvetlerinin niteliği, denizlerin coğrafi koşullarını karşılamada oldukça önemli bir yere sahiptir. Üçüncü olarak, güce sahip olan devletin karşısında mutlaka tehdit olarak başka bir güçlü devlet veya devletler bulunmaktadır. Son olarak, teorinin tek cümlelik özeti şeklinde de nitelendirilebilecek olan madde belirtilmektedir. Buna göre denizlerin kontrol edilebilmesi yalnızca ulusal güvenlik açısından değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da büyük bir gerekliliktir.²³⁰

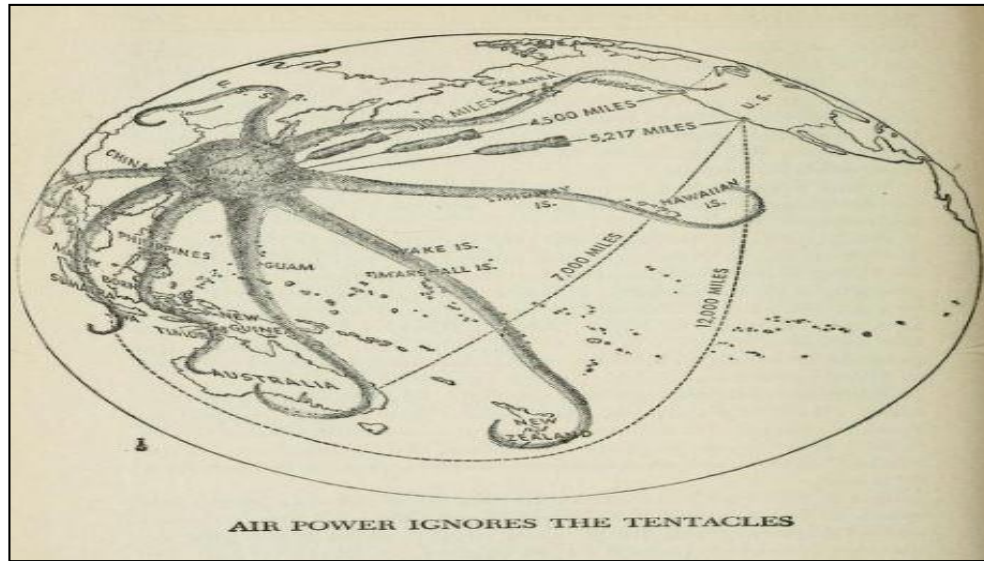
1.3.4. Alexander Procoffeff De Seversky ve Hava Hâkimiyeti Teorisi

Jeopolitik terimi doğuşundan itibaren çeşitli anlamlar kazanarak kapsamını genişletmiştir. Uluslararası rekabet ortamında yaşanan güç mücadeleleri yeni jeopolitik teorileri beraberinde getirmiş ve zamanla yaşanan gelişmeler karşısında bu teorilerin sayısında da artış gözlemlenmiştir. Özellikle teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmeler harp usullerini değiştirmiş ve teknolojik unsurların etkisiyle beraber yeni jeopolitik teoriler geliştirilmiştir. 20. yüzyılda yaşanan teknolojik dönüşümle birlikte hava araçları savaş literatürüne girmiş ve

²²⁹ Mahan, **a.g.e.**, 1957, s. 15.

²³⁰ Jon Sumida, "Alfred Thayer Mahan, Geopolitician", Ed. Colin S. Gray and Geoffrey Sloan, **Geopolitics, Geography and Strategy**, Routledge, New York, 2013, s. 47.

yeni bir dönemi başlatmıştır. Uçakların sürat ve uçuş menzillerinin artması ulaştırmada ve stratejide büyük bir devrim yapmıştır.²³¹ Hava hâkimiyetiyle ilgili görüşler özellikle ABD’li havacılar tarafından ortaya konulmuştur.²³² Daha sonrasında Alexander De Seversky, teoriyi geliştirmiş ve jeopolitik bir yaklaşım olarak tanıtmıştır.²³³ De Seversky, 1894 yılında Rusya’da doğmuş olup Rus Deniz Harp Akademisi’nden mezun olmuştur.²³⁴

Şekil 10. Seversky’ye Göre Hava Kuvvetlerinin Rolü²³⁵

Devletlerin hava teknolojilerini geliştirmeleriyle ortaya çıkan Hava Hâkimiyet Teorisi’yle birlikte jeopolitiğin hava savunması bakımından da önemli olduğu anlaşılmaktadır. Teoriye göre hava sahasını kontrol edebilmenin, deniz ve kara alanlarının kontrol edilebilmesinden daha önemli olarak kabul edilmiştir.²³⁶ Seversky’ye göre değişen savaş konsepti, ulusların tüm güçlerini kullanmalarını gerektirmektedir.²³⁷

²³¹ Bilge, **a.g.m.**, s. 169.

²³² İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 28.

²³³ Kinga Smolen, “Evolution of Geopolitical Schools of Thought”, *Commission of Political Science and International Affairs (TEKA)*, 2012, s. 11.

²³⁴ Phillip S. Meilinger, “Sasha the Salesmen”, *Air & Space Forces Magazine*, 1 August 2003. <https://www.airandspaceforces.com/article/0803sasha/> 06.10.2022 tarihinde erişildi.

²³⁵ Alexander Prokofieff De Seversky, **Victory Through Air Power**, Simon and Schuster, New York, 1942, s. 336.

²³⁶ Ufuk Can Keküloğlu ve Kamala Valiyeva, “Klasik Jeopolitik Teorilerin Perspektifinden Türkiye’nin Jeopolitik İzdüşümü”, *Working Paper Series*, C. 3, S. 3, 2022, s.51.

²³⁷ George K. Tanham, “A Review on ‘Air Power: Key to Survival’ Written by De Seversky”, *Caltech Magazine*, <https://bit.ly/30Yf1cx> 13.11.2022 tarihinde erişildi.

Hava Hâkimiyet Teorisi'ne göre bir devletin dünya hâkimiyetini sağlayabilmesi için güçlü bir hava filosuna sahip olması gerekmektedir.²³⁸ 20. yüzyılın ilk yarısında havacılık alanında yaşanan gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı sırasında hava sahalarının etkin kullanılmasıyla sağlanan başarılar, hava gücünün de jeopolitik bağlamda değerlendirilmesinin önünü açmıştır.²³⁹ Ural'a göre teoriyi en iyi uygulayan devletler ABD ve İngiltere olmuştur.²⁴⁰ Bu iki devlet de egemenliklerini korumak ve geliştirmek için hava üsleri kurmuşlar, kara ve deniz güçleriyle bu durumu pekiştirmişlerdir. Kendi coğrafyalarından uzakta oluşan kriz, gerginlik ve savaş gibi olaylarda bu üslerin ve uçakların kullanılması önemli bir avantaj kazandırmıştır.²⁴¹

Mackinder'in teorisi havacılıkta yaşanan gelişmeler karşısında aşağıdaki şekilde tadil edilebilir:

“Merkez bölgesine hâkim olan Doğu Avrupa'yı kontrol eder.

Merkez bölgesine hâkim olan eğer hava kuvveti tarafından tutulmazsa dünya adasını kontrol eder.

Dünya adasına hâkim olan dünyayı kontrol edebilir.”

*Fakat bunun için hava kuvveti üstünlüğüne sahip olması gereklidir.*²⁴²

Teorinin temel vurgusu, hava hâkimiyeti sağlamanın küresel politik sistemde güce doğrudan etki edeceği yönündedir. Severesky, teorisiyle “hava gücüyle zafer” ve “hava gücüyle barış” gibi terimleri literatüre kazandırmıştır.²⁴³ Hava hâkimiyeti için silah ve teknolojik üstünlüğün yanı sıra hava kuvvetlerinin deniz ve kara kuvvetleriyle desteklenmesi gerekmektedir.²⁴⁴

²³⁸ Abdullah Ural, “ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 3, S. 2, 2009, s. 135.

²³⁹ Owens, **a.g.m.**, s. 68.

²⁴⁰ Ural, **a.g.m.**, s. 136.

²⁴¹ Ural, **a.g.m.**, s. 136.

²⁴² Bilge, **a.g.m.**, s. 172.

²⁴³ Meilinger, **a.g.m.**, s. 1.

²⁴⁴ İşcan, **a.g.m.**, s. 68.

1.3.5. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası Teorisi

Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası - Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri* isimli kitabında, küresel güç mücadelelerinde Avrasya'yı satranç tahtasına benzetmiş ve jeopolitiği bu bağlamda yorumlamıştır. Jeostrateji, jeopolitikten ayrı olarak, coğrafi unsurların stratejik açıdan incelenmesi ve stratejik sonuçlar çıkarılarak yorumlanması konularını kapsamaktadır.²⁴⁵

Brzezinski, söz konusu kitabında, dünya egemenliğini sağlamak ve sürdürmek için ABD'ye çeşitli önerilerde bulunmaktadır.²⁴⁶ Teoriye göre, ABD açısından bölgede güce sahip olmanın yanı sıra bölgede başka bir gücün ortaya çıkması da oldukça önemli kabul edilmiştir.

Brzezinski, aynı eserinde, "Avrasya Dikdörtgeni" kavramıyla strateji oluşturmanın önemini ifade etmiş ve küresel sistemin hiyerarşik yapıda olmadığını savunmuştur. Bu bağlamda ABD açısından küresel egemenliğin devam edebilmesi, ekonomik üstünlük ve diğer devletler ile ekonomik ilişkilerin istikrarlı bir biçimde devam ettirilmesine dayanmaktadır.²⁴⁷ Böyle bir durumda ise ABD'nin, enerji kaynakları başta olmak üzere dünya üzerindeki değerli kaynaklara sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya gibi bölgelerde etkinlik sağlaması gerekmektedir.²⁴⁸

Brzezinski'ye göre Avrasya, üzerinde üstünlük mücadelelerinin sürdürülebileceği bir satranç tahtasıdır.²⁴⁹ Avrasya bölgesi olarak adlandırılan bölgenin önemli bir jeopolitiğe sahip olmasında çeşitli sebepler bulunmaktadır. Avrasya'ya sahip olmak, dünyanın en gelişmiş bölgesini kontrol etmek anlamına gelmektedir.²⁵⁰ Dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu bu bölgede yaşamaktadır ve üretim açısından büyük bir potansiyele sahip olan

²⁴⁵ Sakin, **a.g.t.**, s. 7.

²⁴⁶ Ulaş, **a.g.e.**, s. 183.

²⁴⁷ Ergin Ayan, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2010, s. 40.

²⁴⁸ Ayan, **a.g.m.**, s. 40.

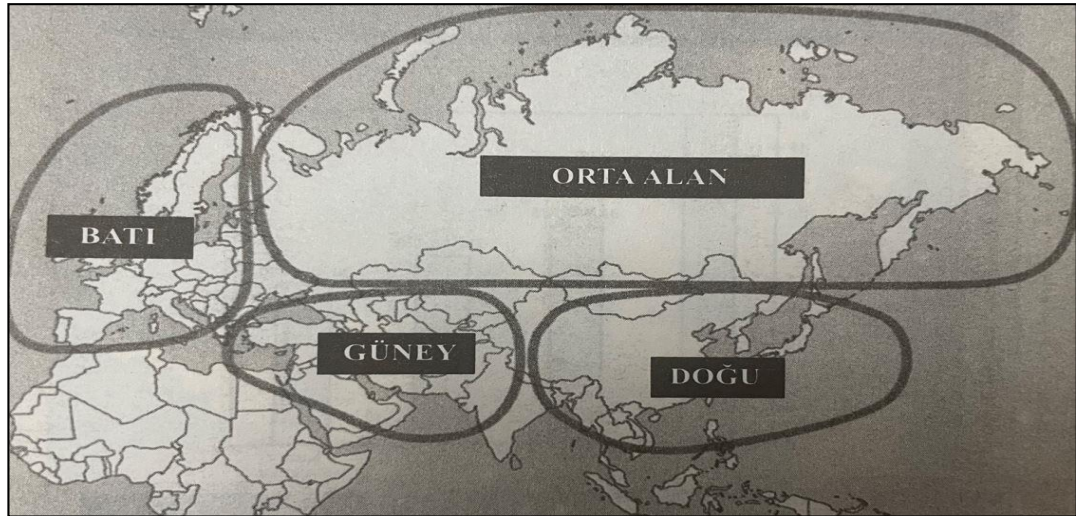
²⁴⁹ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası – Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2022, s. 53.

²⁵⁰ Brzezinski, **a.g.e.**, 2022, s. 52.

bölge, aynı zamanda doğal kaynaklar yönünden de oldukça zengindir. Dolayısıyla bölgenin elde tutulması, jeopolitiğin temel stratejilerinden biri olmalıdır.²⁵¹

Avrasya yaklaşık olarak beş yüz yıl önce, kıtaların siyasi olarak etkileşimde bulunmaya başlamasıyla birlikte, dünya iktidarının merkezi olmuştur. Avrasya’da yaşayan insanlar, farklı biçimlerde, farklı zamanlarda -her ne kadar bu çoğunlukla Batı Avrupa bölgesinden de olsa- dünyanın diğer bölgelerine nüfuz etmiş ve egemen olmuş, bu süreçte bu özel konuma erişen Avrasya devletlerinden²⁵² her biri, dünyanın baş iktidarı olma ayrıcalığının keyfini sürmüştür.²⁵³

İkinci Dünya Savaşı, her ne kadar küresel bir savaş olsa da Avrupalı devletler eski güçlerini kaybetmişler ve bunun sonucunda küresel güç mücadelelerinde ABD ve SSCB ön plana çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, SSCB’nin izolasyon politikalarına karşın ABD’nin dış politikası, zenginliği ve özgürlük kültürü ile birleştiğinde ABD açısından büyük bir avantaj olarak kullanılmıştır. ABD’nin modern yaşam biçimi, özellikle Avrasya bölgesindeki devletler için önemli bir cazibe unsuru olma potansiyeli taşımıştır. Dolayısıyla Avrasya, ABD için stratejik bir jeopolitik ödül olarak belirtilmiştir.²⁵⁴

Şekil 11. Avrasya Satranç Tahtası²⁵⁵

²⁵¹ Brzezinski, a.g.e., 1997, s. 31.

²⁵² Avrasya, Asya ve Avrupa kıtalarını kapsayan bölgeye verilen genel bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Dar anlamda, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Türkiye ve İran gibi ülkeler Avrasya bölgesinde yer alan ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Ancak Avrasya kavramı, sadece bu ülkelerden ibaret olmayıp, çok büyük toprak parçalarını kapsayan geniş bir alanı ifade etmektedir.

²⁵³ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 13.

²⁵⁴ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 51.

²⁵⁵ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 56.

Avrasya’da etkinliğin sağlanabilmesi için aktif jeostratejik oyuncular ve jeopolitik eksenler bulunmaktadır. *“Mevcut jeopolitik durumları değiştirmek için sınırlarının ötesinde güç veya nüfuz kullanma kapasitesine ve ulusal iradeye sahip devletler”*²⁵⁶ şeklinde tanımlanan jeostratejik oyuncular, iş birliği kapsamında ele alınmıştır.

Jeopolitik eksenlerin önemleri güç ve motivasyonlarından gelmez. Önemleri daha çok hassas konumlarından ve jeostratejik oyuncuların davranışlarının potansiyel olarak hassas durumlarında doğuracağı sonuçlardan kaynaklanır. Çoğunlukla jeopolitik eksenler coğrafyaları ile belirlenir. Bu coğrafya bazen ya önemli bölgelere girişte ya da önemli bir oyuncuya kaynak sağlamayı reddetmekte bu devletlere özel bir rol verir. Bazı durumlarda jeopolitik eksen, önemli bir devlet, hatta bir bölge için koruyucu bir kalkan gibi davranabilir. Bazen bir jeopolitik eksenin varlığının, daha etkin olan komşu jeostratejik oyuncu için çok önemli siyasal ve kültürel sonuçları olduğu söylenebilir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrasında kilit bir öneme sahip olan Avrasya jeopolitik eksenlerinin belirlenmesi ve bunların korunması Amerika’nın küresel stratejisinin belirleyici bir yönüdür.²⁵⁷

Jeopolitik oyuncuların ve jeopolitik eksenlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi, gerek iş birliği gerekse etkinliğin istikrarı bakımından oldukça önemlidir. Brzezinski’nin düşüncelerinden yola çıkarak, ABD açısından Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerin coğrafi konumlarından dolayı jeopolitik eksen olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmek mümkündür.²⁵⁸ Özellikle Soğuk Savaş Dönemi boyunca bu iki devlet açısından SSCB tehdidi, ABD için stratejik hamleler yapmayı zorunlu hâle getirmiştir. Oyuncu ve eksenlerin bir bütün olarak değerlendirilmesinin yanında jeopolitik satranç tahtasına benzetilen Avrasya’nın da bütüncül bir strateji kapsamında değerlendirilmesi, büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla Avrasya’nın bütün bir bölge olarak ele alınması ve kısa, orta ve uzun vadeli strateji geliştirilmesi önemlidir.

1.3.6. Alexandr Gelievich Dugin ve Yeni Avrasyacılık Teorisi

Rusların jeopolitik görüşü genel olarak Avrasyacılık akımı çerçevesinde şekillenmiştir. 19 ve 20’nci yüzyıla damgasını vuran bu akım, Bolşevik İhtilali’nden kaçan Rus seçkinleri arasında taraftar bulmuştur.²⁵⁹ Rus jeopolitika tarihinde ilk ciddi çalışma Nikolay Yakovleviç

²⁵⁶ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 64.

²⁵⁷ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 64.

²⁵⁸ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 65.

²⁵⁹ Ulaş, a.g.e., s. 205.

Danilevski'ye aittir.²⁶⁰ Avrasyacılık akımını 20. yüzyılın başlarında dil bilimci ve filolog Trubetsky ile Ortodoks ilahiyatçı Florovski'nin yanı sıra sanat bilimci Suvçinski'nin başlattığı kabul edilmektedir.²⁶¹ Avrasyacılık teorisine göre Rusya'nın Batı ile Doğu'yu bir araya getiren Avrasyalı bir kimliğe sahip olduğu kabul edilmektedir.²⁶² Avrasyacılık özellikle Çarlık rejiminin yıkılışı ve Sovyetler'in dağılışı gibi kriz dönemlerinde Rus siyasal yaşamında ön plana çıkmıştır.²⁶³ “Yeni Avrasyacılık olarak adlandırılan versiyon, gerek Sovyet sonrası Avrasyacılık düşüncesini sistemik bir şekilde ortaya koyması gerekse Rus politik elitlerine yakınlığı dolayısıyla siyasal hayatta yönlendiriciliğinin bulunması gibi gerekçelerle büyük ölçüde Aleksandr Dugin ile özdeşleştirilmektedir.”²⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kadar devam eden sürece hâkim olan “iki kutuplu dünya” sisteminin dağılması neticesinde ortaya çıkan jeopolitik boşluğu kaldırmaya yönelik çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım* isimli kitapta Dugin, yeni devletin eski imparatorluğun hatalarından ders çıkarması gerektiğini ifade etmiştir. Dugin'e göre Sovyetler Soğuk Savaş Dönemi'nde kritik hatalar yapmış ve bunun sonucu olarak Sovyetler'in yıkılması kaçınılmaz olmuştur. Dugin'in SSCB'nin neden yıkıldığı ile ilgili ifadelerinden Sovyetler'in ateist ve materyalist anlayışındaki hatalarının Ortodoks kimliği ile kapatılmaya çalışıldığı, Rus kimliğinin imparatorluğun motor gücü olduğu ve insan şahsiyeti düşüncesinin de diğer etnik gruplar ile ilişkilerin düzenlenmesi anlamına geldiği anlaşılmaktadır.²⁶⁵

Dugin'e göre yeni kurulacak devletin aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekmektedir:

- Bu müstakbel imparatorluk bölgesel devlet veya ulus devlet olmamalıdır.
- Yeni devlet imparatorluk olarak tesis edilmeli ve emperyal prensipler belirlenmelidir.
- Yeni imparatorluk materyalist ve ateist olmamalıdır.

²⁶⁰ Uğur Çelik, *Geçmişten Günümüze Amerikan Klasik Jeopolitik Teorileri ile Dış Politikası Arasındaki Uyumun Analizi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s. 64.

²⁶¹ Hasanov, **a.g.e.**, s. 149.

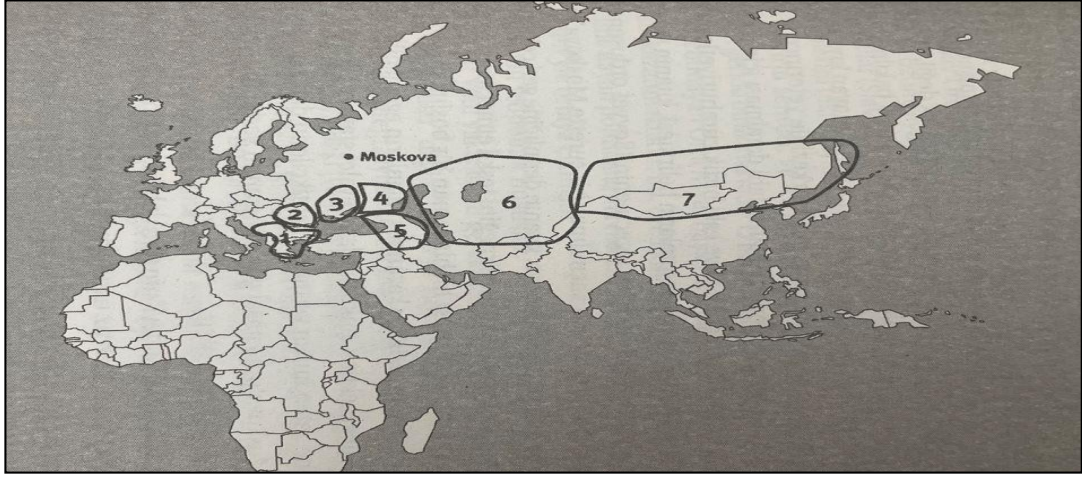
²⁶² Salih Yılmaz, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 34, 2015, s. 111.

²⁶³ Selim Kurt, “Dugin'in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye'nin Yeri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 15, S. 31, 2019, s. 426.

²⁶⁴ Kurt, **a.g.m.**, s. 427.

²⁶⁵ Çelik, **a.g.t.**, s. 67.

- Ekonomi yönetiminde ancak stratejik alanlara devlet müdahale etmelidir.²⁶⁶

Şekil 12. Dugin'e Göre Rusya'nın Güneyinin²⁶⁷ Jeopolitik Bölümleri²⁶⁸

Dugin, devletin coğrafyaya dayalı siyaseti olarak yapılan tanımın artık günümüz jeopolitik kavramını karşılamadığını, bunun için jeopolitiğin yeniden tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Dugin'e göre "*Jeopolitik, insanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi içinde inceleyen bir disiplindir.*"²⁶⁹ Dugin, yeni kimliğin inşa edilmesi konusuna ayrıca bir önem vermiştir. Değerler sistemi olarak da nitelendirilebilecek olan bu kimlik inşasında her şeyden önce kültürel ve sosyal değerleri ön plana çıkarmıştır:

Ruslar ilk olarak Ortodoks, ikinci olarak Rus, üçüncü olarak da insan olduklarını idrak etmelidirler. Her şeyin fevkinde olan bir kilise olarak milletin Ortodoks kimliğidir. Bundan sonra sadece yaşayanlardan değil, önceki ve sonraki nesillerden meydana gelen Rus etnik organizmasının bölünmezliği, bütünlüğü ve birliğinin açıkça anlaşılması ve sonunda bağımsız en küçük birim olarak somut şahsiyetin varlığı gelir.²⁷⁰

Dugin'in tehlike olarak gördüğü en büyük yaklaşım Atlantikçilik olmuştur. Çünkü bu anlayış, Soğuk Savaş Dönemi'ne benzemekte olup Rusların kendi kimliklerini inşa etmekten ziyade başka kimliklere göre şekillendirmeleri anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, Rus kimliğinin öteki üzerinden şekillenmesi oldukça tehlikeli bir durum olarak

²⁶⁶ Alexandr Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, 11. Baskı, Çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2021, s. 48.

²⁶⁷ Dugin haritadaki numaraları, 1- Balkanlar, 2- Romanya-Moldova, 3- Kırım-Güney - Doğu Ukrayna, 4- Rostov Bölgesi, 5- Kafkasya, 6- Orta Asya (Sincan dâhil), 7- Tibet, Moğolistan ve Manchurya şeklinde sıralamıştır.

²⁶⁸ Dugin, **a.g.e.**, 2021, s. 171.

²⁶⁹ Dugin, **a.g.e.**, 2021, s. 12.

²⁷⁰ Dugin, **a.g.e.**, 2021, s. 90.

belirtilmiştir. Dugin'e göre Rusya'nın askeri doktrini mutlaka Avrasyacı olmalıdır.²⁷¹ ABD, yeni bir düşman olarak Rusların karşısındadır ve ABD'ye karşı durulması gerekmektedir. Bu da doğal bir sonuç olarak dünya liderliğini sağlamak anlamındadır.²⁷²

Rus İmparatorluğu'nun kurulmasının her şeyden önce tarihsel bir gereklilik olduğunu savunan Dugin'e göre Mackinder'in yaklaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede Dugin Rusların sahip olduğu toprakların genişliğiyle birlikte "Kalpgâh" olarak nitelendirilen bölgeye hâkim olabilecek düzeyde olduğunu ifade etmiştir.²⁷³

Dugin'in teorisinde Batı, Atlantik ve Klasik Batı olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Atlantikçilik Ruslar için istisnasız bir düşman iken, Klasik Batı'yı temsil eden Avrupa ülkeleriyle iş birliği ve etkileşim mümkündür.²⁷⁴ "Satranç Tahtası" yaklaşımına benzer olarak müttefik arayışları önemli olduğu için Avrasya olarak nitelendirilen bölgede Ruslar için iş birliği geliştirmek, genişlemenin ve etkinliğin en temel şartlarından biridir.²⁷⁵ Ancak iş birliği geliştirmek için, ABD'nin dikkate aldığı gibi, bölgedeki devletlerin özellikleri de dikkatli biçimde analiz edilmelidir. Bu bağlamda Dugin'in teorisinde Türklerin konumunu değerlendiren Okçuğlu'nun ifadeleri örnek teşkil etmektedir:

Avrasyacılığa göre Türkiye bölgeden uzak tutulmalıdır. Çünkü Turancılık, Rus Avrasyacılığının korkulu rüyasıdır. Dugin, Turancılığı Rus Avrasyacılığının karşıtı olarak görmektedir. Bu nedenle, farklı Türk etnik yapıların birleşme olasılığını engellemek için Türk mekânlarında yerel özerk kültürel eğilimleri ayrıştırmak ve klanlar, boylar, uluslar vs. arasında geçimsizliği şiddetlendirmek için elden gelen şeyi yapmak lazımdır anlayışını savunmaktadır.²⁷⁶

Rusya'nın reformları, 1980'lerin sonlarına doğru krizin Sovyetler açısından belirginleşmeye başlamasıyla kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli unsurlardan biri, reform kavramının liberal demokrasi kavramı ile aynı anlamda kullanılmasıdır.²⁷⁷ Çeçen, bu durumun Rusya açısından önemli bir sorun

²⁷¹ Dugin, **a.g.e.**, 2021, s. 129.

²⁷² Kübra Deren Ekici, **Jeopolitik Teoriler ve Küresel Jeopolitik, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 431.

²⁷³ Dugin, **a.g.e.**, 2021, s. 10.

²⁷⁴ Nazım Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 4, 2002, s. 76.

²⁷⁵ Salih Yılmaz, **a.g.m.**, s. 112.

²⁷⁶ İbrahim Okçuoğlu, **Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitika**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 236.

²⁷⁷ Alexander Dugin, **The Fourth Political Theory**, Arktos, Budapest, 2012, s. 203.

olabilme potansiyeli taşıdığını savunmuştur.²⁷⁸ Çünkü liberal demokrasi kavramı Batı ile özdeşleşmiştir. Dolayısıyla Rusya’da reform karşıtlarının ortaya herhangi bir çözüm sunamaması, Batı yanlılarının üstün bir konuma gelmelerine neden olmuştur.²⁷⁹ Batıcılık yaklaşımı, Batılı değerlerin üstün olduğu görüşüne dayanan ve Rusya’nın ekonomi başta olmak üzere yapısal dönüşümünü Batı ekseninde yapması gerektiğine inanan bir temelde değerlendirilebilir. Ancak bu kolay olmamıştır. Çünkü hazırlıksız “dönüşüm”, her ülke için olduğu gibi Rusya için de çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir. Batıcılık Ruslar açısından ele alındığında, Sovyetler’in sancılı geçen son yıllarından itibaren yeni bir dış politika arayışına girildiği ifade edilebilir. Ancak tarihi, politik ve kültürel mirası bakımından Ruslar için en doğru yaklaşımın hangisi olacağına ilişkin tartışmalar sürekli olarak devam etmiştir. Jeopolitik bağlamda değerlendirildiğinde ise “Yeni Avrasyacı” anlayışın, her şeyden önce bir zorunluluk olduğu sonucuna varılabilir. Tek kutuplu bir küresel sistemin tehlike oluşturabileceği düşüncesiyle tarihsel sürecin analizinin yapılması ve gelecekte etkinliğin sağlanabilmesi için bu teori, öncelikle güç dengesi sağlamaya, sonrasında ise Rusya’nın tekrar etkinliğini kazanmasına yöneliktir.

1.3.7. Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Teorisi

Soğuk Savaş Dönemi’nin sona ermesiyle birlikte iki kutuplu dünya düzeninden tek kutuplu dünya düzenine evrilen yeni jeopolitik süreçte çeşitli akademik tartışmalar gündeme gelmiş ve yeni jeopolitik arayışlar başlamıştır. Soğuk Savaş jeopolitik konjonktürünün ABD’nin SSCB karşısındaki galibiyetiyle sona ermesi, bazı kesimlerce liberal demokrasilerin zaferi olarak nitelendirilmiştir. Fukuyama, 1989 yılında *The National Interest* dergisinde yayımladığı *Tarihin sonu mu?* başlıklı makalesinde, SSCB’nin dağılması ve Doğu Avrupa’da gerçekleşen olaylar sonucunda liberal demokrasinin komünizmi yenerek dünyada egemen ideoloji hâline geldiği görüşünü savunmuştur.²⁸⁰ Tarihteki tüm ideolojiler daha iyiye ulaşmayı amaçlamak için

²⁷⁸ Anıl Çeçen, “Çok Kutuplu Dünyada 7. Kutup”, *2023 Dergisi*, S. 90, 2008, s. 18.

²⁷⁹ Dugin, **a.g.e.**, 2012, s. 40.

²⁸⁰ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *National Interest*, S. 16, 1989, s. 4.

tasarlanmıştır. Ancak bu ideolojiler arasında liberalizm, Fukuyama için insan doğasına en uygun olanıdır.²⁸¹

Liberal yaklaşımın egemen olması Fukuyama'ya göre iki unsura dayanmaktadır. Bunlardan ilki olan bilimsel gelişmeler beraberinde ikinci unsur olan homojen yapıyı sağlamaktadır. Bu iki unsur, dünyada geçerli olması gereken tek ideolojinin liberalizm olmasına katkı sağlamaktadır.²⁸² Bilimsel gelişmeleri açıklayan Fukuyama, tarihi bütüncül bir süreç olarak ele almış, bilimsel gelişmelerin askeri, sosyal, politik ve ekonomik gelişmeleri de doğrudan etkilediğini savunmuştur.²⁸³ Uluslararası güç mücadelelerinde bilim ve teknoloji, jeopolitik bağlamda ele alındığında devletlerin stratejilerinin de gelişmesine aracılık etmektedir. Böylelikle liberalizm ideolojisinin getirdiği özgürlükten kaynaklanan bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, devletlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır.²⁸⁴

Refah ve bolluğa erişmek isteyen devletler, liberal devletlere benzer bir yapı tesis etmek zorundadır. Bu da liberalizmin ekonomik alanını uluslararası sistemde etkin olmak isteyen devletler için zorunlu kılmaktadır. Dışa kapalı bir ekonomi modeli, “Demir Perde” ülkelerinde görüldüğü üzere başarısızlığa neden olmuştur. Fukuyama'nın homojenliği ise ekonomik liberalizmin getirisi ve daha derin bir yapıya ulaşmasını ifade etmektedir. Liberal ilkeleri benimseyen ülkeler giderek birbirine benzediği için doğal olarak bir homojen yapı oluşmaktadır. Bu bağlamda liberal demokrasi de tüm insanlığın hizmeti için kullanılmaktadır.²⁸⁵

Fukuyama, tarih felsefesini değerlendirirken nihai sonucun liberalizm olduğunu savunmuş ve bunu örnek üzerinden açıklamıştır. Doğu Avrupa ve SSCB'de meydana gelen olaylar, sosyalizmin toplumların refahı için yeterli olmadığını göstermiştir. Böylece liberalizm karşısındaki son ideoloji yıkılmış, liberalizmin karşısında bir engel

²⁸¹ Bülent Turan, “Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 21, 2015, s. 486.

²⁸² Francis Fukuyama, “Yayınlanışının 10. Yılında Tarihin Sonu'nun Neresindeyiz?”, Çev. Y. Kaplan, Ed. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005b, s. 172-173.

²⁸³ İşcan, **a.g.m.**, s. 73.

²⁸⁴ Francis Fukuyama, “Hedefler: Modern Dünya”, Çev. Y. Kaplan, Ed. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 253.

²⁸⁵ Işıl Bayar Bravo, “Tarihin sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 2, 2005, s. 129.

kalmamıştır. Liberal ilkelerin her alanda benimsenmesi ise toplumların evrilebileceği nihai noktayı göstermekte olup daha iyisinin bulunması ve uygulanması söz konusu değildir.²⁸⁶

Liberal demokrasinin uygulandığı ülkeler Fukuyama tarafından hem akılcı hem de evrensel olarak değerlendirilmişlerdir.²⁸⁷ Rasyonellik, serbest ekonomik girişimler karşısında herkesin eşit olmasından, homojenlik ise olası eşitsizliklerin önlenememesinden gelmektedir. Evrensel bir değer olan liberalizm din, dil veya ırk fark etmeksizin her insana doğumundan itibaren haklar sunmaktadır. Çünkü devletler vatandaşına haklar tanınması, vatandaşların önündeki olası engellerin kaldırılması gibi niteliklerle donatılmıştır. Burada vatandaşların devlet yapılanmasına karşı asli sorumluluğu yasalara uymasındadır ki oluşturulan yasalar özgürlüğü, eşitliği ve gelişimi temel almaktadır.²⁸⁸

Teori, liberalizmin uluslararası sistemde bir temele oturtulmaya çalışılması bakımından önemlidir. Jeopolitik bakımdan ele alındığında, tarihsel süreç içinde farklı ideolojilerin kutuplaşma yarattığı, ancak hiçbirinin tam anlamıyla başarıya ulaşamadığı vurgulanmaktadır. Fukuyama, komünizmin çöküşünü dayanak noktası olarak almakla birlikte bu konu hakkındaki eleştirisini yaptıktan sonra liberal ilkelerin tüm dünya ülkeleri için önemli bir gereklilik olduğunu savunmuştur.

Tarihin sonu teorisine özellikle eşitsizlikler konusunda yoğun eleştiriler yöneltilmiştir.²⁸⁹ Dünyada eşitsizliklerin olduğunu reddetmeyen Fukuyama, sonraki yıllarda yaptığı bir söyleşide, fikrini değiştirerek tarih sürecini doğa bilimlerinin belirlediğini ve bilim son noktasına varmadıkça tarihin sona eremeyeceğini ifade etmiştir.²⁹⁰

²⁸⁶ Talip Kabadayı, "Tarih Bitti mi?", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 2007, s. 108.

²⁸⁷ Fukuyama, **a.g.m.**, s. 4.

²⁸⁸ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayınları, İstanbul, 1999, s. 206.

²⁸⁹ Gül Çiğdem, **Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması Tezlerinin Karşılaştırılması**, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2016, s. 8.

²⁹⁰ Ulaş, **a.g.e.**, s. 170.

1.3.8. Samuel Huntington ve Medeniyetler Çatışması Teorisi

Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle başlayan yeni dönemde tartışmalar ABD'nin tek süper güç olduğu tezi çerçevesinde şekillenmiştir. Fukuyama'nın bu dönem için ifade ettiği “tarihin sonu” söylemi, tüm dünya topluluklarının liberalizm çerçevesinde ortak bir noktada buluşacaklarını ve liberalizmin ekonomik ve siyasi unsurlarının tüm dünya devletleri için bir buluşma noktası olacağı söylemine dayanmaktaydı. Fukuyama'ya göre her toplum Batı'nın değerlerini almak veya taklit etmekten başka bir seçeneğe sahip değildi. Yeni dünya düzeni tüm toplulukları o değerleri almaya sürükleyecekti. Bu süreçte, Fukuyama dışında yeni jeopolitik ortamı tasvir eden diğer bir görüş olarak 1993 yılında *Foreign Affairs* dergisinde yayınladığı makalesiyle Samuel Philips Huntington ön plana çıkmıştır. Huntington, Fukuyama'nın aksine, dünya siyasetinde çatışmaların ekonomik ve ideolojik tabanlı değil, kültürel tabanlı olacağını ileri sürmüştür.²⁹¹ Huntington, Fukuyama'nın teorisine karşılık olarak küresel sistemde yeni hareketlerin olabileceğini savunmuştur. Teorisinin temel argümanını aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Benim hipotezime göre, bu “yeni dünyada” çatışmaların temel kaynağı öncelikle ideolojik ya da ekonomik olmayacaktır. İnsanlık arasındaki büyük bölünmeler ve bu bölünmelerin hâkim kaynağı kültürel olacaktır. Ulus devletler, dünyada en güçlü devletler olmaya devam edecek, ancak küresel siyasetin gerçek mücadeleleri, farklı medeniyetlere ait gruplar ve milletler arasında meydana gelecektir.²⁹²

Fukuyama'nın teorisinin temeli ekonomik liberalizmden hareket ederek, liberalizmin ilkelerinin dünyaya egemen olmasına dayanmaktadır. Böyle bir durumda ise daha iyi bir küresel sistem oluşturulamayacağı varsayımı söz konusudur. Ancak Huntington'un teorisi, dünyada çatışmaların tek bir nedene bağlı olarak gelişmediği ve küresel sistemde çatışma potansiyelinin her zaman olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Teorinin özünü oluşturan temel dayanak noktası, Batı emperyalizmi sebebiyle sömürülen toplumların Batılı değerlerden vazgeçme potansiyelleridir. Batılı değerler her ne kadar eşitlik, adalet gibi kavramlara işaret etse de bu durum dünyada bazı toplumların sömürülmesine engel değildir. Dolayısıyla gelecekte dünyanın yeniden şekillenmesi, farklı medeniyetlerin etkileşimiyle gerçekleştirilebilir. Çatışmalar da bu bağlamda

²⁹¹ Ulaş, **a.g.e.**, s. 171.

²⁹² Samuel Philips Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, C. 72, S. 3, 1993, s. 22.

“kültürel fay hatları” boyunca oluşabilir.²⁹³ Huntington’un kültürel fay hatları ile kast ettiği çatışma Batı ile İslam Medeniyeti arasındadır.²⁹⁴ Tek bir medeniyetten ziyade farklı medeniyetleri kabul etse de sömürülen bölgenin büyük oranda İslam coğrafyası olması, Yılmaz’ın değerlendirmesini pekiştirmektedir.

Şekil 13. Medeniyetlerin Haritası²⁹⁵

Huntington’a göre gelecekte medeniyetlerin çatışması için çeşitli sebepler bulunmaktadır. Örneğin, farklı medeniyetlere mensup toplumların iletişimi ve etkileşimi artmakta, ekonominin bölgesel hâle gelmesiyle medeniyet bilinci gelişmekte ve İslam dünyasında ezildiğini hisseden devletler güçlendikçe Batılı değerlere karşı kendi değerlerini savunmaktadırlar. Huntington bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır: “*Batılı olmayan toplumlar, politik bağımsızlık kazanır kazanmaz, kendilerini Batı’nın ekonomik, askeri ve kültürel tahakkümünden kurtarmak isterler.*”²⁹⁶ Dolayısıyla Batı’nın farklı medeniyetlere getirdiği değerlerin aynı zamanda Batı için bir tehdit oluşturabileceği varsayımı söz konusudur.

Dünya, Huntington’a göre Doğu ve Batı olarak iki karşıt kutuplu olarak değerlendirilmiştir. Batı refahı ve iyiyi temsil ederken, Doğu ise Batı’nın ilkelerinin tam

²⁹³ Huntington, **a.g.m.**, s. 233.

²⁹⁴ Salih Yılmaz, **a.g.m.**, s. 22.

²⁹⁵ John Agnew, **Geopolitics: Re-Visioning World Politics**, 2nd Edition, Routledge, London, 2003, s. 119.

²⁹⁶ Samuel Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması**, Çev. Cem Soydemir, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2004, s. 269.

tersini temsil etmektedir. Bu durum, kaotik bir ortamın başlıca sebebi sayılmaktadır. “Batı şu an ve gelecekte en güçlü medeniyet olarak kalacaktır” görüşüne rağmen “Batı’nın gücü diğer medeniyetlere göre azalmaktadır” şeklinde tespit yapılması, teorinin güç yönünden ele alındığında çelişkili görünmesine neden olsa da özündeki çatışma vurgusunu kuvvetlendirmektedir.²⁹⁷

Batı’nın Doğu’ya göre üstün olmasının nedenlerini açıklayan Huntington, bu nedenleri çeşitli yönlerden ele almıştır:

- Batı, küresel bankacılık sistemini elinde tutmaktadır.
- Döviz, Batı’nın kontrolündedir.
- Küresel tüketim Batı’da daha fazladır.
- Tüketime benzer olarak üretim de Batı’da gerçekleşmektedir.
- Batı, sermaye piyasalarını kontrolüne almıştır.
- Askeri, teknolojik ve bilimsel güç Batı’nın elinde bulunmaktadır.
- Uzayı kontrol edebilme yetisi Batı’yı öne çıkarmaktadır.
- Batı, küresel denetimi sağlayabilme kapasitesine sahiptir.²⁹⁸

Huntington'a göre Doğu’daki İslam kültürü küresel bağlamda ele alındığında “biz ve ötekiler”²⁹⁹ ayrışmasının ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Batı’nın üstünlüğüne yönelik bu ayrıştırmacı anlayış, Lewis’e göre cihat yaklaşımını da tetiklemektedir.³⁰⁰

Huntington’un tezinde İslam Medeniyeti, Batı’ya meydan okuyan bir düşman olarak konumlandırılmış; İslam’ın “kanlı sınırlara sahip olduğu”³⁰¹ ve bu nedenle “sınırlarında süren çatışmaların bizatihi kaynağını oluşturduğu” ifadeleriyle İslam düşmanlığına dayalı ön yargılı bir yaklaşıma sahip olduğu görüşü dile getirilmiştir.³⁰² İslam’ı benimseyen ülkelerin nüfuslarının artması ve bu bölgedeki insanların Batı’ya göç etmeleri,

²⁹⁷ Huntington, **a.g.e.**, s. 27.

²⁹⁸ Huntington, **a.g.e.**, s. 110.

²⁹⁹ Huntington, **a.g.e.**, s. 308.

³⁰⁰ Bernard Lewis, **İslam’ın Siyasal Söylemi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 109.

³⁰¹ Huntington, **a.g.e.**, s. 382.

³⁰² Haris Ubeyde Dünder, “‘Medeniyetler Çatışması’ Tezi Bağlamında ‘Şii Hilali’ Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi”, *Ortadoğu Etiütleri*, S. 11, 2019, s. 49.

Huntington tarafından Batı için tehlike unsuru olarak değerlendirilmektedir.³⁰³ İslami ilkeleri benimseyenlerin kimlik bilinçleri, çatışmanın en önemli sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Batı ile Doğu arasındaki kültür farkı uzlaşma sağlanamayacak kadar derindir ve bu durum çatışma ihtimalinin artmasına sebep olmaktadır. Mikro ve makro düzeyde gerçekleşme ihtimali olan çatışmaların temelinde de kültür ve anlayış farkları argüman olarak kullanılmıştır.

Geleceğin tehlikeli çatışmaları, muhtemelen Batı'nın kibri, İslam'ın hoşgörüsüzlüğü ve Çinlilerin aşırı inatçılığı ve iddiacılığı arasındaki etkileşimden kaynaklanacaktır. Medeniyetler arasında bir tek Batı, diğer medeniyetlerin hepsi üzerinde köklü ve zaman zaman da yıkıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Nitekim medeniyetler dünyasının en yaygın tipik özelliği, Batı'nın gücü ve kültürü ile diğer medeniyetlerin iktidarı ve kültürleri arasındaki ilişkidir. Diğer medeniyetlerin görece gücü artarken, Batı kültürünün çekiciliği ve etkileyciliği azalmakta ve Batılı-olmayan halklar kendi yerli kültürlerine giderek daha fazla güven duymakta ve bağlanmaktadır. Bunun sonucu olarak, Batı ve diğerleri arasındaki ilişkilerin merkezindeki sorun, Batı'nın -özellikle de Amerika'nın- evrensel bir Batı kültürünü teşvik etme ve bu kültüre ağırlık kazandırma çabaları ile bunu başarma doğrultusunda giderek kaybolan becerisi arasındaki uyumsuzluktur.³⁰⁴

Huntington'a göre "Batı kibirli, İslam hoşgörü yönünden eksiktir". Dolayısıyla gerek din gerekse kültürel sebepli çatışmalar, geleceğin şekillenmesinde önemli rollere sahiptir.³⁰⁵

1.3.9. Everett C. Dolman ve Uzay Hâkimiyeti Teorisi

Büyük savaşlara sahne olan 20. yüzyıl, uluslararası rekabetin giderek arttığı ve hâkimiyet mücadelelerinin stratejik dönüşüm yaşadığı bir yüzyıl olmuştur. 20. yüzyıla damgasını vuran büyük savaşlarda uçak teknolojisinin kullanılması, devletleri hava kuvvetlerinin geliştirilmesi çalışmalarına yöneltmiştir. Özellikle Nazilerin İkinci Dünya Savaşı sürecinde hava kuvvetlerini ve roket teknolojisini ön plana çıkarması, bu alana yönelik çalışmaları hızlandırmıştır.³⁰⁶ Preston ve diğerleri tarafından kaleme alınan *Dünya Savaşları ve Uzay Silahları* isimli kitapta, Sovyetler'in 1957 yılında "Sputnik" uydusunu yörüngeye yerleştirmelerinin "uzay çağının başlangıcı olarak kabul edildiği" ifade edilmektedir.³⁰⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan iki kutuplu sistem ve bu iki

³⁰³ Huntington, **a.g.e.**, s. 293.

³⁰⁴ Huntington, **a.g.e.**, s. 267.

³⁰⁵ Huntington, **a.g.e.**, s. 267.

³⁰⁶ Tolga Erdem, "Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitiğe Giriş", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1, 2018, s. 437.

³⁰⁷ Bob Preston, Dana J. Johnson, Sean J. A. Edwards, Michael D. Miller ve Calvin Shipbaugh, **Space Weapons Earth Wars**, Rand Corporation, California, 2002, s. 9.

kutuplu sistemin getirdiği rekabet ortamı, hâkimiyet mücadelelerinin stratejilerinde yaptığı değişiklikler nedeniyle jeopolitik doktrinlerin de güncellenmesi için olanak sağlamıştır. Özellikle 20'nci yüzyılın sonlarında yaşanan teknolojik gelişmeler, klasik jeopolitik teorilerin yeniden gözden geçirilmesi suretiyle yorumlanmasına neden olmuştur.³⁰⁸ Klasik kara ve deniz hâkimiyeti gibi jeopolitik teorilere ilaveten “uzay hâkimiyeti” kavramı tartışılmış ve bu süreçte yeni teoriler gündeme gelmiştir. Uzaydaki tehdit ve fırsatlar, uzayı dünya coğrafyasının bir tamamlayıcısı haline getirmektedir.³⁰⁹

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB ekseninde yaşanan hâkimiyet mücadelelerinde uzaya gönderilen uydular, hâkimiyet mücadelelerinin seyrini değiştirmiş ve uzay hâkimiyeti kavramı jeopolitiğin gündemine girmiştir. İlhan'ın 20 Aralık 1985 tarihinde Belleten'de yayımlanan “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri” isimli konferans bildirisinde uzay jeopolitiği hakkında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Henüz genç ve gelişmekte olan bir bilim dalı olan jeopolitiği, jeopolitiğin kendi unsurlarına değil, jeopolitiğin bir unsuru olan gücün unsurlarına dayandırmak güçlerdeki, teknikteki her değişiklikte teorileri de değiştirmek zorunluğu getirir. Karası, denizi ve havası ile coğrafya bir bütündür. Coğrafyanın bir bölümünü kullanan kuvvetlerin, silahların, jeopolitiğin arz politikasının asıl etkeni olarak kabul edilmemesi gerekir. Uzay çalışmaları da yeni kavramlar getirebilir. Uzay jeopolitiği henüz kullanılmamış fakat gündeme gelmesi mümkün bir kavramdır. Jeopolitik dünya ile ilgili politikayı verir. Uzay politikası veya uzay jeopolitiği, ayrı bir konu olacaktır.³¹⁰

Dolman, uzay hâkimiyeti konusunda sistematik bir yaklaşım geliştirmiş ve bu yaklaşıma “astropolitik” adının verilmesini önermiştir.³¹¹ Dolman'ın teorisi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak uzayın uluslararası ilişkilerde önemli bir konu haline gelmesi sonucunda şekillenmiştir. Dolman, realizmin temel varsayımları kapsamında uzaya dair politikalar geliştirilmesi gerektiğini savunmuş ve uzayda belirli bölgeleri kontrol edebilmenin dünyaya hâkim olmayı sağlaması bakımından önemli olduğunu savunmuştur.³¹² Dünya

³⁰⁸ Ulaş, **a.g.e.**, s. 91.

³⁰⁹ Uğurcan Akın, **Bir Jeopolitik Alan Olarak Uzay: Klasik ve Eleştirel Jeopolitik Bir Bakış**, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021, s. 2.

³¹⁰ Suat İlhan, “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri”, *Belleten*, C. 49, S. 195, 1985, s. 616.

³¹¹ Ulaş, **a.g.e.**, s. 92.

³¹² Everett Carl Dolman, “New Frontiers, Old Realities”, *Strategic Studies Quarterly*, C. 6, S. 1, 2012, s. 80.

için geliştirilen jeopolitik teoriler, yeni ve gelişmekte olan teknolojilerin coğrafi ve diğer bilgileri çerçevesinde stratejik uygulaması ile uzaya aktarılabilir.³¹³

“On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda var olan küresel düzeydeki jeopolitik hâkimiyet teorilerinin uzayın fethi bağlamında genişlemesi” ve “Realizmin ortaya koyduğu rekabetçi devlet vizyonunun uzay politikasına, özellikle de uzaya erişim sağlamak için yasal ve politik bir rejimin gelişimine yönelik uygulanması” şeklinde tanımlanan teori, uzay politikalarının realizm çerçevesinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.³¹⁴

Dolman’ın yaklaşımında uzaydaki kaynakların önemi büyüktür. Dolayısıyla uzaydaki bu kaynaklara sahip olmayı başaran bir devlet; politik, askeri ve ekonomik bakımdan dünyaya egemen olma hedefine ulaşabilme potansiyeline sahiptir. Uzay, dünya açısından büyük ve bilinmez bir alan olsa da dünya devletleri ve devlet dışı aktörler açısından, belli bir alana kadar ulaşılabilir olduğundan jeopolitik bir özne olarak değerlendirilebilir.³¹⁵ Uzaydaki kaynakların dünyadaki teknolojiyle kullanılması için ara bölgelerin oluşturulması gerektiğinden, Dolman uzayın jeopolitik açıdan bölgelerinin belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.³¹⁶

Uzayın bölgeleri Dolman tarafından dörde ayrılmıştır.³¹⁷ Buna göre “dünya” ilk bölümü oluşturmaktadır. Uzay ile ilgili belirlenecek tüm politikalar ve uzayın kaynaklarının kullanımı bu bölgede gerçekleşebilmektedir. İkinci bölüm “dünya uzayı” olarak ifade edilmiştir ve atmosfer sınırıyla 36.000 kilometre yükseklik arasında kalan bölümü kapsamaktadır.³¹⁸ Üçüncü bölüm olan “ay uzayı”nda, yalnızca Ay bulunmaktadır. Son bölüm ise Güneş Sistemi içindeki her şeyi kapsamaktadır. Ancak mevcut teknolojik imkânlar ile bu bölüme ulaşabilmek mümkün değildir. Bu bölgeden yalnızca sınırlı bir şekilde faydalanabilmek mümkündür.³¹⁹

³¹³ Erdem, **a.g.m.**, s. 442.

³¹⁴ Everett Carl Dolman, **Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age**, Frank Cass Publishers, London, 2002, s. 1.

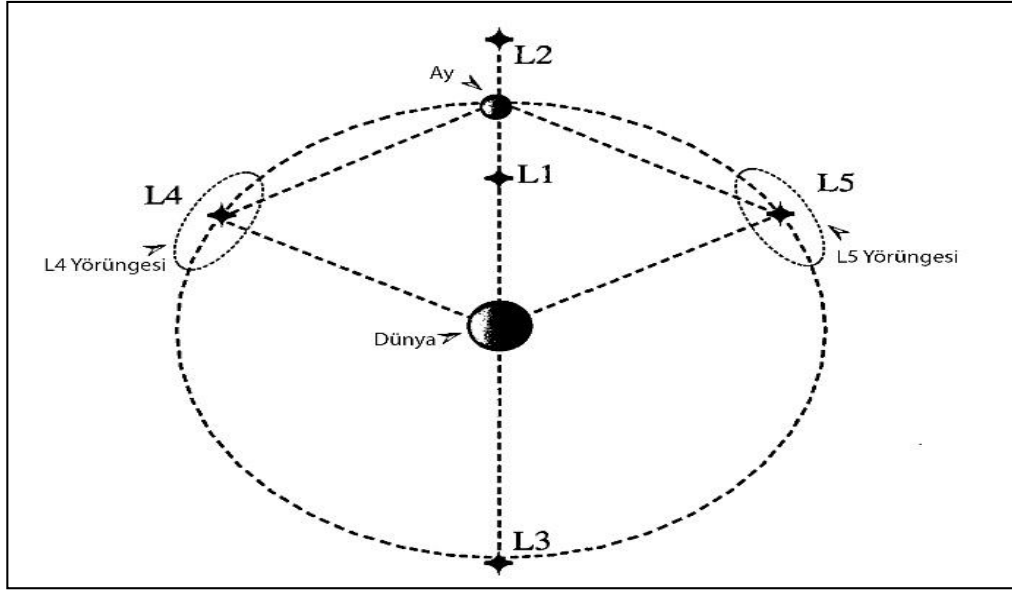
³¹⁵ Akın, **a.g.t.**, s. 3.

³¹⁶ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, s. 167.

³¹⁷ Ulaş, **a.g.e.**, s. 93.

³¹⁸ Ulaş, **a.g.e.**, s. 93.

³¹⁹ Everett Carl Dolman, “Geostrategy in the Space Age: an Astropolitical Analysis”, *Journal of Strategic Studies*, C. 22, S. 2-3, 1999, s. 91.

Şekil 14. Dolman'ın Uzay Haritası³²⁰

Dolman'ın savunduğu görüş, haritasındaki belirttiği noktaları kontrol edebilen bir devletin dünyaya hâkimiyet sağlayabileceğidir: “Uzaya hâkim olan Dünya'ya hâkim olur; Ay'a hâkim olan uzaya hâkim olur; L-4 ve L5 bölgelerine hâkim olan da Dünya-Ay yörüngesine hâkim olur.”³²¹

Soğuk Savaş sürecinde uzayın kontrol edilebilmesine yönelik düşünce, ABD açısından oldukça önemlidir.³²² ABD'nin uzayda serbest girişimi ilân etmesi, mevcut imkânlarını kullanarak Dünya'nın alçak yörüngesinin askeri kontrolünü sağlaması gerekmektedir.³²³ Askeri yörüngenin kontrol edilmesindeki sebep ise bu yörüngeye yerleştirilen silahlar ile diğer devletlerin uzay sistemlerinin engellenmesidir.³²⁴

Görüldüğü üzere teori, ABD açısından uzayın kullanılabilmesi ve güvende tutulması gerektiğine ilişkin görüşlerden oluşmaktadır. Dünya üzerindeki kaynakların sınırlı olduğu

³²⁰ Dolman, **a.g.e.**, s. 98.

³²¹ Dolman, **a.g.e.**, s. 111-142.

³²² Veli Köroğlu, “Jeopolitik ve Jeopolitik İlminin Nüfus Unsuru Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2004, s. 30.

³²³ Dolman, **a.g.m.**, s. 91.

³²⁴ Steven Lambakis, **On the Edge of Earth: The Future of American Space Power**, The University Press of Kentucky, Lexington, 2001, s. 263.

göz önünde bulundurulduğunda uzaydan faydalanmak oldukça önemlidir.³²⁵ Dolayısıyla teori, çağının ötesinde bir anlam ifade etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde “jeopolitik” terimi kavramsal ve kuramsal açılardan incelenerek, tarihsel süreçte ortaya çıkan jeopolitik teoriler ele alınmıştır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, Doğu ve Batı Blokları bakımından Soğuk Savaş Dönemi’nin temel dinamikleri incelenecek ve her iki kutubu temsil eden ABD ve SSCB’nin Soğuk Savaş Dönemi politikaları irdelenecektir.

---

³²⁵ Dolman, **a.g.e.**, s. 3.

2. BÖLÜM

İKİ KUTUPLU DÜNYA: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

2.1. Soğuk Savaş Kavramı

Dünya, tarih boyunca çok sayıda kırılma noktasına şahit olmuş; rekabet, mücadele ve çatışmalarla anılan birçok süreçten geçmiştir. 20'nci yüzyıl, iki büyük dünya savaşına sahne olarak bu kırılma noktalarının arasında yer almış ve bu yüzyılda yaşanan savaşlar yaptığı tahribatlar nedeniyle insanlık tarihinin en kanlı savaşları olarak kayda geçmiştir. Sanayi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler uluslararası rekabet ortamını giderek tırmandırmış ve Fransız Devrimi'nden itibaren gündeme gelen milliyetçilik gibi kavramların etkisiyle büyük savaşlara giden süreç başlamıştır. Bu süreçte savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler, savaşın geleneksel karakterini değiştirmiş ve savaş kavramının kapsamının gelişmesine yol açmıştır.³²⁶ 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi'nde alınan kararlar, her ne kadar uluslararası barış ortamının tesis edildiğine yönelik genel bir algı oluştursa da gerçekte var olan çatlağı derinleştirmiş ve daha tehlikeli bir sürecin başlamasına neden olmuştur.³²⁷ Birinci Dünya Savaşı, başlangıçta bir Avrupa savaşı gibi görünse de savaşın sömürgelere intikaliyle birlikte bir dünya savaşı halini almıştır. Savaş sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi büyük devletler yıkılmış, bunların yerine ulus devletler kurulması yönünde politikalar izlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonucunda yapılan antlaşmalar neticesinde alınan kararlar, tıpkı 1815 tarihinde yapılan Viyana Kongresi'nde alınan kararlar gibi uluslararası sistemin sorunlarını çözememiş ve krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Savaş sonrası

³²⁶ Salih Yılmaz, **21'nci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri: Ortadoğu Bağlamında Hibrit Savaşlar**, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2020, s. 2.

³²⁷ Cemal Acar, **Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası**, MN Ofset, Ankara, 1991, s. 16.

imzalanan barış antlaşmalarında savaştan mağlup ayrılan devletlere yönelik yaptırımlar oldukça ağır maddelerden oluşmuştur.³²⁸

1929 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz ve beraberinde gelen uluslararası gerginlik ortamı, Avrupa’da otoriter rejimlerin iktidara gelmesiyle birlikte zirveye ulaşmıştır.³²⁹ Almanya’nın savaştan çok ağır kayıplarla çıkması ülke ekonomisini harap etmiş ve bu süreçte komünizm korkusu ve Yahudi aleyhtarlığı üzerine politikalar üreten Adolf Hitler³³⁰, tarih sahnesine çıkarak Nasyonal Sosyalist Parti bünyesinde politikalar üretmiş ve 1933 yılında Almanya Şansölyesi olmuştur.³³¹ Nazilerin yayılcı politikaları ve özellikle Balkanlarda yaşanan Almanya-SSCB rekabeti bölgedeki kıvılcımı ateşlemiş ve hareketli bir dönemin başlangıcı olmuştur.³³² Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle başlayan ikinci büyük savaş hızla büyüyerek diğer ülkelere sıçramış ve bu savaş sonucunda yaklaşık 55 milyon insan hayatını kaybetmiştir.³³³

İki büyük savaşın tahribatı üzerine şekillenen uluslararası ortamda, İkinci Dünya Savaşı’nın galipleri olan ABD ve SSCB savaş yıllarında müttefik olmalarına karşın, savaştan sonraki yeni süreçte uluslararası rekabetin baş aktörleri olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB ekseninde ortaya çıkan küresel mücadeleyi tanımlamak için “soğuk savaş” kavramı kullanılmaktadır.³³⁴ Soğuk Savaş kavramı ilk kez İngiliz yazar George Orwell tarafından *You and the Atomic Bomb* başlıklı makalesinde kullanmıştır.³³⁵

Genel bir çöküşe değil ancak antik çağın köle imparatorlukları kadar korkunç derecede istikrarlı bir çağa doğru gidiyor olabiliriz. James Brunham’ın teorisi çok fazla tartışıldı ancak az sayıda kişi onun ideolojik sonuçlarını, yani bir zamanlar fethedilemez olan ve

³²⁸ Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sevr ve Versay Barış Antlaşmalarının karşılaştırmalı olarak ele alındığı eser için bkz. Çağdaş Cansın Korkmaz, *Sevr ve Versay: Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2018.

³²⁹ F. Rezzan Ünalp, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Savaş Dışında Kalma Politikaları ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 45, s. 201-221, 2020, s. 204.

³³⁰ Adolf Hitler’in politikalarında, Komünizm aleyhtarlığının yanı sıra Yahudi aleyhtarlığı ve Versay’a tepki önemli bir yer tutmaktadır.

³³¹ Acar, **a.g.e.**, s 30.

³³² T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları – 1939-1946**, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973, s. 1.

³³³ Gültekin Sümer, **Soğuk Savaş Tarihi**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2021, s.31. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı’nın kökenlerine ilişkin olarak bkz. Basil Liddell Hall, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

³³⁴ Tolgahan Akdan, **Soğuk Savaş ve Türkiye’nin Batı’ya Yönelişi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s. 19.

³³⁵ Sümer, **a.g.e.**, s. 22.

komşularıyla sürekli olarak soğuk savaş halinde olan bir devlette muhtemelen hüküm sürecek bir çeşit dünya görüşü, inanç türü ve sosyal yapıyı dikkate almıştır³³⁶

Soğuk savaş kavramı daha sonrasında, ABD ile SSCB arasında yaşanan sürecin tasviri olarak ilk defa 1947 yılında ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in³³⁷ danışmanı Bernard Baruch tarafından Güney Carolina Meclisinde yaptığı konuşmada kullanılmıştır.³³⁸ Soğuk savaş kavramının neyi ifade ettiğine ilişkin birçok görüş bulunmaktadır. Soğuk savaş kavramını Sander, ABD ve SSCB'nin karşıt ideolojilerinin mücadelesi,³³⁹ Acar ise Avrupa'da oluşan güç dengesi boşluğunu doldurabilmek için kapitalizm ile komünizmin mücadelesi³⁴⁰ olarak tanımlamıştır. Küçük, Soğuk Savaş'ı "sosyalizmi dondurma savaşı" olarak tanımlamıştır.³⁴¹

Soğuk Savaş'ın amacı nedir? Buna verebileceğim bir tek cevap var: Sosyalizmi dondurmak. Soğuk Savaş'ın amacını 'dondurma' olarak görmek, Sovyetler Birliği'ni "kuşatma (containment)" kavramından daha verimlidir; dondurma işleminde, eninde sonunda yok etme düşüncesi de yer alıyor. Kuşatma, sosyalizmin kendi sınırları içinde yaşayabileceği izlenimini verebilir; hâlbuki Soğuk Savaş sürecinde böyle bir anlam bulunmuyor.³⁴²

Sümer'e göre gerçek bir soğuk savaşın aşağıda yer alan ön koşulları taşıması gerekmektedir:

- Taraflar arasında siyasi, askeri ve ekonomik bağlamda denklik olmalıdır.
- Soğuk savaşta taraflar diğer devletleri kendilerine tabii kılabilmelidir.
- Topyekûn bir savaşın çıkma riski olmalıdır.³⁴³

Ortada fiili anlamda bir savaş durumu söz konusu olmasa da bu iki devlet arasındaki gerilim savaş olarak nitelendirilebilir.

İki güçlü karşıt güç arasındaki çatışma soğuk savaş olarak adlandırılmaktadır. Komünist teori, dünyada askeri, siyasi ve ekonomik baskıları arttırarak, özgür toplumlarda iç karışıklık

³³⁶ George Orwell, "You and Atomic Bomb", *Tribune*, 19 October 1945, https://orwell.ru/library/articles/ABomb/english/e_abomb 09.01.2023 tarihinde erişildi.

³³⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nin 32. Devlet Başkanıdır.

³³⁸ Bernard Mannes Baruch, **The Public Years**, Holt, Rinehart and Winston, Pocket Books, New York, 1960, s. 362.

³³⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, Ankara, 2005, s. 202.

³⁴⁰ Acar, **a.g.e.**, s. 87.

³⁴¹ Yalçın Küçük, **Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü**, Mızrak Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 193.

³⁴² Küçük, **a.g.e.**, s. 193.

³⁴³ Sümer, **a.g.e.**, s. 26.

dâhil olmak üzere çeşitli yollarla dünyaya hükmetmeyi amaçladığından, buna tam olarak savaş, hatta topyekûn savaş denir.³⁴⁴

Halle'ye göre soğuk savaş, özgürlükçü demokrasinin komünizm karşısında durmasıdır.³⁴⁵ Kavramın tanımlamasında ekonomik, politik, kültürel veya sosyal yönler çeşitli değişkenleri bakımından ele alınmıştır. Ancak her tanımlamadaki ortak nokta; karşıt ideolojiler ve mücadeleye ilişkindir. ABD ve SSCB, birbirlerine karşı giriştikleri mücadelede dünyanın tüm bölgelerine etki etmişlerdir. İki devletin düşmanca ilişkileri, ideolojik farklılıkları, savaş sonrasında iş birliği geliştirmelerine olanak sağlayamayacak kadar derin olmuştur. Bu iki devlet arasındaki çatışmayı nitelendirmek için kullanılan "Soğuk Savaş" kavramı da savaş sürecinin anlaşılması bakımından büyük bir önem arz etmektedir: "*Savaş sadece meydan muharebesinden ya da çatışma eyleminden ibaret değildir: Savaş iradesinin hangi yönde olduğu ancak bir zaman dilimi içinde yeterince anlaşılabilir.*"³⁴⁶

Soğuk Savaş Dönemi'nde realizm teorisi, devletler arasındaki ilişkilerin anlamlandırılabilmesi açısından hâkim teori olmuştur. Realizm, devletler arasında kalıcı bir dostluk ilişkisinin kurulamayacağından hareket etmekte ve devletler arası ilişkilerin çıkar temelli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda çıkarların değişmesi hâlinde devletlerin politikalarında da gerekli görüldüğü takdirde hızlı değişimler yaşanması muhtemeldir. İkinci Dünya Savaşı bakımından da bu durum değişmemiştir. Realizmin özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde hâkim ideoloji olmasının nedeni, bu dönemde ABD ile SSCB arasında yaşanan gerilimi basit ama çok güçlü açıklamasıdır.³⁴⁷ Savaşın tüm dünyadaki yıkıcı etkileri, devletleri tekrar bir savaş meydana gelmemesi için gerekli önlemleri almaya itmiştir. Ancak ABD ve SSCB arasındaki ilişkiler her ne kadar yeni bir savaş çıkmasına sebep olmasa da savaş sebebi olarak tarihteki yerini korumuştur.

³⁴⁴ John F. Cronin, **Communism: Threat to Freedom**, National Catholic Welfare Conference, New York, 1962, s. 5.

³⁴⁵ Louis J. Halle, **Soğuk Harp**, Çev. Arif Koçak, GHTB Yayınları, Ankara, 1976, s. 149.

³⁴⁶ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 264.

³⁴⁷ Gülşah Köprülü, **Soğuk Savaş ve Ronald Reagan'ın Rollback Stratejisi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018, s. 33.

2.1.1. Soğuk Savaş'ın Kökenleri

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat nedeniyle milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan yaralanmış ve ülke ekonomileri derinden etkilenmiştir. Savaş sonrasında ortaya çıkan güç boşluğu, beraberinde hâkimiyet mücadelelerini de getirerek yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. ABD ve SSCB ekseninde şekillenen ve sıcak çatışmaya gitmeyen bu süreç, iki karşıt ideolojinin hâkimiyet mücadelesi olarak uluslararası sistemi uzun yıllar etkilemiştir. Küçük'e göre Soğuk Savaş, kahramanı olmayan bir savaştır.³⁴⁸

Soğuk Savaş'ın ne zaman başladığına ilişkin net bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bunun en temel sebebi, yalnızca ABD ve SSCB'nin ideolojileri kadar, diğer değişkenlerin de sistemde yer almasıdır. Telli'ye göre savaşta esas amaç siyasi hedefe ulaşmak olduğundan, Soğuk Savaş da bir savaş olarak kabul edilebilir.³⁴⁹ Akalın'a göre Soğuk Savaş'ın başlamasının nedeni ABD'nin Japonya'ya atom bombası atmasıdır.³⁵⁰ İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığında Japonya'nın teslim olmak üzereyken ABD'nin atom bombalarını Japonya'ya atmasının sebebinin Japonya'dan ziyade SSCB'ye yönelik bir gözdağı olduğu yorumuna karşılık; ABD'nin savaşa dâhil olmasının kendi isteğinden ziyade ittifak çabaları kapsamında İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin ısrarı olduğu yorumu da dikkat çekicidir.³⁵¹

Soğuk Savaş'a giden süreci başlattığı düşünülen önemli diğer bir dönüm noktası, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri ABD, İngiltere ve SSCB'nin katıldığı Yalta Konferansı'dır. Yalta Konferansı'nda savaş sonucunda yeni kurulacak sistemin nasıl olacağı gibi konuların yanı sıra yeni sistemi oluşturacak kurumlar da tartışılmıştır.

Avrupa'da düzenin tesisi ve ulusal ekonomik yaşamın yeniden inşası, özgürleşen halkların Nazizm ve faşizmin son kalıntılarını da yok etmelerini ve kendi seçtikleri demokratik kurumları oluşturmalarını sağlayacak süreçlerle gerçekleştirilmelidir... Önerilen Dünya Örgütü hakkında bir Birleşmiş Milletler Konferansının 25 Nisan 1945 Çarşamba günü çağrılmasına ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmasına karar verilmiştir.³⁵²

³⁴⁸ Küçük, **a.g.e.**, s. 190.

³⁴⁹ Ferhat Telli, **İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş**, YGS Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19.

³⁵⁰ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69.

³⁵¹ Taciser Ulaş Belge, **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 244.

³⁵² The National Archives, "Yalta Conference", 1945a. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/yalta-conference/> 29.12.2022 tarihinde erişildi.

Yalta Konferansı, İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik olarak yer alan devletler arasında güvensizlik tohumlarının atıldığı ve Soğuk Savaş Dönemi'nin ilk kıvılcıklarının ateşlendiği zirve olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı bürokratlarının SSCB ideolojisi hakkındaki düşünceleri, Soğuk Savaş'ın çıkış nedenleri arasında değerlendirilmesi gereken önemli konular arasında yer almaktadır.

Winston Churchill'in³⁵³, Amerika'nın Missouri Eyaleti'nde "Demir Perde" (*Iron Curtain*) konuşmasını yaptığı 5 Mart 1946 tarihi Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilebilir.³⁵⁴

*"Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar kıta üzerine boydan boya demir perde inmektedir. Bu hattın arkasında Orta ve Doğu Avrupa'nın eski devletlerinin tüm başkentleri yer almaktadır."*³⁵⁵

Churchill'in konuşmasının ardından İngiltere'nin Rusya Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişlerine gönderilen telgrafta, Churchill'in ifadelerinin SSCB'de şaşkınlıkla karşılandığı ve Ruslar tarafından açıkça savaş tehdidi olarak algılandığı yorumu yer almıştır:

Benim izlenimim, Sovyet yetkililerin Churchill'in bu açık sözlülüğü karşısında çok şaşkınlıkları yönündedir. Sovyetler'in sert eylemleri karşısında Amerika'nın İngiltere ile yakınlaştığına dair son zamanlarda ortaya çıkan pek çok işaret onları gerçekten endişelendirmiş görünüyor ve mantıksız da olsa "Anglo-Sakson blokunun" kurulmasından korktukları için doğal tepkileri, geçen Ekim ayında Londra Dışişleri Bakanları Konferansı'nın dağılmasından sonra yaptıkları gibi, Sovyetler'in uluslararası işbirliğinden çekilmesi öcüsüyle Birleşik Devletler Hükümeti ve Majestelerinin Hükümeti ile her iki ülkedeki kamuoyunu korkutmaya çalışmak oldu. Üç Büyüklerin iş birliğine ve Birleşmiş Milletler Örgütü'ne yönelik tehdide yapılan atıfların, Batı demokrasilerindeki tüm kesimleri alarma geçirmeyi amaçladığı açıktır.³⁵⁶

Hobsbawm, İkinci Dünya Savaşı sona ererken aslında Üçüncü Dünya Savaşı'na giden sürecin başladığını ifade etmiştir. Hobsbawm'a göre bu süreç Hobbes'un savaş tasvirine uygun bir biçimde cereyan etmiştir.³⁵⁷ Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde savaşların artık

³⁵³ 1940-1945 ve 1951-1955 yılları arasında İngiltere Başbakanı olarak görev yapmıştır.

³⁵⁴ Acar, **a.g.e.**, s. 87

³⁵⁵ Winston Churchill, "Churchill's 'Iron Curtain' Speech, 'Sinews of Peace' – March 5, 1946", *Wilson Center Digital Archive*, 2013, s. 6. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/churchills-iron-curtain-speech-sinews-peace> 20.12.2022 tarihinde erişildi.

³⁵⁶ Churchill'in Konuşmasına SSCB'de Verilen Tepkiye İlişkin Moskova'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Çekilen Telgraf (Katalog ref: FO 371/56781). Bkz. The National Archives, "Reaction in USSR", 1948. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/reaction-in-ussr/> 20.12.2022 tarihinde erişildi.

³⁵⁷ Hobsbawm, **a.g.e.**, 1996, s. 264.

sadece muharebelerden ibaret olmadığını ve savaşın iradesinin yönünü, zamanın belirlediğini ifade etmiştir:

Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halindedir. Buradan şu açıkça görülür ki, insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaşdır. Çünkü savaş sadece muharebeden veya dövüşme eyleminden ibaret olmayıp, mücadele etme iradesinin yeterince bilindiği bir zaman süresinden oluşur; dolayısıyla savaşın doğasında zaman kavramı, havanın doğasındaki gibi düşünülmelidir. Nasıl kötü havanın doğası bir veya iki yağmur sağanağından ibaret olmayıp birçok günlerin eğiliminden oluşursa, savaşın doğası da çarpışma eyleminden ibaret olmayıp tersine bir güvencenin bulunmadığı, çarpışmaya yönelik kesinleşmiş eğilimden oluşur. Bunun dışındaki bütün zamanlarda barış vardır.³⁵⁸

Hobsbawm'a göre ABD ile SSCB arasındaki mücadelenin zaman dilimi olan Soğuk Savaş Dönemi Hobbes'un tarif ettiği zaman dilimiyle örtüşmektedir.³⁵⁹

Farklı ideolojilere sahip devletlerin ortak düşman karşısında müttefik olmaları ve savaş sonunda oluşturulmaya çalışılan yeni uluslararası düzenin kurumları arasında bu devletlerin yer alması, savaşta oluşan müttefikliğin savaş sonrasında da devam etmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirilmesi şeklinde yorumlanabilir. Henry Kissinger'a göre Nazi Almanya'sının çöküşü ve bunun üzerine ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulması ihtiyacı savaş ortaklığının dağılmasına neden olmuştur.³⁶⁰

Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile yaptığı görüşmede, Rusların İngiliz ve Amerikalılar ile savaş sonrasında yakın iş birliğine devam etme yönünde istekli olduğu ifade edilmiştir.³⁶¹

Mister Eden'in kanaati Rusların harp sonunda ve sonrasında samimi olarak İngiliz ve Amerikalılarla devamlı bir teşriki mesai yapacakları merkezindedir. İngilizler de Rusları tam müttefik telakki etmekte ve onlara uzattıkları elin herhangi bir gizli fikirden muarra bir müttefik eli olmasını istemektedir.³⁶²

Avrupa'nın savaş sebebiyle güçsüz duruma gelmesi, savaşın galibi olarak SSCB açısından önemli bir fırsat olarak belirtilebilir. Bunun yanı Batı Avrupa³⁶³ ülkelerinde yükselen komünist ideoloji, Batı Bloğunun tüm çabalarına rağmen giderek güçlenen bir

³⁵⁸ Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 94.

³⁵⁹ Hobsbawm, **a.g.e.**, 1996, s. 264.

³⁶⁰ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000, s. 466.

³⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 153.

³⁶² T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 153.

³⁶³ Bu Batı Avrupa ülkelerine örnek olarak Yugoslavya gösterilebilir.

ideoloji hâline gelmiştir. Bu ülkelerde komünistlerin sebep olduğu bazı olaylar da ciddi problemlere neden olmuştur. Hammaddelerin ülke dışına çıkarılmasını engellemek, ihtiyaç duyulan üretim araçlarının onarılmasına engel olmak, çiftçilerin zor durumda olmasını fırsat olarak değerlendirip propaganda faaliyetlerine girişmek, bu ülkelerin ekonomilerini zayıflatan eylemler olarak ifade edilmiştir.³⁶⁴

Sıcak denizlere açılma politikasının hayata geçirilmesi ve enerji kaynaklarına ulaşmak konusunda güçsüz Avrupa devletlerinin SSCB'ye karşı koyabilecek durumda olmaması nedeniyle SSCB de etkinliğini artırma çabası içinde olmuştur. Ancak savaşta müttefikleri olan İngiltere ve diğer ortaklar, SSCB'nin böyle bir amacı olduğuna ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Menemencioğlu'nun İngiliz Dışişleri Bakanı'na sorduğu, SSCB'nin Balkanlardaki bazı ülkelere girmesinin bir 'oldu-bittiye' gelmesi durumunda İngiltere'nin tutumunun ne olacağı sorusuna, İngiliz Dışişleri Bakanı SSCB'nin öyle bir niyetinin olmadığı şeklinde cevap vermiştir:

Eden, 'İngiltere'nin Rusya ile dost ve müttefik olduğunu, beraber çalıştığını' belirttikten sonra, Rusların Balkanlarda yayılma temayüllerine dair bir işaret olmadığını, Stalin'in birkaç defa 'Harbi mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek lazımdır. Harap olan memleketi tekrar ihya etmek muazzam bir iş olacaktır' demesinden de Rusya'nın harp sonrası düşüncelerinin daha çok buna yöneldiğinin anlaşıldığını belirtmekte ve kanılarını şöyle özetlemektedir: Hepimizin aldığımız intiba şudur; Ruslar teşriki mesai istiyorlar. Expansiyonist değillerdir. Belki yanlıyorum. Fakat siyasetimde bir şey üzerine istinat etmek mecburiyetindeyim.³⁶⁵

Soğuk Savaş'ın kökenlerine ilişkin yapılan araştırmalarda, 14 Nisan 1950 tarihinde ABD Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulan 66 sayfalık rapor göze çarpmaktadır. Söz konusu rapor, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzensizlik ortamında benimsemesi gereken yaklaşımı göstermesi bakımından önem arz etmektedir.³⁶⁶

Sovyetler Birliği'ni ve uluslararası komünist hareketi kontrol edenlerin temel amacı, öncelikle Sovyetler Birliği'nde, ikinci olarak da şu anda kontrolleri altında bulunan bölgelerde mutlak iktidarlarını korumak ve sağlamlaştırmaktır. Ancak Sovyet liderlerinin zihninde bu amacın başarılması, otoritelerinin dinamik bir şekilde genişletilmesini ve otoritelerine karşı her türlü etkili muhalefetin nihai olarak ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla amaç, Sovyet olmayan dünya ülkelerindeki hükümet mekanizmasının ve toplum yapısının tamamen altüst edilmesini ya da zorla yok edilmesini

³⁶⁴ Alan S. Milward, **The Reconstruction of Western Europe, 1945-51**, Routledge, London, 2003, s. 2.

³⁶⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 153-154.

³⁶⁶ U.S. Office of the Historian, *A Report to the National Security Council by the Executive Secretary: Foreign Relations of the United States, 1950, National Security Affairs; Foreign Economic Policy, Volume I.*, Government Printing Office, Washington, 1950. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v01/d85> 22.12.2022 tarihinde erişildi.

ve bunların yerine Kremlin'e bağlı ve Kremlin'den kontrol edilen bir aygıt ve yapının getirilmesini gerektirmektedir. Bu amaçla Sovyet çabaları artık Avrasya kara kütlesine hâkim olmaya yönelmiştir. Sovyet olmayan dünyadaki başlıca güç merkezi ve Sovyet yayılmasına karşı muhalefetin siperi olan ABD, Kremlin'in temel amacına ulaşması için şu ya da bu yolla bütünlüğü ve canlılığı bozulması ya da yok edilmesi gereken başlıca düşmandır.³⁶⁷

Anılan rapor, Soğuk Savaş'ın başlamasına yönelik en önemli “somut” kanıtlardan biri olsa da raporun asıl önemi, SSCB karşısında ABD'nin benimsediği değerlerin tüm dünyaya yayılması gerektiğine yapılan vurgudur.

Soğuk Savaş'ın kökenlerine ilişkin olarak ABD dış politikasının önemli dönüm noktalarından biri olan ve “*Manifest Destiny*” olarak ifade edilen siyasal felsefe ile Monroe Doktrinine de değinmek gerekmektedir. *Manifest Destiny*'e göre ABD, bulunduğu kıtada doğal bir yayılma hakkına sahiptir ve bu hak ABD'ye bizzat tanrı tarafından verilmiştir.³⁶⁸ Buna karşı çıkmak ise tanrıya karşı gelmek ile eşdeğer tutulmuş, zaman içinde kıtaya yayılcılık anlayışı, dünyaya yayılcılık anlayışına dönüşmüştür.³⁶⁹ Monroe Doktrininde ise eski dünya olarak nitelendirilen Avrupa ile ABD'nin birbirinden ayrılması gerektiği vurgulanmıştır.³⁷⁰ Buna göre ABD, Avrupalı sömürgeci devletlerin kendi ülkelerini ve sahibi olduklarını düşündükleri Amerika Kıtası'nı korumak ve kendi topraklarında tek güç olmak hedefiyle hareket etmelidir.³⁷¹ Kıta dışında gerçekleşen olaylara ilgisiz kalmak, Amerika Kıtası'nda ise tek hâkim devlet olmak temel prensip olurken, ABD'nin yavaş ancak istikrarlı bir şekilde güçlenmesi gerçekleştirilmiştir. Kökenleri bakımından Soğuk Savaş; iş birliği çabaları, uluslararası organizasyonların kurulması, yapılandırma ve yardım verilmesi gibi birçok olayla açıklanabilir. Ancak ABD ve SSCB'nin uluslararası alanda benimsediği politikaların tamamıyla zıt olması, Soğuk Savaş'ı başlatan asıl neden olarak ifade edilebilir.

³⁶⁷ U.S. Office of the Historian, **a.g.e.**, 1950, s. 239.

³⁶⁸ Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 5, S. 19, 2008, s. 123.

³⁶⁹ Walter A. McDougall, **Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776**, Houghton Mifflin Harcourt, Boston, 1997, s. 77.

³⁷⁰ Engin Akçay ve Özdemir Akbal, “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 22, 2013, s. 9.

³⁷¹ Walter LaFeber, **The American Age. US Foreign Policy At Home and Abroad, 1750 to Present**, W. W. Norton & Company, New York, 1994, s. 85.

2.1.2. Soğuk Savaş Dönemi Jeopolitiği

Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in dağılmasına kadar geçen süre içerisinde iki karşıt ideolojiye sahip olan ABD ve SSCB'nin kendi ulusal çıkarlarını korumak ve küresel hâkimiyetlerini sağlamak için uyguladıkları jeopolitik stratejileri ifade etmektedir. Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiği, iki büyük askeri-endüstriyel bilgi blokunun, farklı iki ideolojiyi temsil eden Batı demokrasisi ile Sovyet Komünizmi arasındaki çatışmaları ifade etmektedir.³⁷² Soğuk Savaş Dönemi'nde her iki gücün uyguladığı dış politik eylemler, dönemin uluslararası ilişkiler ortamının şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Batı'yı temsil eden ABD ile Doğu'yu temsil eden SSCB, Soğuk Savaş'ın ilerleyen dönemlerinde siyasal, ekonomik ve askeri çeşitli uluslararası örgütlenmelere giderek, farklı etki alanları oluşturmuşlardır. Bu etki alanlarının bir kısmında NATO etkili olurken, diğer kısmında Varşova Paktı etkili olmuştur. Her iki uluslararası kuruluş kendi üyelerini desteklemek amacıyla birçok askeri yardımda bulunmuştur. Bu dönemde Doğu ve Batı Bloklarına mensup müttefikler çeşitli ekonomik ve askeri yardımlar kapsamında desteklenmiştir. Batı Bloku demokrasi ve insan hakları gibi söylemlerle demokrasiye geçme arzusu olan ülkelere yardım taahhüdünde bulunurken, Doğu Bloku ülkeleri komünizm felsefesinin tüm dünyaya yayılmasına odaklanmış ve ideolojiler arası savaş Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiğinin temel felsefesini şekillendirmiştir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde klasik jeopolitik teoriler hâkim olmuş ve bu dönemde çift kutuplu dünya yapısının etkisiyle çoğunlukla ideolojik bir seyirde ilerlemiştir.³⁷³ ABD'nin Soğuk Savaş Dönemi jeopolitik politikalarının oluşturulmasında ABD Dışişleri Bakanlığı mensubu Kennan'ın önemli bir rolü olmuştur. Kennan'ın Soğuk Savaş Dönemi

³⁷² Gearóid Ó Tuathail ve Gerard Toal, "Critical Geopolitics and Development Theory: Intensifying the Dialogue, Transactions of the Institute of British Geographers", *New Series*, C. 19, S. 2, 1994, s. 229.

³⁷³ Aziz Balcı, "Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 10, 2016, s. 108.

jeopolitiğini oluşturan görüşlerinin arkasında Rus tarihi ve çağdaş dönemlere ilişkin jeopolitik anlayışı yer almaktadır.³⁷⁴

Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, Soğuk Savaş Dönemi'nde önemli bir role sahip olmuştur.³⁷⁵ Bu döneme damgasını vuran teoriler arasında Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'nin yanı sıra Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi gösterilebilir. Yine Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi ve Dolman'ın Uzay Hâkimiyet Teorisi, Soğuk Savaş Dönemi jeopolitik karakterinin belirlenmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Küresel jeopolitik ortamın şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip bu teoriler, Soğuk Savaş Dönemi'nin sonuna kadar güç merkezlerini işaret etmişlerdir.³⁷⁶

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD; Çevreleme Politikası, Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi dış politik enstrümanları kullanırken, SSCB kendi dış politikasını Brejnev Doktrini çerçevesinde gerçekleştirmiştir. SSCB, komünist düzeni tüm dünyaya tesis etme yönünde çeşitli jeopolitik yaklaşımlar sergilemiş olmasına rağmen Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiği genellikle ABD'nin oluşturduğu jeopolitik teoriler çerçevesinde şekillenmiştir.³⁷⁷ İki taraf arasında sıcak çatışmaya varmadan yaşanan gerginlik ortamı, 1960'lı yıllarda başlayan yumuşama (*detente*) dönemi ile birlikte yerini sakin bir atmosfere bırakmış ve ilerleyen süreçte gerginlik ortamının yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci başlamış ve Soğuk Savaş Dönemi sona ermiştir.

2.1.3. Silahlanma Yarışı

Sun Tzu'ya göre savaş sanatı, *“Bir devlet için yaşamsal öneme sahip olup, ölüm-kalım meselesidir. Güvenliğe kavuşmanın veya yok olmanın yoludur. Bu nedenle ihmal edilmesi kesinlikle düşünülemez.”*³⁷⁸ Çinli filozofun günümüzden yaklaşık 2500 yıl önce işaret

³⁷⁴ David Mayers, **George Kennan and Dilemmas of US Foreign Policy**, Oxford University Press, New York, 1988, s.22.

³⁷⁵ Cohen, **a.g.e.**, 2015, s. 28.

³⁷⁶ Betül Karagöz Yerdelen, “Yeni Bir Güvenlik Paradigması Olarak ‘Küresel Anadolu Hegemonyası’ İnşası”, Ed. Tolga Sakman, Emre Baysoy, Hülya Küçük Bayraktar ve İrem Ece Akpınar, **Yeni Güvenlik Ekosistemi ve Çok Taraflı Bedeli**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2018, s. 357.

³⁷⁷ Balcı, **a.g.m.**, s. 111.

³⁷⁸ Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev. Ali Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 43.

ettiği savaşın ölüm kalım meselesi olduğu sözü, 20. yüzyıla damgasını vuran büyük dünya savaşları incelendiğinde önemini tekrar ortaya koymaktadır.

Sanayi Devrimi'yle birlikte başlayan dönüşüm süreci savaş teknolojilerinde birçok yeniliği beraberinde getirmiş ve devletlerin güçlenme ihtirasları daha sonraki süreçte kitlesel ölümlere neden olacak savaşları meydana getirmiştir. Clausewitz'e göre savaş; *“irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketidir.”*³⁷⁹ Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan hâkimiyet mücadeleleri ve bunların neden olduğu çatışmalar şiddet hareketlerini körükleyerek iki büyük savaşa giden süreci başlatmıştır. Hobsbawm, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD'nin sürekli olarak silahlanma politikası izlediğini ve bu politikanın ilerleyen süreçte SSCB'nin çökmesiyle birlikte hiçbir devletin meydan okuyamadığı veya kafa tutmak istemediği bir süper gücün ortaya çıkması sonucunu doğurduğunu ifade etmiştir.³⁸⁰

Sanayi Devrimi'nin getirdiği buhar gücü ve lojistik imkânlar savaşın karakterini değiştirmiş ve savaşları topyekûn bir hale getirmiştir.³⁸¹ Topyekûn savaşın meyvelerini toplamak ve bunları kalıcı siyasi kazanımlara dönüştürmek için ulaşım ve iletişim olanaklarının makineleştirilmesi gerekmektedir.³⁸² Speier'e göre topyekûn savaş sınırsız bir karaktere sahiptir.³⁸³ Topyekûn savaşın sınırsız karaktere sahip olması, ulusun bütün kaynaklarının kullanılarak karşı tarafın yok edilmesine yönelik stratejiyi ifade etmektedir. Savaşların topyekûn olması, büyük kitlesel ölümlerin yanı sıra gelecek nesilleri de etkileyecek derin izler bırakmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'ne kadar teknolojinin sınırlı imkânları dolayısıyla devletler arasındaki silahlanma yarışı, orduların emek yoğun olması ve uçakların henüz mevcut olmamaları nedenleriyle denizcilik alanında olmuştur.³⁸⁴ Ancak 20. yüzyıldan itibaren teknolojinin gelişmesiyle birlikte devletler, yüksek etki gücüne sahip silahlara yatırım

³⁷⁹ Carl Von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015, s.7

³⁸⁰ Eric Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev. Osman Akinbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 174.

³⁸¹ Salih Yılmaz, **a.g.t.**, s. 63.

³⁸² Hans Joachim Morgenthau, **Politics Among Nations – The Struggle For Power and Peace**, Alfred A. Knopf, New York, 1949, s. 297.

³⁸³ Hans Speier, “Total War”, *American Sociological Review*, C. 4, S. 3, 1939, s. 370.

³⁸⁴ Michael D. Intriligator ve Dagobert L. Brito, “Arms Races”, *Defence and Peace Economics*, C. 11, S. 1, 2020, s. 47.

yapmışlardır.³⁸⁵ Bilimin gelişmesiyle birlikte teknolojik dönüşüm kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla ABD ile SSCB, kaynaklarının büyük bir kısmını hem etki alanlarını genişletmek hem de olası bir savaş durumuna hazırlıklı olmak için silah geliştirmeye odaklanmışlardır.³⁸⁶ Bu süreçte iki devlet de silahlanma için iki büyük dünya savaşında harcanan maddi kaynaklardan daha fazlasını harcamak durumunda kalmıştır.³⁸⁷ Bu süreçte her iki taraf da kendini karşılıklı yıkım için silahlanma yarışının yanı sıra nükleer generaller ve nükleer entelektüellerle bağlanmış durumda bulmuştur.³⁸⁸ ABD ile SSCB arasında başlayan nükleer silahlanma yarışı, diğer ülkelerin de katılımıyla çok tehlikeli bir duruma ulaşmıştır.³⁸⁹

ABD Başkanı Marshall, 1947 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'na yaptığı konuşmada, silahlanmanın düzenlenmesiyle ilgili olarak uluslararası barış ortamının tesis edilmesi için ABD'nin silahlanmanın sınırlanmasının önemini kabul ettiğini ve silahlanmayla ilgili kontrol mekanizmasının derhal hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹⁰

*“Atom savaşına karşı güvenlik sağlayabilecek bir kontrol sistemi üzerinde anlaşmaya varılamaması, kaçınılmaz olarak atom enerjisinin dünya halklarının yararına barışçıl kullanımının gelişmesini geciktirecek ve atom silahlanma yarışını hızlandıracaktır.”*³⁹¹

ABD Başkanı Eisenhower, 8 Aralık 1953 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren atom bombası stokunu sürekli arttırdığını ifade etmiştir:

16 Temmuz 1945'te Amerika Birleşik Devletleri dünyanın ilk atom bombasını patlattı. O tarihten bu yana, 1945 yılında, Amerika Birleşik Devletleri 42 deneme patlaması

³⁸⁵ Salih Yılmaz, **a.g.t.**, s. 65.

³⁸⁶ Gregory McLauchlan ve Gregory Hooks, “Last of the Dinosaurs? Big Weapons, Big Science, and the American State from Hiroshima to the End of the Cold War”, *The Sociological Quarterly*, C. 36, S. 4, 1995, s. 749.

³⁸⁷ McLauchlan ve Hooks, **a.g.m.**, s. 750.

³⁸⁸ Hobsbawm, **a.g.e.**, 1996, s. 275.

³⁸⁹ Ferhat Pirinççi, **Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Soğuk Savaş Dönemi**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2010, s. 65.

³⁹⁰ George C. Marshall, “A Program for a More Effective United Nations: Address by the Chief of the U.S. Delegation to the General Assembly, September 17, 1947”, *Wilson Center Digital Archive*, 2020. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/george-c-marshall-program-more-effective-united-nations-address-chief-us-delegation> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

³⁹¹ George C. Marshall, **a.g.e.**, 2020.

gerçekleştirmiştir. Bugün atom bombaları, atom çağının başladığı silahlardan 25 kat daha güçlüdür; hidrojen silahları ise milyonlarca ton TNT eşdeğeri aralığındadır. Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nin her geçen gün artan atom silahı stoku, İkinci Dünya Savaşı'nın tüm yıllarında her savaş alanındaki her uçaktan ve her silahtan çıkan tüm bombaların ve tüm mermilerin toplam patlayıcı eşdeğerini kat kat aşmaktadır.³⁹²

SSCB, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Avrupa'da öncü devlet konumuna ulaşmıştır. Amerikan ordusunun aksine Sovyet ordusunun savaş sonrasında terhis edilmemesi, ağır silahlar ve asker sayısı bakımından ABD'ye karşı üstün konumda olmasına neden olmuştur.³⁹³ Ancak nükleer silahlanma söz konusu olduğunda ABD, SSCB'den daha üstün durumda olmuştur.³⁹⁴

1940-1945 yılları arasında ABD Savaş Bakanı olarak görev yapan Henry L. Stimson, atom bombaları henüz Japonya'ya atılmadan önce 25 Nisan 1945 yılında Truman ile yaptığı görüşmede aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir:

Dört ay içinde büyük bir olasılıkla insanlık tarihinde bilinen ve tek bir bomba ile bütün bir şehri yok edebilen en korkunç silahı tamamlamış olacağız. Her ne kadar bu silahın geliştirilmesini İngiltere ile paylaşmış olsak da fiziksel olarak ABD şu anda bu silahı üretecek ve kullanacak kaynakları kontrol eden konumdadır ve başka hiçbir ülke birkaç yıl boyunca bu konuma ulaşamayacaktır. Bununla birlikte, bu pozisyonda sonsuza kadar kalamayacağımız neredeyse kesindir.³⁹⁵

Yalta Konferansı, İkinci Dünya Savaşı'nı bitiren ve akabinde yeni bir savaşın kıvılcımlarını barındıran hassas bir dengeye sahipti. Yalta Konferansı'na kadar devam eden ABD-Sovyet müttefikliği, Doğu Avrupa'da Nazilerin saf dışı bırakılmasıyla oluşan güç boşluğunda her iki devletin kendi ulusal çıkarları için hareket etmesi sebebiyle yeni bir güvensizlik ortamının oluşmasına neden olmuştur. Oluşan bu yeni güvensizlik ortamında daha önce SSCB ile müttefiklik üzerinde dış politika inşa eden ABD, Doğu Avrupa'da güçlenen SSCB karşısında dış politikasını revize etmiş ve yeni savaşın tohumları atılmıştır. 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı'ndan³⁹⁶

³⁹² Dwight D. Eisenhower, “‘Atoms for Peace’ Address Before the General Assembly of the United Nations on Peaceful Uses of Atomic Energy, New York City, December 8th, 1953”, *The American Yawp Reader*, 2023. <https://www.americanyawp.com/reader/25-the-cold-war/dwight-d-eisenhower-atoms-for-peace-1953/> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

³⁹³ Acar, **a.g.e.**, s. 132.

³⁹⁴ Köprülü, **a.g.e.**, s. 130.

³⁹⁵ Henry L. Stimson, “The Decision to Use The Atomic Bomb”, *Harper's Magazine*, C. 194, S. 1161, 1947, s. 99.

³⁹⁶ Franklin D. Roosevelt, Joseph Stalin ve Winston Churchill, “Yalta Conference Agreement, Declaration of a Liberated Europe, February 11, 1945”, *Wilson Center Digital Archive*, 2013, s. 1.

<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/yalta-conference-agreement-declaration-liberated-europe> 22.12.2022 tarihinde erişildi.

iki ay sonra Stimson'un, hazırlıkları yapılan atom bombasıyla ilgili Başkan Truman'a bilgi vermesi, Yalta Konferansı sonrası oluşan yeni güç dengesinde ABD'nin dış politikasını revize ettiğine işaret etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sona ererken, Almanya'nın yanı sıra Japonların da yenilerek saf dışında bırakılması, tıpkı Doğu Avrupa'da olduğu gibi Kore'de de güç boşluğu oluşturmuş ve bu boşluk devletin kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Kuzey Kore'ye SSCB nüfuz ederken, Güney Kore'ye ABD nüfuz etmiştir.³⁹⁷

ABD'nin silahlanma konusunda etkinliğine karşın SSCB, Doğu Avrupa ülkelerini silahlı bir tehdit veya zorlama olmadan kontrol altına almış; 10 Temmuz 1949 tarihinde ise ilk atom bombası denemesini, ABD'nin öngördüğü tarihten önce gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın fiili bir savaşa dönüşme ihtimali, tüm dünyada büyük bir endişeyle karşılanmıştır.³⁹⁸ Bu dönemde, uzun menzilli füzelerin yüksek maliyetli olmasına ve ABD'nin bu maliyeti karşılayacak güce sahip olmasına karşın, SSCB ekonomisi bu maliyeti karşılayacak güce sahip değildi. Buna rağmen Sovyetler, ABD ile olan silahlanma yarışına hız kesmeden devam etmiş ve halkın refahı pahasına uzun menzilli füze ve uzay araştırmaları yapmıştır.³⁹⁹ İki ülke arasında gerçekleşen silahlanma yarışı, bu silahları kullanmaktan ziyade caydırıcılık olarak karşı tarafa etki etmesi bakımından önem arz etmektedir.⁴⁰⁰

ABD ve SSCB arasındaki silahlanma yarışı, özellikle 1950'li yıllarda oldukça hızlı olmuştur. 4 Ekim 1957 tarihinde SSCB'nin Sputnik isimli uyduyu yörüngeye yerleştirmesi uzay hâkimiyet teorisi kapsamında değerlendirildiğinde büyük bir önemi haizdir. Köni, bu uydunun yörüngeye başarıyla yerleştirilmesinin psikolojik etkisinin, ABD'nin Japonya'ya atom bombası atması kadar güçlü olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰¹ Bu

³⁹⁷ Eyüp Akpınar, "ABD'nin Soğuk Savaş Döneminde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile İlişkileri Bağlamında Asya-Pasifik Dengeleme Stratejisi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 4, 2020, s. 1638.

³⁹⁸ Paul Smoker, "Fear in the Arms Race: A Mathematical Study", Ed. James Rosenau, **International Politics and Foreign Policy**, Free Press, New York, 1969, s. 579.

³⁹⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi – 2 Cilt**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 543.

⁴⁰⁰ John Lewis Gaddis, "Grand Strategies in the Cold War", Ed. Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, **The Cambridge History of The Cold War – Volume II: Crises and Detente**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 11.

⁴⁰¹ Hasan Köni, **Amerika'nın Uluslararası Politikası**, Ekim Yayınları, İstanbul, 2007. s. 21.

gelişme ise ABD'nin silahlanma yarışındaki psikolojik üstünlüğünü uluslararası kamuoyunda zedelenmiştir. 1960'lı yılların başlarında kıtalararası füzeler de geliştirilmiş, iki ülkenin füze sayıları toplamı 1000'i geçmiştir.⁴⁰²

ABD ve SSCB ekseninde yaşanan gerilim ve silahlanma yarışı uluslararası toplumu tehdit etmiş ve uluslararası örgütleri harekete geçirmiştir. 1954 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9'uncu Oturumunda, silahlanmanın azaltılmasıyla ilgili olarak aşağıda yer alan önemli iki belge kabul edilmiştir:

- *Tüm silahların ve silahlı güçlerin karşılıklı olarak azaltılmasına, bunların kullanımının kısıtlanması ve düzenlenmesine ilişkin kararname;*
- *Silahların azaltılmasına; atom, nötron bombalarının ve diğer kitle imha silahlarının kullanımının yasaklanmasına ilişkin uluslararası antlaşma.*⁴⁰³

1945-1954 yılları arasında Birleşmiş Milletler onlarca oturum yaparak, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde gelişen gerginlik ortamını hafifletmiş ve silahlanmanın hızını büyük ölçüde azaltmıştır.⁴⁰⁴ Ancak ilerleyen süreçte bunun kalıcı olmadığı görülmüş ve silahlanma yarışı tüm hızıyla devam etmiştir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde nükleer rekabetin artması, çatışma olasılığını arttırmış ve ABD ile SSCB'nin caydırıcılık politikalarının gözden geçirilmesi ihtiyacı oluşmuştur. Bu dönemde her iki ülke arasında gerçekleşen krizler, "karşılıklı mahvolma" (*Mutual Assured Destruction-MAD*) teorisi kapsamında ele alınmıştır.⁴⁰⁵ MAD, olası bir saldırıda rakip devletin askeri kapasitesinin ortadan kaldırılması hâlinde bile kalan nükleer silahlarla düşmana zarar verebilecek kapasitede olduğu teoriyi ifade etmektedir. MAD teorisinde "*ilk kim ateş ederse, ikinci o ölür*" kuralı geçerlidir.⁴⁰⁶ MAD teorisinin temelinde her iki ülkenin nükleer bir saldırıda birbirlerine karşılık verebilecek yeteneğe sahip olması gerekmektedir.⁴⁰⁷ Dolayısıyla nükleer

⁴⁰² Colin S. Gray, "The Arms Race Phenomenon", *World Politics*, C. 24, S. 1, 1971, s. 69.

⁴⁰³ Hasanov, **a.g.e.**, s. 319.

⁴⁰⁴ Hasanov, **a.g.e.**, s. 319.

⁴⁰⁵ Joseph A. Angelo, Jr., **Nuclear Technology**, Greenwood Press, London, 2004, s. 325.

⁴⁰⁶ Angelo, **a.g.e.**, s. 325.

⁴⁰⁷ Nurşin Güney Ateşoğlu, **Nükleer Denge ve Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri**, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1985, s. 23.

silahlar, yalnızca bu iki devlet açısından değil, aynı zamanda dünyanın geri kalan ülkeleri açısından da önemli bir tehlike durumunu gözler önüne sermektedir.

Nükleer silahlar, Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB tarafından birbirlerine karşı kullanılmamıştır. Bunun en önemli sebebi, karşı tarafa zarar verilse bile yıkımın kendisini de etkilemesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda her iki devlet de caydırıcılık temelinde mevcut durumun ve istikrarın devam etmesi için çeşitli önlemler geliştirmişlerdir. Dolayısıyla olası bir savaşın başlatılmaması için istemeyen iki devlet de kitle imha silahlarının sorun olmaya başladığını kabul etmiş ve bu yarışı durdurabilmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.⁴⁰⁸

2.1.4. Soğuk Savaş Dönemi'nde Propaganda

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni küresel ortamda çatışmaların yerini, savaştan galip olarak çıkan iki süper güç arasında yaşanan rekabet mücadeleleri almıştır.

Şekil 15. Watching the Bear⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Lawrence D. Freedman, "Framing Strategic Deterrence", Ed. Anthony C. Cain, **Proceedings of Deterrence in the Twenty-first Century**, London, 2010, s. 251.

⁴⁰⁹ 'Rus Ayısı' tabiri, Batılı yayınlarda özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda, Rusların nüfuzunu genişletmesinin bir sembolü olarak oldukça sık kullanılmıştır. Bkz: Russian American Youth Alliance, "Why the Bear is a Symbol of Russia?", t.y. <https://www.russianamericanyouth.org/post/why-the-bear-is-a-symbol-of-russia> 07.02.2023 tarihinde erişildi. Fotoğrafın kaynağına erişim için bkz: CIA, "Watching the Bear: Essays on CIA's Analysis of The Soviet Union", Ed. Gerald K. Haines and Robert E. Leggett, Washington D.C., 2003, s. 4.

Soğuk Savaş sürecinde ABD ve SSCB arasında fiili anlamda bir savaş yaşanmasa da mücadele her alanda devam etmiştir. Bu dönemde karikatürlerden basına, radyodan sinemaya, ekonomik yardımlardan dergilere kadar iletişime ilişkin her unsur hem ABD hem de SSCB açısından propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Kamuoyunu ve toplumu belirli bir yönde etkileme ve başka grupların tutumları üzerinde kontrol sağlama aracı olarak tanımlanan propaganda,⁴¹⁰ Soğuk Savaş Dönemi'nde politika yapma aracı olarak oldukça sık kullanılmıştır. Özellikle savaş dönemlerinde etkili sonuçları olan propaganda çalışmaları, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD tarafından ihtiyatla yaklaşılan bir politika malzemesi olmasına karşın, SSCB tarafından yoğun bir şekilde istifade edilerek her iki tarafın farklı ideolojilerinin yayılması amacıyla sıklıkla kullanılmıştır.

ABD Başkanı Truman, 16 Nisan 1945 tarihinde kongreye yaptığı ilk konuşmada, yeni süreçte izlenecek yol haritası hakkında aşağıda yer alan açıklamalarda bulunmuştur:

Dünya barışı için hiçbir şey, Mihver güçlerinin dünyaya hâkim olma komplosunu bozguna uğratmak için gerekli gücü toplamak zorunda kalan ulusların iş birliğinin devam etmesinden daha önemli değildir. Bu büyük devletler barışı sağlamak konusunda özel bir sorumluluğa sahip olsalar da bu sorumlulukları büyük ya da küçük tüm devletlerin uluslararası ilişkilerde hukukun savunulması dışında güç kullanmama yükümlülüklerine dayanmaktadır. Büyük devletlerin sorumluluğu dünyaya hükmetmek değil hizmet etmektir. Kalıcı bir barış temeli inşa etmek için yalnızca yurtdışındaki dostlarımızla uyum içinde çalışmakla kalmamalı, aynı zamanda kendi halkımızın birleşik desteğine de sahip olmalıyız.⁴¹¹

Truman'ın açıklamasından görüldüğü üzere, *“Bir devletin kendi ulusal çıkarlarını artırmak ve etki alanını genişletmek amacıyla diğer bir devletin yurttaşları ile kurduğu ilişki olarak”* tanımlanan kamu diplomasisi ABD tarafından uygulanmaya başlanmıştır.⁴¹² Soğuk Savaş Dönemi'nde Çevreleme Politikası'nın bir gereği olarak ABD dış politikasına yansıyan kamu diplomasisi ile dünyanın herhangi bir yerinde

⁴¹⁰ Ahsen Armağan, “Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1999, s. 418.

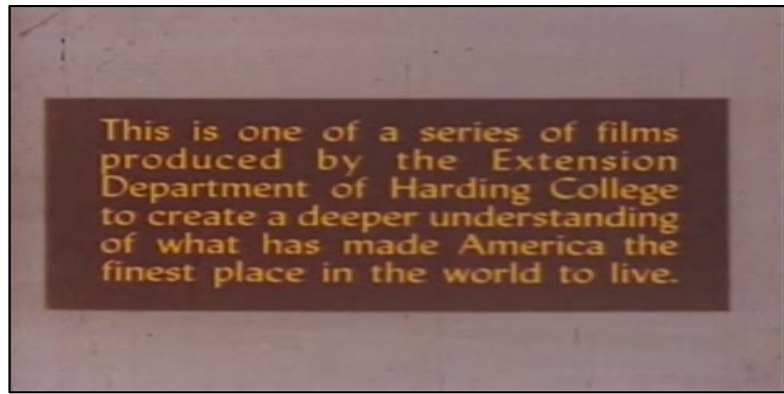
⁴¹¹ Harry S. Truman, “Presidential Speeches – April 16, 1945: First Speech to Congress”, University of Virginia, *Miller Center*, 2023. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/april-16-1945-first-speech-congress> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴¹² H. Emre Bağçe, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 28, 2003, s. 63.

meydana gelen olaylara müdahale edilmiştir. Ayrıca 1948 yılında “Smith-Mundt”⁴¹³ yasası kabul edilerek ABD enformasyon politikası yasal bir zemine kavuşturulmuştur.⁴¹⁴

ABD açısından propaganda, bir savaş aracı olarak değerlendirilmiş ve buna uygun olarak stratejik hamleler yapılmıştır.⁴¹⁵ ABD; yazılı basın, radyo ve televizyonu Sovyetler Birliği ve komünizmi kötüleyerek toplumda bir “Kızıl Korku” yaratma amacıyla propaganda ve algı yönetimi aracı olarak kullanmıştır.⁴¹⁶

Soğuk Savaş propagandasının ilk örneklerinden birini ABD yapımı olan 1948 tarihli “*Make Mine Freedom*” adlı animasyon filmi oluşturmaktadır.⁴¹⁷ Bu filmde, Batı toplumunda yaşayan insanların sahip olduğu avantajlar ve özgürlükler övülerek kapitalizm propagandası yapılmıştır.⁴¹⁸

Şekil 16. Make Mine Freedom Animasyon Filminin Başlangıcında Yer Alan Görsel⁴¹⁹

⁴¹³ Halk arasında "Smith-Mundt Yasası" olarak bilinen 1948 tarihli ABD Bilgi ve Eğitim Değişim Yasası, ABD hükümetinin kamu diplomasisi yapabileceği koşulları belirlemektedir. Yasayla ilgili detaylı bilgi için bkz. U.S. Agency for Global Media, “Smith-Mundt Act, US Information and Educational Exchange Act of 1948”, <https://www.usagm.gov/who-we-are/oversight/legislation/smith-mundt/> 28.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴¹⁴ American Foreign Relations, “Propaganda-Cold War”, t.y. <https://www.americanforeignrelations.com/O-W/Propaganda-Cold-war.html> 29.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴¹⁵ Onur Öymen, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 260.

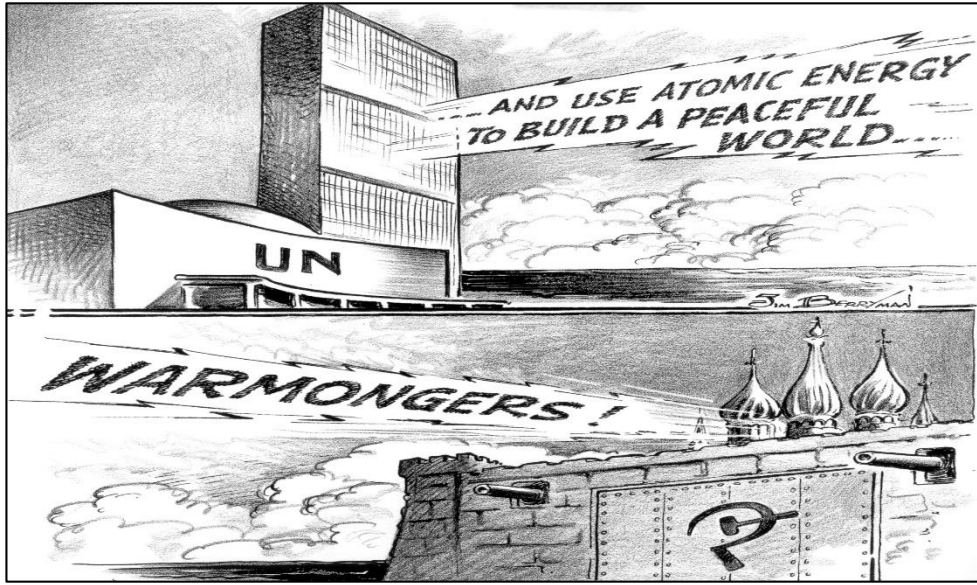
⁴¹⁶ Mehmet Özçağlayan ve Dilhan Apak, “Soğuk Savaş Yıllarında Algı Yönetimi, Haber ve Propaganda İlişkisi”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 28, 2017, s. 113.

⁴¹⁷ Sutherland John Productions, “Make Mine Freedom”, *Internet Archive*, 1948. <https://archive.org/details/MakeMine1948> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴¹⁸ Jennifer Llewellyn ve Steve Thompson, “Cold War Propaganda”, *Alpha History*, 2020. <https://alphahistory.com/coldwar/cold-war-propaganda/> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴¹⁹ Animasyon filminin giriş bölümünde yer alan görselin tercümesi: “Bu film, Harding Koleji Yayın Bölümü tarafından Amerika’yı dünyada yaşanabilecek en güzel yer haline getiren unsurların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla hazırlanan bir dizi filminden biridir.” Sutherland John Productions, **a.g.e.**, 1948.

Soğuk Savaş Dönemi propagandası kapitalizmle bir araya gelerek ABD ticari kültürüyle tamamen iç içe geçmiştir. Radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi birçok iletişim aracının içeriğinde Sovyet tehdidine karşı unsurlar propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Sussman, ABD’deki propaganda dönemini, “*Halkı psikolojik olarak yaklaşan bir Sovyet nükleer saldırısına hazırlayan korku tellallığı yaygındı ve savunmasız çocuklar düzenli hava saldırısı tatbikatlarının bir parçası olarak eğilip saklanmaya zorlandı.*”⁴²⁰ sözleriyle ifade etmiştir.

Şekil 17. Jim Berryman⁴²¹ Tarafından 1953 Yılında Çizilen Bir Karikatür⁴²²

Soğuk Savaş Dönemi’nde radyolar etkili bir propaganda aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD’nin bütçesinden yüksek kaynaklar ayırarak desteklediği Amerika’nın Sesi Radyosu (VOA) 1942 yılında kurulmuş ve Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD propagandası için etkili olarak kullanılmıştır.⁴²³ Amerika’nın Sesi yayınları, dış politikanın bir aracı olarak SSCB’nin

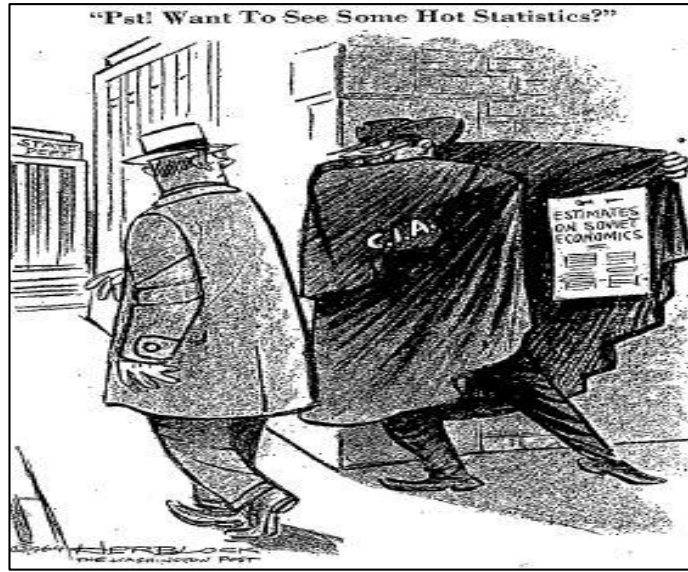
⁴²⁰ Gerald Sussman, “Propaganda and the Cold War”, *Journalism and Communication Monographs*, C. 23, S. 1, 2021, p. 71.

⁴²¹ ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower’ın Birleşmiş Milletler’de yaptığı "Barış için Atom" konuşması sonrasında yayımlanmıştır.

⁴²² National Archives Catalog, “Strange Echo”, 1953. <https://catalog.archives.gov/id/5743183> 06.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴²³ Ubah A. Aden, **The Birth of Post-War U.S. Government Propaganda: The Truman Administration and Its Ideological Struggle With The Union of Soviet Socialist Republics (USSR)**, Georgetown University, Liberal Studies, Master’s Thesis, Washington, D.C., 2012, s. 41.

yanı sıra diğer ülkelerde de propaganda maksadıyla kullanılmıştır.⁴²⁴ Uttaro tarafından Soğuk Savaş'ın ikiz çocukları olarak tanımlanan Özgür Avrupa Radyosu (*Radio Free Europe*) ve Özgürlük Radyosu (*Radio Liberty*) 1950 yılında faaliyete başlayarak Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya'da yayın yapmak suretiyle propaganda faaliyetlerinde kullanılmıştır.⁴²⁵ Bu radyolar Sovyet idaresi altında yaşayan halklara Sovyet propagandalarıyla çelişen bilgiler aktarma amacıyla kullanılmıştır.⁴²⁶

Şekil 18. Soğuk Savaş Dönemi'nde CIA'in Faaliyetlerine Yönelik Bir Karikatür⁴²⁷

Propaganda faaliyetleri ABD gibi SSCB tarafından da yakından takip edilmiş ve birçok farklı alanda kullanılmıştır. Özellikle Sovyet propagandası demokratik tartışmalara girmekten ziyade Sovyet bakış açısını desteklemeye zorlamak ya da hükümetlerin devrilebileceği devrimci bir durum yaratmak için tasarlanmıştır.⁴²⁸

⁴²⁴ StudyCorgi, "Voice of America during the Cold War", 2021. www.studycorgi.com/voice-of-america-during-the-cold-war/ 04.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴²⁵ Ralph A. Uttaro, "The Voices of America In International Radio Propaganda", *International Telecommunications*, C. 45, S. 1, 1982, s. 105.

⁴²⁶ Nicholas J. Cull, Vasily Gatov, Peter Pomerantsev, Anne Applebaum ve Alistair Shawcross, "Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it An Analytic History, with Lessons for the Present", Final Report, LSE Institute of Global Affairs, London, 2017, s. 11.

⁴²⁷ CIA, **a.g.e.**, 2003, s. 19.

⁴²⁸ Lowell H. Schwartz, "Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today", **Political Warfare against the Kremlin – Global Conflict and Security since 1945**, Palgrave Macmillan, London, 2009, s. 209-220.

Şekil 19. 1950 Yılında Yayımlanan Bir Sovyet Karikatürü⁴²⁹

Dolgorukov tarafından 1950 yılında yayımlanan yukarıdaki karikatürde terazinin sol tarafında yer alan Batılı güçler savaşı tasvir ederken, sağ tarafta teraziye aşağı iten ve Sovyetler'i tasvir eden kol barışı savunanlar olarak belirtilmiştir.⁴³⁰

Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB, kendi ideolojisini yaymak ve toplumları yayılmacı politikaları kapsamında şekillendirmek için kültürü etkili bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. SSCB'nin kültür politikaları doğrultusunda devletin resmî ideolojisine uygun kültürel faaliyetler desteklenmiş ve bu çerçevede Batı Bloku kültürünün yayılmasını engellemek için çeşitli önlemler alınmıştır.

⁴²⁹ Boris Ephimov Dolgorukov, "Sily mira nepobedimy!", Baylor University Keston Digital Archive, 1950. <https://digitalcollections-baylor.quartexcollections.com/Documents/Detail/sily-mira-nepobedimy/1064181> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴³⁰ Dolgorukov, a.g.e., 1950.

Şekil 20. Afganistan’da Sovyet Film Haftası Programı⁴³¹

Yukarıda yer alan görselde, Soğuk Savaş Dönemi’nde Sovyetler’in kültürel unsurları etkin bir şekilde propaganda aracı olarak kullandığı görülmektedir. Afganistan’da yapılan Sovyet Film Festivali ile Sovyet propagandası yapılarak Sovyet kültürünün Afganistan’a ulaşması sağlanmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD’nin hamlelerine karşılık 1947’de Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu (*COMINFORM*) ile 1949’da Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (*COMECON*) kurulmuş ve SSCB, Doğu Avrupa devletlerinin birçoğunu etkisi altına almayı, bu ülkeler karşısında nüfuzunu artırmayı amaçlamıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Marshall Planının Avrupa’da iki devletli yeni bir bölünmeye yol açacağını söyleyerek bu plana karşı çıkmış ve bunun yerine Sovyet destekli ekonomik bütünleşmeyi teklif etmiştir.⁴³² Ancak SSCB’nin aksine Polonya gibi kimi diğer Doğu Bloku ülkeleri, Marshall Planı kapsamında kredi alabilme umuduyla

⁴³¹ The Kabul Times, 25 Ekim 1979, s. 3.

⁴³² Department of State, “Statement by Molotov (Paris, 2 July 1947)”, *A Decade of American Foreign Policy, Basic Documents 1941-1949*, Department of State Printing Office, Washington, 1985, s. 807-809.

SSCB'nin Marshall Planı politikasından ayrıışmışlardır.⁴³³ Öte yandan Sovyetler'de okuma yazma oranının oldukça düşük olması nedeniyle radyonun etkili bir propaganda aracı olduğu düşünölmüş ve SSCB topraklarında Amerikan radyolarının sinyallerini bozmak için VOA bütçesi kadar bir kaynak ayrılmıştır.⁴³⁴

Ayrıca, çocukların eğitim aldıkları kurumlarda karşıt düşüncelere şahit olmaları durumunda bunu rejim güçlerine bildirmeleri, SSCB açısından kullanılan etkili bir yöntem olarak uygulamalarda yerini almıştır.⁴³⁵

2.2. BATI BLOKU AÇISINDAN SOĞUK SAVAŞI ANLAMLANDIRMAK

Soğuk Savaş Dönemi, ABD öncülüğünde bir araya gelen Batı Bloku ile SSCB liderliğinde örgütlenen Doğu Bloku ölkeleri arasında gerçekleşen rekabet dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemde ekonomik, teknolojik ve askeri alanda amansız bir rekabet ve üstünlük yarışına girişilmiştir.⁴³⁶ Bu dönemde yaşanan rekabet ortamı, her ne kadar sıcak çatışma ihtimalini içinde barındırsa da bu ihtimal hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Atasoy'a göre; "*Batı modernleşmesinin ve kapitalizminin tarihsel süreçteki yerinin ve öneminin teorik açıklamaları yapılırken, diğer taraftan bunun yol açtığı olumsuzluklara cevap olarak evrensel açılımlı ideolojik sosyalist ve komünist teoriler üretilmeye başlanmıştır.*"⁴³⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası düzen arayışları, Sovyetler'in Doğu Avrupa'da savaş nedeniyle işgal ettiği topraklardan çekilmemesi üzerine yeni bir gerginliğin fitilini ateşlemiştir. SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yayılcı politikaları Batı Blokunda yer alan ölkelerde büyük bir endişe uyandırmış ve bu ölkeleri çeşitli önlemler almaya itmıştır.⁴³⁸ ABD'nin başı çektiği

⁴³³ Library of Congress, "Evening Star. [volume], February 29, 1948, Page A-11, Image 11", 1948. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1948-02-29/ed-1/seq-11/> 09.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴³⁴ Mark D. Winek, "Radio as a Tool of the State: Radio Moscow and the Early Cold War", *Comparative Humanities Review*, C. 3, 2009, s. 108.

⁴³⁵ Roger D. Markwick, "Censorship and Fear: Historical Research in the Soviet Union", *Groniek. Historisch Tijdschrift*, C. 201, 2013, s. 373.

⁴³⁶ Cemal Acar, "Ne Zaman? Soğuk Savaşın Dönüşü", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 290, 2011, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1714> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴³⁷ Fahri Atasoy, "Soğuk Savaş Şartlarında Bir Darbe: 12 Eylül", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 229, 1995, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=4158> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴³⁸ A. Alpaslan Eker, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci: 1945-1952*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s. 18.

Batı Bloku ülkeleri, Sovyetler'in yayılcı politikaları karşısında çeşitli önlemler alarak uygulamaya koymuş ve bu uygulamalar neticesinde savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası boşluğun yerini uluslararası gerginlik ortamına bırakmıştır.

İngiltere Başbakanı Churchill, 5 Mart 1946 tarihinde Missouri'de yaptığı bir konuşmada, İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin daha öncesinde savaş nedeniyle girdiği Alman topraklarından çekilmemesini eleştirmiş ve bu topraklarda Sovyetler'in komünizm yanlısı bir Almanya inşa etmeye kalkışmasının Almanya'yı Doğu ve Batı arasında yeniden bir tercih yapmak durumunda bırakacak olması nedeniyle, Avrupa'yı savaş sonucu elde ettiği kazanımlarını tekrar kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakacağını belirtmiştir:

Eğer şimdi Sovyet Hükûmeti ayrı bir eylemle kendi bölgelerinde komünizm yanlısı bir Almanya inşa etmeye çalışırsa, bu İngiliz ve Amerikan bölgelerinde yeni ciddi zorluklara neden olacak ve mağlup Almanlara kendilerini Sovyetler ve Batı demokrasileri arasında açık arttırmaya koyma gücü verecektir. Bu gerçeklerden ne sonuç çıkarılırsa çıkarılsın bu kesinlikle inşa etmek için savaştığımız Kurtarılmış Avrupa değildir. Kalıcı barışın temellerini içeren bir Avrupa da değildir.⁴³⁹

Batı Bloku ülkeleri komünizm karşısında bir politika benimseyerek kendi ülkelerindeki komünist faaliyetleri yakından takip etmişlerdir. Bu sayede tarihsel Sovyet saldırganlığı karşısında Batı çıkarlarını korumak ve komünizmin yayılmasını engellemek amaçlanmıştır. Bu dönemde Batılı yazarlar Soğuk Savaş konusunda çeşitli görüşler etrafında toplanmışlardır. Bu yazarlardan bir kısmı Soğuk Savaş'ı komünizmin yayılmasına karşı gerekli bir mücadele olarak görürken, diğerleri tehlikeli bir silahlanma yarışı olarak görmüş ve bu durumu eleştirmişlerdir. Miller, Soğuk Savaş Dönemi'nde kahramanlar ya da kötüler gibi bir ayrımın yapılamayacağını belirterek bu dönemde mutlaka iki tarafın olduğunu ve bu tarafların birbirlerinin siyasi düzeyde hata yaptıklarını düşündüğünü belirtmiştir:

Soğuk Savaş'ta ne kahramanlar ne de kötüler vardı. Kesinlikle iki 'taraf' vardı ve siyasi düzeyde her biri diğerinin yanlış olduğunu düşünüyordu, ancak askeri düzeyde sadece milyonlarca subay ve denizci, asker ve havacı vardı ve bunların büyük çoğunluğu işlerini

⁴³⁹ Winston Churchill, "The Sinews of Peace (Iron Curtain Speech), March 5, 1946, Westminster College, Fulton, Missouri", *International Churchill Society*, 2022. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

bildikleri en iyi şekilde yapıyor ve hükümetleri tarafından kendilerine verilen emirleri yerine getiriyorlardı.⁴⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Sovyet askeri gücünün varlığı ve dışa doğru hamlesi Soğuk Savaş'ın temelini oluşturmuştur.⁴⁴¹ McMahon'a göre Soğuk Savaş'ın kökleri, yıkıcı bir küresel çatışma tarafından alçaltılmış bir dünya ile Washington ve Moskova'nın savaştan harap olmuş dünyaya empoze etmeye çalıştığı uluslararası düzen için çelişkili reçeteler arasındaki kesişimde yatmaktaydı.⁴⁴² Bu çerçevede Soğuk Savaş'ın aslında bir ideolojiler savaşı olduğu yorumu yapılabilir.

İkinci Dünya Savaşı ABD'ye, Thomas Woodrow Wilson'un⁴⁴³ Birinci Dünya Savaşı sonrası için öngördüğü politik ekonomik düzeni ortaya çıkarmak için büyük bir fırsat sağlamıştır.⁴⁴⁴ Service'a göre Soğuk Savaş, ABD ve Sovyetler Birliği arasında ne savaş ne de barış durumunu ifade etmiştir: *“Soğuk Savaş Dönemi'nde ideolojilerin yarışında bir köşe Amerika tarafından işgal edilerek kapitalizmi savunmuş, diğer köşe de Sovyetler Birliği tarafından işgal edilerek komünizmi savunmuştur.”*⁴⁴⁵ İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik olan devletlerin savaş sonrası sistemde kendi güvenlik çıkarlarını korumak için attıkları adımlar muhtelif çatışmalara yol açmış ve bunun sonucunda Soğuk Savaş patlak vermiştir.⁴⁴⁶

Teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan yeni silahlar, konvansiyonel silahların yerini almış ve kitlesel ölümlere neden olan bir nitelik kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin ilk kez kullandığı atom bombası, Batı Bloku tarafından Sovyet tehdidine karşı caydırıcı bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Atom bombası ve nükleer savaş tehdidi, Soğuk Savaş Dönemi dış politik atmosferinin belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur.

⁴⁴⁰ David Miller, **The Cold War: A Military History**, Pimlico, London, 2001, s. 1.

⁴⁴¹ Don Oberdorfer, **The United States and the Soviet Union: 1983-1991**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998, s. 312.

⁴⁴² Robert McMahon, **Cold War: A Very Short Introduction**, Oxford University Press Inc., New York, 2003, s. 5.

⁴⁴³ Amerika Birleşik Devletleri'nin 28. Başkanıdır.

⁴⁴⁴ Hugh Higgins, **Soğuk Savaş: Nedir? Nasıl Başladı? Niçin Devam Ediyor?**, Koza Yayınları, İstanbul, 1975, s. 47.

⁴⁴⁵ Robert Service, **The End of the Cold War: 1985-1991**, Public Affairs, New York, 2015, s. 1.

⁴⁴⁶ Max Kuhelj Bugarcic, “The Birth of the Cold War”, *UCLA Historical Journal*, C. 25, S. 1, 2014, s. 39.

Batı Bloku ülkeleri, Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet tehdidine karşı çeşitli politikalar benimsemiştir. Bu politikalar çerçevesinde şekillenen Batı Bloku algısı, temelde Sovyet tehdidini önlemek ve uluslararası barış ortamını sağlamak olarak ifade edilebilir. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Kennan'ın düşüncelerinden hareketle çevreleme stratejisi benimsenmiş; Sovyetler'in ve dolayısıyla Doğu Bloku ülkelerinin askeri, ekonomik ve siyasi yollarla kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Bu politikalar sayesinde Doğu Blokunun hareket kabiliyeti azaltılarak halkın gözündeki imajının zayıflatılması amaçlanmıştır. Sovyetler'in yayılcı politikalarına karşı NATO kurularak Avrupa'da güvenlik ortamının tesis edilmesi yönünde uluslararası çalışmalar yapılmıştır. NATO dışında silahların kontrolü gibi değişik diplomatik antlaşmalar yoluyla Doğu Bloku ülkelerinin sınırlandırılması amaçlanmıştır. NATO, ABD'nin desteği sayesinde diğer uluslararası yapıların henüz emekleme aşamasında olduğu Soğuk Savaş Dönemi'nin ilk yıllarında Avrupa entegrasyonunun ana motoru olmuştur.⁴⁴⁷

2.2.1. George Kennan'ın Düşünceleri ve Uzun Telgraf

Soğuk Savaş Dönemi'nde Dışişleri Bakanlığı mensupları, ABD dış politikasının oluşturulmasında önemli bir role sahip olmuşlardır. Bu mensuplar arasında yer alan George Frost Kennan'ın Soğuk Savaş Dönemi'ne etkisi bakımından ayrı bir yeri bulunmaktadır. Diplomat ve tarihçi olarak birçok görevde bulunan Kennan, Moskova'da görev yaptığı sırada çektiği ve ABD'nin başlıca dış politika belgeleri arasında yer alan "Uzun Telgraf" ile tanınmaktadır.⁴⁴⁸ Kennan, Soğuk Savaş Dönemi'ne damgasını vuran "Çevreleme Doktrini"ni geliştirmiş, komünizm tehdidinin küresel yayılmasını diplomasi, siyaset ve savaş dışında kalan diğer her türlü yolla durdurulması gerektiği üzerine tasarlamış ve ABD'nin Soğuk Savaş politikasının belirlenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁴⁴⁹ Kennan'a göre komünist düşüncenin temel özellikleri aşağıda yer alan unsurlardan oluşmaktadır:

⁴⁴⁷ Vojtech Mastny, "The New History of Cold War Alliances", *Journal of Cold War Studies*, C. 4, S. 2, 2002, s. 62.

⁴⁴⁸ Daniel J. Linke ve John S. Weeren, "The Life and Times of George F. Kennan, 1904-2005: A Centennial Retrospective", *The Princeton University Library Chronicle*, C. 66, S. 2, 2005, s. 265.

⁴⁴⁹ Tim Weiner ve Barbara Crossette, "George F. Kennan Dies at 101; Leading Strategist of Cold War", *New York Times*, March 18, 2005. <https://www.nytimes.com/2005/03/18/politics/george-f-kennan-dies-at-101-leading-strategist-of-cold-war.html> 20.01.2023 tarihinde erişildi.

- İnsan yaşamının merkezi faktörü kamusal malların üretildiği ve mübadele edildiği sistemdir.
- Kapitalist üretim sisteminde işçi sınıfı, sermaye sınıfı tarafından sömürülmekte ve insanın kendi emeğiyle üretilen mallar adil bir şekilde dağıılmamaktadır.
- Kapitalizm yapısı gereği kendi sonunu getirecek doğaya sahip olup, eninde sonunda iktidar sermaye sınıfından işçi sınıfına geçecektir.
- Kapitalizmin son aşaması olan emperyalizm savaflara yol açmaktadır.⁴⁵⁰

ABD'nin Soğuk Savaş Dönemi boyunca benimsediği politikanın mimarlarından biri olan Kennan, "Uzun Telgraf"ta Sovyetler'in güvensizlik içinde bulunduğunu ve bu sebeple ABD'nin istikrarlı bir biçimde çevreleme politikasını uygulaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵¹ Temmuz 1947'de *Foreign Affairs* dergisinde yayınladığı⁴⁵² X makalesinde Kennan'ın tezleri özetle aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

- Ruslar, tarihsel olarak ideolojik ve coğrafi nedenlerden dolayı derin bir güvensizliğe sahiptir. Bu nedenle kendi mevcut durumunu korumak için sürekli yabancı düşmanlara ihtiyaç duymaktadırlar.
- Ruslar uzlaşmaya tamamen kapalı olup kendi kontrolü altında olmayan tüm güçleri yok ederek yayılmacı politikalar benimsemektedirler.
- Rejimin doğasını değiştirebilecek dışsal bir müdahale mümkün değildir.⁴⁵³

Kennan, Uzun Telgraf'ın sonunda SSCB'yi asi ve mantıksız bir birey olarak tanımlayarak, ABD'nin bir demokrasi örneği ve özgürlük feneri olarak küresel zorluklarla dolu yeni uluslararası düzenin yaratılması sürecinde etkin rol oynaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Uzun Telgraf, Sovyetler'in derin bir analizini kapsamakta olup Başkan Truman'a SSCB'ye karşı ABD'nin izlemesi gereken stratejiyi ayrıntılı bir

⁴⁵⁰ Kennan, **a.g.m.**, s. 566.

⁴⁵¹ Steven W. Hook ve John W. Spanier, **Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşından Günümüze**, İnkılap Yayınevi, Ankara, 2014, s. 37.

⁴⁵² Makaleye erişim için bkz. <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/george-kennan-sources-soviet-conduct-07.07.2023> tarihinde erişildi.

⁴⁵³ Anders Stephanson, "George F. Kennan, 1904-2005", *H-diplo Essays*, s. 2-3.

⁴⁵⁴ Michael Kimmage ve Matthew Rojansky (Ed.), **A Kennan for Our Times: Revisiting America's Greatest 20th Century Diplomat in the 21 st Century**, Kennan Institute and Wilson Center, Washington, 2019, s. 156.

şekilde iletmiştir.⁴⁵⁵ ABD yönetimindeki kişiler arasında savaş sırasında müttefik olan SSCB'nin savaş sonrası dönemde de müttefik olarak kalacağına, hatta ötesinde, Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunacağına inananlar olmuştur.⁴⁵⁶ Ancak Kennan'ın telgrafı, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD için müttefik olan SSCB'nin, savaş sonrasında bir tehdit olduğunu göstermiştir. Kennan'a göre dünyada hiçbir halk bir bütün olarak ABD'nin düşmanı olmadığı gibi, hiçbir halk bir bütün olarak ABD'nin dostu değildir:

İyiliğin ya da kötülüğün bir bütün olduğuna inanma hatasını tekrarlamayalım. Gelecekte, bütün bir halkı tamamen mahkûm edip diğerlerini tamamen aklamaktan sakınelim. Uygarlığın üzerinde yükseleceği ya da düşeceği büyük ahlaki meselelerin tüm askeri ve ideolojik sınırları, halkları, sınıfları ve rejimleri aslında bizzat bireyinin yapısını aştığını yeniden kabul edelim. Başka hiçbir halk, bir bütün olarak, tamamen bizim düşmanımız değildir. Hiçbir halk 'kendimiz bile' tamamen dostumuz değildir.⁴⁵⁷

SSCB'nin yayılcı politikalarının kaçınılmaz olduğuna ve buna önlem alınması gerekliliğine vurgu yapan Kennan, Truman Doktrini'ne görüşleriyle önemli katkı sunmuştur.⁴⁵⁸ Kennan'ın Çevreleme Doktrini, Amerikan dış politikasının onlarca yılına açıklık ve amaç getiren temel bir kavram olmuştur.⁴⁵⁹ ABD dış politikasının temel unsurlarından biri olan Çevreleme Doktrininin en açık uygulamaları Başkan Truman ve Başkan Eisenhower dönemlerinde görülmüştür.⁴⁶⁰

Kennan, Amerikan politikasının istikrarlı olması gerektiğini, Sovyetler'i çevrelemenin ABD açısından oldukça stratejik olduğunu ve bunun da devletin bekasının sağlanması için vazgeçilmez bir nitelik taşıdığını ifade etmiştir:

Bu koşullar altında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasının ana unsurunun, Rusya'nın yayılcı eğilimlerinin uzun vadeli, sabırlı ancak kararlı ve dikkatli bir şekilde kontrol altına alınması olması gerektiği açıktır. Bununla birlikte, böyle

⁴⁵⁵ Leanne M. J. Bacon, **George F. Kennan's Strategy of Containment: An Assessment of Kennan's Coherence and Consistency**, The University of Birmingham, Department of American and Canadian Studies, Master of Thesis, 2010, s. 45.

⁴⁵⁶ David C. Engerman ve Allen Lynch, "George F. Kennan The Policymaker", Ed. F. Joseph Dresen, **Reflections on George F. Kennan: Scholar and Policymaker**, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2004, s. 27.

⁴⁵⁷ George F. Kennan, **Russia and The West: Under Lenin and Stalin**, Little, Brown and Company, Boston-Toronto, 1960, s. 369.

⁴⁵⁸ Köprülü, **a.g.e.**, s. 61.

⁴⁵⁹ G. John Ikenberry, **After Victory: Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order After Major Wars**, Princeton University Press, New Jersey, 2001, s. 172.

⁴⁶⁰ Gencer Özcan, "Çevreleme Politikası", *Güvenlik Yazıları*, S. 41, 2019, s. 3.

bir politikanın, tehditler, kabadayılık ya da gereksiz sertlik jestleri gibi dışa dönük yapmacıklıklarla hiçbir ilgisi olmadığını belirtmek önemlidir.⁴⁶¹

Kennan'a göre Batı'nın aksine Rusya hala zayıf taraf olup, ABD Rusya'nın uluslararası barış ve güvenlik politikalarını tehdit eden her hamlesine çevreleme politikasıyla karşılık vermelidir.⁴⁶² Kennan'ın SSCB hakkındaki analizleri, ABD açısından dış politika stratejisinin belirlenmesine kaynaklık etmiştir.⁴⁶³ Dolayısıyla Sovyetler'in dışarıdan görüldüğü kadar güçlü olmadığı, istikrarlı ve rasyonel politikalarla çevreleme politikasının önemi anlaşılmıştır.

Kennan, dış politikanın askeri unsurlarla oluşturulmaması gerektiğine inanmakta ve bu nedenle ABD'nin müttefikleriyle bir birlik oluşturma olasılığını değerlendirirken, askeri birlikten ziyade siyasi, ekonomik ve ruhani bir birlikten başlanması gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁶⁴

Kennan, bireysel ahlâk ile devlet ahlâkı arasında çok ciddi bir fark bulunduğunu iddia etmiştir. Devletlerin davranışlarında, ölçme ve karşılaştırma ölçütü olarak ahlâktan bahsedilemeyeceğini ifade eden Kennan, devletlerin davranışlarında daha sert ölçütlerin yer alması gerektiğini belirtmiştir:

O halde, bireysel olarak kendini gerçekleştirme kanalı olarak ahlaka 'evet'. Sivil erdemin temeli ve dolayısıyla başarılı bir demokrasinin ön koşulu olarak ahlaka 'evet'. Bir vicdan meselesi ve halkımızın tercihi olarak hükümet yönteminde ahlaka 'evet'. Ancak devletlerin davranışlarının belirlenmesinde genel bir ölçüt olarak ve her şeyden önce farklı devletlerin davranışlarını ölçme ve karşılaştırma ölçütü olarak ahlaka 'hayır'. Burada daha üzücü, daha sınırlı, daha pratik başka ölçütlerin geçerli olmasına izin verilmelidir.⁴⁶⁵

Kennan'ın politik yaklaşımının realist çerçevede şekillendiği görülmektedir.⁴⁶⁶ Çıkarların korunması gerekliliğinden yola çıkarak dış politikada ahlaki bir anlayıştan ziyade ahlâk dışı politikaların da olması gerekliliği her ne kadar evrensel bir yaklaşım olarak kabul

⁴⁶¹ Kennan, **a.g.m.**, s. 575.

⁴⁶² Kennan, **a.g.m.**, s. 581.

⁴⁶³ Jack F. Matlock, Jr. and Angela Stent, "George F. Kennan The Scholar", Ed. F. Joseph Dresen, **Reflections on George F. Kennan: Scholar and Policymaker**, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2004, s. 12.

⁴⁶⁴ Bacon, **a.g.t.**, s.61.

⁴⁶⁵ George F. Kennan, **Realities of American Foreign Policy**, Princeton University Press, Princeton, 1954, s. 49.

⁴⁶⁶ Kamuran Tıbık, **John Rawls'un Kozmopolitan Ahlakı ile George Kennan'ın Politik Realizminin İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 103.

görmese de Kennan, bu gerekliliğin devlet açısından egemenlik hakkı olduğunu ifade etmiştir:

İkinci olarak, devletin işlevlerinin ve ahlaki yükümlülüklerinin bireylerinkiyle aynı olmadığını kabul edelim. Hükümet bir vekildir, asil değil. Devletin birincil yükümlülüğü, bireysel unsurlarının yaşayabileceği ahlaki dürtüler değil, temsil ettiği toplumun ulusal çıkarlarıdır. Ne müvekkiline karşı bir avukat ne de hastasına karşı bir doktor gibi, hükümet de çıkarlarını temsil ettiği kişilerin vicdanlarına müdahale etmeye kalkışamaz. Açıklamama izin verin. Hükümetin ilgilenmesi gereken toplumun ulusal çıkarları temelde askeri güvenliği, siyasi yaşamının bütünlüğü ve halkının refahıdır. Bu ihtiyaçların ahlaki bir niteliği yoktur. Söz konusu ulusal devletin varlığından ve sahip olduğu ulusal egemenlik statüsünden kaynaklanırlar. Bunlar ulusal varoluşun kaçınılmaz gereklilikleridir ve bu nedenle iyi ya da kötü olarak sınıflandırılmazlar. Bağımsız bir felsefi bakış açısıyla sorgulanabilirler. Ancak egemen devletin hükümeti bu tür yargılarda bulunamaz. Yönetme sorumluluğunu kabul ettiğinde, bu kabulün içinde devletin egemen olmasının doğru olduğu, siyasi yaşamının bütünlüğünün güvence altına alınması gerektiği, halkının askeri güvenlik, maddi refah ve Bağımsızlık Bildirgesi'nin ifadesiyle mutluluk arayışı için makul bir fırsatın nimetlerinden faydalanması gerektiği varsayımı yatar. Bu varsayımlar için hükümetin ne ahlaki bir gerekçeye ihtiyacı vardır ne de bu varsayımlara dayanarak hareket ettiği için ahlaki bir suçlamayı kabul etmesine gerek vardır.⁴⁶⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kennan'ın savunduğu görüşlerin ABD için uygun olmasının ve kabul görmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Savaş sonrasında dünyada ve özellikle Avrupa'da oluşan güç boşluğu, ABD'nin karşıt ideolojisini benimseyen SSCB tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Bu durum, ABD açısından ulusal egemenliğe yöneltmiş bir tehdit olarak algılanmıştır. 1920'li yılların ortalarında ABD Dışişleri Bakanlığı'na Sovyet Uzmanı olarak göreve başlayan Kennan, görev yaptığı süre boyunca Sovyet rejiminin gayrimeşru olduğu ve uluslararası topluma uygun olmadığı düşüncesini benimsemiş ve Batılı güçlerin Sovyetler'le iş birliğine son vermelerini savunmuştur.⁴⁶⁸

2.2.2. ABD Dış Politikası ve Soğuk Savaş

Kuruluşundan itibaren uzun süre izolasyon politikası izleyen ABD, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında aktif bir dış politika benimsemiş ve uluslararası meselelerde ön plana çıkmaya başlamıştır. Yalta sonrası kurulan yeni düzende, dönemin önemli iki aktörü olan ABD ve SSCB'nin politikaları etkili olmuştur. Yeni düzenin oluşturulmasında devletlerin ulusal çıkarlarının yanı sıra ideolojik yaklaşımları da

⁴⁶⁷ George F. Kennan, "Morality and Foreign Policy", *Foreign Affairs*, C. 64, S. 2, 1985, s. 206.

⁴⁶⁸ Stephanson, **a.g.m.**, s.2.

politikaların belirlenmesinde büyük bir role sahiptir.⁴⁶⁹ Kissinger'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında görev yapan on iki ABD Başkanı ABD'nin yeni uluslararası rolünü tutkuyla hayata geçirmişlerdir.⁴⁷⁰ Savaş sonrasında ABD yeni bir ittifak sistemi oluşturup yeni düzenin parametrelerini kendi belirlemiştir. ABD'nin oluşturduğu yeni sistem, *“Sovyet ittifakının olmadığı biçimde, dünya çapında bir sistemdi ve ABD'nin ekonomik dinamizmi, İkinci Dünya Savaşı'ndan yara almadan çıkan ABD kapitalizmine o zamana değin görülmemiş bir uluslararası hegemonya kurma olanağı tanımaktaydı.”*⁴⁷¹

Komünizm ve kapitalizm ekseninde gerçekleşen rekabet mücadeleleri, Sovyetler'in dağılması ve ABD'nin uluslararası sistemde tek başına süper güç olarak kalması ile neticelenmiştir. Savaş sırasında ABD'nin elinde bulunan atom bombası tekeli, ABD'ye herkese meydan okuyabilecek bir güce sahip olma fırsatının yanı sıra yeni bir hegemonya örneği olarak tarihe geçmesi fırsatını sunmuştur.⁴⁷² Kissinger'a göre *“Dünya düzeni sorumluluğu ve Amerikan gücünün vazgeçilmezliği bilinci, liderlerin ahlaki evrenselciliğini Amerikan halkının özgürlük ve demokrasiye bağlılığına dayandıran bir konsensüsle desteklenerek, Soğuk Savaş Dönemi'nin ve sonrasında olağanüstü başarılarına giden yolu açmıştır.”*⁴⁷³ Daha önce ifade edildiği üzere, İngiltere'nin uluslararası meselelerden kendi iç sorunları nedeniyle kendini soyutlaması, ABD'nin yeni sistemde ön plana çıkmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Sovyet tehdidi karşısında Başkan Truman'ın Kongre'ye yaptığı konuşmada da açıkladığı üzere, İngiltere'den beklenen desteğin iç sorunlar nedeniyle yerine getirilememesi, ABD'nin bu süreçte daha etkin bir rol almasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin SSCB karşısındaki tutumu Kennan'ın düşünceleri çerçevesinde şekillenmiş ve bu noktada yeni dış politika doktrini oluşturulmaya başlanmıştır. Sovyetler'in Doğu Avrupa'da uyguladığı yayılmacı politikalar nedeniyle ortaya çıkan sorunlar ABD'yi Truman Doktrini'ne yöneltmiş ve Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerin askeri olarak desteklenmesi kararı alınmıştır. Churchill'in 1946'da Sovyetler'i

⁴⁶⁹ Mehmet Şahin, **Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği**, Barış Kitap, Ankara, 2016, s. 67.

⁴⁷⁰ Henry Kissinger, **Dünya Düzeni**, Çev. Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, s. 302.

⁴⁷¹ Fred Halliday, **Yeni Soğuk Savaş: Sovyet-ABD İlişkileri**, Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s. 13.

⁴⁷² Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 279.

⁴⁷³ Kissinger, **a.g.e.**, 2016, s. 303.

Avrupa'nın ortasında "Demir Perde" kurduğuyla ilgili olarak eleştirmesi üzerine Batı'da Sovyet karşıtı tepkiler daha da artmıştır.⁴⁷⁴

ABD, Soğuk Savaş Dönemi'nde dini bir propaganda aracı olarak kullanmış ve Sovyetler'i bütün dinleri reddederek kötölüğün temsilcisi olarak suçlamıştır.⁴⁷⁵ Batı'da artan tepkiler neticesinde ABD Marshall Planı'nı hazırlamış ve Avrupa ülkelerinin iktisadi olarak desteklenmesi politikası benimsemiştir.⁴⁷⁶ ABD'nin Soğuk Savaş Dönemi'nde en önemli stratejisini, ABD dışışleri mensubu Kennan oluşturmuştur. Kennan'ın ABD'nin müttefikleri olan SSCB'nin savaş sonunda düşmana dönüőeđi yönündeki uyarıları, ABD dış politika stratejisinin belirlenmesinde büyük bir role sahiptir.

Dolayısıyla, Avrupa yarımadasındaki canlı ve bağımsız siyasi yaşamın korunmasını arzulayan Atlantik deniz gücünün çıkarlarıyla, her zaman Batı'ya doğru yayılma peşinde koşmak isteyen ve kendi bakış açısına göre Atlantik Okyanusu dışında emniyetle durabileceği bir yer asla bulamayacak olan kiskanç Avrasya kara gücünün çıkarları arasında Avrupa konusunda temel bir çatışma oluşmaktadır.⁴⁷⁷

Kennan bu düşüncelerinde yanılmamış ve müttefiklikle başlayan süreç, yeni rekabet ortamı karşısında yerini düşmanlığa bırakmıştır. Kennan'ın görüşlerinde SSCB'nin komünizm ideolojisini benimsemesinden ziyade uzlaşmaya yanaşmayan tutumu, çevreleme politikasının gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴⁷⁸ Yeni düzende özellikle uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sistemi inşa eden ABD, Soğuk Savaş politikalarını Sovyet tehdidi üzerine şekillendirmiştir.

2.2.2.1. Truman Doktrini

Truman Doktrini, Soğuk Savaş Dönemi'nde geleneksel ABD dış politikası için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Daha öncesinde ABD'yi doğrudan ilgilendirmeyen bölgesel çatışmalara müdahale etmeme anlayışını benimseyen ABD dış politikası, Truman Doktrini ile birlikte ABD'yi ilgilendirmeyen bölgelerde de çatışmalara müdahil olma yönünde yeni bir anlayış benimsemiş ve bu çerçevede Sovyet tehdidi altındaki ülkelere

⁴⁷⁴ Akşın, **a.g.e.**, 2020, s. 283.

⁴⁷⁵ şahin, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁷⁶ Library of Congress, "Evening Star. [volume], September 16, 1956, Page 13, Image 208", 1956. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1956-09-16/ed-1/seq-208/> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

⁴⁷⁷ Kissinger, **a.g.e.**, 2016, s. 310.

⁴⁷⁸ Hobsbawm, **a.g.e.**, 1996, s. 312.

ekonomik, siyasi ve teknik konularda yardım sağlayacağını taahhüt etmiştir. Truman, ABD Başkanlığı görevini Roosevelt'ten devraldıktan sonra yeni jeopolitik doktrini doğrultusunda SSCB'nin Avrupa'daki nüfuzu aleyhine çalışmalarını hızlandırmıştır.⁴⁷⁹

ABD; İkinci Dünya Savaşı yıllarında, 1940 tarihli “Ödünç Verme ve Kiralama” (*Lend-Lease*) programından, Başkan Truman tarafından imzalanan 1946 tarihli British Loan Anlaşmasına kadar Mihver güçler karşısında zafer kazanma hedefinin yanı sıra İngiltere'yi zayıflatmayı da hedeflemiştir.⁴⁸⁰ ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli Kongre'ye yaptığı konuşmasında, İngiltere'nin, Yunan Komünist Partisi'ne karşı yürüttüğü iç savaşta Yunan Hükümetine verdikleri desteği artık sağlayamayacaklarını açıklaması, Truman'ın Kongre'ye yaptığı konuşmanın gerekçesini oluşturmaktadır.⁴⁸¹ Ayrıca Sovyetler'in Türkiye'den Boğazların statüsüne ilişkin taleplerini gündeme getirmesiyle birlikte Türkiye'ye yönelik baskısını arttırması, ABD tarafından yakından izlenmiş ve Yunanistan'ın yanı sıra Türkiye'ye de destek sağlanması planlanmıştır.⁴⁸² Truman'ın Kongre'ye yaptığı konuşmadaki İngiltere ile ilgili söylemleri, ABD'nin Hobsbawm'ın işaret ettiği hedeflere ulaştığını göstermektedir.

Komünizmin ortaya çıkardığı evrensel tehlike uluslararası sistemin bozulmasına yönelik tehditler içerdiğinden savaş sonrasında oluşan düzeninin korunmasında ABD'yi sorumluluklar almaya yöneltmiştir.⁴⁸³ Bu çerçevede, ABD Başkanı Truman'ın konuşmasında kullandığı dil, komünizme karşı eşi görülmemiş bir kararlılık anlamına gelmekteydi.⁴⁸⁴

Başkan Truman konuşmasında;

Yunanistan bugün, çıplak geçim için gerekli olan malların ithalatını finanse edecek fonlardan yoksundur. Bu koşullar altında Yunanistan halkı yeniden yapılanma sorunlarını çözme konusunda ilerleme kaydedemez. Yunanistan'ın gıda, giyim, yakıt ve tohum alımlarını

⁴⁷⁹ Hasanov, **a.g.e.**, s. 318.

⁴⁸⁰ Hobsbawm, **a.g.e.**, 2008, s. 68.

⁴⁸¹ U.S. Office of the Historian, *Milestones: 1945-1952 – The Truman Doctrine, 1947*, Government Printing Office, Washington, 1947. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine> 02.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴⁸² Mark Adams, “Harry Truman and the Truman Doctrine”, Harry S. Truman Library and Museum, Missouri, 2022. <https://www.trumanlibrary.gov/education/lesson-plans/harry-truman-and-truman-doctrine> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴⁸³ Armaoğlu, **a.g.e.**, 1999, s. 271.

⁴⁸⁴ John Lewis Gaddis, “Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?”, *Foreign Affairs*, C. 52, S. 2, 1974, s. 386.

yeniden başlatabilmesi için mali ve ekonomik yardıma ihtiyacı vardır. Bunlar halkın geçimi için vazgeçilmezdir ve sadece yurtdışından temin edilebilir. Yunanistan ekonomik ve siyasi iyileşme için çok önemli olan iç düzeni ve güvenliği yeniden tesis etmek için gerekli malları ithal etmek üzere yardım almalıdır.⁴⁸⁵

sözleriyle ABD'nin Yunanistan'a yapacağı ekonomik yardımın gerekçesini açıklamıştır.

ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmada Türkiye ve Yunanistan için 400 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardım talep etmiştir.

Truman, Yunanistan için aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Bugün Yunan devletinin varlığı, özellikle kuzey sınırları boyunca olmak üzere bazı noktalarda hükümetin otoritesine meydan okuyan ve başını komünistlerin çektiği birkaç bin silahlı adamın terörist faaliyetleri nedeniyle tehdit altındadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından atanan bir Komisyon şu anda kuzey Yunanistan'daki rahatsız edici koşulları ve bir yandan Yunanistan ile diğer yandan Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya arasındaki sınır boyunca iddia edilen sınır ihlallerini araştırmaktadır.⁴⁸⁶

Başkan Truman, Türkiye ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede, Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye'nin de ABD tarafından yakından takip edildiğini ve burada yaşanan gelişmelerin en az Yunanistan'daki gelişmeler kadar dikkate değer olduğunu ifade etmiştir. Türkiye ile ilgili olarak;

Savaştan bu yana Türkiye, ulusal bütünlüğünün korunması için gerekli olan modernizasyonu gerçekleştirmek amacıyla Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden mali yardım talep etmektedir. Bu bütünlük Orta Doğu'da düzenin korunması için elzemdir. İngiliz Hükümeti, kendi yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Türkiye'ye artık mali ve ekonomik yardımda bulunamayacağını bize bildirmiştir. Yunanistan örneğinde olduğu gibi, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımı alabilmesi için ABD'nin bunu sağlaması gerekmektedir. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz.⁴⁸⁷

ifadelerini kullanmıştır. Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan askeri ve ekonomik yardımlar sayesinde Sovyetler'in etki alanından uzaklaştırılmıştır.⁴⁸⁸ Ekonomik program kapsamında alınan destekler sayesinde Türkiye'nin tarımsal üretim açısından avantajları

⁴⁸⁵ National Archives, *President Truman's Message to Congress; March 12, 1947; Document 171; 80th Congress, 1st Session; Records of the United States House of Representatives; Record Group 233*, The U.S. National Archives and Records Administration, Maryland, 2022a. <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

⁴⁸⁶ National Archives, **a.g.e.**, 2022a.

⁴⁸⁷ National Archives, **a.g.e.**, 2022a.

⁴⁸⁸ Köprülü, **a.g.e.**, s. 124.

göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin plan kapsamında destekleyici bir rolü olduğu da anlaşılmaktadır.⁴⁸⁹

Truman, Kongre'ye yaptığı konuşmada Türkiye ve Yunanistan için talep ettiği miktarın ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nda harcadığı 341 milyar dolarlık bütçeyle kıyaslandığında çok küçük bir miktar olduğunu belirtmiştir:

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılması için 341 milyar dolar katkıda bulunmuştur. Bu, dünya özgürlüğüne ve dünya barışına yapılan bir yatırımdır. Yunanistan ve Türkiye için önerdiğim yardım, bu yatırımın yüzde 1'inin onda 1'inden biraz daha fazlasına tekabül etmektedir. Bu yatırımı korumamız ve boşa gitmediğinden emin olmamız sadece sağduyu gereğidir.⁴⁹⁰

Truman Doktrini, Avrupa ile bütünleşmeyi temsil etmesi bakımından önemlidir. Savaş sonrasında büyük zarar gören Avrupa ekonomilerinin toparlanmasının ancak uluslararası iş birliği ile mümkün olduğu tezinden hareketle ekonomik yardımları da kapsayan çeşitli girişimlere ihtiyaç duyulmuştur. Başkan Truman'ın Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'a yardım izni istemesi, sadece ekonomik bir destek programından ibaret olmayıp, ABD'nin, boyunduruk altına alma girişimine direnen özgür halklara yardım etmesi çağrısı olarak ifade edilmiştir.⁴⁹¹

ABD ile SSCB arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen iş birliği, ideolojik farklılıklar dolayısıyla savaş sonrasında sona ermiştir. Komünizmin dünyaya yayılma endişesi, SSCB'nin dış politika yaklaşımı ve uluslararası gelişmeler Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasına ve ABD ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin gergin bir atmosferde ilerlemesine neden olmuştur. Ayrıca ABD açısından İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan harcamalar Truman'ın da ifade ettiği üzere dünya barışının tesisine yönelik bir yatırım niteliğindedir. Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a sağlanan destekler Sovyet tehdidinin uzaklaştırılmasına katkı sağlayarak, uluslararası iş birliğinin sağlanmasına öncülük etmiştir.⁴⁹² ABD ve SSCB'nin ideolojik yaklaşımlarının özellikle

⁴⁸⁹ William Mallieu, "The Origin of the Marshall Plan: A Study in Policy Formation and National Leadership", *Political Science Quarterly*, C. 73, S. 4, 1958, s. 488.

⁴⁹⁰ National Archives, **a.g.e.**, 2022a.

⁴⁹¹ Samuel Kernell, "The Truman Doctrine Speech: A Case Study of the Dynamics of Presidential Opinion Leadership", *Social Science History*, C. 1, S. 1, 1976, s. 21.

⁴⁹² Köprülü, **a.g.e.**, s. 124.

ekonomik unsurlar bakımından birbirine tamamen zıt karakterde olması uluslararası entegrasyon ve iş birliği çabalarını ön plana çıkarmıştır.⁴⁹³

2.2.2.2. Marshall Planı

Milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan iki büyük savaş sonucunda insanlığın karşı karşıya kaldığı trajik olayların yanı sıra ekonomilerde de büyük bir çöküş süreci başlamış ve bu durum savaş sonrasında oluşan yeni kaotik ortamın belirleyici etmenlerinden biri olmuştur. Avrupa haritasında yaşanan değişim ve ekonomilerde yaşanan tahribat, Sovyet yayılcılığını tetiklemiş ve komünist yönetimlerin iktidara gelmeleriyle birlikte dünya kamuoyunda tepkiler artmaya başlamıştır. Komünizm tehdidi o dönemde ABD için bir numaralı tetikleyici konumunda yer almaktaydı.⁴⁹⁴ Bu nedenle ABD, Marshall Planı kapsamında yapılan yardımları serbest bir ekonomik model benimseyen Avrupa için bir yatırım olarak nitelendirmiştir.

Marshall Planı, ekonomik hedeflere olduğu kadar siyasi hedeflere de sahiptir.⁴⁹⁵ ABD'nin mevcut ekonomik dinamikleri ile Avrupa'nın ekonomik yapısının bütünleşmesi bu anlamda bir gerekliliktir.⁴⁹⁶ Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik ve sosyal krizin giderek tüm dünyaya yayılması riski, ABD'nin savaş sonrasında oluşturduğu yeni misyon çerçevesinde savaştan etkilenen Avrupa ülkelerine ekonomik destek paketinin açıklanmasıyla birlikte yeni bir süreci başlatmıştır.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi öğrencileriyle buluştuğu bir konferansta, savaş sonrasında Avrupa'nın maruz kaldığı ekonomik krizin aşılması ve altyapının yeniden onarılması için ABD'nin Avrupa ülkelerine ekonomik destek içeren bir yardım paketi sağlamasını önermiştir.⁴⁹⁷ Avrupa'da ekonomilerin savaştan ciddi tahribatlarla ayrılmaları, gelecekte hem Avrupa hem de ABD

⁴⁹³ Waltz, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁹⁴ Köprülü, **a.g.e.**, s. 126.

⁴⁹⁵ Barry Eichengreen, "Lessons From The Marshall Plan", **World Development Report 2011: Background Case Note**, World Bank Publications, Berkeley, 2010, s. 3.

⁴⁹⁶ John Gimbel, **The Origins of the Marshall Plan**, Stanford University Press, California, 1976, s. 3.

⁴⁹⁷ National Archives, *Act of April 3, 1948, European Recovery Act [Marshall Plan]; Enrolled Acts and Resolutions of Congress, 1789-1996; General Records of the United States Government; Record Group 11*, The U.S. National Archives and Records Administration, Maryland, 2022b. <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

açısından ciddi problemlere yol açabileceğinden bu ülkelerin ekonomilerinin iyileştirilmesi, ABD açısından hem fırsat hem de gerekliliktir. Marshall'ın konuşmasında özetle, yapılacak yardımların ABD'nin ulusal çıkarları açısından son derece önemli olduğu, ancak Avrupa'nın da kendi aralarında bu sisteme uyum sağlamaları gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁹⁸

Marshall, öğrencilere verdiği konferansta;

Dünya genelindeki moral bozucu etkisi ve insanların çaresizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan karışıklık ihtimallerinin yanı sıra Birleşik Devletler ekonomisi üzerindeki sonuçları herkes için açık olmalıdır. ABD'nin dünyada ekonomik istikrarın geri gelmesine olmak için elinden gelen her şeyi yapması mantıklıdır. Bu olmadan ne siyasi istikrar ne de güvence altına alınmış bir barış olabilir. Politikamız herhangi bir ülkeye ya da doktrine karşı değil; açlık, yoksulluk, çaresizlik ve kaosa karşıdır. Bu politikanın amacı, özgür kurumların var olabileceği siyasi ve sosyal koşulların ortaya çıkmasına imkân verecek şekilde dünyada ekonomilerin canlandırılması olmalıdır. Böyle bir yardımın, çeşitli krizler geliştikçe parça parça yapılmaması gerektiğine inanıyorum. Hükümetin gelecekte yapacağı her türlü yardım, sorunu ötelemek yerine gerçekçi bir tedavi sağlamalıdır. İyileştirme görevine yardımcı olmak isteyen her hükümet, eminim ki ABD'nin tam iş birliğini bulacaktır.⁴⁹⁹

ifadelerini kullanmıştır.

Başkan Truman, 19 Aralık 1947 tarihinde Marshall'ın ekonomik yardım paketi teklifini Kongre'ye sunmuş ve bu yasa tasarısı büyük bir çoğunlukla Kongre'de kabul edilmiştir. Daha sonrasında Marshall Planı olarak anılacak olan Ekonomik İşbirliği Yasası, Truman tarafından 3 Nisan 1948 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁰⁰ Amerika Birleşik Devletleri, 1948'de kabul edilen Ekonomik İşbirliği Yasası'na istinaden 1951 yılına kadar Avrupa'nın savaştan zarar görmüş ülkelere 13 milyar dolar maddi yardım sağlamıştır.⁵⁰¹ Kongre tarafından kabul edilen yasa; sıkıntıyı hafifletme, ekonomik faaliyetleri eski haline getirme ya da komünist genişlemeyi kontrol altına alma arzusundan daha fazlasını ifade etmekte olup ABD'nin yeni uluslararası düzendeki rolüne ilişkin hedeflerinin yalnızlık politikası bağlamında sürdürülemeyeceğine de işaret etmekteydi.⁵⁰² Avrupa'nın Sovyet tehdidi karşısında güçlendirilmesi gerekliliği, politik olarak hem ABD hem de

⁴⁹⁸ Friedrich August Lutz, "The Marshall Plan and European Economic Policy", *Princeton University Essays in International Finance*, S. 9, 1948, s. 38.

⁴⁹⁹ National Archives, **a.g.e.**, 2022b.

⁵⁰⁰ National Archives, **a.g.e.**, 2022b.

⁵⁰¹ Eichengreen, **a.g.m.**, s. 1.

⁵⁰² Harry Bayard Price, **The Marshall Plan and Its Meaning: An Independent and Unbiased Appraisal of the Entire Record**, Cornell University Press, New York, 1955, s. 6.

Avrupa açısından bir bütünleşme ve güvenlik ağı olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede SSCB tehdidini önlemek, üretim fazlasına alıcı bulmak, pazar oluşturmak ve kalkınmayı sürdürebilmek için Marshall Planı önem arz etmektedir.⁵⁰³ Avrupa her ne kadar savaştan yıpranmış olarak çıksa da tarihsel kökenleri göz önüne alındığında ABD için dünyanın herhangi bir bölgesiyle kıyas yapılamayacak kadar değerlidir. Dolayısıyla ticaret fırsatları ve ekonomik kalkınma bakımından bu kadar değerli bir bölgenin kaybedilmesi ABD hegemonyası açısından ciddi bir sorundur. Bu bağlamda Marshall yardımlarının gerçekleştirilmesi ABD politikası açısından önemli olup, bu yardımların temelinde ise yapısal ekonomik reformlar yer almaktadır.⁵⁰⁴ Ayrıca yapılan yardımlar sayesinde ekonomik entegrasyon sağlanarak, Avrupa'nın ABD'ye karşı ciddi bir rakip olarak gelişmesine karşı önlem alındığı da ifade edilebilir.

Marshall Planı kapsamında, Haziran 1948'den Haziran 1950'ye⁵⁰⁵ kadar geçen iki yılda ekonomik destek programı çerçevesinde desteklenen ülkelerin mal ve hizmet üretimlerinde yaklaşık dörtte bir oranında artış yaşanmış ve bu nedenle planın ilk iki yılı “altın çağ” olarak adlandırılmıştır.⁵⁰⁶

Marshall'ın Harvard'da yaptığı konuşma, ABD Dışişleri Bakanlığı mensupları arasından George Kennan başkanlığındaki bir ekip tarafından gizlice hazırlanarak dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır.⁵⁰⁷ Marshall Planı, bu kapsamda değerlendirildiğinde, Kennan'ın Sovyet tehdidine karşı çevreleme politikası ile bir bütünlük çerçevesinde oluşturulduğu ve dönemin ABD politikası ile uyum sağladığı söylenebilir.

2.2.3. Türkiye ve Yunanistan'a Yönelik Sovyet Tehdidi

Jeopolitik kavramı her ne kadar 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış olsa da anlamının kapsamı itibarıyla tarihin her döneminde güç mücadelelerinde önemli bir yere

⁵⁰³ Joseph Satterthwaite, “The Truman Doctrine: Turkey”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, C. 401, S. 1972, s. 76.

⁵⁰⁴ R. Harrison Wagner, “Economic Interdependence, Bargaining Power, and Political Influence”, *International Organization*, C. 42, S. 3, 1988, s. 470.

⁵⁰⁵ 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesi üzerinde Kore Savaşı başlamıştır.

⁵⁰⁶ David W. Ellwood, “The Marshall Plan: A Strategy That Worked”, *Foreign Policy Agenda*, C. 11, S. 1, 2006, s. 20.

⁵⁰⁷ Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan, **The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century**, OECD Publications, Paris, 2008, s. 44.

sahip olmuştur. Soğuk Savaş Dönemi'nde hâkimiyet mücadelelerinin temelinde de jeopolitik unsurlar etkili olmuştur. Türkiye ve Yunanistan'ın jeopolitik konumları, ABD ve SSCB arasında yaşanan rekabet mücadelelerinde önemli bir yer tutmuş ve İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası sistemin şekillenebilmesi için stratejik olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sona ererken ABD'nin uyguladığı sanayi hamleleri başarıyla sonuçlanmış, ekonomik ve askeri anlamda güçlü bir devlet yapısı meydana gelmiştir. Savaş sonucunda Avrupa kıtasının stratejik dengesi alt üst olmuş ve çok kutuplu uluslararası düzenden iki kutuplu bir uluslararası düzene geçilmiştir.⁵⁰⁸ Daha önce İngiltere'nin giriştiği sayısız Hindistan ve Afrika savaşları nedeniyle güç dengeleri zaman zaman değişmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonucunda ABD ve Sovyetler dünya çapında önem kazanmıştır.⁵⁰⁹ Mart 1947'de ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı destekleme görevini devraldığına, uluslararası sisteme artık bir süper güç olduğunu ilan etmiştir.⁵¹⁰

Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'na kadar olumlu bir seyir izlemiştir. Sovyetler'de komünist rejimin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ile olan ilişkiler üç temel unsur üzerine kurulmuştur. Bunlar:

- *16 Mart 1921'de Moskova'da imza edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması,*
- *13 Ekim 1921'de Kars'ta; bir tarafta Türkiye ve öte taraftan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında imza edilen Dostluk Antlaşması,*
- *Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Paris'te 17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'ndan oluşmaktadır.*⁵¹¹

Yukarıda ele alınan temel unsurlar üzerine kurulu ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olumlu bir seyir izlese de savaş nedeniyle oluşan jeopolitik ortam ve SSCB'nin talepleri nedeniyle yerini gerginliğe bırakmıştır. 1940 yılına gelindiğinde, Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Başkanı ve Dışişleri Komiseri Molotov Berlin'e giderek Balkanlar ve Boğazlar konusunda Hitler ve Ribbentrop ile iki gün süren görüşmelerde

⁵⁰⁸ Akdan, **a.g.e.**, s. 267.

⁵⁰⁹ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 38-39.

⁵¹⁰ William T. R. Fox, "The Super - Powers Then and Now", *International Journal*, C. 35, S. 3, 1980, s. 423.

⁵¹¹ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 247.

bulunmuştur.⁵¹² Bu görüşmelerde Hitler, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar üzerinde kontrol hakkı ile sınırları üzerinde genişleme serbestisi tanımıştır. Sovyetler Birliği, Hitler'in bu politikası çerçevesinde İstanbul ve Çanakkale bölgelerinde Rus kara ve deniz üsleri kurmayı planlamıştır.⁵¹³ Sovyetler'in Boğazların egemenliğini tartışmaya açması, Türk-Sovyet ilişkilerindeki iyimser havanın yerini gerginliklerle dolu yeni bir sürece bırakmıştır. 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesi talebinin yanı sıra Sovyetler'in Kars ve Ardahan'ı talep etmesi, Türk-Sovyet ilişkilerine ağır bir darbe vurmuştur.⁵¹⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na hitap eden Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Sovyetler'in Türkiye'den herhangi bir toprak talebinde bulunamayacağını ifade ederek Sovyetler'in taleplerini eleştirmiştir.⁵¹⁵ Türkeş'e göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası dengelerin köklü bir değişikliğe uğradığı gerçeği karşısında çok yönlü dış politika izlemenin zorluğuna inanan dönemin devlet adamları, iki kutuptan oluşan uluslararası sistemde Türkiye'yi Batı Blokuna yerleştirmiştir.⁵¹⁶

Dünya henüz birinci büyük savaşın yarattığı tahribatla uğraşırken, yeni bir dünya savaşına giden sürece yönelik işaretler verilmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, savaşın henüz başlarında İkinci Dünya Savaşı'na girilmesi gerektiğine inanmıştır. İnönü savaşa girme konusundaki düşüncelerini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

Savaş çok muğlak şartlar içinde başladı. Ama biz bu savaşı İngiltere, Fransa ve Rusya ile aynı cepheye bulunma kararı ile karşıladık. Bu hesabın başında şartlar, düşündüğüm bu ihtimal içinde beklenen vaziyetini almış görünüyordu. Yani biz; İngiltere, Fransa ve Rusya ile bir safta olacaktık. Savaş başladığı zaman bu istikamette ümitler mevcuttu. Ama yıldırım niteliğinde bir sürpriz, yani Rus-Alman İttifakı, beraberliği bozdu. Müttefiklere ve bilhassa Türkiye'ye karşı en şiddetli ihtimaller şeklinde patlak verdi. Yani savaşta beraber olacağımız cephe ikiye ayrılmış oldu. Bu suretle de bizim ilk anda savaşa girmemizin, artık esaslı bir taallül (oyalama, savsaklama) konusu haline geldiğini fark ettim.⁵¹⁷

Ancak İnönü'nün savaşa girme planı, Nazilerin Sovyetler ile anlaşması nedeniyle iptal edilmiş ve dış politikada yeni bir dönem açılmıştır.⁵¹⁸ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti,

⁵¹² Erkin, **a.g.e.**, s. 165.

⁵¹³ Erkin, **a.g.e.**, s. 168.

⁵¹⁴ Fatma Aslı Kelkitli, "Soviet Union's Balkan Opening During the Khrushchev Period: Attempts to Restore Relations With Turkey, Yugoslavia and Greece", *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, C. 73, S. 4, 2018, s. 1181.

⁵¹⁵ Library of Congress, "The Nome Nugget. [volume], January 04, 1946, Page EIGHT, Image 8", 1946. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84020662/1946-01-04/ed-1/seq-8/> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

⁵¹⁶ Mustafa Türkeş, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim", Ed. Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 382.

⁵¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam – 1938-1950 – Cilt II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 121-122.

⁵¹⁸ Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 46.

Deringil'in ifadesiyle, dönemin dengelerini kullanarak "Denge Oyunu" kurmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmıştır.⁵¹⁹ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikasını yöneten neslin ortak tecrübeleri ile siyasi birikimlerinin sentezi aşağıdaki unsurlardan oluşmaktaydı:

Türkiye'nin olağanüstü bir jeopolitik konumu vardır. Bu hem yararlı hem de zararlıdır. Yararlıdır, çünkü stratejik önemi olmayan başka küçük devletlere oranla sesini daha etkili duyurmasını sağlar; pazarlık gücünü, askeri gücünün çok üstüne çıkarır. Bu durum Morgenthau'nun ifadesiyle güçlü dostlar edinmesini mümkün kılar.

Fakat bu konum aynı zamanda zararlıdır. Türkiye'nin güçlü devletlerle anlaşmazlığa düşmesine yol açabilir. Stratejik konumu, başka devletlerin iştahını uyandırabilir. Güçlü dostlar edinmesini mümkün kılan bu etmen, aynı zamanda "koruyuculuğa" soyunanların davet edilmedik ilgisine yol açabilir.⁵²⁰

Bu dönemde Türk devlet adamları, büyük fedakârlıklar pahasına kurdukları devleti, Avrupa'nın kendi yarattığı bir savaş uğruna ölümcül bir tehlikeye atmayı göze alamamışlardır.⁵²¹ Bu nedenle diplomasi ve devlet tecrübesinin verdiği birikimle savaş dışında kalmaya yönelik politika izlenmiş ve savaşın yıkıcı etkileri önlenebilmiştir. Türk Hükümeti, Ekim 1939'da İngiliz ve Fransızlarla üçlü bir ittifak anlaşması imzalamış olsa da savaş boyunca hem müttefiklerden hem de Almanya'dan gelen kendi yanlarında savaşı girme baskılarına direnmiş ve *de facto* bir tarafsızlık içinde olmuştur.⁵²² İnönü bu durumu;

Rusya ile Almanya arasında beklenmeyen kararın ilanından sonra bizim müttefiklerle savaş girme şartlarımız esaslı bir müzakere konusu oldu. Şundan dolayı: Rusya ile savaşa girmek istemiyorduk ve zaman göstermiştir ki Rusya ile savaşa tutuşmamak için koyduğumuz bütün ihtirazi kayıtlar Fransa ve İngiltere'nin de menfaatine uygun düşmüştür.⁵²³

cümleleriyle ifade etmiştir.

1948 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından *Academie Diplomatique International* ansiklopedisinde kaleme alınan makalede Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı arifesinde takip edilmesi gereken doğru yolu fark ettiği ve açık bir şekilde Fransa ile Büyük Britanya'nın yanında yer aldığı ifade edilmiştir. Daha sonra Fransa ve Büyük

⁵¹⁹ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 276.

⁵²⁰ Deringil, *a.g.e.*, s. 3.

⁵²¹ Deringil, *a.g.e.*, s. 5.

⁵²² William Hale, *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*, Çev. Nasuh Uslu, Serbest Akademi, Ankara, 2021, s. 77.

⁵²³ Aydemir, *a.g.e.*, s. 122.

Britanya arasında yaşanan sorunlar nedeniyle Türkiye'nin tarafsızlığa mecbur kaldığını sözlerine eklemiş ve Türkiye'nin tüm Avrupa'yı ellerinde tutan kibirlilere karşı işgal yolunu kapattığını belirtmiştir.

Bizi Almanlar ile Sovyetler arasındaki savaş çıkmadan Almanlar ile bir dostluk anlaşması yaptığımız için eleştiriyorlar. İstanbul kapılarına dayanmış olan Almanlar daha önce Sovyet Rusya ile bir saldırmazlık antlaşması yapmışlardı. O zaman ülke tek başına bütün Mihver devlet güçlerine karşı dururken, Amerika henüz savaşa girmemişken; Büyük Britanya tüm güçlerini Adaları Alman işgaline karşı tutarken ve Sovyetler'in Almanlarla bir saldırmazlık anlaşması varken bizim Almanların yazılı olarak verdikleri bize saldırmazlık sözünü kabul etmememiz hangi hakla beklenebilirdi ki? Üstelik bu antlaşmada açık bir şekilde söylenen Türkiye'nin ittifak yükümlülüklerine bağlı kalacağı ve öncesinde ve sonrasındaki tartışmalarda Türkiye üzerinden Irak ve Suriye'ye yapılacak bir yardımın kesin olarak dışlandığı bu şartlarımızı Almanlara kabul ettirmiştik. Daha sonra ortaya çıkmıştır ki bu anlaşma Almanlar için tarihini kendilerinin belirleyeceği bir Türkiye harekâtının daha ileri bir tarihe atılması anlamını taşımış; ancak bizim ülkemize de milletçe yapılan fedakârlıklar, alınan askeri tedbirler ile birlikte bu kritik dönemin geçilmesini sağlamıştır.⁵²⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin Balkanlara yayılma politikası, komünistlerin iktidarları ele geçirmesiyle birlikte aşamalı olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Bulgaristan ve Romanya'da komünist gruplar iktidarı ele geçirirken, Yugoslavya ve Yunanistan'da İngilizlerin müdahalesi nedeniyle süreç yavaş ilerlemiştir. Sovyetler'in 1946-1949 yılları arasında Yunan otoritesini kabul etmeyen komünist gruplara savaş malzemesi ve maddi yardım vermesi Yunan hükümetini rahatsız etmiştir.⁵²⁵ Yunan Hükümeti, Sovyet tehdidini bertaraf etmek için Batı ekseninde politikalar izlemeye başlamıştır. İngilizlerin Yunanistan'a açıkça destek vermesi, SSCB'nin Yunanistan politikalarını gözden geçirmelerine neden olmuştur.⁵²⁶ Tasoulas'a göre Sovyet-Yunan ilişkileri 1953 yılından itibaren normalleşmeye başlamıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı Birinci Avrupa Dairesi Genel Müdürü olarak görev yapmış olan deneyimli diplomat Mikhail Grigoryevich Sergeev'in Yunanistan'a büyükelçi olarak atanması, ilişkilerin normalleşmesinde dönüm noktası olmuştur.⁵²⁷

⁵²⁴ İsmet İnönü, "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Tarafsızlığı", *Academie Diplomatique Internationale*, 1948. <https://www.ismetinonu.org.tr/ikinci-dunya-savasi-surecinde-turkiyenin-tarafsizligi-ismet-inonu-1948/> 28.12.2022 tarihinde erişildi.

⁵²⁵ Kelkitli, **a.g.m.**, s. 1181.

⁵²⁶ Shafiqullah Muhammadi, **Soğuk Savaş Döneminde Sovyetler Birliğinin Balkanlar Politikası**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2020, s. 54.

⁵²⁷ Argyrios Tasoulas, "Greek-Soviet Relations 1959-1962: the Greek Response to the Kremlin's Challenge", *Modern Greek Studies*, C. 45, S. 1, 2021, s. 93.

Türkiye ve Yunanistan'ın yaşadığı Sovyet tehdidi her iki ülkeyi de Batı'ya yöneltmiş ve ABD ile yakınlaşmalarına neden olmuştur. Bu çerçevede ABD ile olan yakınlaşma, ekonomik yardımlarla derinleştirilmeye çalışılmıştır. Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlar özellikle Türkiye açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. ABD, Marshall Planı ile Avrupa'yı yapılandırmayı hedeflerken; Türkiye, yardımlar aracılığı ile doğrudan kalkınabileceğini düşündüğü için ortada ciddi bir hedef farkı oluşmuştur. Türkiye'nin o dönemde yaşadığı ekonomik sıkıntıların yanı sıra Yunanistan'da yaşanan iç savaşın uzun süreden beri devam etmesi Truman Doktrini'nin uygulanması sürecini hızlandırmıştır.⁵²⁸ ABD'nin uyguladığı ekonomik program çerçevesinde yapılan yardımlar hem iki ülke ile olan ilişkilerin geliştirilmesi hem de ABD'nin Kennan'ın çevreleme politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği dış politikayla uyumlu bir bütün oluşturulması bakımından önem arz etmektedir.

Sovyetler'in Yunan komünistlere yönetimi ele geçirmeleri için yeniden örtülü askeri yardım yapmaları ve bunun yanı sıra Türkiye'ye yönelik Boğazlar ve toprak talebi gibi tehditlerini yoğunlaştırmaları neticesinde ABD, Türk ve Yunan Hükümetlerine savunma yardımı yapılacağını açıklamıştır.⁵²⁹ Bu vesile ile ABD yönetimi Marshall Planı yardımlarıyla Avrupa'daki komünist siyasi kampanyaları engellemeyi amaçlamıştır.⁵³⁰

SSCB; Türkiye ve Yunanistan'ı jeopolitik konumları nedeniyle Sovyetler'in hayati çıkarları açısından mutlaka etki altına alınması gereken iki devlet olarak tanımlamıştır. Özellikle Boğazlar, jeopolitik konumu nedeniyle SSCB açısından dünyanın diğer bölgelerini kontrol edebilmek için kilit nokta konumunda değerlendirilmiştir. Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerde komünizmin baskısını arttırması Marshall Planı ve Truman Doktrini çerçevesinde ele alınmıştır.⁵³¹ Orta Doğu ve Akdeniz'e ulaşmak, enerji kaynaklarını elde etmek gibi birçok stratejik hamlenin SSCB açısından gerçekleştirilebilmesi, önce Türkiye'nin ardından Yunanistan'ın etki altına alınmasıyla mümkün hâle gelebilecekken, SSCB dış politikası bu iki

⁵²⁸ George McGhee, **ABD – Türkiye – NATO - Ortadoğu**, Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 52.

⁵²⁹ Acar, **a.g.e.**, s. 93.

⁵³⁰ Library of Congress, "Evening Star. [volume], February 22, 1959, Page 30, Image 182", 1959. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1959-02-22/ed-1/seq-182/> 09.02.2023 tarihinde erişildi.

⁵³¹ Köprülü, **a.g.e.**, s. 123.

ülkeyi etki altına almak için yeterli olamamıştır.⁵³² Nihayetinde her iki ülke Batı ittifakında yer alarak Sovyet tehdidini bertaraf etmişlerdir.

2.2.4. Yeni Bir Uluslararası Düzen Oluşturma Çabaları

Yirminci yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşı, ekonomiler başta olmak üzere birçok alanda yıkım gerçekleştirmiş ve bozulan küresel sistemin yeniden inşa edilmesi konusu gündeme gelmiştir. ABD Başkanı Wilson, Birinci Dünya Savaşı devam ederken, ilerleyen süreçte ortaya çıkması muhtemel yeni bir dünya savaşını engellemeye yönelik olarak uluslararası bir düzen kurulması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Başkan Wilson, 8 Eylül 1919'da yeni düzen arayışlarıyla ilgili olarak Omaha'da yaptığı bir konuşmada:

Bu, itiraz ettiğinizi duyduğunuz Milletler Cemiyeti'nin antlaşmasıdır, savaşa karşı mümkün olan tek garantidir. Başka bir savaş olmayacağına dair bir garanti olmadan bu savaşın sona ermesine razı olsaydım, kendimi bu ülkedeki her anne ve babaya, her eşe ve sevgiliye ihanet etmiş sayardım. 'Bu mutlak bir garanti mi?' diyorsunuz. Hayır; insan ölümlerine karşı mutlak bir garanti yoktur; ama garantinin sadece yüzde 10'u bile olsa, savaşa karşı yüzde 10 garantiyi hiç olmamasına tercih etmez miydiniz? Sadece savaş olmayacağına dair bir varsayım oluştursa bile, savaş olacağından emin olarak yaşamaktansa bu varsayımaya sahip olmayı tercih etmez miydiniz? Size söylüyorum, yurttaşlarım, eğer dünya ulusları savaşı önleyecek bir yöntem üzerinde uzlaşmazlarsa, bir nesil içinde yeni bir dünya savaşının çıkacağını kesin olarak öngörebilirim.⁵³³

ifadelerini kullanmıştır. Wilson'un Milletler Cemiyeti'ne yönelik düşünceleri halk tarafından olumlu karşılanırsa da Kongre ve basın tarafından gerekli desteği görmeyerek muhalefetle karşılaşmıştır.⁵³⁴ ABD Başkanı Wilson, Senato'da Milletler Cemiyeti'ne ilişkin tartışmalarda ABD'nin dış politika felsefesinden ödün verildiğine ilişkin eleştirilere yönelik olarak Amerikan dış politikalarının neredeyse bir yüzyıldır temel unsuru olan Monroe Doktrini'nin gerekçelerinden ayrılmadığını özellikle vurgulamış ve Monroe Doktrini'ni gerçek manasıyla yorumladığını ileri sürmüştür.⁵³⁵ Wilson'a karşı muhalefetin öncülüğünü yapan ve Senato'da çoğunluğu elinde bulunduran Dış İlişkiler

⁵³² Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Ed. Marian Kent, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s.126.

⁵³³ Woodrow Wilson, **Adress of President Wilson: Addresses Delivered By President Wilson On His Western Tour September 4 To September 25, 1919 On The League Of Nations, Treaty Of Peace With Germany, Industrial Conditions, High Cost Of Living, Race Riots, Etc.**, Washington Government Printing Office, Washington, 1919, s. 75.

⁵³⁴ U.S. Office of the Historian, *Milestone: 1914-1920 – The League of Nations, 1920*, Government Printing Office, Washington, 1920. <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/league> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

⁵³⁵ Vedat Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 8, S. 29, 2002, s. 91.

Komitesi Başkanı Henry Cabot Lodge, Milletler Cemiyeti'ne yönelik sert muhalefetini sürdürmüş ve Mart 1920'de Senato'ya sunulan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi 49-35 oy oranıyla reddedilmiştir.⁵³⁶ ABD Senatosu'nda reddedilmesine karşın Milletler Cemiyeti, uluslararası işbirliğini teşvik etmek ve barış ile güvenliği sağlamak amacıyla 10 Ocak 1920'de resmi olarak kurulmuştur.⁵³⁷ ABD Milletler Cemiyeti'ne hiçbir zaman üye olmamıştır. Milletler Cemiyeti çok büyük umutlarla kurulmasına karşın kendisinden beklenen performansı gösterememiş ve İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın yarattığı tahribat yeni bir uluslararası düzen oluşturma tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Milletler Cemiyeti'nin ikinci büyük yıkımı engelleyememesi her ne kadar hayal kırıklığı yaratmış olsa da büyük savaşları engelleyecek uluslararası bir organizasyonun kurulması fikri yaygın olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu sistemde yapılacak tercihin geleceğin inşasında yeni bir yıkım yaşanmaması için oldukça önemli olduğu kabul edilmiştir.

Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla birlikte yeniden başlayan çatışma ortamı, daha önce tecrübe edilen ancak beklentiyi karşılamayan Milletler Cemiyetinin yerine yeni bir organizasyonun kurulması tartışmalarını başlatmıştır. Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna giden yolda önemli bir kilometre taşı olan Atlantik Bildirisiyle birlikte, yeni bir uluslararası örgütün kurulmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır.⁵³⁸ Atlantik Bildirisi, ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill tarafından 14 Ağustos 1941 tarihinde deklare edilmiş ve her iki devletin yeniden patlak veren savaşa yönelik olarak amaçları açıklanmıştır.⁵³⁹

Adı ilk kez 1941 yılında ABD Başkanı Roosevelt tarafından kullanılan Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna yol açan ilk gelişme Atlantik Bildirisi olup, ikinci gelişme 1 Ocak

⁵³⁶ U.S. Office of the Historian, **a.g.e.**, 1920.

⁵³⁷ United Nations, "The League of Nations", The United Nations Office, Geneva, 2023a. <https://www.ungeneva.org/en/library-archives/league-of-nations> 02.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵³⁸ Bilal Altın, "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2014, s. 2.

⁵³⁹ U.S. Office of the Historian, *Milestones: 1937-1945 –The Atlantic Conference and Charter, 1941*, Government Printing Office, Washington, 1941. <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/atlantic-conf> 05.01.2023 tarihinde erişildi.

1942’de kabul edilen Birleşmiş Milletler Bildirisi’dir.⁵⁴⁰ Milletler Cemiyeti’ne üye ülkelerin gönüllü olarak üyelikten çekilebilmelerine yönelik maddeleri gibi birçok etken Milletler Cemiyeti sisteminin çökmesine neden olmuş ve bunun sonucu olarak, arzulanan çatışmasızlık ortamı elde edilememiştir.⁵⁴¹ Milletler Cemiyeti’nin beklentiyi karşılayamaması neticesinde Birleşmiş Milletler Örgütü, 51 üyenin kurucu üye olarak kabul edilmesiyle birlikte 24 Ekim 1945 tarihinde resmi olarak kurulmuştur.⁵⁴² İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü sonraki nesilleri savaş belasından kurtarmayı amaçlamış ve bu amacıyla Milletler Cemiyeti’nin kuruluş mirasından doğan mantığı yeniden teyit etmiştir.⁵⁴³

ABD dış politikası, küresel sistemin özellikle ekonomik kuruluşlar temelinde yapılandırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu dönemde, Bretton Woods ikizleri olarak anılan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (*IMF*) yeni küresel ekonomik sistemin yapı taşlarını oluşturmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasında oluşturulan yeni doktrinle birlikte ABD dış politikasında, BM’ye yön vermenin yanı sıra küresel serbest piyasa ekonomisinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Oluşan kurumsal yapılarda, ABD’nin hegemonik bir güç olmasını sağlayacak düzenlemeler görülmektedir. IMF, bu yapılar içinde önemli bir yere sahiptir. Bu kurum sayesinde sermaye hareketleri kapitalist bir biçimde düzenlenmiş, sistem içinde yer alan ülkeler ise ABD üstünlüğünü kabul etmiştir.⁵⁴⁴ Ayrıca ekonomik yapılanma sürecinde 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (*GATT*) müzakere edilmiş ve ilk olarak 1948 yılında yürürlüğe girmiştir.⁵⁴⁵ Bu sayede uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak ekonomik entegrasyonun sağlanması amaçlanmıştır.

⁵⁴⁰ Birleşmiş Milletler Bildirisi 26 ülkenin Mihver güçlerine karşı birleşme ve savaşı sürdürme kararlarını içermektedir. Harp Akademileri Komutanlığı, **Birleşmiş Milletler, NATO ve Varşova Paktı**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1987, s. 1.

⁵⁴¹ Rufai Muftau, “The United Nations at 70: The Journey So Far”, *Journal of Education and Practice*, C. 7, S. 3, 2016, s. 154.

⁵⁴² United Nations, “History of the United Nations”, The United Nations Office, Geneva, 2023b. <https://www.un.org/en/model-united-nations/history-united-nations> 06.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁴³ Thomas G. Weiss, “The United Nations: Before, During and After 1945”, *International Affairs*, C. 91, S. 6, 2015, s. 1222.

⁵⁴⁴ Harry Magdoff, “Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya”, Çev. Orhan Esen, Yılmaz Öner, Gölsel Türk, Ümit Kıvanç, Erol Özbek, Ferhat Boratav, Seçkin Cılızoğlu, **Dünya Ekonomisi Bunalm ve Siyasal Yapılar**, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s. 127.

⁵⁴⁵ World Trade Organization, **General Aggrement on Tariffs and Trade, The Two Aggrements Series II**, WTO Publications, Lausanne, 1998, s. 6.

İkinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemde iki süper gücün ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Farklı ideolojiye sahip iki süper güç, savaş sonrasında yeni küresel sistemde kendi ideolojileri doğrultusunda uluslararası oluşumlara yönelmişlerdir. Bu dönemde ABD kapitalizme yönelik politikalar üretirken, SSCB kapitalizmin yayılmasına engel olmaya yönelik politikalar izlemiştir. ABD'nin her iki savaştan da güçlü olarak çıkması yeni süreçte kapitalist sistem içerisinde lider konuma gelmesiyle sonuçlanmıştır. Avrupa savaş içindeyken ABD uzun bir dönem savaş harcaması gerçekleştirilmemiş, savaş Avrupa topraklarında gerçekleştiği için altyapı ve beşerî tahribattan ABD etkilenmemiştir. ABD'nin kapitalist sistem içinde lider konumuna gelmesinde üretim imkânlarını geliştirmesi ve ulusal dönüşümünü bu yönde ilerletmesi gibi sebepler etkin bir rol oynasa da hegemonik bir yapının oluşmasının asıl sebebi savaş esnasında ve savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler olmuştur.⁵⁴⁶ ABD, savaş döneminde sanayileşmiş ülkelerin ürettiğinin yarısından fazlasını tek başına üretme kapasitesine sahip olmuştur. Üretimde gerçekleşen bu artış, ABD'nin diğer ülkeler karşısında üstünlüğünün yanı sıra, üretici sermayenin küreselleşmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.⁵⁴⁷ Bu süreçte Amerikan sermayesi, kapitalist ekonomik sistemin istikrarı açısından en son teknolojiye ve üretim örgütlenmesine sahip olan bir nitelik kazanmıştır. Savaşın sonunda sömürge ülkelerin bağımsızlık kazanmış olmaları, kapitalizme alternatif olarak Sovyet komünizm ideolojisinin varlığı ve komünizm ideolojisinin Avrupa'da güç kazanması, bu dönemde Amerikan sermayesi açısından yaşamsal önemde değerlendirilen engellerdir. Savaş döneminde ve savaş sonrası dönemde ABD'nin uyguladığı politikalar diğer ülkelerin gelişmesini de sağlamıştır. Çünkü yapısal anlamda ilerleme kaydedememiş ülkelerin varlığı, ABD açısından da ciddi bir kriz olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ABD, kendi hegemonyasını kurabilmek için üzerinde hegemonya kurabileceği ülkelerin gelişimine katkı sağlamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde ABD, bağımlılık üreten bir yapı meydana getirerek ekonomik sistemlerin yapısal dönüşümünü Amerikan dış politika hedeflerine uygun olarak şekillendirmiştir.

Nazilerin teslim olmasından hemen sonra BM'nin kurulmasıyla birlikte başlayan yeni süreçte, dünya henüz yeni bir savaştan çıkmış olmasına karşın aniden patlak veren Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Yeni oluşan bu tehdit karşısında Birleşmiş Milletler Örgütü'nden daha güçlü bir korunmaya ihtiyaç duyulması, barış ve güvenliğin sağlanması

⁵⁴⁶ Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20.

⁵⁴⁷ Rhys Jenkins, "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", Çev. Sedef Öztürk, **Kalkınma İktisadî: Yükselişi ve Gerilemesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 211.

için ülkeleri yeni arayışlara yöneltmiştir.⁵⁴⁸ Her ne kadar Sovyetler’le uzlaşma yolu aransa da herhangi bir sonuç elde edilememesi üzerine 17 Mart 1948 tarihinde Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere’nin temsilcileri ortak bir savunma mekanizması için Brüksel Antlaşması imzalamıştır.⁵⁴⁹ Bu antlaşma sayesinde Avrupa’da ortak güvenlik konseptinin ilk adımı atılmıştır. Ancak antlaşma imzalanmasından hemen sonra taraf ülkeler üzerindeki Sovyet baskısının artması nedeniyle daha büyük bir organizasyona ihtiyaç duyulmuş ve 4 Nisan 1949 tarihinde Washington’da Kuzey Atlantik Antlaşması imzalanmıştır.⁵⁵⁰ Brzezinski’ye göre, kurumsal olarak NATO tarafından temsil edilen Atlantik Paktı, Avrupa’nın en üretken ve en verimli ülkelerini bile ABD’ye bağlamış ve böylece ABD’yi Avrupa içi gelişmelerde birer katılımcı konumuna getirmiştir.⁵⁵¹ Kuzey Atlantik Antlaşması, taraf ülkelere saldırıyı önlemeyi ya da saldırı olduğu takdirde bunu püskürtmeyi amaçlayan askeri bir ittifaktır.⁵⁵² Bu ittifaka Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952’de, Federal Almanya Cumhuriyeti 9 Mayıs 1955’te ve İspanya 30 Mayıs 1982 tarihinde resmen üye olmuşlardır.⁵⁵³ ABD ve Avrupa ekseninde kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması’ndan sonra Sovyetler Birliği’nin liderliğinde olan politik, ideolojik ve askeri yönden yeni bir bloklaşma sürecine girilmiştir. Bu süreçte ülkeleri komünist partilerce idare edilen ülkeler bir araya gelerek kendi ortak güvenlik mekanizmaları olan Varşova Paktı’nı 14 Mayıs 1955 tarihinde kurmuşlardır. Varşova Paktı; SSCB, Polonya, Demokratik Almanya, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan’ın katılımıyla kurulmuştur.⁵⁵⁴

2.2.5. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (NATO) Kuruluşu ve Fonksiyonu

Dünya tarihinin şahit olduğu iki büyük savaş insanlık açısından büyük yıkımlara sebep olmuş ve milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti kurulmuş olsa da dönemin şartlarının doğası gereği başarı gösterememiş ve İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. ABD’nin Batı’daki müttefiklerini

⁵⁴⁸ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁴⁹ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁵⁰ Lord Ismay, **NATO: The First Five Years 1949-1954**, Secretary General of the NATO, Paris, 1954, s. 9.

⁵⁵¹ Brzezinski, **a.g.e.**, 2022, s. 36.

⁵⁵² Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁵³ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁵⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 141.

korumak üzere politika geliştirilmesiyle birlikte SSCB'ye karşı savunmada Batı ittifakı oldukça önemli bir konuma gelmiştir.⁵⁵⁵ Nitekim Truman, 17 Mart 1948'de Kongre karşısında gerçekleştirdiği konuşmada durumun ciddiyetini ve ABD'nin güvenlik konusunda adım atması gerektiğini ifade etmiştir:

Size hitap ettiğim şu anda, Avrupa topluluğunun beş ülkesi Brüksel'de, ekonomik iş birliği ve saldırılara karşı ortak savunma için 50 yıllık bir anlaşma imzalıyor. Bu eylem büyük bir öneme sahiptir, zira bu anlaşma daha güçlü bir komşunun emriyle dayatılmamıştır. Halklarının iradesini temsil eden ve Birleşmiş Milletler Şartı hükümleri çerçevesinde hareket eden bağımsız hükümetlerin özgür seçimi idi. Bunun önemi, anlaşmanın kendi şartlarının çok ötesindedir. Uygarlığının korunması ve muhafazası için Avrupa'da birlik yönünde atılmış kayda değer bir adımdır. Bu gelişme tam desteğimizi hak etmektedir. Birleşik Devletler'in uygun araçlarla, özgür uluslara durumun gerektirdiği desteği vereceğinden eminim. Avrupa'nın özgür ülkelerinin kendilerini koruma kararlılığının, bizim de onlara kendilerini korumaları için yardım etme kararlılığımızla eşdeğer olacağından eminim.⁵⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı'nda milyonlarca insanın hayatını kaybetmesi ve hemen arkasından uluslararası gerginlik ortamının ABD ve SSCB ekseninde artması, uluslararası ittifak sistemlerini yeniden gündeme getirmiş ve bu dönemde çeşitli uluslararası organizasyonlar kurulmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) bu dönemde kurulan uluslararası ittifak sistemleri arasında yer almaktadır. NATO, 4 Nisan 1949 tarihinde ABD'de Washington Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte kurulmuştur.⁵⁵⁷ Mezkûr Antlaşma ABD, İngiltere, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda ve Portekiz arasında imzalanmıştır.⁵⁵⁸

Yukarıda yer alan NATO'nun kurucu üyelerinin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan 1952 yılında, Batı Almanya ise 1955 yılında NATO'ya katılmıştır.⁵⁵⁹ Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte katılmasında yalnızca güvenlik değil, aynı zamanda ideolojik bir yaklaşım da söz konusu olmuştur. ABD'nin öncü niteliği taşıdığı bir örgüte üye olmak, bu iki devlet için uluslararası

⁵⁵⁵ Stanley R. Sloan, **NATO and Transatlantic Relations in the 21st Century: Crisis, Continuity Or Change?**, Foreign Policy Association, New York, 2002, s. 14-17.

⁵⁵⁶ Harry S. Truman, "Special Message to the Congress on the Threat to the Freedom of Europe", Harry S. Truman Library and Museum, Missouri, 1948. <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/52/special-message-congress-threat-freedom-europe> 14.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁵⁷ Public Diplomacy Division, **NATO Handbook**, NATO Publications, Brussels, 2006, s. 9.

⁵⁵⁸ NATO, "Member Countries", Brussels, 2022.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm#:~:text=On%20April%201949%2C%20the,Kingdom%20and%20the%20United%20States 15.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁵⁹ NATO, **Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilatı – NATO El Kitabı**, Enformasyon Servisi, Paris, 1958, s. 5.

alanda oluşan iki alternatiften hangisini benimsediklerini de göstermiştir.⁵⁶⁰ Türkiye'nin NATO'ya alınması sayesinde Sovyetler'e karşı jeopolitik üstünlük sağlanarak savunma düzeninde önemli bir adım atılmış ve Türkiye, NATO bölgesi savunma düzeni dışında bir karakol durumuna gelmiştir.⁵⁶¹ Bu dönemde ABD, Türkiye'nin NATO'daki fonksiyonunu desteklemek için 4 milyar dolar harcamıştır.⁵⁶² Türkiye'nin NATO'ya üye olması, Sovyetler'in Batı dünyasındaki güç dengesi üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.⁵⁶³ 1982 yılında da İspanya'nın katılımıyla birlikte üye sayısı 16'ya çıkmıştır.⁵⁶⁴ 1999 yılında Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ın üyelikleri kabul edilmiştir.⁵⁶⁵ 2004 yılında Estonya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Slovakya, Slovenya ve Romanya NATO'ya katılmıştır.⁵⁶⁶ 2009 yılında ise Arnavutluk ve Hırvatistan NATO'ya dahil olmuştur.⁵⁶⁷ 2017 yılında Karadağ, 2020 yılında Kuzey Makedonya, 2023 yılında ise Finlandiya'nın ittifaka katılmasıyla birlikte üye sayısı 31'e yükselmiştir.⁵⁶⁸ Quinlan, NATO'nun her şeyden önce ABD ve Batı Avrupa açısından bir görüş birliği niteliğinde olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶⁹

NATO Teşkilatı sivil ve askeri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.⁵⁷⁰ NATO'nun ana karar alma organı Kuzey Atlantik Konseyi'dir. Konseyde kararlar oy birliğiyle alınmaktadır. Konsey, dışişleri bakanlarının katılımı ile yılda iki kez toplanmaktadır. Konseye bağlı olarak çeşitli komite ve çalışma grupları ihdas edilmiştir. Genel Sekreter, Konsey'in en yüksek memuru olup teşkilatın faaliyetlerinden ve idaresinden Konsey'e karşı sorumludur.⁵⁷¹ Yine NATO içerisindeki en yüksek askeri kuruluş Askeri

⁵⁶⁰ Van Eekelen ve William Frederik, "A European View of American Foreign Policy", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. 151, S. 4, 2007, s. 413.

⁵⁶¹ İsmail Soysal, **Türki Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz – 1919-1993**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 16.

⁵⁶² Library of Congress, "Evening Star. [volume], April 28, 1963, Page B-3, Image 29", 1963. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1963-04-28/ed-1/seq-29/> 09.02.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁶³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (Y.N.: Tezde bundan sonra Cumhuriyet Arşivi "BCA" olarak verilecektir.) BCA Belge No: 30.01.0.0.61.377.23., s. 3.

⁵⁶⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁶⁵ NATO, "NATO Nedir?", 2023. https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁶⁶ NATO, **a.g.e.**, 2023.

⁵⁶⁷ NATO, **a.g.e.**, 2023.

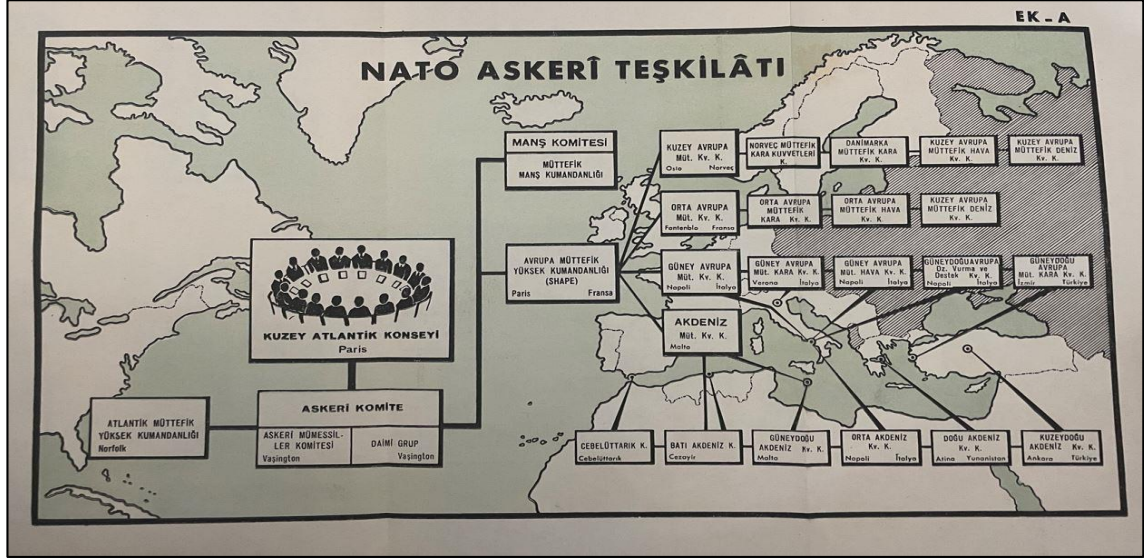
⁵⁶⁸ NATO, **a.g.e.**, 2023.

⁵⁶⁹ Michael Quinlan, **European Defense Cooperation: Asset or Threat to NATO?**, Woodrow Wilson Center Press, Washington, 2001, s. 1.

⁵⁷⁰ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, **Ordu Dergisi – Özel NATO Nüshası, Sayı: 181**, Askeri Basımevi, İstanbul, 1957a, s. 20.

⁵⁷¹ NATO, **a.g.e.**, 1958, s. 39.

Komite'dir.⁵⁷² Askeri Komite, Kuzey Atlantik Konseyi'ne askeri ve stratejik konularda danışmanlık verme görevinden sorumludur.⁵⁷³

Şekil 21. NATO Askerî Teşkilâtı⁵⁷⁴

Üye devletlerin askerlerinden oluşan personeller Askeri Komite'ye tavsiyelerde bulunmaktan ve kendilerine verilen görevleri yerine getirmekten sorumludur.⁵⁷⁵ NATO Askerî Teşkilâtı, üye devletler arasında milli farklar gözetilmeden tek bir emir ve tek bir komuta sistemi içinde bulundurulmakla ayrı bir özellik göstermektedir.⁵⁷⁶

NATO, ABD'nin küresel sistemde önemli bir aktör niteliği kazanmasının somut bir örneğidir. 1949 yılına kadar Batı Avrupa'nın savunulması için doğrudan bir örgütlenme içinde yer almayan ABD, bu tarihten itibaren NATO kuruluşunda aktif olarak yer alarak dış politikasında önemli bir değişikliğe gitmiştir.⁵⁷⁷ Kurumsal olarak NATO tarafından temsil edilen Atlantik Paketi, Avrupa'nın en etkili devletlerini ABD'ye bağlayarak, ABD'nin Avrupa içi ilişkilerde bile temel katılımcı olmasını sağlamaktadır.⁵⁷⁸ Kuzey

⁵⁷² NATO, a.g.e., 1958, s. 20.

⁵⁷³ NATO Public Diplomacy Division, NATO'nun Dönüşümü, Brüksel, 2004, s. 42.

⁵⁷⁴ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, a.g.e., 1957a, s. 21.

⁵⁷⁵ NATO Public Diplomacy Division, a.g.e., 2004, s. aynı yer.

⁵⁷⁶ Kenan Ersoy, "NATO'nun Askerî Yönü", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 81, S. 201, 1962, s. 29.

⁵⁷⁷ Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Dönemi'nde Türk Dış Politikası – 1945 -1991*, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 53.

⁵⁷⁸ Brzezinski, a.g.e., 2022, s. 36.

Atlantik Antlaşması Örgütü, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden oluşan bir askeri ittifak olarak faaliyetlerine devam etmektedir.⁵⁷⁹

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi, Birleşmiş Milletler'e üye devletlere herhangi bir saldırıda bulunulması halinde Güvenlik Konseyi gerekli önlemleri alıncaya kadar toplu meşru müdafaa hakkına cevaz vermektedir.

İşbu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birine karşı silahlı bir saldırıda bulunulması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya kadar, doğal olan bireysel ya da toplu meşru müdafaa hakkını zedelemez. Üyelerin bu meşru müdafaa hakkını kullanırken aldıkları önlemler derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecek ve Güvenlik Konseyi'nin işbu Antlaşma uyarınca uluslararası barış ve güvenliği korumak ya da yeniden tesis etmek için gerekli gördüğü önlemleri alma yetki ve sorumluluğunu hiçbir şekilde etkilemeyecektir.⁵⁸⁰

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın beşinci maddesine göre taraflardan birine veya birkaçına yapılacak saldırı bütün NATO üyesi ülkelere yapılmış kabul edilmektedir. Böylece herhangi bir saldırıya uğrayan devlet, NATO devletleri silahlı kuvvetlerinden ihtiyaç duyduğu yardımı, antlaşmanın 5. maddesine göre sağlama imkânına sahiptir.⁵⁸¹ Sovyetler'in Batı Avrupa'daki yayılcı politikaları karşısında Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi gereğince kolektif bir savunma sağlamak amacıyla kurulan NATO, Soğuk Savaş Dönemi'nden günümüze kadar faaliyetlerini devam ettiren önemli bir uluslararası organizasyondur. NATO'nun çalışma prensibi, örgüte üye olan bir devlete karşı yapılan saldırının tüm üyelere karşı yapılmış sayıldığı ilkesine dayanmaktadır. Daha önce Fransa'nın Paris kentinde yer alan NATO'nun merkezi günümüzde Belçika'nın Brüksel kentinde yer almaktadır.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 54.

⁵⁸⁰ UN Office of Legal Affairs, "Charter of the United Nations – Article 51", Codification Division Publications, New York, 2023. <https://legal.un.org/repertory/art51.shtml> 13.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁸¹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, **Kara Kuvvetleri Dergisi**, İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1957b, s. 5.

⁵⁸² NATO, "NATO Nedir?", 2020.

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/6/pdf/What_is_NATO_tur_20200507.pdf 17.02.2023 tarihinde erişildi.

Kuzey Atlantik Antlaşması on dört maddeden oluşmaktadır.⁵⁸³ Ancak birinci maddenin bu maddeler içinde en önemlisi olduğu söylenebilir. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın birinci maddesine göre;

Taraflar, Birleşmiş Milletler Şartı'nda belirtildiği üzere, dâhil olabilecekleri her türlü uluslararası anlaşmazlığı, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye atmayacak şekilde barışçı yollarla çözmeyi ve uluslararası ilişkilerinde Birleşmiş Milletler'in amaçlarına aykırı herhangi bir şekilde kuvvet kullanma tehdidinden veya kuvvet kullanmaktan kaçınmayı taahhüt ederler.⁵⁸⁴

Antlaşmanın bu maddesi, NATO'ya üye devletleri, yaşanan çatışmaları barışçıl yollarla çözmeye ve uluslararası güvenliği tehdit edecek şekilde güç kullanmaktan kaçınmaya teşvik etmektedir.⁵⁸⁵ Bu madde, kolektif savunmaya dayalı Kuzey Atlantik bölgesinde barış ve güvenliği korumak amacıyla kurulan örgütün ana hedefini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

NATO, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı ülkelerin oluşturduğu askeri bir ittifak olarak Sovyet tehdidine ve Varşova Paktı'na üye devletlere karşı ortak bir savunma konsepti sağlamak amacıyla kurulmuştur. Türkes'e göre NATO'nun yalnızca Sovyet tehdidine karşı oluşturulduğu görüşü eksik kalmaktadır. Çünkü bu dönemde tehdit algılaması tek taraflı olmamış ve bu tanımlama her iki karşıt görüş tarafından da dile getirilmiştir:

Soğuk Savaş Dönemi üzerine yapılan analizlerin büyük çoğunluğu Doğu-Batı eksenli blokların ideolojik karşıtlığı temasından hareket ederek, NATO'nun bu bağlamda Sovyet tehdidine karşı olduğu görüşünü vurgulamaktadır. Bu tespit yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Tehdit algılaması tek taraflı olmamıştır. Tehdit tanımlaması ve algılaması Doğu ve Batı bloklarının her ikisi tarafından da yapılarak, hatta daha da ileri gidilerek, 'tehdit' tanımlamasından hareketle, 'dünyanın güvenli olmadığı' varsayımı ön plana çıkarılmıştır.⁵⁸⁶

Soğuk Savaş Dönemi'nde NATO'nun temel amacı Avrupa'ya karşı gerçekleşmesi muhtemel bir Sovyet yayılcı eyleminin gerçekleşmesini engellemek olmuştur.⁵⁸⁷ NATO, Sovyet tehdidinin önlenmesi amacıyla Avrupa'da güçlü bir askeri varlık

⁵⁸³ Ekrem Zekai Apaydın, "Kuzey Atlantik Antlaşmasının Tahlili", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 81, S. 201, 1962, s. 18.

⁵⁸⁴ NATO, "The North Atlantic Treaty, Washington D.C.-4 April 1949", 2019. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm 14.01.2023 tarihinde erişildi.

⁵⁸⁵ Apaydın, **a.g.m.**, s.13.

⁵⁸⁶ Türkes, **a.g.m.**, s. 379.

⁵⁸⁷ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 54.

bulundurmıştır. Bu çerçevede Sovyetler'den gelecek bir saldırı karşısında askeri tatbikatlar yapılarak üye ülkelerin ordularının savaşa hazır hale gelmeleri sağlanmıştır. Bu dönemde, Sovyetler'den gelecek bir nükleer tehdit karşısında Avrupa ülkeleri de teyakkuza geçirilmiş ve muhtemel bir nükleer saldırı karşısında çeşitli stratejiler üretilmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde etkin olarak faaliyet gösteren kuruluş, 1980'lerin sonlarında Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte anlayış değiştirmiş ve Avrupa'da askeri varlığını azaltarak yeni güvenlik ortamına uyum sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte NATO açısından bir geçerlilik tartışması ortaya çıkmıştır. NATO'nun gerekliliğinin ortadan kalktığına ilişkin görüşlere karşın NATO'nun 1991 yılında yeni misyonundan çıkan sonuç, istikrarlı ortamın devam edebilmesi açısından kurumun faaliyetlerine devam etmesi gerektiği yönündedir.⁵⁸⁸ Nitekim Bosna, Kosova, Irak ve Afganistan gibi dünyanın birçok bölgesinde NATO'nun faaliyetler gerçekleştirmesi realist bakış açısının ürünü olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸⁹

2.2.6. NATO'nun Temel Fonksiyonu

NATO'nun temel fonksiyonu, örgüte üye devletlere dışardan gelebilecek muhtemel tehditler karşısında kolektif bir savunma sağlamaktır. Kolektif savunma refleksi, Antlaşma'nın, "bir üyeye karşı yapılan saldırının tüm üyelere karşı yapılmış sayılacağı" 5. maddesinden kaynaklanmakta ve saldırı durumunda NATO üyesi olan devletin savunulması için askeri güç kullanımı da dâhil olmak üzere üye devletlerin kolektif bir biçimde harekete geçmeleri sağlanmaktadır.⁵⁹⁰ NATO, üyelerine kolektif savunmanın yanı sıra barışı koruma ve kriz yönetimi konularında da destek vermektedir. Bununla birlikte diğer uluslararası örgütlerle diyalog kurularak uluslararası güvenlik ve istikrarın sağlanması için önemli bir görev üstlenmektedir. Öte yandan NATO'ya üye devletlerin askeri kapasiteleri her an meydana gelebilecek bir saldırı karşısında sürekli eğitilmekte ve orduların modernizasyonu sağlanmaktadır. Sonuç itibarıyla NATO'nun ana işlevleri

⁵⁸⁸ Michael Legge, "The Making of NATO's New Strategy", *NATO Review*, C. 39, S. 6, 1991, s. 13.

⁵⁸⁹ Wukki Kim ve Todd Sandler, "NATO at 70: Pledges, Free Riding, and Benefit - Burden Concordance", *Defence and Peace Economics*, C. 31, S. 4, 2020, s. 401.

⁵⁹⁰ Akil Aksan, "NATO'da Siyasi İşbirliği", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 81, S. 201, 1962, s. 43.

‘kolektif savunma’, ‘barışı koruma faaliyetleri’, ‘askeri iş birliği’ ve ‘kriz yönetimi’ olarak sıralanabilir.⁵⁹¹

Askeri bir birlik olmanın da ötesinde ideolojik bir birlik niteliğinde olan NATO; Almanya, Fransa ve İngiltere gibi tarihsel süreç içinde birbirleriyle savaşmış devletleri bir araya getirmenin yanı sıra Osmanlı’dan tarihi miras devralan Türkiye’nin de üyeliğiyle birliği sağlamıştır. Brzezinski, “Bunlardan hiçbiri NATO olmadan başarılmazdı.” ifadesiyle NATO’nun yalnızca askeri bir fonksiyonu olmadığını belirtmiştir.⁵⁹²

Kuruluşundan itibaren öncelikli fonksiyonu SSCB saldırganlığına karşı koruma ve caydırıcılık olan NATO, ABD’nin hem askeri hem de ekonomik gücüne bağlı olarak uluslararası sistemi dış politikası kapsamında yapılandırması açısından önemli bir kurum olmuştur.⁵⁹³ Soğuk Savaş boyunca üye devletlerin ortak kararları, katılımı ve katkılarıyla ABD’nin belirlediği ilkeler doğrultusunda bir çerçeve çizilmiş, ABD dışındaki üye ülkeler güvenlik endişeleri olmadan kendi iç dinamiklerini şekillendirmeye çalışmışlardır.⁵⁹⁴ Soğuk Savaş Dönemi’nin sona ermesiyle beraber dağılması beklenen, ancak tüm beklentilere rağmen varlığını sürdüren NATO, özellikle 1990 sonrasında yeni üyeler kazanarak Bosna, Kosova ve Afganistan gibi ülkelerde aktif rol oynamıştır. İlerleyen süreçte paktın asıl çekirdeğini oluşturan, bir üyenin silahlı saldırıya uğraması durumunda diğer üyelerin bu saldırıya ortak bir şekilde karşı koyma yükümlülüğünü içeren 5. maddesi, 11 Eylül saldırılarından sonra uygulama alanı da bulmuştur.

2.3. DOĞU BLOKU AÇISINDAN SOĞUK SAVAŞ’I ANLAMLANDIRMAK

Soğuk Savaş Dönemi’nde Sovyet kontrolünde olan Doğu Bloku ülkeleri, komünizm ideolojisinin ekonomik felsefesini de benimseyerek Batı Bloku ülkelerinden farklı bir deneyim yaşamışlardır. Bu dönemde Sovyetler’in dış politikasıyla Doğu Bloku

⁵⁹¹ Harp Akademileri Komutanlığı, **a.g.e.**, s. 81.

⁵⁹² Zbigniew Brzezinski, “An Agenda for NATO: Toward a Global Security Web”, *Foreign Affairs*, C. 88, S. 5, 2009, s. 5.

⁵⁹³ Türkeş, **a.g.m.**, s. 382.

⁵⁹⁴ Robert B. McCalla, “NATO’s Persistence After the Cold War”, *International Organization*, C. 50, S. 3, 1996, s. 448.

ülkelerinin dış politikaları arasında uyum sağlanması amacıyla çeşitli enstrümanlar devreye sokulmuş ve bu durum Doğu Bloku ülkeleri ile Batı Bloku ülkeleri arasında sık sık gerginliğe yol açan bir sürece evrilmiştir. Marksizm-Leninizm ve sosyalist enternasyonalizm temelinde birleşen Doğu Bloku ülkeleri, toplumsal ilerlemenin bir öncüsü olarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet orduları Doğu Avrupa'ya doğru ilerledikçe Sovyetler'in güvenliği ve çıkarları için SSCB Başkanı Josef Stalin'in düşüncesine nazaran daha ideolojik bir barış kavramı olan "Avrupa halk barışı" kavramı şekillenmeye başlamıştır.⁵⁹⁶ Bu yeni barış kavramı komünist ve sol hegemonya tarafından garanti altına alınarak Stalin'in yeni güvenlik düzeni inşa edilmek istenmiştir.⁵⁹⁷

İngiltere Başbakanı Churchill'in "Barışın Sınırları" isimli konuşması, Sovyetler Birliği tarafından savaş çağrısı olarak algılanmıştır:

Demir Perde ifadesi konuşmayı ünlü kılmıştı, ancak Churchill'in kendisinin de gözlemlediği gibi, mesajın 'can alıcı noktası' Anglo-Amerikalıların Birleşmiş Milletler dışında ve atom silahlarının desteğiyle (konuşmanın başlığı 'Barışın Sınırları' idi) 'Avrupa'da hiçbir ulusun kalıcı olarak dışlanmayacağı bir birlik' yaratma önerisinde yatıyordu. Sovyetler bunu Doğu Avrupa'daki güçlerine doğrudan bir tehdit olarak kabul etti. Stalin bir hafta içinde Churchill'e ve Hitler gibi 'ırk teorisine' sahip olan Amerika'daki 'dostlarına' saldırdı: Stalin, 'İngiliz dilini konuşanlar, dünyanın geri kalan uluslarına hükmetmelidir' sözünün savaş için bir tuzak olduğunu ifade ederek, Sovyetler Birliği ile savaş çağrısı olduğu uyarısında bulunmuştur.⁵⁹⁸

Churchill'in işaret ettiği atom silahları Soğuk Savaş Dönemi'nin politik karakterini oluşturmuş ve her iki taraf arasındaki silahlanma yarışı nükleer teknolojiyi de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Nükleer tehditler, Soğuk Savaş Dönemi'nde her an bir çatışmanın eşliğinde olan ABD ve SSCB arasında zehirli ama uzun süreli bir barışı garantilemiştir.⁵⁹⁹

Doğu Bloku ülkeleri, Batı Blokunun uyguladığı kapitalist sistemi adaletsiz bularak ilerleyen süreçte kapitalist sistemin kendileri için bir tehdit olacağını düşünmüşlerdir.

⁵⁹⁵ Anonim, **Çağ – Aylık Teorik Dergi, Lenin'in 110. Doğum Yıldönümü**, İstanbul, 1980, s. 6.

⁵⁹⁶ Melvyn P. Leffer ve David S. Painter, **Origins of Cold War – An International History**, 2nd Edition, Routledge, London, 2005, s. 44.

⁵⁹⁷ Leffer ve Painter, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁹⁸ Walter LaFeber, **America, Russia and The Cold War: 1945-1966**, John Wiley and Sons Inc., New York, 1967, s. 31.

⁵⁹⁹ Joseph S. Nye, **Understanding International Conflict: An Introduction to Theory and History**, Pearson Longman, New York, 2009, s. 117.

Kapitalizmi emperyal bir tehdit olarak gören bu sistem ilerleyen süreçte Varşova Paktı'nı kurarak, Batı Bloğunun emperyal tehditlerine karşı kolektif bir savunma anlayışını benimsemiştir. Doğu Bloku ülkeleri arasında Sovyetler Birliği, Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya yer almıştır.⁶⁰⁰

Sovyetler'in kontrolüne tabi olan ülkeler, Batı Bloğunun kurduğu NATO karşısında kurulan Varşova Paktı'na üye olarak ekonomik ve siyasal sistemlerinin yanı sıra askeri sistemlerini de Sovyetler ile uyumlu hale getirmiş ve tam anlamıyla ikinci bir kutup ortaya çıkarmışlardır. İttifak sistemlerinin kurulması konusunda Gaddis, insan toplumunun en iyi nasıl organize olacağına neredeyse insanın hayatta kalması kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰¹

Komünizm ideolojisinde planlama konusunun ön planda olması Doğu Bloku ülkelerinde de planlı ekonomi modellerinin uygulanmasına yol açmış, bu durum çoğu zaman iklimsel faktörlerin de etkisiyle verimsizliklere ve kıtlıklara sebebiyet vermiştir. Ayrıca ekonomik rekabet gücü azalan ülkelerin, rekabetin giderek arttığı küresel ortamda rekabet güçlerini kaybetmeleri nedeniyle ekonomik türbülansa girmeleri ilerleyen süreçte halkın desteğini kaybetmelerine sebebiyet vermiştir. Bu durum da Sovyetler'in dağılmasına giden sürecin itici güçlerinden biri olmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi'nde hür demokratik rejimlerin korunmasının yanı sıra baskı ve zorlamalara karşı gelip dikta rejimlerine düşmeden ülke halkının ekonomik ve siyasal kalkınmasının sağlanması gibi gerekçelerle kurulan ittifak sistemlerinin esas amacı, temelde paylaşılan nüfuz sahalarının tespit edilen statükoda kalmalarını sağlamak olmuştur.⁶⁰²

Rusya Devlet Başkanı Putin, totaliter rejim koşullarına dışarıdan bakıldığında her şeyin yolunda gidiyor gibi görüldüğünü ifade ederek, Stalin'in iktidarında totaliter sistemin yapısı gereği herhangi bir reform yapmaya ihtiyaç duyulmadığını ve bunun Sovyetler'in dağılma sürecinde önemli bir etkisinin olduğunu belirtmiştir:

⁶⁰⁰ Anonim, "Warsaw Pact Treaty, May 14, 1955", *Wilson Center Digital Archive*, 2016. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/warsaw-pact-treaty> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁰¹ Gaddis, a.g.e., 2010, s. 84.

⁶⁰² Ali Bulaç, *İslami Düşünce Dergisi – Sayı 3*, Düşünce Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1977, s. 3.

Aslında Stalin'in tam olarak uyguladığı şey Lenin'in yönetim ilkeleri değil, kendi yönetim ilkeleriydi. Ancak temel belgelerde, Anayasa'da ilgili değişiklikleri yapmadı ve Lenin'in Sovyetler Birliği'nin temelini oluşturan ilkelerini resmen revize etmedi. Görünüşe bakılırsa buna gerek yoktu, çünkü totaliter rejim koşullarında her şey yolunda gidiyor gibi görünüyordu ve dışarıdan bakıldığında harika, çekici ve hatta süper demokratik görünüyordu. Yine de devletimizin temel ve resmi olarak yasal temellerinin, devrimin ilham verdiği ve normal bir devlet için kesinlikle yıkıcı olan iğrenç ve ütöpik fantezilerden derhal arındırılmamış olması çok üzücüdür. Ülkemizde daha önce de sık sık olduğu gibi kimse geleceği düşünmedi. Görünüşe göre Komünist Parti liderleri sağlam bir hükümet sistemi yarattıklarına ve politikalarının etnik meseleyi temelli olarak çözdüğüne ikna olmuşlardı. Ancak tahrifat, yanlış anlama ve kamuoyunu yanıltmanın bedeli yüksektir. Milliyetçi hırs virüsü hâlâ bizimle ve devletin milliyetçilik hastalığına karşı bağışıklığını yok etmek için ilk aşamada döşenen mayın işliyordu. Daha önce de söylediğim gibi bu mayın, Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkıydı.⁶⁰³

Stalin, 9 Şubat 1946'da yaptığı bir konuşmada komünizm ve kapitalizmin bağdaşmaz olduğunu belirtmiş ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının kaynağı olarak kapitalizmi işaret etmiştir.⁶⁰⁴

Doğu Bloku ülkelerinde otoriter rejimlerin kurulması ve bu muhalif hareketlerin istihbarat teşkilatları sayesinde kısıtlanması nedeniyle sivillerin özgürlükleri de kısıtlanmış ve Batı ittifakının savunduğu özgürlük ve demokrasi gibi ilkelere duyulan sempati artış göstermeye başlamıştır. İktidardaki komünist rejimlerin halk üzerinde uyguladığı iletişim kısıtlaması gibi uygulamalar, halkın daha fazla öfke duymasına neden olmuş ve aynı zamanda ekonomik sıkıntılarla mücadele eden halkın gözünde hayal kırıklığı yaratmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nde iki düşman blokun istihbarat teşkilatları, Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde iki karşıt blokun sınırlarında hareketsiz duran devasa orduların vekilleri olarak tanımlanmıştır.⁶⁰⁵ Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nı temel alarak siyasi devrime katkı sağlama amacıyla olan istihbaratçılar yetiştirilmesi politikasını izlemiştir.⁶⁰⁶ Ancak Stalin ve haleflerinin mükemmel casuslarının olması Soğuk Savaş'ı sürdürmelerine yardımcı olmamıştır.⁶⁰⁷ Sovyetler Birliği, Batı ülkelerinin seçimlerine

⁶⁰³ Vladimir Putin, "Address by the President of the Russian Federation, February 21, 2022", The Kremlin, Moscow, 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁰⁴ Joseph Stalin, "Speech Delivered by J. V. Stalin at a Meeting of Voters of the Stalin Electoral District, Moscow February 9, 1946", *Wilson Center Digital Archive*, 2013, s. 23.

<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/speech-delivered-stalin-meeting-voters-stalin-electoral-district-moscow> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁰⁵ Vladislav M. Zubok, *Soviet Intelligence and The Cold War: The "Small" Committee of Information, 1952-53*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., 1992, s. 5.

⁶⁰⁶ İsmayıl Hasanov ve Filiz Katman, "Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB'nin Politik İstihbarat Yöntemlerinin Karşılaştırılması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 2, 2019, s. 1147.

⁶⁰⁷ Zubok, *a.g.e.*, s. 5.

dolaylı olarak müdahale ettiği için bu ülkelerin Komünist Partileri, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini giderek kesmeye başlamıştır.⁶⁰⁸

Bu dönemde Doğu Bloku ülkelerine mensup bazı yazarlar, kapitalist sistemin olumsuz etkileri üzerinde durmuş ve kapitalizmin komünizm karşısında bir tehdit olduğunu ifade etmiştir. Ancak bunun aksine Doğu Bloku ülkelerinde yaşayan birçok yazar, komünist hükümetlere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve muhalif hareketlerin bastırılması, ekonomik sıkıntılar gibi maruz kaldıkları konular hakkında görüşlerini beyan etmiştir. Komünizm, kendi ekonomik refah ve kurtuluş şartlarını yerine getiremeden hayal kırıklığına neden olmuş ve kendi içerisindeki katı yapı nedeniyle birçok komünist partiyi Doğu Bloku ülkelerinde çökme noktasına getirmiştir.⁶⁰⁹

Kuruluşundan itibaren geçen süre içerisinde uzun bir süre komünist ideoloji ile yönetilen Sovyetler Birliği ekonomik, siyasi ve sosyal kökleri olan çeşitli sebeplerle zayıflamış ve dağılmaya giden süreç başlamıştır. Çeşitli halklardan tek tip bir Sovyet insanı yaratılmaya çalışılan SSCB’de,⁶¹⁰ küresel rekabet ortamına ayak uydurulamaması ve bunun sonucu olarak artan ekonomik sıkıntılar nedeniyle muhalif hareketler artmış ve yaşanan siyasi krizlerin yanı sıra SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov’un uyguladığı reformların sonuç vermemesi üzerine SSCB dağılmıştır. SSCB’nin dağılmasının bir sonucu olarak dünyanın son 45 yıldır sahip olduğu politik sistem iki alternatifli yapıdan tek alternatifli yapı olma yönünde yeniden şekillenmiş ve ABD’nin tek süper güç olarak sahneye çıkmasına neden olmuştur. Sovyetler’in dağılmasıyla birlikte iki ülke arasında yaşanan ve “Soğuk Savaş” diye tabir edilen çatışmasızlık ortamı sona ermiştir.

⁶⁰⁸ Orhan Tuna, “Avrupa Komünizmi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, 1987, s. 275.

⁶⁰⁹ Cris Shore, “Lenin and the Crisis of Communism: The View from Inside”, *Government and Opposition*, C. 26, S. 1, 1991, s. 88.

⁶¹⁰ Emil Şadıhanov, “Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 33, 2006, s. 20.

2.3.1. Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler Birliği'nin Dış Politikasının Genel Görünümü

Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş Dönemi politikaları genel olarak komünist ideolojiyi yaymaya odaklanmış ve Batı karşıtı bir tutum benimsenmiştir.⁶¹¹ Bu dönemde Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet destekli rejimler kurulmuş ve Avrupa ülkeleriyle olan ilişkiler gergin bir seviyede seyretmiştir. Sovyetler Birliği dış politikasının temel yapı taşını “*barış için mücadele*” düşüncesi oluşturmuştur.⁶¹² Stalin, 1952 yılında yaptığı bir konuşmada, “*Eğer halk barış sorununu kendi eline alır ve onu sonuna kadar savunabilirse, o zaman barış korunmuş ve güçlendirilmiş olacaktır.*” ifadelerine yer vermiş ve barış ortamının tesis edilmesi için halkın mücadele etmesinin önemine vurgu yapmıştır.⁶¹³

Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti, ülkedeki tek yasal siyasi parti olması bakımından güçlü bir konuma sahip olarak ülkenin dış politikasının belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.⁶¹⁴ Bu çerçevede Parti'nin benimsediği komünist ideoloji, Sovyetler Birliği'nin dış politikasının ana hatlarını oluşturmuş ve Sovyetler Birliği'nin siyasal sisteminin temelini oluşturan ekonomik ve siyasal ideolojiyi temsil etmiştir. Sovyet ideolojisi başlangıçta savunma amaçlı bir yayılma ideolojisi benimsemiş ancak zamanla saldırgan bir nitelik kazanmıştır. Sovyet ideolojisinin ana karakterini Marx'ın komünizm felsefesi ile Lenin'in sosyalizm hakkındaki düşünceleri oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında Sovyet ideolojisinin Marksist ve Leninist unsurlardan oluşan karma bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.⁶¹⁵ Bu çerçevede ele alındığında Sovyet ideolojisinin nihai amacını sosyalist bir toplum kurma fikri oluşturmuş ve bunun gerçekleştirilmesi için işçi sınıfının ayaklanması ve kapitalist sınıfın devrilmesi gerektiği düşüncesi benimsenmiştir.⁶¹⁶ Kapitalist sınıfın devrilmesiyle birlikte üretim araçları halkın eline geçecek ve tüm maddi ve manevi unsurlar halk arasında eşitlikle paylaşılacaktır.⁶¹⁷

⁶¹¹ Taha Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye – I**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976a, s. 190.

⁶¹² Vladimir Bukovsky, **Batıda Barışçı Akımlar ve Sovyetler Birliği**, Çev. Sara Orkunt, Sisav Yayınları, İstanbul, 1983, s. 5.

⁶¹³ Bukovsky, **a.g.e.**, s. 5.

⁶¹⁴ Bukovsky, **a.g.e.**, s. 8.

⁶¹⁵ Gusstav A. Wetter, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, Çev. Cemil Ziya Şanbey, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, 1972, s. 3.

⁶¹⁶ Bukovsky, **a.g.e.**, s. 8.

⁶¹⁷ Wetter, **a.g.e.**, s. 281.

Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları, ABD-SSCB ekseninde rekabet ortamını arttırmış ve gerginlik ortamı ekonomiden güvenliğe birçok alanda kendini hissettirmiştir. SSCB'nin hem savaş öncesinde hem de savaş sonrasındaki dış politikasında denge unsurunun olmaması SSCB yöneticilerinin kişisel hırslarından kaynaklanmıştır.⁶¹⁸ Yönetimin başındaki tek hâkim güç olan Stalin'in baskın karakteri ve muhalif fikirlere açık olmaması nedenleriyle SSCB'nin dış politikası Stalin'in düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir.⁶¹⁹

SSCB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle komşu devletler ile olan ilişkilerinde baskı yolunu seçmiş ve yayılmacılık politikasını dış politikasının merkezine yerleştirmiştir.⁶²⁰ Dolayısıyla yayılmacılık, Sovyetler için bir dış politika doktrini hâline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş Dönemi'ndeki dış politikası da diğer ülkeler üzerinde etki alanını genişletmeye ve komünizm ideolojisini dünya çapında yaymaya çalıştığı için yayılmacı unsurlardan oluşan bir politik karaktere sahip olmuştur.⁶²¹

Emperyalizm ve sosyalizm sistemleri arasında vuku bulabilecek bir dünya harbi eğer önlenemezse, siyasi mahiyeti ile bu harp, birbirine zıt iki dünya sisteminin kati silahlı çatışmasını teşkil edecektir. Emperyalizm için bu harp bir istila ve adalet aykırı harp; sosyalist memleketler içinse bir kurtuluş harbi, haklı ve devrimci bir harp olacaktır.⁶²²

Sovyetler, yayılmacı politikalarını gerçekleştirmek için diğer ülkelere askeri müdahaleleri yoğun olarak kullanmıştır. Sovyetler'in, Almanya'nın durdurulabilmesi için işgal ettiği Avrupa topraklarından savaş sonunda çekilmemesi, gelişmeleri takip eden birçok ülke açısından endişeye neden olmuştur.⁶²³

Sovyet ideolojisinin yayılması ve Sovyetler'in etki alanının diğer ülkelere de sıçraması için Afganistan örneğinde olduğu gibi çeşitli ülkelere Sovyet müdahalesi gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde Macaristan ve Çekoslovakya gibi kimi Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet yanlısı yönetimlerin iktidara gelebilmeleri için Sovyet ordusu aktif

⁶¹⁸ John Lewis Gaddis, **Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçekler**, Çev. Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20.

⁶¹⁹ Bukovsky, **a.g.e.**, s. 12.

⁶²⁰ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, Çev. Ali Asker, Bilgi Yayınları, Ankara, 2011, s. 9.

⁶²¹ Taha Akyol, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye – II**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976b, s. 384.

⁶²² Akyol, **a.g.e.**, 1976b, s. 384.

⁶²³ Kissinger, **a.g.e.**, 2016, s. 407.

olarak görev almıştır. Bu dönemde casusluk faaliyetleri de Sovyet ideolojisinin yayılması için yoğun olarak kullanılmış ve basılı ve görsel yayın olmak üzere birçok alanda propaganda faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁶²⁴

Sovyetler Birliği sonuç itibarıyla Doğu Avrupa'daki komünist devletlerin askeri ittifakı olan Varşova Paktı gibi bir ittifaklar ağı kurmuş ve NATO'nun faaliyetlerini dengelemeye çalışmıştır.⁶²⁵ SSCB, Birleşmiş Milletler'de "büyük devlet" sayılan beş ülkenin arasında yer alarak Güvenlik Konseyi'nin veto hakkı olan daimi üyesi olmuştur.⁶²⁶ Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük umutlarla kurulan Birleşmiş Milletler'in kurucu üye olması ve bu büyük uluslararası organizasyonu kendi dış politik hedefleri için aktif olarak kullanması, Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş Dönemi politikalarının belirlenmesinde önemli etkileri olmuştur.

2.3.2. Sovyetler Birliği'nin Yayılmacılık Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistem ABD ve SSCB'nin karşılıklı hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuş ve SSCB savaş sonrasında yayılmacı politikalarını sürdürerek Orta ve Doğu Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde komünizm ideolojisini yaymaya çalışmıştır. Kocaoğlu'nun ifadesiyle bu dönemde ideolojiler dış politikada en belirleyici faktör konumuna yükselmiştir.⁶²⁷ İdeolojilerin dış politikaya hâkim olması, SSCB'nin yayılmacı politikalarıyla birleştiğinde, komünist ideolojinin birçok bölgede etkili olmasına ve yeni başlayan Soğuk Savaş sürecinin hâkim ideolojilerinden biri olmasına neden olmuştur. Stalin, Rus vatanperverliği ile Panslavizmden istifade etmiş ve rejimin yayılmacı politikalarının oluşturulmasında bu unsurlardan faydalanmıştır.⁶²⁸ İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB tarafından Nazi işgalinden kurtulan Bulgaristan, Romanya, Macaristan,

⁶²⁴ Hasanov ve Katman, **a.g.m.**, s. 1147.

⁶²⁵ Harp Akademileri Bülteni, "Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve Doğu Avrupa'ya Etkileri", Sayı: 165, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990a, s. 87.

⁶²⁶ Baskın Oran, "Birleşmiş Milletlerde Çin Sorunu – Dün ve Bugün", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 26, S. 3, 1971, s. 19.

⁶²⁷ Ceyda Tuna Kocaoğlu, "Soğuk Savaş Sürecinde Komünizme Karşı Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik ve Savunma İşbirlikleri Kurma Çabaları: Balkan Paktı ve İttifakı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 17, S. 37, 2021, s. 4.

⁶²⁸ Ülker Gürkan, "SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, 1964, s. 174.

Çekoslovakya ve Polonya gibi ülkelerin yanı sıra Almanya'nın doğu kısımlarında Sovyet yanlısı rejimler kurulmuştur.⁶²⁹

Komünizmin yayılması sürecinde jeopolitik unsurlar ön plana çıkmıştır. Sovyetler'in yayılcı politikasında jeopolitik unsurların önemli olmasının en somut örneği ise Polonya'dır.⁶³⁰ Polonya, jeopolitik konum itibarıyla Almanya ile SSCB'nin arasında kaldığı için Sovyetler açısından güvenlik amacıyla stratejik bir öneme sahip olmuştur. Polonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı topraklara sahip olması, savaş tarihi bakımından önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Romanya'da komünizm ideolojisini benimseyen ve destekleyen çok az sayıda insan olmasına rağmen komünistler SSCB'nin desteğiyle etkilerini artırmışlardır. Romanya'nın SSCB'nin etkisine girmesi komünizmin popüleritesinden ziyade, uluslararası siyasetin realitesinden dolayı gerçekleşmiştir.⁶³¹ Romanya'dan sonra Ruslar Bulgaristan'a savaş ilan etmiş, bunun neticesinde de komünistlerin de içinde olduğu Anavatan Cephesi Bulgaristan'da iş başına gelmiştir.⁶³² Bu dönemde SSCB, Bulgaristan'ı Türkiye gibi ülkeler üzerinde baskı unsuru olarak kullanmıştır.⁶³³ Rus kuvvetleri, Bulgaristan'da komünist cepheyi iktidara getirdikten sonra Macaristan ve Yugoslavya'ya yönelmişlerdir. Macaristan'da Rus yanlısı yönetimin iktidara gelmesiyle birlikte bir sonraki adım olarak Çekoslovakya'ya yönelen Rus birlikleri, 1945 yılının ilkbaharında Çekoslovakya'ya girmişlerdir.⁶³⁴ 1946 yılında yapılan seçimlerde komünistler Çekoslovakya'da büyük bir başarı elde etmişlerdir.⁶³⁵ SSCB'nin nüfuz alanında yer alan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Rusların en güvenilir müttefiklerinden biri olan

⁶²⁹ Cem Karadeli, "Soğuk Savaş'ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2020, s. 45.

⁶³⁰ Dilek Karadeniz, "Sovyetler Birliği Ekseninden Avrupa Birliği Üyeliğine: Doğu Avrupa Ülkelerinde Ekonomik ve Siyasal Dönüşümün Analizi", *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, C. 6, S. 1, 2020, s. 9.

⁶³¹ Kader Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Romanya'nın Dış Politikasında Batı Dünyası ve Türkiye'yle İlişkiler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 12, 2007, s. 37.

⁶³² Armaoğlu, **a.g.e.**, 1999, s. 246.

⁶³³ Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 9.

⁶³⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, 1999, s. 426.

⁶³⁵ Mert Kıp, **SSCB'nin Doğu Avrupa (Macaristan ve Çekoslovakya Müdahaleleri ve Türk Kamuoyu**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016, s. 25.

Yugoslavya,⁶³⁶ aynı kaderi paylaştığı diğer ülkelerin aksine, SSCB ordusuna ihtiyaç kalmadan Nazileri ülkeden çıkarmış ve komünizm iktidara gelmiştir.⁶³⁷

Stalin'in "Bu savaş geçmişteki savaşlara benzemez, kim bir toprağı işgal ederse oraya kendi sosyal sistemini de dayatır." ifadeleri, SSCB'nin komünizmi yayma ideolojisini açıkça belli etmiştir.⁶³⁸

Stalin'e göre İkinci Dünya Savaşı kapitalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik alanda yaşanan mücadeleler, Stalin'e göre politik alana evrilmiş ve savaş kaçınılmaz olmuştur.⁶³⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın kendisi de bu krizin bir ürünüydü. Savaşta karşı karşıya gelen iki kapitalist koalisyonun her biri düşmanını yenerek dünya üstünlüğünü ele geçirmeyi hesaplıyordu. Krizden çıkış yolunu da burada aradılar. Amerika Birleşik Devletleri, en tehlikeli rakipleri olan Almanya ve Japonya'yı devre dışı bırakarak dış pazarları ve dünyanın hammadde kaynaklarını ele geçirmeyi ve dünya üstünlüğünü kurmayı planlıyordu. Ancak savaş bu umutları haklı çıkarmadı. Almanya ve Japonya'nın üç büyük kapitalist ülke olan ABD, Büyük Britanya ve Fransa'nın rakipleri olarak devre dışı bırakıldığı doğrudur. Ancak aynı zamanda Çin ve diğer Avrupa halk demokrasileri kapitalist sistemden koparak Sovyetler Birliği ile birlikte kapitalizm kampına karşı birleşik ve güçlü bir sosyalist kamp oluşturdular. İki karşıt kampın varlığının ekonomik sonucu, her şeyi kucaklayan tek dünya pazarının parçalanması oldu. Artık birbirine paralel iki dünya pazarımız var ve bunlar da birbiriyle karşı karşıya geliyor.⁶⁴⁰

⁶³⁶ John Lewis Gaddis, **The Cold War: The Deals, The Spies, The Lies, The Truth**, Penguin Books, London, 2005b, s. 33.

⁶³⁷ Mustafa Kahramanyol ve Fahriye Emgili, "Tito ve Balkan Siyaseti", *Avrasya Etüdleri*, C. 50, S. 2, 2016, s.321.

⁶³⁸ Tony Judt, **Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 169.

⁶³⁹ Joseph Stalin, **Marxism and The National and Colonial Question**, Foreign Languages Press, Paris, 2021, s. 15.

⁶⁴⁰ Joseph Stalin, **Economic Problems of Socialism in the USSR with Mao Zedong's Commentaries**, Foreign Languages Press, Paris, 2022, s.36

Şekil 22. SSCB'nin Toprak Kazanımlarını Gösteren Bir İngiliz Haritası 1939-1947⁶⁴¹

SSCB'nin Batı Avrupa'dan mümkün olduğunca uzak tutulması ve ABD ile İngiltere arasında stratejik bir ortaklığın kurulması, Churchill'in jeopolitik algısının temelini oluşturmaktadır.⁶⁴² Churchill 5 Mart 1946 tarihli "Demir Perde" konuşmasında, Rusların Alman tehlikesini ortadan kaldırarak Batı sınırlarını güvene aldığını ancak buna rağmen Rusların yayılcı eğilimlerinin sınırlarının ne olduğu konusunda bir öngörünün bulunmadığını belirterek, SSCB yayılcılığına karşı endişelerini dile getirmiştir:

Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş ve Sofya; tüm bu ünlü şehirler ve çevrelerindeki halklar, Sovyet alanı olarak adlandırmam gereken bölgede yer almaktadır ve hepsi şu ya da bu şekilde, yalnızca Sovyet etkisine değil, aynı zamanda Moskova'nın çok yüksek ve çoğu durumda giderek artan kontrolüne tabidir.⁶⁴³

Stalin, 6 Kasım 1944 tarihli bir konuşmasında, SSCB'de Nazilere karşı olan nefreti Ruslar arasında yaygın bir atasözüne atıf yaparak "*Kurt gri olduğu için değil, koyunları yediği*

⁶⁴¹ The National Archives, "Soviet territories 1939-1947", (Katalog ref: CAB 158/1), 1947. Bkz. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/soviet-territories-1939-1947/> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁴² Hasanov, a.g.e., s. 86.

⁶⁴³ Churchill, a.g.e., 2013, s. 5.

için dövülür." sözüyle ifade etmiştir.⁶⁴⁴ Stalin'e göre bu nefretin sebebi Nazilerin farklı bir ulusa ait olmalarından ziyade Ruslara yaşattıkları acıdan kaynaklanmaktadır. Nazilerin savaştan mağlup olarak ayrılması neticesinde oluşan güç boşluğunu SSCB değerlendirmek istemiş ve bu topraklarda SSCB yanlısı rejimler desteklenmiştir. Hudson, SSCB'nin komünizmi yayma amacının bir ideolojiden daha fazlası olduğunu belirterek, bu ideolojinin asıl amacının SSCB dışında kalan bölgelerde askeri ittifaklar kurmak suretiyle güvenliğin garanti altına alınmasının yanı sıra Almanya ve İtalya'nın doğusunda kalan ülkeleri kontrol etmek olarak dile getirmiştir.⁶⁴⁵

Şekil 23. 1939-1947 Yılları Arasında Avrupa'da Bölgesel Değişim⁶⁴⁶

Stalin, Doğu Avrupa'da Nazilerin yaptığı gibi acımasızca politikalar uygulamak yerine görünüşte bağımsız olan devletler aracılığıyla sosyalizmi yaymayı amaçlamıştır. Bunun

⁶⁴⁴ Stalin, a.g.e., 2021, s. 305.

⁶⁴⁵ Geoffrey Francis Hudson, **Komünizmin Elli Yılı Teori ve Pratik 1917-1967**, Çev. Fırat Argeço, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1969, s. 123.

⁶⁴⁶ Gaddis, a.g.e., 2005b, s. 13.

gerçekleşmesi için de komünist rejimlerin halkın desteğini kazanması önem arz etmekteydi.⁶⁴⁷ Stalin, Doğu Avrupa'daki tüm devletlerin Sovyet tarzı dönüşüme uğraması için binlerce Sovyet askeri danışmanını Doğu Avrupa'ya göndermiştir.⁶⁴⁸ Genellikle asker kökenli olan bu danışmanlar Doğu Avrupa ülkelerinde SSCB yanlısı partilerin iktidara gelmesi için yoğun propaganda dönemine girmişlerdir. Özellikle eski subaylar tasfiye edilerek, SSCB askeri danışmanlarının güdümündeki subaylar önemli rütbelere alarak orduda üst rütbelere terfi ettirilmiştir.⁶⁴⁹

2.3.3. Varşova Paktı

Batı ülkelerinin Sovyetler'in yayılcı politikalarına yönelik olarak 1949 yılında NATO'yu kurlmaları karşısında, Doğu Avrupa'da yer alan komünist ideolojiye sahip devletler 1955 yılında Varşova Paktı'nı imzalayarak kendi aralarında askeri bir ittifak sistemi oluşturmuşlardır.⁶⁵⁰ Bu açıdan bakıldığında Varşova Paktı'nın NATO'ya karşı bir tepki olarak kurulduğu ifade edilebilir. NATO'nun artan gücü karşısında Doğu Avrupa'daki komünist ideolojiye hâkim devletlerin güvenlik şemsiyesi olarak inşa edilen Varşova Paktı, Batı'dan gelmesi muhtemel saldırılara karşı üye ülkeleri korumak amacıyla kurulmuştur. Büyük bir askeri kapasiteye sahip olan Pakt, Doğu Avrupa ülkeleri açısından önemli bir askeri varlığa sahip olmuştur. 14 Mayıs 1955 tarihinde aşağıda yer alan ülkeler arasında Varşova Paktı olarak bilinen "Dostluk, İş birliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmıştır:

- *Arnavutluk Halk Cumhuriyeti,*
- *Bulgaristan Halk Cumhuriyeti,*
- *Macaristan Halk Cumhuriyeti,*
- *Alman Demokratik Cumhuriyeti,*
- *Polonya Halk Cumhuriyeti,*
- *Romanya Halk Cumhuriyeti,*
- *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği,*

⁶⁴⁷ Gaddis, **a.g.e.**, 2005b, s. 99.

⁶⁴⁸ Karadeli, **a.g.m.**, s. 56.

⁶⁴⁹ Karadeli, **a.g.m.**, s. 57.

⁶⁵⁰ Harp Akademileri Bülteni, **a.g.e.**, s. 87.

- *Çekoslovakya Cumhuriyeti*.⁶⁵¹

Varşova Paktı'nın dördüncü maddesinde NATO'nun beşinci maddesine benzeyen aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Avrupa'da antlaşma taraflarından birine veya daha fazlasına herhangi bir devlet veya devletler grubu tarafından silahlı saldırıda bulunulması halinde, antlaşma taraflarından her biri, Birleşmiş Milletler Örgütü Şartı'nın 51. maddesi uyarınca bireysel veya toplu meşru müdafaa hakkını kullanarak, tek başına veya antlaşmanın diğer taraflarıyla anlaşarak, silahlı kuvvet de dâhil olmak üzere gerekli gördüğü tüm araçlarla saldırıya uğrayan devlet veya devletlerin yardımına derhal koşacaktır. Antlaşma tarafları, uluslararası barış ve güvenliği yeniden tesis etmek ve korumak için müştereken alacakları gerekli tedbirler konusunda derhal istişarede bulunacaklardır. Bu maddeye dayanılarak alınan önlemler, Birleşmiş Milletler Örgütü Şartı hükümlerine uygun olarak Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Bu önlemler, Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin yeniden kurulması ve sürdürülmesi için gerekli önlemleri kabul etmesinden hemen sonra durdurulur.⁶⁵²

Bu madde ile tıpkı NATO'nun beşinci maddesi gibi pakt üyelerinden herhangi birine yapılan saldırı, tüm pakt üyelerine yapılmış sayılmıştır.

Varşova Paktı örgütsel yapı açısından ele alındığında, kararların Sovyetler Birliği tarafından alındığı ve pakta üye ülkeler tarafından uygulandığı bir komuta sistemine sahip olduğu görülmektedir.⁶⁵³ Paktın en önemli karar alma organı, SSCB tarafından yönetilen ve diğer ülkelerin temsilcilerinin yer aldığı Varşova Paktı Birleşik Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı'dır.⁶⁵⁴ Paktın sivil teşkilatının en yüksek organı olan Siyasal Danışma Komitesi, hükümet başkanları ve Ulusal Komünist Parti liderleri ile dışişleri ve savunma bakanlarından oluşmuştur.⁶⁵⁵

Varşova Paktı'nın esas niteliği, NATO karşısında kurulmuş olmasıdır. Başka bir ifadeyle "Karşı NATO" olarak ifade edilen bu pakt, SSCB'nin etkinlik kurduğu devletlere dikte yoluyla oluşturduğu bir birliktir.⁶⁵⁶ NATO'nun gönüllülük temelinde birlik sağlamasına karşın Varşova Paktı'nın dikte yoluyla oluşturulması ciddi bir meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır.⁶⁵⁷ Sander, bu paktın SSCB açısından iki temel işlevi olduğunu belirtmiştir.

⁶⁵¹ Warsaw Pact Treaty, *a.g.e.*

⁶⁵² Warsaw Pact Treaty, *a.g.e.*

⁶⁵³ Harp Akademileri Komutanlığı, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁵⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁵⁵ Harp Akademileri Komutanlığı, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁵⁶ Lawrence S. Kaplan, "NATO and the Warsaw Pact: The Past", Ed. Lawrence S. Kaplan ve Robert W. Clawson, **The Warsaw Pact**, Scholarly Resources Inc., Delaware, 1982, s. 67-74.

⁶⁵⁷ Harp Akademileri Komutanlığı, *a.g.e.*, s. 139.

Buna göre paktı, NATO üyelerinden gelecek olası saldırılara karşı askeri bir birlik olarak nitelendirmenin yanı sıra SSCB'nin nüfuz ettiği ülkelerden gelebilecek olası ayrılmaların da önüne geçilmesi olarak nitelendirmek mümkündür.⁶⁵⁸

Tablo 1. NATO – Varşova Paktı Kıyaslaması⁶⁵⁹

NO	KATEGORİ	NATO	VARŞOVA PAKTI
1	Tümen ve Karşıtı Birlikler	121	230
2	Ana Muharebe Tankları	24.250	52.000
3	Tanksavar Güdümlü Silah Lançerleri	22.580	28.000
4	Top-Havan-MRL	18.350	42.000
5	Zırhlı Personel Taşıyıcı – Savaş Araçları	41.500	54.000
6	Taarruz Helikopterleri	1.250	970

Varşova Paktı'nın temel amacını, Batı'da önemli bir askeri güç elde eden NATO varlığına karşı bir denge unsuru oluşturmak ve NATO'nun Doğu Avrupa'daki komünist rejimlere karşı olası saldırılarını engellemek oluşturmaktaydı. Bu çerçevede Batı'da kurulan askeri bir ittifaka karşı Sovyetler'in de askeri bir ittifak ihtiyacı hissetmeleri, Varşova Paktı'nın kurulmasına giden süreci hızlandırmıştır.⁶⁶⁰ Bunun yanı sıra SSCB, paktın askeri kapasitesini de kullanarak Doğu Avrupa'daki gücünü denge unsuru olarak kullanmak istemiş ve buradaki varlığını muhafaza etmeyi amaçlamıştır.⁶⁶¹ Ayrıca SSCB'nin Varşova Paktı sayesinde üye ülkelerin dış politikaları hakkında da söz sahibi olmak istediği de anlaşılmaktadır.

Varşova Paktı'nın askeri yapısının yanı sıra pakta üye ülkeler arasında ekonomik ve siyasi bir iş birliği oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶⁶² Bu çerçevede paktın, NATO'ya karşı askeri bir denge unsuru sağlayarak Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin muhtemel Batı saldırılarına karşı korunması ihtiyacı neticesinde kurulduğu söylenebilir.

Varşova Paktı ülkelerinin 1970 yılındaki nüfusları toplamı 345,9 milyon kişi iken, Atlantik İttifakı ülkelerinin nüfusları toplamı ise 553,8 milyon kişi olarak

⁶⁵⁸ Sander, **a.g.e.**, 2007, s. 272.

⁶⁵⁹ Harp Akademileri Bülteni, **a.g.e.**, s. 91.

⁶⁶⁰ Embel, **a.g.m.**, s. 3.

⁶⁶¹ Harp Akademileri Bülteni, **a.g.e.**, s. 87.

⁶⁶² Embel, **a.g.m.**, s. 2.

hesaplanmıştır.⁶⁶³ Öte taraftan NATO 777.000 kişilik bir kara ordusuna sahipken, Varşova Paktı 925.000 kişilik bir kara ordusundan oluşmaktaydı.⁶⁶⁴ Bu çerçevede, Varşova Paktı ülkelerinin Atlantik İttifakı'ndan nüfus bakımından geride olmasına rağmen önemli bir askeri yapıya ve insan gücüne sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 24. Soğuk Savaş Dönemi'nde Karşıt İdeolojilere Sahip Avrupa Haritası⁶⁶⁵

NATO ve Varşova Paktı'nın kurulmasının en temel nedenini her iki ülke arasında yaşanan Soğuk Savaş oluşturmuştur. NATO ve Varşova Paktı kıyaslandığında, NATO'ya üye ülkelerin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden oluştuğu, Varşova Paktı ülkelerinin komünist rejimli Doğu Avrupa ülkelerinden oluştuğu gözlemlenmektedir. NATO'nun temel amacı Sovyet yayılmacılığına karşı üye ülkeleri savunmak olarak tanımlanabilecek iken, Varşova Paktı'nın temel amacı Sovyetler'in komünist

⁶⁶³ The New York Times Archives, "Population Growth Said to Slow In Countries of the Soviet Bloc", *The New York Times*, March 5, 1972. <https://www.nytimes.com/1972/03/05/archives/population-growth-said-to-slow-in-countries-of-the-soviet-bloc.html#:~:text=The%20population%20of%20the%20Warsaw,Atlantic%20Alliance%20countries%20553.8%20million> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁶⁴ İsmet Giritli, "Detente'a Dair", *İstanbul Üniversitesi Hukuku Fakültesi Mecmuası*, C. 42, S. 1-4, 1976, s. 35.

⁶⁶⁵ Haritada Yugoslavya, Varşova Paktı üyelerinden farklı bir renkte gösterilmektedir. Bu dönemde SSCB ve Yugoslavya arasında doktrinel bir ihtilaf ortaya çıkmıştır. Tito, SSCB'nin komünist sisteminin olduğu gibi tatbik edilmesine karşı çıkmış ve bunun yerine ülkenin kendi şartlarına has bir komünist sistem inşa etmek istemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Philoid, "Chapter 1: The Cold War Era", t.y. <https://philoid.com/ncert/chapter/leps101> 16.01.2023 tarihinde erişildi.

ideolojilerini tüm dünyaya yaymak ve Sovyetler'in etki alanında yer alan Doğu Avrupa'da Sovyetler'in tam hâkimiyetini sağlamak olarak ifade edilebilir.⁶⁶⁶

Dünya gündeminin 1980'li yılların sonunda ve özellikle 1990'lı yılların başında hızlıca değişmesi ve bunun sonucu olarak iç ve dış etmenlerin bir bütün olarak etkileşimde bulunması neticesinde Varşova Paktı'nın dağılmasına giden süreç başlamıştır. Varşova Paktı'nın sona ermesine neden olan olayların başında, Sovyet kontrolü altında yer alan ülkelerin Sovyet kontrolüne karşı artan memnuniyetsizliği gösterilebilir.⁶⁶⁷ Paktta alınan kararların Sovyet kontrolünde olması, Doğu Avrupa ülkelerinde yer alan memnuniyetsizliği tetiklemiştir. Soğuk Savaş Dönemi boyunca ABD-SSCB ekseninde gerçekleşen rekabet ortamının ekonomik sonuçları ve küresel ekonomik sistem Sovyet ekonomisini etkilemiş ve ekonomik sıkıntıların boy göstermesine neden olmuştur. Varşova Paktı'na üye ülkeler de bu ekonomik krizden etkilenmiş ve Sovyetler'e olan bağlılık giderek azalmaya başlamıştır. Bu da paktın dağılmasına giden süreci hızlandırmıştır. Bu dönemde ABD ve NATO'nun Doğu Avrupa'ya yönelik faaliyetlerinin artması da paktın dağılmasına giden yoldaki önemli etkenlerdendir. Ayrıca Sovyet kontrolü altındaki ülkelerde ABD tarafından demokrasi yanlısı muhaliflere destek verilerek Sovyet etkisinin kırılması amaçlanmıştır. Nihayetinde 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte diğer ülkeler de pakta bağımlı kalmak istememiş ve fesih kararı almışlardır.⁶⁶⁸ Sonuç itibarıyla paktın dağılmasına halkın memnuniyetsizliğinin yanı sıra ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler ve ABD'nin uyguladığı politikalar neden olmuş ve nihayetinde de Sovyetler'in çökmesiyle pakt sona ermiştir.

2.3.4. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi ve Sovyetler Birliği'nde Sosyalist Rejimlerin Çöküşü

20. yüzyılın büyük bir bölümüne damgasını vuran ve iki karşıt ideolojinin birbirlerine karşı kıyasıya mücadelesine sahne olan Soğuk Savaş Dönemi, SSCB'nin 1980'lerin sonlarına doğru başlayan çözülme süreciyle birlikte savaşın sona erdiği tartışmalarını

⁶⁶⁶ A. Ross Johnson, "The Warsaw Pact's Campaign For 'European Security'", A Report prepared for United States Air Force Project RAND, USA, 1970, s. 3.

⁶⁶⁷ Embel, **a.g.m.**, s. 6.

⁶⁶⁸ Burak Tangör, **Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Gelişimi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s.62.

başlatmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesine neden olan olayların başında SSCB Başkanı Gorbaçov'un Sovyet ideolojisi olan Marksist-Leninist dünya görüşünden vazgeçmesi gelmektedir.⁶⁶⁹ Gorbaçov, 1991 yılında başkanlık görevinden ayrıldığını açıklamak için yaptığı bir konuşmada Rusların artık kendini dünyaya açtığını ifade ederek, yeni dönemde artık bir dünya savaşı tehdidinin ortadan kalktığını ve Soğuk Savaş'ın sona erdiğini belirtmiştir:

Yeni bir dünyada yaşıyoruz. Soğuk Savaş sona erdi, silahlanma yarışı durdu; ekonomimizi, toplumsal ruhumuzu ve ahlakımızı sakatlayan çılgınca militarizasyon da sona erdi. Bir dünya savaşı tehdidi ortadan kalktı. Bir kez daha vurgulamak isterim ki, geçiş döneminde nükleer silahların güvenilir kontrolünü sağlamak için kendi adıma her şey yapıldı. Kendimizi dünyaya açtık, başkalarının işlerine karışmaktan, ülke sınırları dışında asker kullanmaktan vazgeçtik ve bunun karşılığında güven, dayanışma ve saygı geldi.⁶⁷⁰

Soğuk Savaş'ın sona ermesinde ABD Başkanı Ronald Reagan dönemindeki ABD dış politikasının etkisi olduğunu savunan önemli bir kesim bulunmaktadır. *Reagan döneminde izlenen "yeniden silahlanma" ve "Yıldız Savaşları" gibi sert politikalar, Sovyetler'i Soğuk Savaş'ı sona erdirecek stratejik ödünler vermeye zorlamıştır.*⁶⁷¹ ABD Başkanı Reagan, 23 Mart 1983 tarihinde yaptığı bir konuşmada, ABD'nin yeniden silahlanma konusundaki girişimleri hakkında aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Eğer Sovyetler Birliği silahların büyük ölçüde azaltılması çabalarımıza katılırsa, nükleer dengeyi istikrara kavuşturmayı başarmış olacağız. Bununla birlikte misilleme korkusu yerine karşılıklı tehdide güvenmek yine de gerekli olacaktır. Bu da insanlık durumu hakkında üzücü bir yorumdur. İntikam almaktansa hayat kurtarmak daha iyi olmaz mıydı? Gerçekten kalıcı bir istikrara ulaşmak için tüm yeteneklerimizi ve yaratıcılığımızı kullanarak barışçıl niyetlerimizi ortaya koyamaz mıyız? Bence yapabiliriz. Gerçekten de yapmalıyız. Genelkurmay Başkanları da dâhil olmak üzere danışmanlarımla yaptığım dikkatli istişareler sonucunda, bunun bir yolu olduğuna inanıyorum. Sizlerle umut veren bir gelecek vizyonunu paylaşmama izin verin. Bu vizyon, Sovyet füze tehdidine karşı savunmaya yönelik tedbirler içeren bir program başlatmamızdır. Büyük sanayi üssümüzü ortaya çıkaran ve bize bugün sahip olduğumuz yaşam kalitesini sağlayan teknolojideki güçlü yanlarımıza dönelim.⁶⁷²

⁶⁶⁹ Raymond L. Garthoff, "Who is to Blame for the Cold War?", Ed. Ken Booth, **Statecraft and Security: The Cold War and Beyond**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 65.

⁶⁷⁰ Mikhael S. Gorbachev, "Dissolving the Soviet Union (USSR): Christmas 1991", *The Public Purpose Library*, 1999. <http://www.publicpurpose.com/lib-gorb911225.htm> 14.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁷¹ Klevis Kolasi, "Soğuk Savaş'ın Barışçık Olarak Sona Ermesi Uluslararası İlişkiler Teorileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 68, S. 2, 2013, s. 171.

⁶⁷² Ronald Reagan, "Strategic Defense Initiative Address to the Nation, Delivered 23 March 1983, Oval Office, White House, Washington, D.C.", *American Rhetoric Online Speech Bank*, 2022. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreagansdi.htm> 23.01.2023 tarihinde erişildi.

Deudney ve Ikenberry, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin dünyada önemli bir dönüm noktası olmasına karşın büyük ölçüde beklenmedik bir durumun ortaya çıkmasına neden olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷³ Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve akabinde kurulan bağımsız cumhuriyetler, yeni dönemin uluslararası düzeninin gidişatı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle birlikte iki karşıt ideoloji arasında yer alan Doğu ve Batı rekabeti, Sovyetler'in ve dolayısıyla komünizmin sahneden çekilmesiyle birlikte yerini Batı ideolojisine büyük ölçüde teslim etmiştir. 1980'li yıllardan itibaren SSCB'de rejim oldukça zayıflamış ve reformlar vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ise kapitalist sistem gelişimini sürdürmüş ve hem altyapı hem de üstyapı hamleleriyle yeni bir boyut kazanmıştır.⁶⁷⁴ Batı'nın ve dolayısıyla ABD'nin hâkim güç olarak uluslararası sistemde ön plana çıkması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen uluslararası düzenin yerine yeni bir uluslararası sistemin kurulması tartışmalarını başlatmış ve ABD tek süper güç olarak uluslararası sistemde yerini almıştır.

Sovyetler Birliği ideolojisini temsil eden komünizmde planlı ekonominin savunulması ve komünist destekli ülkelerde plan ekonomilerinin uygulanması nedeniyle, Sovyetler Batı ekonomileriyle rekabet edememiş ve Soğuk Savaş Dönemi harcamaları Sovyet ekonomisini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Özellikle Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesi sonrasında oluşan ekonomik maliyet, Sovyet ekonomik sistemi üzerinde büyük bir yük oluşturmuş ve ekonomik sistemi derinden etkilemiştir. Savaş nedeniyle Sovyetler uluslararası arenada tecrit edilmiş ve Sovyet ekonomisi büyük bir çıkmazın içine girmiştir.⁶⁷⁵ Maillet, SSCB'de ortaya çıkan ideolojik sistemin sosyo-ekonomik olarak yapılandırılmış bir sistem olmaktan çok, bir tepki ürünü olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁶ Sovyetler'de Merkezi Planlama Teşkilatı'nın ekonomik planlama sürecinde aktif olarak yer alması "yanlış" olarak değerlendirilmiş olup bu kurumun varlığı üretim ve tüketim dengesinde bozulmalara neden olmuştur.⁶⁷⁷ Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan Petrol Krizi gibi ekonomik faktörler, komünist ideolojilerle

⁶⁷³ Daniel Deudney ve G. John Ikenberry, "The End of the Cold War After 20 Years: Reconsiderations, Retrospectives and Revisions", *International Politics*, C. 48, 2011, s. 435.

⁶⁷⁴ Mete Kaan Kaynar, "Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Solunda Yeni Yaklaşımlar: Birey, Sivil Toplum, Demokrasi ve Sosyalizm", *Akdeniz İİBF Dergisi*, C. 3, S. 9, 2005, s. 178-179.

⁶⁷⁵ Ezoza Nomazova ve Faye O. Prichard, "The Role of Soviet Invasion of Afghanistan in the Breakdown of the USSR", Undergraduate Research Poster, Virginia Commonwealth University, 2015. <https://scholarscompass.vcu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=uresposters> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁷⁶ Jean Maillet, *İktisadi Olayların Evrimi*, Çev. Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 173.

⁶⁷⁷ Paul Craig Roberts, "My Time with Soviet Economics", *The Independent Review*, C. 7, S. 2, 2002, s. 259.

yönetilen ülkelerde büyük tahribatlar yaratmış ve Sovyetler'in çöküşüne giden süreç hız kazanmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nin başlarından itibaren yönetimde bulunan Stalin'in ayrımcı politikaları Rus hâkimiyeti düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.⁶⁷⁸ Sovyet ideolojisinin yayılmasında otoriter yöntemlerin tercih edilmesi ve teknolojik faktörlerin gelişimi sayesinde Batılı düşüncelerin Sovyet toplulukları arasında giderek yayılması, halkın Sovyet yönetimine karşı memnuniyetsizliğini arttırmış ve iktidara karşı destek azalmaya başlamıştır. Ayrıca farklı milletlerden oluşan Sovyetler Birliği'nde farklı ulusların bağımsızlık talepleri artış göstermiş ve muhalefet edenlerin sayısı her geçen gün yükseltmiştir.

İnsanların devlet tarafından kontrol edilmesi yaratıcılıklarını azaltmış ve gelişmelerinin önünde büyük bir engel oluşturmuştur.⁶⁷⁹ Komünizmin çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Soğuk Savaş'ın da sonu olmuştur.⁶⁸⁰ Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte 18. yüzyıldan itibaren ilk kez Avrupa tarihinde uluslararası bir güç sistemi kalmamıştır.⁶⁸¹ Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesi aynı zamanda Varşova Paktı'nın da sona ermesine yol açmış ve pakta üye devletlerin savaş sonrasında daha bağımsız politikalar izlemelerine neden olmuştur. Sovyetler Birliği, yukarıda ifade edilen siyasi, ekonomik ve konjonktürel gelişmeler nedeniyle 26 Aralık 1991 yılında dağılmış ve yerini Rusya Federasyonu almıştır.

Çalışmanın bu bölümünde “soğuk savaş” kavramı ele alınarak, bu kavramın Doğu ve Batı Blokları açısından nasıl anlamlandırıldığı örneklerle ifade edilmiştir. Ayrıca bu bölümde, dönemin temel dinamiklerini oluşturan NATO ve Varşova Paktı gibi oluşumlara yer verilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise Soğuk Savaş Dönemi'nde jeopolitik teoriler çerçevesinde Türkiye ve Afganistan örnekleri incelenecektir.

⁶⁷⁸ Reneo Lukic ve Allen Lynch, **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, Oxford University Press, New York, 1999, s. 45-46.

⁶⁷⁹ Tom Mayer, “The Collapse of Soviet Communism: A Class Dynamics Interpretation”, *Social Forces*, C. 80, S. 3, 2002, s. 759.

⁶⁸⁰ Köprülü, **a.g.e.**, s. 220.

⁶⁸¹ Hobsbawm, **a.g.e.**, 2008, s. 84.

3. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE JEOPOLİTİK TEORİLER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE VE AFGANİSTAN ÖRNEKLERİ

3.1. 20. YÜZYILDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

20. yüzyılın başlarında Türk toplumu, Osmanlı'dan kalan miras üzerine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile büyük bir modernleşme hareketine şahit olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte yeni bir alfabenin kabulünün yanı sıra eğitim ve hukuk sistemi olmak üzere birçok alanda yenilikler yapılmış ve büyük bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Tanör'e göre; “Türkiye’de 1920’den itibaren kurulmaya başlayan yeni siyasal sistem, Mustafa Kemal’in çok güçlü izlerini taşımakla birlikte esas olarak ulusal bağımsızlık savaşının koşullarından doğmuştur.”⁶⁸² 20. yüzyılda Türkiye’nin kültür değişimlerini etkileyecek ana unsur, bir önceki asırda Avrupa’da gelişen Pozitivizm olmuştur.⁶⁸³ Rönesans ve Reform hareketleri neticesinde Batı’da yaşanan dönüşüm sayesinde teknolojik gelişmeler hızla artmış; Batı dünyası diğer toplumlara kıyasla ekonomik, teknolojik ve askeri olarak üstünlük kazanmıştır.

Armaoğlu’na göre, Atatürk’ün kendine has pragmatizmi vardır: *Atatürk’ün pragmatizmi, hadiselerin değişen şartları karşısında yapmış olduğu değerlendirmeleri ve vermiş olduğu kıymet hükümlerini ihtiva etmektedir.*⁶⁸⁴ Atatürk Pragmatizmi, eğitim konusunda da kendini göstermiştir. Millî Mücadele döneminden itibaren özellikle Türk eğitim sisteminin modernleştirilmesi yolunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Savaş devam ederken 1921 yılında Maarif Kongresi toplanmış ve eğitim sisteminin yeni kurulacak devletin hedeflerine ulaşmasını sağlayacak bir vizyon çerçevesinde geliştirilmesi çabalarında bulunulmuştur. Atatürk’ün eğitime verdiği önem kendini her alanda hissettirmiş ve Osmanlı’dan miras kalan kurumların revizyonu ve yasal çalışmalarla vücut bulmuştur. Atatürk’e göre bağımsız bir Türkiye ülküsünün gerçekleştirilmesi ancak

⁶⁸² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 35. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 287.

⁶⁸³ Ercüment Kuran, **Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 27.

⁶⁸⁴ Fahir Armaoğlu, **Türk Dış Politikası Tarihi**, 4. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 13.

iyi bir eğitim sistemiyle mümkün olabilecekti. Bu vizyonla Maarif Kongresi'nden Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar eğitim alanında birçok çalışma yapılmış ve yeni Türk devletinin eğitim sistemi güçlü bir temele oturtulmak istenmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, açılmasıyla birlikte ülke yazgısına el koymuş ve ülkenin bağımsızlığını ve bütünlüğünü sağlamaya yönelik çalışmalar yapmıştır.⁶⁸⁵ Tanör'e göre "*Büyük Meclis yalnızca bir yasama ve denetleme organı değil, ülkenin ve milletin kaderiyle 'bilfiil' ilgili bir heyettir*".⁶⁸⁶ Meclisin birinci döneminde kurulmuş olan bu hükümet sistemi, ikinci dönemin başlangıcında Cumhuriyet rejimine temel oluşturmuştur. Cumhuriyet rejimi, ilhamını kendisini oluşturan milli iradeden alarak hayat bulmuştur. Nihayetinde, bu meclis çok zor şartlarda çalışarak devletin kuruluş sürecini çıkardığı kanunlarla tamamlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi ve savaşın yıkıcı tahribatları ülke ekonomileri üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. Savaş sonrası imzalanan barış antlaşmasında da savaştan mağlup ayrılan devletlere yönelik yaptırımlar oldukça ağır maddelerden oluşmuştur.⁶⁸⁷ Savaşın bitmesiyle fiyatlarda hızlı bir düşme yaşanmış ve 1922 senesinde kriz yavaştan kendisini hissettirmeye başlamıştır.⁶⁸⁸ Yine de 1920'li yılların ilk başlarında dünya ekonomisi savaşın getirdiği tüm olumsuzluklara rağmen bir nebze de olsa olumlu bir seyirde ilerlemiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti, Osmanlı Devleti'nden kalan borçları da Lozan Antlaşması gereği üstlenmişti. Osmanlı döneminde dış borçlanmaların giderek artması, sürekli artan ve ağırlaşan kapitülasyonlar zinciri ve ülkeye giren yabancı sermayeli yatırımlar ülkenin iktisadi ve siyasi emperyalizmin etkisi altına girmesine neden olmaktadır.⁶⁸⁹ Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte başlangıçta "Milli İktisat" görüşü benimsenmiştir. Ancak bu görüşün korumacı ve sanayileşmeci görüşleri Lozan Antlaşması'nda yer alan maddeler nedeniyle uygulanabilir bulunmamıştır. Bu sebeple

⁶⁸⁵ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı: 1920-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 64.

⁶⁸⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 234.

⁶⁸⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s. 84.

⁶⁸⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, Ankara, 1997, s. 2.

⁶⁸⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015**, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2019, s. 23.

yerli bir burjuvazinin geliştirilmesi amaçlanarak İş Bankası gibi kuruluşlar kurulmaya başlanmıştır.

1929 ekonomik krizinden sonraki dönemde Türkiye korumacı ve devletçi bir iktisat politikası benimsemiştir.⁶⁹⁰ Devletçilik, 1931 yılında iktidar partisinin programına resmi olarak girmiştir.⁶⁹¹ Bu dönemde sanayileşme faaliyetlerine yönelik politikalar izlenmiş olup krizin etkileri en aza indirilmek istenmiştir. Yabancı sermayenin elinde bulunan demiryolu, kömür, elektrik ve gaz sektörüne yönelik şirketler için devletleştirme yoluna gidilmiştir. Korumacı ve devletçi politikalar sayesinde Türkiye krizden diğer ülkelere göre daha az sürede etkilenecek ekonomisini hızlı bir şekilde toparlamıştır. Böylece ekonomik krizin etkileri diğer ülkelere göre Türkiye’de daha kısa bir süre hissedilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı tahribatın ekonomiler üzerinde oluşturduğu yük, uluslararası siyasette yeniden kırılmalara sebep olmuş ve İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Türkiye savaş sonrasında dönemde NATO üyesi olarak Batı Bloku ile yakın ilişkilerini sürdürmüş ve önemli bir ekonomik büyüme ve şehirleşme süreci yaşamıştır.

3.1.1. Bir Kavram Olarak Modernleşme

Modernleşme kavramı, herhangi bir topluluğun ya da ülkenin Batı’nın öncülük ettiği alanlara yönelik olarak çeşitli değişimler göstermesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda modernleşme, Batı’ya devlet ve toplum yapısı alanlarında benzeme çabası olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹² Modernleşme kavramı, Batı toplumunun dünya medeniyeti haline gelmesi anlamında kendisini Batılılaşma ile özdeşleştirme eğiliminde yer almaktadır.⁶⁹³ Söğütü’ye göre; “*Batılılaşma için ön koşul, zihni sekülerizasyonun sağlanması ve akılcı insanın ortaya çıkarılmasıdır.*”⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 63.

⁶⁹¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 17. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 119.

⁶⁹² Sami Şener, **Sosyal Değişimin Dini Hayata Etkisi, İç Sosyal Değişme ve Dini Hayat**, İslami İlmî Araştırma Vakfı, İstanbul, 1991, s. 109.

⁶⁹³ Alberto Martinelli, **Global Modernization: Rethinking the Project of Modernity**, SAGE Publications, London, 2005, s. 8.

⁶⁹⁴ İlyas Söğütü, “Jön Türkler ve Türkiye’nin Batılılaşması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2010, s. 1.

Sanayi Devrimi'yle birlikte ekonomik sistemlerin gelişimi sayesinde toplumsal bir dönüşüm başlamış ve kent merkezlerine doğru yoğun göç hareketleriyle kentleşmede büyük bir artış gözlemlenmiştir. Kent yaşamının artması, insan ilişkilerinden toplumsal hayata birçok alanda değişikliklere sebep olmuş ve bunun neticesinde toplumsal alanda dönüşümler kaçınılmaz hale gelmiştir. Kumar'a göre modernleşme; geleneksel, kırsal ve tarımsal bir toplumun seküler, kentsel ve endüstriyel bir topluma dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹⁵

Mevcut herhangi bir yapının eski ve ihtiyaçlara cevap vermediği iddiasına yönelik olarak yeni ve gelişmiş bir yapı oluşturulması amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler modernleşme olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme kavramı sanat, toplum, hukuk, ekonomi gibi birçok alanla ilgili olduğundan modernleşmeye ilişkin tek bir tanımın yapılması mümkün olmamaktadır.

Batı'nın modernleşmesi; 20. yüzyılın başlarında Marx'ta sanayileşme ve üretici güçlerin büyümesi, Spencer'da farklılaşma, Durkheim'da yeni dayanışma biçimleri, Weber'de rasyonelleşme olarak işlenmiştir.⁶⁹⁶ Tarihsel bağlamda Fransız İhtilâli sonucunda şekillenmeye başlayan ve bilim, ahlâk, estetik, toplum yapısı başta olmak üzere her alana çeşitli özerklikler vererek yaşamın zenginleştirilmesi⁶⁹⁷ olarak ifade edilen modernleşme, Kant'ın “*Aydınlık nedir? sorusuna yanıt*” isimli makalesinde “*insanın kendi hatası sonucu yetişkin olmama durumundan, aklını kullanmak suretiyle kurtulması*” olarak tanımlanmıştır.⁶⁹⁸ Kant'ın yetişkinliğe vurgu yapması, insanın erginliğiyle açıklanmıştır. Buna göre insan, kendi aklını kullanamadığı durumlarda başkalarının aklına muhtaç olmaktadır ve bundan kurtulduğu takdirde modernleşme gerçekleşmektedir.

Modernleşme, değişimin sürekliliğini temel alan bir kavram olduğundan dolayı toplumsal yapıyı ve maddi değerleri tehdit etmektedir. Bunun en temel sebebi, geleneksel olanın modernleşme bağlamında herhangi bir anlam ifade etmemesidir ve bu durum ciddi bir

⁶⁹⁵ Krishan Kumar, “Modernization”, *Encyclopaedia Britannica*, t.y.

<https://www.britannica.com/topic/modernization> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁶⁹⁶ Wolfgang Zapf, **Modernization Theory - and the Non-Western World**, WZB Discussion Paper No. P 2004-003, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin, 2004, s. 5.

⁶⁹⁷ Tuncay Birkan, “Modernlik Olarak Sosyalizm ve Postmodernizm”, *Birikim Dergisi*, S. 34, 1992, s. 57.

⁶⁹⁸ Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784)”, Çev. Nejat Bozkurt, **Seçilmiş Yazılar**, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2015, s. 315.

sorun olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹⁹ Modern bir toplumun tanımlanmasındaki temel dinamik sanayileşmedir. Kumar'a göre bir toplumun modernleşebilmesi için sanayileşme hamlelerini gerçekleştirmesi vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.⁷⁰⁰ Marx ise sanayileşme temelinde ele alınan modernleşmenin eleştirisini İngiltere üzerinden gerçekleştirmiştir. Marx'a göre sanayileşmesini gerçekleştirmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelere gelecekteki hâllerinin görüntüsünü sunmaktadır.⁷⁰¹ Dolayısıyla modernleşmeye bağlı olarak sanayileşme sürecinde ortaya çıkacak olan ekonomik sorunların, süreç açısından değerlendirildiğinde toplum yapısını da etkileyeceği vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere modernleşme kavramının birçok farklı alanda tanımlanması yapılmıştır, ancak bu farklı tanımlamaların ortak noktasını modernleşmenin ekonomik temelde sosyal değişimi açıklamak üzere kullanılması oluşturmuştur.

Touraine'nin "*eylem hâlindeki modernlik*"⁷⁰² olarak ele aldığı modernleşme, sistemsal bir yapının tanımlanmasına yönelik bir ifade biçimidir. Nitekim Altun, modernleşme kavramının; "*Batı dışında kalan toplumların, Batılılaşma yönünde yaşadıkları toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlerini nitelemek üzere kullanıldığını*" belirtmiştir.⁷⁰³ Toplumsal olarak modernleşmenin değerlendirilmesinde Batı vurgusu, kavramın farklı açıklamalarındaki ortak noktadır. Modernleşmenin bu niteliği ise toplum yapısının gelenek ve değerlerinden uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Reyes'e göre modernleşme, "*Uzun vadede sadece kaçınılmaz değil aynı zamanda arzu edilen ilerici bir süreçtir.*"⁷⁰⁴

Modernleşme, geçmişten sürekli bir kopuşu ve değişime yapılan vurguyu temsil etmekle beraber geçmişle gelecek arasında bağlantıyı kurmamıza olanak sağlamaktadır.⁷⁰⁵ Modernizmin karşı karşıya kaldığı temel ikilem, geleneğin reddedilen otoritesine

⁶⁹⁹ Charlos Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Carbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 14.

⁷⁰⁰ Krishan Kumar, "Modernization and Industrialization", Ed. Malcolm Waters, **Modernity Critical Concepts, Volume I: Modernization**, Routledge, London, 2001, s. 72.

⁷⁰¹ Kumar, **a.g.m.**, s. 17.

⁷⁰² Alain Touraine, **Başka Türü Düşünmek**, Çev. Mehmet Morali, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 43-44.

⁷⁰³ Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

⁷⁰⁴ Giovanni E. Reyes, "Four Main Theories of Development: Modernization, Dependency, World-System and Globalization", *Nómadas: Revista Crítica De Ciencias Sociales Y Jurídicas*, C.4, 2001, s. 2.

⁷⁰⁵ Arthur G. Neal, **Sociological Perspectives on Modernity: Multiple Models and Competing Realities**, Peter Lang, New York, 2007, p. 4.

alternatif bir anlam ve hakikat temelini inşa etmektir.⁷⁰⁶ Tunaya'ya göre modernleşme, “Çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzerine girilmiş teşebbüsler” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁰⁷ Zapf'a göre modernleşme süreci, uzlaşmaya dayalı bir süreçten ziyade uygulayıcılar, muhafazakârlar ve izleyiciler arasındaki bir rekabet sürecinden oluşmaktadır.⁷⁰⁸ Eisenstadt, tarihsel süreçte Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gerçekleştirilen toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerin değişim sürecini modernleşme kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir.⁷⁰⁹ Bu kapsamda modernleşmenin; toplumsal olarak sekülerleşmeye ve bireyciliğe, ekonomik olarak serbest piyasa ve kapitalizme, politik olarak da ulus devlet ve liberal demokrasiye atıfta bulunduğu görülmektedir.

3.1.2. Türk Modernleşmesine Genel Bir Bakış

Her toplum, tarihinin belirli dönemlerinde ve toplumu oluşturan bazı dinamiklerin etkisiyle, sıkıntılarla dolu süreçlerden geçer. Toplumun yaşadığı sıkıntılı dönemlerde bu sıkıntılardan kurtulmak için çeşitli fikir akımları gelişir. Bu fikir akımları, var olan sorunun çözümü için sorunun arka planını irdeler ve çözüm önerileri sunar. Batı'nın yükselişi karşısında Osmanlı'nın ekonomik ve toplumsal yapısında meydana gelen bozulmalar, imparatorluğun tekrar eski günlerindeki ihtişamına kavuşması amacıyla reform hareketlerini güçlendirmiştir. Tunaya, Batılılaşmayı, “*modern bir toplum olmak ve modern bir devlet kurmak alanında sarf edilmiş olan gayretlerin iki yüz yıllık şeması*” olarak tanımlamıştır.⁷¹⁰

Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren başlayıp günümüze kadar tamamlanmamış bir süreçtir. Başka bir ifadeyle, III. Selim'in padişahlığıyla başlayan ve içinde bulunduğumuz dönemi kapsayan uzun bir sürecin ifadesi amacıyla

⁷⁰⁶ The University of Warwick, “Modernism and Marxism”, t.y.

<https://homepages.warwick.ac.uk/~syrbe/pubs/modernism.pdf> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

⁷⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri – I**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999a, s. 27.

⁷⁰⁸ Wolfgang Zapf, **a.g.m.**, s. 4.

⁷⁰⁹ Shumuel Noah Eisenstadt, **Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim**, Çev. Ufuk Coşkun, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 10.

⁷¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri – II**, Cumhuriyet, İstanbul, 1999b, s. 9.

kullanılan modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücün askeri yenilgilerle birlikte kaybedilmesiyle başlamış ve günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla askeri yenilgiler sonucunda önce ordunun modernleşmesi için başlatılan hamleler, zamanla diğer yapıların da modernleşmesi için devam etmiştir. Türk modernleşmesinin yalnızca siyasi veya ideolojik kapsamda değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü Batı'ya karşı kaybedilen üstünlük neticesinde iç dinamiklerin sorgulanmasıyla başlayan modernleşme çabaları tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak coğrafi sınırların da ötesinde, derin bir yapının açıklanması için kullanılmaktadır.⁷¹¹

Modernleşme sürecinin başlaması içsel veya dışsal etkenlerle gerçekleşebilmektedir. Türk modernleşmesi açısından bakıldığında mevcut koşulların, sürekli olarak dışsal etkenler kapsamında modernleşmeye neden olduğunu belirtmek mümkündür. Dışsal etkenlere bağlı olarak girilen modernleşmenin taklit olmaktan öteye geçemeyeceği fikrine⁷¹² karşın Ortaylı, Türk modernleşmesinin yalnızca taklit olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağını ve bu sürecin dış zorlamadan ziyade içsel bir karar olduğunu ifade etmiştir:

Osmanlı Batılılaşması, Batı'yı hayranlıkla değil, zorunluluk nedeniyle tercih etmiştir. Tanzimat'ın en muhafazakâr görünen kişiliği Cevdet Paşa'nın, imparatorluğun idari yapısının Batılılaşmasında en önemli rolü oynayanlardan olduğunu unutmayalım. Nihayet ismi konmayan Batılılaşma bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur. Çağdaş tarihçilerimizin bolca başvurduğu, dış zorlama unsuru için ileri sürülen kanıtlar, daha çok imparatorluğun siyasetine yön verdiğini iddia eden megaloman diplomatların hatıralarıdır. Bunlar, büyük olayları ve tarihi oluşumları değerlendirirken başvurmak için önemli olsa bile çok yetersiz kalan, bazen de yanıltan tarih belgeleridir.⁷¹³

Batı'da yaşanan gelişmelere karşın Osmanlı'nın bu gelişmelere ayak uydurması için Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları yürürlüğe konulmuştur. Kuran'a göre Tanzimat devri ıslahatları, Batı dillerini öğrenmiş ve Batı medeniyetini tanımış Türk aydınların eseridir.⁷¹⁴ Şinasi'nin 1871'deki ölümünden sonra Türk aydınları Pozitivizmin etkisinde kalmıştır.⁷¹⁵ 1839'dan 1876'ya kadar süren Tanzimat çağının esas özelliği Batı

⁷¹¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

⁷¹² İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 14.

⁷¹³ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 24-25.

⁷¹⁴ Kuran, **a.g.e.**, s. 14.

⁷¹⁵ Kuran, **a.g.e.**, s. 27.

taklitçisi olmasıdır.⁷¹⁶ Bu sayede devletin içinde bulunduğu zor koşullardan kurtarılması amaçlanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın toprak kaybetmesi, ekonomik yapının bozulması, yapılan ticari anlaşmaların vergi kaybına yol açması gibi etmenler yerli sanayinin gelişmemesine neden olmuş ve devletin gelirlerinde azalma meydana getirmiştir.

Fransa'da yaşanan devrimin milliyetçilik akımını tetiklemesi ve bunun da ulus-devlet kırılcımını ateşlemesi Osmanlı'yı reform yapmaya itmiştir. Reform ihtiyaçları neticesinde 1839 yılında Tanzimat Fermanı, 1856 yılında Islahat Fermanı ve tüm bunların neticesinde de 1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Yeni Osmanlıların, Osmanlı'nın kurtuluşu için meşrutiyetin ilan edilmesi gerektiği önerisi devlet adamları tarafından da destek bulmuştur.⁷¹⁷ Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarının halkın desteğinden yoksun olması istenen başarının elde edilememesine neden olmuştur. 1870'li yıllarda alınan dış borçların da etkisiyle ülke daha da krize sürüklenmiş ve Balkanlarda isyanlar baş göstermiştir. Uluslararası sistemin sıkışması Birinci Dünya Savaşı'na giden süreci hazırlamış ve nihayetinde savaş patlak vermiştir. Savaşla birlikte milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve uluslararası sistem yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Modernleşme kavramının sanayileşme kapsamında yapılan tanımından hareketle, Türk modernleşmesinin geç başladığı görülmektedir. Bu sebeple özellikle Cumhuriyetin ilk dönemleri, radikal ve tepeden inme bir modernleşme çabası şeklinde ifade edilmiş, bunun sebebi olarak da “geç modernleşmenin getirdiği sorunların çözülmesi” gösterilmiştir:

Otoriter bir proje olarak geç modernleşme yaşayan toplumların da deneyimleri tarihseldir. Her toplum kendi modernleşme deneyimini yaşarken o toplumun özgüllüklerine, coğrafyasına ve tarihine göre biçimlenmektedir. Bu, tarihsel bir süreçtir. O hâlde, dünya modernleşme deneyimleri gözlemlendiğinde, çoklu bir modernleşme söz konusu olacaktır.⁷¹⁸

Tarihsel bağlamda modernleşmenin tek bir çizgide ilerleyen süreç olmadığı gözlemlenmiştir. Dünyanın farklı coğrafyalarında farklı modernleşme deneyimi gerçekleştiren ülkeler bulunmaktadır. Örneğin, Fransız jakoben modernliği ve İngiliz

⁷¹⁶ Kuran, a.g.e., s. 23.

⁷¹⁷ Kuran, a.g.e., s. 25.

⁷¹⁸ İlhan Tekeli, “1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesi'nin Yeniden Canlanışını Modernite Projesi İçinden Okumaya Çalışmak”, Ed. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher, **Modernizmin Yansımaları: 60'lı Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 28.

liberal modernliği birbirinden farklıdır. Dolayısıyla modernliğin tek bir coğrafya üzerinden açıklanması da mümkün değildir. Buna karşın, modernleşme söz konusu olduğunda temel belirleyici coğrafya Batı olmuştur.⁷¹⁹ Her ne kadar modernleşmenin yalnızca Batı ile özdeşleşmeyeceği görüşü doğru olsa da Türk modernleşmesinde temel hedefin Batılı modernleşme çabaları olduğu görülmektedir. Ancak Türk modernleşmesinin niteliği ele alındığında, modernleşme için gerekli olan şartların tam anlamıyla karşılanamadığı ifade edilmiştir. Buna göre Türk modernleşmesindeki en temel özellik, modernleşme kapsamında yapılması gereken değişimlerin sürekli ertelendiğidir. Bir başka özellik ise modernleşmenin Türkler açısından savunmacı bir anlayışla gerçekleştirilmesidir.⁷²⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması neticesinde Batılılaşma çabaları toplum yapısından idari teşkilatlanmaya, hukuk sisteminden sanata, dış politikadan ekonomiye kadar birçok alanı derinden etkilemiştir. Batı ideali ile gerçekleştirilen bireysel ve toplumsal değişimin sağlanmasına yönelik çabalar yalnızca Osmanlı devlet adamları, aydınlar, askerler açısından değil, aynı zamanda Aydınlanma Dönemi ile birlikte tüm dünya açısından önemli olarak değerlendirilmiştir. Ancak Türk toplumu açısından bakıldığında, toplumsal değişimin dipten gelen bir talep doğrultusunda gerçekleşmediği, tepeden inme bir yaklaşımla uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum, hem toplumsal dinamikler hem de modernleşme kapsamında girişilen çabalar karşısında yapısal sorunlara neden olmuştur.

3.1.3. Modernleşme ve Jeopolitik İlişkisi

Jeopolitik kavramı daha önce de ifade edildiği üzere ilk kez 1899 yılında İsveçli bilim insanı Kjellén tarafından literatüre kazandırılmıştır. Jeopolitik, coğrafi faktörlerin bir devletin siyaseti üzerindeki etkilerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilir. Yılmaz'a göre jeopolitik, coğrafi faktörlere dayalı olarak çeşitli veriler sağlayan bir bilim dalıdır.⁷²¹

⁷¹⁹ Nilüfer Göle, "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", Ed. Uygur Kocabaşoğlu, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık - Cilt 3**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 57.

⁷²⁰ Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, **Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme**, Çev. Özgür Bircan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 2.

⁷²¹ Sait Yılmaz, "Jeopolitik ve Jeostrateji", *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, C. 8, 2013, s. 75.

Koçdemir'e göre ise jeopolitik, “Devletlerin milli hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerini meşrulaştırma araçlarından biri” olarak tanımlanmıştır.⁷²²

Jeopolitik, çeşitli mekanizmalar aracılığıyla ülkelerin modernleşme süreçlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Modernleşme, geleneksel bir toplumu sanayileşmiş bir topluma dönüştüren sosyal ve ekonomik bir değişim süreci olarak tanımlanabilir. Modernleşme, bir toplumun siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri kazanma eğiliminde olduğu büyük ölçekli değişim süreçlerinin toplamı olarak ifade edilmektedir.⁷²³ Bu tanımdan hareketle, modernleşmenin ekonomik yönünün olduğu da görülmektedir.

Modernleşmenin ekonomik yönü, jeopolitiğin modernleşme ile olan ilişkisini açıklanmasında önemli bir ipucu vermektedir. Batı ve Batı dışı modernleşmiş toplumlar ile çevrenin geleneksel toplumları arasındaki ilişkiler, gelişmekte olan dünya için esasen yararlı olacak şekilde kurgulanmıştır.⁷²⁴ Örneğin, yeraltı kaynakları bakımından zengin olan bir devletin kendi ekonomisini geliştirmede diğer devletlere göre daha önemli bir avantaja sahip olduğu söylenebilir. Ülkenin ekonomik olarak güçlü olması, uluslararası örgütlerde söz sahibi olma potansiyelini etkileyeceğinden, jeopolitiğin aynı zamanda ülkenin modernleşmesi için önem arz ettiği ifade edilebilir. Aynı zamanda jeopolitik faktörler ülkenin güvenlik algısını da etkilediğinden jeopolitik ve ekonomi güvenliği arasında da sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Coğrafi açıdan iyi bir jeopolitik konuma sahip olan devletlerin güvenlik ihtiyaçlarını giderdikleri takdirde ekonomik faaliyetlerinin daha sağlıklı işleyeceği ve bu sayede ekonomi güvenliklerinin tesis edileceği söylenebilir. Bu anlamda, jeopolitiğin ülkelere sunduğu güvenlik çerçevesi ülke ekonomisinin gelişimi açısından önem arz etmekte olup dolaylı olarak ülkenin modernleşme sürecine de etki etmektedir.

Devletler arasında iş birliği kurmak, uluslararası sistemin vazgeçilmez bir unsurudur. İş birliği neticesinde gelişen olayların tamamı bütün devleti etkileyerek küresel bir boyut

⁷²² Kadir Koçdemir, “Türkiye’nin Jeopolitik Konumu”, *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 62, 1999, s. 17.

⁷²³ Martinelli, **a.g.e.**, s. 9.

⁷²⁴ David Slater, “The Geopolitical Imagination and the Enframing of Development Theory”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, C. 18, S. 4, 1993, s. 429.

kazanmaktadır. Etkilenen her aktör, kendisine yüklenen sorumluluktan kaçmak için güçleri doğrultusunda bir tepki oluşturmaktadır.⁷²⁵ Böyle bir durumda modernleşme ve jeopolitik, bir devletin diğerine göre daha çok önem verdiği unsurlar olarak değerlendirilmiştir.⁷²⁶ Bunun sebebi ise devletlerin birbirleriyle olan iş birliği mecburiyetidir. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan devletler, iş birliği için güçlü devletlere veya uluslararası organizasyonlara başvurumaktadırlar.

Modernleşme ile birlikte devletler arasındaki iletişimin her alanda derinleşmesi, karşılıklı bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla az gelişmiş devletlerin kaynaklarını korumak ve uluslararası sistemdeki etkinliklerini artırmak için modernleşmeleri kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Jeopolitiğin tanımı ve unsurları açısından bu ihtiyaç modernleşme ile yakından ilişkilidir. Modernleşme ve jeopolitik arasındaki ilişki, büyük iç ve dış krizlerin yanı sıra dünya ekonomisinin kaçınılmaz olarak küreselleşmesi ve alternatif bir ekonomik model arayışına sebep olmaktadır.⁷²⁷ Küreselleşme ile birlikte bağımlılık, modernleşmenin bir ürünü olarak nitelendirilebilir. Üretimin sürdürülebilirliği, kaynak ihtiyacı ya da sorunların çözümü devletleri iş birliği geliştirmeye zorlamaktadır. Ancak bağımlılık üzerinden kurulan iş birliği, özellikle görece daha az güçlü olan taraf devlet tarafından rasyonel bir şekilde sürdürülemiyorsa, bağımlılığa da dönüşebilir. Bu durum hegemonik bir yapının ortaya çıkmasına ya da sömürüye yol açabilmektedir.

3.2. TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİK ÖZELLİKLERİ

Türkiye, Asya ve Avrupa kıtalarının kesişim noktasındaki konumunun yanı sıra Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi’ne olan sınırları nedeniyle eşsiz bir jeopolitik öneme sahiptir. Özey, Türkiye’nin sahip olduğu bu eşsiz özellikler nedeniyle Türkiye’yi dünyanın kalbi olarak tanımlanmıştır.⁷²⁸ Koçdemir’e göre Türkiye, “*Dünya adasının hem menteşesi hem*

⁷²⁵ Keohane ve Nye, **a.g.m.**, s. 83.

⁷²⁶ Wagner, **a.g.m.**, s. 469.

⁷²⁷ Katharina Bluhm, “Modernization, Geopolitics and the new Russian Conservatives”, *Leviathan*, C. 44, S. 1, 2016, s. 47.

⁷²⁸ Ramazan Özey, **Türkiye’nin Jeopolitiği: Değişimler ve Öncelikler**, Pegem Akademi, Ankara, 2021, s. 2.

bu menteşe üzerine vurulan kilidi ve aynı zamanda anahtarıdır."⁷²⁹ Dolayısıyla dünyanın temel meselelerinde Türkiye'nin stratejik bir jeopolitik rolü bulunmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi konumu, çoklu jeopolitik açılımlar gerçekleştirebilmesine zemin hazırlamaktadır.⁷³⁰ Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik önem ekonomik ve askeri avantajların yanı sıra özellikle bölgesel ve küresel sistemi etkileyen önemli meseleler açısından da Türkiye'yi kilit bir oyuncu haline getirmektedir. Brzezinski'nin hâkimiyet teorisinde dünya satranç tahtasına benzetilmiş ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu alan, en verimli alan olarak değerlendirilmiştir.⁷³¹ Türkiye, dünya güç merkezleri arasındaki dengeyi etkileyecek bir biçimde, sürekli çatışmaların yaşandığı kıymetli bir coğrafi konuma sahiptir.⁷³²

Devletlerin jeopolitik özellikleri, dış politikalarının yanı sıra uluslararası politik ortamdaki konumlarını da yakından etkilemektedir.⁷³³ Tarihsel mirasın verdiği önem sayesinde Avrupa ve Ortadoğu ile olan ilişkiler, Türkiye'nin jeopolitik rolünün belirlenmesinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Aynı şekilde Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki rolü, Türkiye'nin jeopolitiğinin belirlenmesinde başlıca faktörlerdendir. Örneğin NATO üyeliğinin, Doğu ve Batı Blokları arasında yaşanan Soğuk Savaş Dönemi'nin getirdiği kırılğan yapının aşılmasında büyük önemi haiz olmuştur. Türkiye bu dönemde Batı Bloku içerisinde yer alarak, Sovyetler'den gelecek jeopolitik tehditlerin aşılmasını sağlamıştır.

Türkiye jeopolitik konumu sayesinde hem bölgesel hem de küresel düzeyde alternatif politikalar üretebilecek güce sahip ender ülkelerden biridir.⁷³⁴ Türkiye'nin politika yapma seçeneği açısından zengin olması, uluslararası meselelerde Türkiye'ye önemli görevler yüklemektedir. Çoğunluk nüfusu Müslümanlardan oluşan Türkiye'nin laik bir demokrasi ile yönetilmesi, Türkiye'yi diğer İslam ülkeleri arasında rol model yapmakta ve Türkiye

⁷²⁹ Koçdemir, **a.g.m.**, s. 17.

⁷³⁰ Nejat Doğan, Ferit Kula ve Mehmet Öcal, **Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası: Türkiye Geleceğin Neresinde?**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 6.

⁷³¹ Brzezinski, **a.g.e.**, 1997, s. 41.

⁷³² Faruk Kaya, **a.g.m.**, s. 1.

⁷³³ Selahattin Çelik, "Günümüzde Türkiye'nin Jeopolitik Konumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 74, 2020, s. 202.

⁷³⁴ Suat İlhan, **Avrupa Birliğine Neden Hayır: Jeopolitik Yaklaşım**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 52.

jeopolitiğinin şekillenmesine katkı sağlamaktadır. Türkiye jeopolitik ve jeokültürel levhalar üzerinde sınır ülkesidir.⁷³⁵ Türkiye'nin jeopolitik ve jeokültürel anlamda sınır ülkesi olması, uluslararası kritik meselelerde Türkiye'ye önemli görevler yüklemektedir.

3.2.1. Kültürel Özellikleri

Halkın'e göre coğrafya tasvir eder ve tartışır.⁷³⁶ Coğrafyanın dinamik yapısı, tarihin akışı içinde coğrafi tesirlerin ve beşerî tepkilerin gerçek önemini anlamamıza yardımcı olur.⁷³⁷ Bu bakımdan coğrafi konumları, ülkelerin sosyal ve beşerî unsurlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamakta ve bu durum jeopolitikle kültür arasında yakın bir ilişki kurmaktadır.

Kültürel unsurlar özellikle eleştirel jeopolitik bağlamında son zamanlarda oldukça sık kullanılmaktadır.⁷³⁸ Bu çerçevede Tuathail ve Dalby, jeopolitiği, kimliklerin çağdaş siyasi söylemlerde formüle edildiği ve bastırıldığı karmaşık bir kültür meselesi olarak tanımlamışlardır.⁷³⁹ 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve jeopolitiğin ilk kaynakları olarak sayılabilecek olan Pozitivizm ve Marksizm gibi teoriler jeopolitik sorunları; insanların yaşam biçimleri, kültürel ve toplumsal gelişmeler ve devletlerarası ilişkilerin neden ve sonuçları çerçevesinde açıklamıştır.⁷⁴⁰

Çağdaş jeopolitik değerlendirmelerde de kültürel öğelere oldukça sık başvurulmaktadır. Wallerstein, dünya sistemini ekonomik bir temel çerçevesinde ele almış ve bu sistemi politik ve kültürel özelliklerle karakterize etmiştir. Bu çerçevede “jeopolitik ve jeokültür” kavramları Wallerstein'in dünya sistemi kuramının açıklanmasında büyük bir öneme sahiptir.⁷⁴¹ Wallerstein, dünya sistemini oluşturan kültürel öğeleri jeokültür ifadesiyle

⁷³⁵ Özey, **a.g.e.**, 2021, s. 7.

⁷³⁶ Léon-Ernest Halkin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 44.

⁷³⁷ Halkin, **a.g.e.**, s. 44.

⁷³⁸ Fabrizio Eva, “The Cultural Approach To Geopolitics: A Method or An Attitude?”, University of Venice, Italy, t.y., s. 2. <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/871/1/g1eva.pdf> 24.01.2023 tarihinde erişildi.

⁷³⁹ Gearóid Ó Tuathail ve Simon Dalby, **Rethinking Geopolitics**, Routledge, London, 2002, s. 295.

⁷⁴⁰ Hasanov, **a.g.e.**, s. 17.

⁷⁴¹ Gürcan Şevket Avcıoğlu, “Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, s. 98.

tanımlamış ve kültürel öğeleri jeopolitiğe benzeterek dünya sistemi kuramını oluşturmuştur:

Liberalizmin bir ideoloji olarak (hem Wilsoniyen hem Leninci biçimleri içinde) reddi sıradan bir vaka değildi; benim kapitalist dünya ekonomi jeokültürü dediğim olgunun düşünsel öncüllerinden temel bir kopuşu temsil ediyordu. Bazıları jeokültürü bu dünya ekonomisinin üstyapısı olarak tanımlıyorlar. Ben onu dünya ekonomisinin alt tabakası olarak düşünmeye yatkınım; gözden uzak olduğu için takdiri zor, ama onsuz da diğer kısımların güdük kaldığı bir kısım. Jeopolitiğe benzeterek ona jeokültür demem, onun yöre üstü veya ulus üstü olmasından değil, içinde dünya sistemin işlediği kültürel çerçeveyi temsil etmesindedir.⁷⁴²

Yediyıldız'a göre toplumlar kültürleriyle kişilik ve kimlik kazanmaktadırlar.⁷⁴³ Toplumların kazandığı bu kimlik, devletin jeopolitik tahayyülünün oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu toprakları, içinde barındırdığı kültürlerden etkilenmiş ve bugünkü derin tarihi mirasının yanı sıra milli kültürünü ortaya çıkarmıştır. Lahbabi, milli kültürü, “*Bir millet tarafından kendi tarihi boyunca tasavvur edilmiş veya tatbikat sahasına konulmuş maddi, fikri ve manevi hayat formlarının ve değerlerinin tümü*” olarak tanımlamıştır.⁷⁴⁴ Bu tanımdan hareketle milli kültürün, toplumu diğer toplumlardan ayırmaya yarayan bir “kimlik” işlevinin olduğu görülmektedir.

Coğrafi faktörler insan ve mekân ilişkilerini çeşitli açılardan sentezleyerek kültürel mozağin oluşmasında büyük role sahiptir.⁷⁴⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye zengin tarihi ve kültürel mirasıyla göze çarpmaktadır. Türkiye'nin kültürel özelliklerinin başında geleneksel ve modern unsurların harmanlanarak bir arada yer alması gelmektedir.

Türk kültürünün doğasını anlamak için Osmanlı'nın sosyo-politik sisteminin temel özelliklerini anlamak gerekmektedir.⁷⁴⁶ Türk kültürü, İslam medeniyetiyle

⁷⁴² Immanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya Sistemi Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 23.

⁷⁴³ Bahaeddin Yedilyıldız, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, s. 2.

⁷⁴⁴ Muhammed Aziz Lahbabi, **Milli Kültürler ve Medeniyet: Denemeler**, Çev. Bahaeddin Yedilyıldız, Tur Yayınları, İstanbul, 1980, s. 15.

⁷⁴⁵ Ali Özçağlar, **Coğrafyaya Giriş-Sistemik, Kavramlar Yöntemler**, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 57.

⁷⁴⁶ Ümit Berkman ve Şükrü Özen, “Culture and Management in Turkey: State-Dependency and Paternalism In Transition”, Ed. Eduardo Davel, Jean-Pierre Dupuis ve Jean-François Chanlat, **Gestion en Contexte Interculturel: Approches, Problématiques, Pratiques et Plongées**, Presse de l'Université Laval et Téléuniversité (UQAM), Québec, 2008, s. 14.

harmanlanmak ve Osmanlı'nın Balkanlara ve Avrupa'ya genişlemesiyle birlikte Batı kültürünün de birçok özelliklerini kendi içine almak suretiyle zengin bir mirasa sahip olmuştur.

Türkiye'nin jeopolitik konumunun Doğu'nun ve Batı'nın kesişim noktasında yer alması, farklı kültürlerin geçiş sahasında bulunması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'yi kültürel açıdan öne çıkaran hususların başında Doğu ile Batı arasında kültür köprüsü işlevi görmesinin yanı sıra akılcı, çağdaş, yaratıcı, katılımcı, dinamik, çoğulcu ve demokratik özelliklere sahip olması gelmektedir.⁷⁴⁷ Farklı kültürlerin kesişim noktasında yer alan Türkiye'nin birçok medeniyeti sentezlemesi neticesinde zengin bir kültürel altyapı meydana gelmiştir. Türkiye'nin sahip olduğu bu zengin kültürel yapı, jeopolitik öneminin şekillenmesinde büyük bir role sahiptir.

3.2.2. Ekonomik Özellikleri

Soğuk Savaş Dönemi'nin yarattığı gerginlik ortamı ülke ekonomilerini yakından etkileyerek, küreselleşme ile birlikte ekonomi temelli dış politik anlayışın karşıt ideolojilere sahip aktörler arasında daha yaygın bir kullanım alanı bulmasına neden olmuştur. Batı Blokunda yer alan ülkeler kapitalizmin doğası gereği serbest piyasa ekonomisi uygulamış, Doğu Bloku ülkeleri ise merkezi planlamaya ve yoğun devlet müdahaleciliğine dayalı bir ekonomik sistem benimsemişlerdir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti çok partili siyasi hayata geçmiş ve dış ticarete yönelik aktif bir politika izlemiştir. 1946 yılında ilk kez devalüasyon yapılarak yerli paranın değeri yabancı para karşısında düşürülmüştür.⁷⁴⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikalarının etkisiyle 1946 yılında son kez dış ticaret fazlası verilmiş,⁷⁴⁹ bu tarihten itibaren ise dış ticaret açığı sorunu kalıcı hale gelmiştir.

⁷⁴⁷ Pulat Tacar, "Türkiye'nin Kültürel Tanıtımı", *Erdem*, C. 6, S. 17, 1990, s. 530.

⁷⁴⁸ Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 67, S. 2, 2012, s.174.

⁷⁴⁹ Rüya Bayar ve M. Murat Yüceşahin, "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Avrupa Topluluğunun Yeri", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, 1999, s. 44.

1950 yılında yapılan seçimleri Demokrat Parti (DP) kazanmış ve iktidara gelmiştir.⁷⁵⁰ DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte devletin ekonomik hayata müdahalesi yoğun şekilde eleştirilmiş ve ekonomik kalkınmanın özel sektör eliyle gerçekleşmesi fikri benimsenmiştir.⁷⁵¹ DP iktidarıyla Türkiye yalnızca siyasi değil, ekonomik olarak da Batı ittifakında olduğunu gösteren politikalar izlemiştir.⁷⁵² İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış ticaretin önem kazandığı aktif dış politikayla birlikte uluslararası kuruluşlara üye olunmaya başlanmış ve yabancı sermayenin ülkeye teşvik edilmesi amacıyla çeşitli politikalar uygulanmıştır. 1945 yılında Birleşmiş Milletler'e, 1947 yılında IMF'ye, 1948 yılında OECD'ye ve 1952 yılında NATO'ya üye olunmuştur.

Soğuk Savaş nedeniyle Türkiye'nin Batı Blokuna yaklaşması ekonomide kendini hissettirmiş ve ABD tarafından yapılan Marshall yardımları ülke ekonomisinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. ABD tarafından Avrupa ülkelerinin döviz ihtiyacını karşılamak ve birbirlerine karşılıklı yardım edecek şekilde iş birliği tesis etmelerine yönelik olarak bir ekonomik program taslağı hazırlanmıştır.⁷⁵³ Bu ekonomik programın gerçekleştirilmesi amacıyla 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur.⁷⁵⁴ Teşkilatın temel amacı “*Üye devletlerin iktisadi kalkınmalarını temin edecek kararlar almak, hazırlayacakları programları incelemek ve bunlar hakkında görüş bildirmek*” olarak belirlenmiştir.⁷⁵⁵ Türkiye'de ise Marshall Planı gereğince yapılacak yardımları koordine etmek üzere 15 Temmuz 1948 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak “Amerikan Kredileri Komitesi” adında bir komite kurulmuştur.⁷⁵⁶

Türkiye'ye yapılan Marshall yardımları nakdi yardımın yanı sıra mal ve hizmet alımları olarak gerçekleşmiştir.⁷⁵⁷ 1948 ve 1949 yılları arasında Marshall Planı'ndan Türkiye'ye

⁷⁵⁰ Enis Şahin ve Bilal Tunç, “Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015, s. 31.

⁷⁵¹ Takım, **a.g.m.**, s. 159.

⁷⁵² Şefik Memiş, “20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 66, 2020, s. 273.

⁷⁵³ Marshall Planı ve Türkiye'deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra, BCA Belge No: 30.01.0.0.125.801.5, s. 3.

⁷⁵⁴ BCA Belge No: 30.01.0.0.125.801.5, s. 4. Teşkilatın kısa adı O.E.C.E. (Organisation Européenne de Coopération Économique) olarak ifade edilmiştir.

⁷⁵⁵ BCA Belge No: 30.01.0.0.125.801.5, s. 4.

⁷⁵⁶ Amerikan Kredileri Komitesi, BCA Belge No: 30.18.01.02.116.48.10, s.1.

⁷⁵⁷ Marshall Planından 1948-1950 Yıllarında Türkiye'ye Yapılan Yardımlar, BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5., s. 1.

49,7 milyon dolar yardım yapılmıştır.⁷⁵⁸ 1949 ve 1950 yılları arasında ise Türkiye'ye 117 milyon dolar yardım yapılmıştır.⁷⁵⁹ Bu yardımların 16 milyon 164 bin doları tarım sektörüne ayrılmıştır.⁷⁶⁰ Marshall Plan'ıyla birlikte yapılan nakdi yardımın yanı sıra Türkiye'ye makine ve teçhizat desteği de sağlanmıştır. Bu çerçevede traktör, biçerdöver, pamuk mibzeri, hububat mibzeri, pikap kamyonet gibi çeşitli araçlar ülkemize gelmiş ve İl Tevzi Komisyonları aracılığıyla vatandaşlara dağıtılmıştır.⁷⁶¹

Aşağıda yer alan tabloda 1949-1950 yılları arasında Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlarla alınan araçlar, ülkeler bazında gösterilmektedir:

Tablo 2. Marshall Planı Tiraj Haklarından Tarıma Ayrılan 1 Milyon 508 Bin Dolarlık Maddeler ve Satın Alınan Ülkeler⁷⁶²

ARAÇLAR	ALMANYA	İNGİLTERE	BELÇİKA	TOPLAM
SUNİ GÜBRE	-	67,2	584	651,2
TRAKTÖR	150	244	-	394
TRAKTÖR PULLUĞU	34	-	-	34
ATLA ÇEKİLİR ZİRAAT MALZEMELERİ	82	-	-	82
MÜCADELE İLAÇLARI	-	59,8	-	59,8
SANTRÜFÜJ TULUMBA	-	97	-	97
HUBUBAT HANGARLARI	150	-	-	150
LABORATUVAR MALZEMESİ	-	40	-	40
TOPLAM	416	508	584	1.508

Ekonomi ve dış politika arasındaki yakınsama süreci her iki politikanın devletler açısından birbirleriyle bağlantılı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan ekonomik ve siyasi istikrarın bir arada yürütülmesi gerekliliği ülke jeopolitiğinin oluşturulmasında büyük bir role sahiptir. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ekonomisinin karakteristiğini tarım ve sanayi sektörü oluşturmuştur. Liberal politikaların yoğun olarak uygulandığı ekonomi yönetiminde tarım ve sanayi sektörleri ön planda tutulmuş ve her iki sektöre yönelik olarak aktif politikalar geliştirilmiştir. Özellikle

⁷⁵⁸ BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5.

⁷⁵⁹ BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5. 117 milyon dolarlık yardımın 59 milyon doları nakdi, geri kalan 58 milyon dolarlık kısmı ise Avrupa'dan tiraj hakkı olarak ayrılmıştır.

⁷⁶⁰ BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5, s. 1.

⁷⁶¹ BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5, s. 2.

⁷⁶² BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5, s. 8.

Türkiye'nin ihracatında tarım ürünlerinin yoğunluğunun fazla olması nedeniyle tarım politikaları ekonomi politikaları arasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin Batı Blokuna yanaşması ekonomi alanında da kendisini hissettirmiş ve Marshall yardımları bu döneme damgasını vurmuştur. Marshall yardımları sayesinde Türkiye Batı Bloku ile stratejik bir yakınlaşma tesis ederek Sovyetler'in yayılcı tehditlerini bertaraf etmiştir. Türkiye'nin Batı ile yakınlaşması siyasi ve ekonomik anlamda jeopolitik bir atak olarak değerlendirilebilir. Bu atağın başarıya ulaşmasında Türkiye ve Batı Bloku arasındaki jeopolitik çıkarların birbirleriyle uyumu da sürece katkı sağlamıştır.

3.2.3. Tarihi Özellikleri

Jeopolitik ve tarih arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Jeopolitik, coğrafi faktörlerin ülkelerin siyasetleri üzerindeki etkilerini incelerken; tarih, geçmişte yaşanan olayların günümüze olan etkilerini incelemektedir. Coğrafya ve tarih arasındaki ilişkilerin netleştirilmesi, tarihin jeopolitik bir yaklaşım açısından derinlik kazanmasına katkı sağlamaktadır.⁷⁶³

Jeopolitik; tarih ve coğrafyanın bir birleşimi olarak düşünülebilir. Bu nedenle Mahan, Mackinder ve Brzezinski gibi birçok teorisyen coğrafya ve tarih arasında bir ilişki kurmaya çalışmışlardır.⁷⁶⁴ Tarihsel süreçte meydana gelen gelişmeler günümüz siyasal ortamını ve dolayısıyla da jeopolitik ortamını etkilemektedir. Öte taraftan tarihi olayları ve bu olayları gerçekleştiren gelişmeleri anlamak, mevcut jeopolitik durumun anlaşılması ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunulması için büyük önemi haizdir.

Türkiye, zengin kültürünün yanı sıra siyaseti ve toplumu şekillendiren çok yönlü ve karmaşık bir tarihsel mirasa sahiptir. Tarihte çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu toprakları, uzun yıllar boyunca farklı kültür ve medeniyetlerden etkilenerek bugünkü tarihsel mirasa sahip olmuştur. Türkiye'nin jeopolitik özelliklerinin

⁷⁶³ Suat İlhan, "Geopolitics and Historical Correlations Thereof", *Belleten*, C. 49, S. 195, 1985, s. 640.

⁷⁶⁴ Semra Rana Gökmen, **Geopolitics and the Study of International Relations**, Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Doctoral Thesis, Ankara, 2010, s. 17.

şekillenmesinde de yine tarihi faktörler önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, ülkenin Doğu ve Batı arasındaki kesişim noktasında yer alması hem tarihsel süreçte hem de günümüz jeopolitiğinde Türkiye'ye etkin bir rol atfetmektedir.

Türkiye, jeopolitik özellikleri nedeniyle geçmişten itibaren tercih edilen bir saha olmuştur. İlkçağdan itibaren Anadolu verimli topraklarıyla öne çıkarken, yolların kavşak noktası olmuştur. Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz limanları kervan yollarının bulunduğu noktalar olmuştur. Bu nedenle Anadolu, çok fazla medeniyete ev sahipliği yapmıştır.⁷⁶⁵

Türkiye'nin jeopolitiğini etkileyen tarihsel faktörler arasında Osmanlı mirası önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel süreçte küresel siyasette etkili bir role sahip olması, Türkiye'nin jeopolitiğini hala etkilemekte ve Türk dış politikasının seyrini belirlemede büyük rol oynamaktadır.

3.2.4. Coğrafi Özellikleri

Jeopolitik, coğrafi faktörlerin siyasi karar alma süreçlerine olan etkisini inceleyen bir bilim dalıdır. Sahip olduğu konum, yer altı ve yer üstü kaynakları, ulaşım yolları gibi faktörler aracılığıyla jeopolitiğin şekillendirilmesinde kıymetli bir yeri olan coğrafya, ülkelerin iç ve dış politik stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Örneğin, stratejik bir konumda bulunan bir limanın veya ulaşım rotasının ülkenin jeopolitik konumuna dâhil olması, diğer ülkelerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra askeri stratejinin de belirlenmesinde etkilidir. Türkiye gibi denizlere kıyısı olan bir ülkenin ticari olarak denizlere ulaşımının ve jeopolitik olarak da deniz gücünün daha etkili olması beklenebilir. Ayrıca önemli bir jeopolitik konuma sahip olmak, savunma harcamalarına daha fazla kaynak ayrılmasını da gerektirebilir. Bu noktadan hareketle coğrafi konumun ülkenin jeopolitik durumunun yanı sıra ekonomi, güvenlik ve dış politika alanlarında önemli bir unsur olduğu görülmektedir.

Topraklarının büyük bölümü Asya, küçük bölümü de Avrupa'da yer alan Türkiye, kıtalara, denizlere, boğazlara, önemli ulaşım yollarına ve doğal kaynaklara sahip olmasının yanında, Avrupa ile Asya arasında merkezi bir konuma sahiptir.⁷⁶⁶ Türkiye;

⁷⁶⁵ Mesut Doğan, "Jeopolitik ve Türkiye", International Scientific Conference, Global Challenges-Scientific Solutions II, 14 October, Antwerp, Belgium, 2020, s. 104.

⁷⁶⁶ Nezih Çakar, "A Strategic Overview of Turkey", *Perceptions*, C. 3, S. 2, 1998, s. 1.

*“İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Asya’dan Avrupa’ya doğu-batı ekseninde, Avrupa ile Asya’dan Afrika’ya kuzey-güney ekseninde gerçekleştirilecek her türlü ekonomik ve askeri faaliyeti kontrol edebilen bir konuma sahiptir.”*⁷⁶⁷ Türkiye’nin bu konumu, dünya savaşları ve barışı açısından kilit bir nitelik taşımasını sağlamaktadır:

Türkiye jeopolitik görüşler çerçevesinde ele alındığında ‘iç hilal’, ‘iç ay’ veya ‘kenar kuşak’ta yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye; günümüzde dünyanın süper güçleri denilen ülkelerin (ABD, AB, Rusya, Çin) karşılaşma bölgesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla dünya savaşlarında ve dünya barışında kilit ülke özelliği taşımaktadır.⁷⁶⁸

Türkiye’nin coğrafi konumu, tarihsel süreçte ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Bunun en temel sebebi, fiziki olarak konumlandığı bölgenin, diğer bölgelerde gerçekleşen olaylardan etkilenme potansiyelidir. Türkiye’nin bulunduğu coğrafya çevresinde bulunan diğer stratejik bölgeler dolayısıyla mücadele gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar avantajları olsa da tehdit potansiyeli her zaman bulunmaktadır: *“Türkiye coğrafi derinliği, ekonomik, siyasi ve askeri kapasitesi bakımından küresel güç merkezleri arasındaki dengeyi etkileyecek bir jeopolitik güce sahiptir. Dünyada önemli sorunların da kesişme noktasında bulunur.”*⁷⁶⁹ Türkiye’nin jeopolitik konumunun coğrafi açıdan dünyanın kilit noktalarından biri olması, geçmişte ticaret yollarının Türkiye’den geçmesiyle açıklanmıştır:

Türkiye, bulunduğu konum ve coğrafi özellikleri bakımından dünyanın temel merkezlerinden olup, çevresiyle beraber jeopolitik açıdan son derece değerli ve önemlidir. Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Kuzey Afrika arasında köprü vazifesi gören Türkiye, bir taraftan önemli ulaşım yollarının kesiştiği ve diğer taraftan da enerji kaynaklarının çıkarıldığı bölgelerin avantaj ve dezavantajlarını yaşamaktadır.⁷⁷⁰

Geçmişte stratejik bir ticaret yolu olarak geçiş güzergâhlarından biri olan Türkiye, günümüzde de önemli bir enerji koridoru oluşturulması için jeopolitik bakımdan oldukça kıymetli bir yere sahiptir. Petrol ve doğalgaz bakımından Orta Doğu ve Hazar Denizi’nin etki sahası içinde olan Türkiye, bu bölgelerden elde edilen enerjinin taşınması için

⁷⁶⁷ Ayten Sezer Arıç, “Atatürk’ün Türkiye’nin Stratejik Konumu ile İlgili Görüşleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 62, 1999, s. 17.

⁷⁶⁸ Ramazan Özey, *a.g.e.*, 2021, s. 7.

⁷⁶⁹ Mehmet Akif Ceylan, “Türkiye’nin Siyasi Coğrafyası”, Ed. Nuran Taşlıgil ve Güven Şahin, **Türkiye Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 154.

⁷⁷⁰ Mesut Doğan, *a.g.m.*, s. 103.

vazgeçilmez bir enerji koridoru olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin coğrafi konumu geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça önemlidir.

3.2.5. Jeopolitik Teoriler Bağlamında Türkiye'nin Konumlandırılması

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin jeopolitik teoriler bağlamında konumlandırılmasında Kara Hâkimiyet Teorisi ve Kenar Kuşak Teorisi önemli bir yere sahiptir. Bu teoriler geçerliliklerini korumaları ve özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde etkili olmaları bakımından büyük önemi haiz olmuşlardır.

Mackinder, Avrupa medeniyetinin temelde bir saldırı karşısında geliştirilen var olma mücadelesine dayandığını ileri sürmüştür.⁷⁷¹

Saldırgan bir kişiliğin, kendisine düşman olanları bir araya getirmesi bakımından önemli bir sosyal işlevi vardır ve Avrupa da dışarıdan gelen barbarların baskısı altında kendi medeniyetine ulaşmıştır. Tam da bu sebepten, sizden bir an için bile olsa Asya'yı ve Asya tarihini Avrupa'dan ve Avrupa tarihinden daha önemli addetmenizi istirham ediyorum; çünkü Avrupa medeniyeti, çok büyük bir oranda, Asyalı toplulukların istilâsına karşı verilen dünyevî var olma mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷²

Mackinder'in bu düşüncesinin arka planında, Avrupa toplumlarının Asya toplumlarının istilasına karşı kendilerini koruma içgüdülerinin bulunduğu iddiası bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Mackinder'in savunduğu görüş açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Mackinder'in Kalpgâh Teorisi, Soğuk Savaş Dönemi'nin jeopolitik atmosferinde önemli bir rol oynamıştır.⁷⁷³ Kalpgâh olarak nitelendirilen bölge hem yaşamak için ihtiyaç duyulan kaynakların bulunduğu yer olup hem de deniz yolu ile fethi güç bir alanda bulunmaktadır. Ancak bunların yanında bölgeye sahip olmanın veya bölgeyi kontrol altına alabilmenin stratejik bakımdan asıl değeri Asya, Avrupa ve Afrika'ya hükmedebilecek gücü hem kaynak hem de ulaşım açısından sağlamasından kaynaklanmakta; böylece bölgeyi ve bölgenin içinde bulunan Türkiye'yi önemli bir yere konumlandırmaktadır.

⁷⁷¹ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 53.

⁷⁷² Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 53.

⁷⁷³ Cohen, **a.g.e.**, 2015, s. 28.

Mackinder'e göre Avrasya, okyanus olarak değerlendirilmiştir. Avrasya, oldukça geniş bir alanı kapsadığından dolayı, bu alanın Britanya kontrolü dışında gelişmesi tehdit olarak algılanmıştır.⁷⁷⁴ Denizlerin hâkimi olan Britanya karşısında bu alanın kontrol edilmeyişinin yanı sıra bölgede gerçekleştirilebilecek bir atılım, aynı zamanda Britanya'nın tehdit edilmesi anlamına gelmektedir. Mackinder'e göre iç hilal kuşağında *“Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin bulunurken; dış hilâl kuşağında ise İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya”* bulunmaktadır.⁷⁷⁵ Türkiye, Mackinder'in teorisinde iç hilâl kısmının ortasında bulunduğu için özellikle deniz yollarına ulaşım sağlayabilmesi açısından değerli bir coğrafyadır.

Dünyada sürekli bir değişim söz konusu olduğundan Türkiye'ye yönelik tehdit ve fırsatlar değişebilmekte ve böylece evrensel nitelikli olaylar Türkiye'yi etkilemektedir.⁷⁷⁶ Birinci Dünya Savaşı sonucunda topraklarının büyük kısmını kaybetmesine rağmen İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan Türkiye, Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler'in merkezden çevreye doğru olası saldırılarına karşı önemli bir rol üstlenme potansiyeline sahip olarak görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin NATO çerçevesinde dış politika benimsemesi, jeopolitik teori bağlamında Mackinder'in teorisine bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir. Atmaca'ya göre *“Türkiye'nin jeopolitik konumu Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve bölgesel yayılmasını engellemek için hayati bir önem kazanmıştır.”*⁷⁷⁷

Kenar Kuşak Teorisi açısından bakıldığında ise Türkiye'nin jeopolitik bakımdan hem avantajlı hem de dezavantajlı bir konumda olduğu ifade edilmiştir. Rusların Akdeniz'e geçişinin engellenmesine yönelik politika, İngiliz dış politikasının temel hedeflerinden biri olmuştur. İngilizler, Rusların Karadeniz'den Akdeniz'e geçişlerini engellemek için İstanbul'a ve Boğazlara özel bir ilgi duymuşlardır.⁷⁷⁸ Açık denizlere Türkiye üzerinden hızlı ve kolay şekilde ulaşılması, Sovyetler'in açık denizlere inmesinin engellenmesi, enerji kaynaklarının nakledilmesi ve önemli bir ticaret yolu olması Türkiye'nin konumunu güçlendirmektedir. Ancak bu bölgedeki olası istikrarsızlığın Türkiye'yi

⁷⁷⁴ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 61.

⁷⁷⁵ Mackinder, **a.g.e.**, 2013, s. 73-74.

⁷⁷⁶ Mustafa Yılmaz, “Türkiye'nin Jeo-Stratejisi Açısından Günün Olaylarının Değerlendirilmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 62, 1999, s. 18.

⁷⁷⁷ Ayşe Ömür Atmaca, “The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years”, *All Azimuth*, C. 3, S. 1, 2014, s. 21.

⁷⁷⁸ Spykman, **a.g.e.**, 1942, s.102.

olumsuz yönde etkilemesi de en önemli dezavantaj olarak değerlendirilmiştir. Yine teori bağlamında ele alındığında Türkiye'nin, Rimland olarak da nitelendirilen bölgenin temel unsurlarından biri olduğu görülmektedir.⁷⁷⁹ Spykman, Avrasya veya merkez bölgesini kabul etmekle beraber kenar kuşak ülkeleri olarak tanımladığı Türkiye, “*Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dan oluşan toprak şeridinin Avrasya için çok önemli olduğunu*” da ifade etmiştir.⁷⁸⁰ Bu kenar kuşak ülkeleri, merkez bölgesi ile “dış ay” veya “deniz ülkeleri” arasında aracı bir bölge oluşturmaktaydı.⁷⁸¹ Türkiye hem Mackinder'in merkez ülke teorisine hem de Spykman'ın kenar ülke teorisine göre çok önemli bir konuma sahiptir.⁷⁸²

3.2.6. Soğuk Savaş Jeopolitiğinin Türkiye'ye Sunduğu Fırsatlar

Doğu ve Batı Blokları arasında yaşanan küresel hâkimiyet mücadelelerini tanımlamada kullanılan Soğuk Savaş kavramı, dünya jeopolitik konjonktürünün inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın jeopolitik düzeninde hâkim olan ideolojik jeopolitik, kendi jeopolitik söylemleri eşliğinde hüküm sürmüştür.⁷⁸³ Komünizm ve kapitalizm ekseninde cereyan eden Soğuk Savaş jeopolitik ortamı, uluslararası sistemin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi, Sovyet-Amerikan jeopolitik ve ideolojik çatışmalarının yaşandığı dönemi ifade etmektedir.⁷⁸⁴ Bu dönem Türkiye açısından çeşitli fırsatlar sunduğu gibi birtakım tehditleri de beraberinde getirmiştir. Ancak fırsatlar ve tehditler her ne kadar jeopolitik temelde ele alınsa da Türkiye'nin iç dinamiklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bir başka deyişle, jeopolitik bakımdan fırsatların avantaja çevrilmesinde ve tehditlerin engellenmesinde uluslararası konjonktürün yanı sıra Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinin de büyük etkisi olmuştur. Bu döneme ilişkin Türkiye açısından en önemli fırsatların başında NATO üyeliği ile Marshall yardımları gelmiştir. Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında Batı ittifakında yer alarak NATO üyeliğini bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

⁷⁷⁹ Spykman, **a.g.e.**, 2020, s. 32.

⁷⁸⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, 2021, s. 304.

⁷⁸¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, 2021, s. 304.

⁷⁸² İlhan, **a.g.e.**, 1989, s. 61.

⁷⁸³ Semra Rana Gökmen, **a.g.t.**, s. 73.

⁷⁸⁴ Semra Rana Gökmen, **a.g.t.**, s. 53.

Henüz Soğuk Savaş'ın başlarında Sovyetler'in Türkiye'den kabulü mümkün olmayan taleplerde bulunması Türkiye'nin Batı ittifakında yer almasında etkili olmuştur. Sovyetler, Montreux'nün çeşitli durumlarla ilgili maddelerinin aşağıdaki şekilde değiştirilmesini talep etmişlerdir:

- *Bariş ve harp zamanlarında, Türkiye harbe katılmış olsun veya olmasın, Türk ve Sovyet Hükümetleri Karadeniz'de sahili olmayan devletlere mensup gemilerin her geçiş talepleri hakkında birlikte karara varacaklardır.*
- *Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin 18'inci maddesinde derpiş edilen 30.000 tonluk haddin beşte birini aşan bir tonajın geçişine bundan böyle izin vermemeyi taahhüt edecektir.*
- *Türkiye, Karadeniz dışı devletlerin bu denize insani gaye ile harp gemileri göndermelerine bundan böyle müsaade etmeyecektir.*
- *Muharip devletlere mensup olup Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı ile gönderilen harp gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin bu karara katılması halinde mümkün olacaktır.*
- *Türkiye ve Sovyetler Birliği aralarında peşin mutabakat sağlanmadan, Boğazlar rejiminin tadili ile ilgili hiçbir müzakereye katılmayacaklardır.⁷⁸⁵*

Sovyetler'in talepleri, Türkiye'nin o dönemdeki mevcut gücü doğrultusunda karşı koyulması oldukça güç talepler olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸⁶ Buna karşın Erkin, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Montreux'nün tadiline yönelik olarak Molotov'a karşı gösterdiği sarsılmaz direnmeyi Stalin'e karşı da tekrar ettiğini ifade etmiştir.⁷⁸⁷ Dolayısıyla Türkiye bu dönemde oluşan durumla birlikte jeopolitik açıdan konumunun avantajlarını kullanmak üzere aktif bir dış politika anlayışı geliştirmiştir.

SSCB taleplerinin Türkiye tarafından karşılanmasının mümkün olmaması, Türkiye'yi Batı Blokuna yöneltmiş ve NATO'nun kurulması bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın Türkiye, NATO'nun kuruluşunun ilk yıllarında, kuruluşa üye olan kimi devletlerin karşı çıkmaları nedeniyle üyeliğini gerçekleştirememiştir. Sovyet baskısını hisseden diğer üye devletler, Türkiye'nin NATO'ya üye olması durumunda olası bir

⁷⁸⁵ Erkin, *a.g.e.*, s. 142.

⁷⁸⁶ Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", *International Affairs*, C. 21, S. 4, 1947, s. 487.

⁷⁸⁷ Erkin, *a.g.e.*, s. 143.

Sovyet müdahalesi riskine karşı önlem alabilmek adına Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmışlardır.⁷⁸⁸ Ancak Türkiye, güvenlik endişesi ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için Batı temelli bir yaklaşım benimsediği için NATO'ya üye olmak konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiş ve sonuçta ABD desteğiyle üye olabilmıştır.

Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusu oldukça önemli bir gelişmedir. Avrupa ve ABD açısından bakıldığında Türkiye'nin NATO üyeliği başlangıçta olumlu karşılanmasa da Türkiye'nin jeopolitik öneminin anlaşılmasının akabinde üyelik gerçekleşmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, Türkiye'nin hür dünyanın emniyeti nef'ine olan taahhütlerini yerine getirebilmek için modernleştirilmiş silahlı kuvvetleri de ihtiva eden ve memleketin ve milletin kaynakları üzerine ağır bir yük tahmil eden bir müdafaa tertiplenmesi meydana getirdiğini ve müşterek savunmanın gerçekleştirilmesine matuf müşterek gayretlerimize erişmeyi mümkün kılmak için gerek Amerika'nın gerek yardımda bulunabilecek durumda olan diğer hür milletlerin bu memlekete esaslı şekilde yardım etmeleri lazım geldiğini takdir etmektedir.⁷⁸⁹

Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda ABD'den alınan bir muhtıradan yer alan yukardaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ABD, NATO üyeliği kapsamında müşterek savunmanın gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'nin ittifaka üyeliğine büyük önem atfetmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği ABD ve dolayısıyla Batı açısından Türkiye'nin jeopolitik konumu ile ilişkilendirilirken, Türkiye açısından ise Sovyet tehdidini yok etmek üzere tertip edilmiştir. NATO, Türkiye için Sovyet tehlikesi karşısında en güvenli sığınak olarak değerlendirilmiş ve üye olabilmek için gerekli şartların yerine getirileceğine ilişkin garanti verilmiştir. Bu çerçevede, Kore Savaşı'na asker gönderilmesi en somut örneklerden birini oluşturmuştur.⁷⁹⁰ Türkiye'nin Kore Savaşı için asker göndermesi sonucunda Batı Blokunda Sovyetler'in Türkiye'ye saldıracağına ilişkin beklenti oluşmuştur.⁷⁹¹ 12 Ekim 1953 tarihinde Washington'da yayımlanan Evening Star Gazetesi'nde, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi "Türkiye ve ABD kan kardeşi oldu." haberiyle yayımlanmıştır.⁷⁹² Türkiye için

⁷⁸⁸ Yusuf Sarıay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi: 1939-1952**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 77.

⁷⁸⁹ BCA Belge No: 030.01.0.0.62.381.10, s.1.

⁷⁹⁰ İlder Turan ve Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 3, 2004, s. 171.

⁷⁹¹ Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s. 99.

⁷⁹² Library of Congress, "Evening Star. [volume], October 12, 1953, Page A-13, Image 13", 1953.

<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1953-10-12/ed-1/seq-13/> 08.02.2023 tarihinde erişildi.

NATO üyeliği, Sovyet tehdidinin büyük ölçüde giderilmesi anlamına geldiği için üyeliğin gerektirdiği şartlar konusunda büyük bir çaba gösterilmiştir. Türkiye açısından NATO, bu dönemdeki en önemli ulusal güvenlik fırsatı olmasının yanı sıra Batı ile ilişkilerin derinleşmesi konusunda atılan stratejik bir adım olarak nitelendirilebilir.

Savaş ortamında yükselen fiyatların yanı sıra askeri harcamaların artması nedeniyle de Türkiye ekonomisinin üzerine büyük bir yük binmiştir.⁷⁹³ Bu nedenle Marshall Planı kapsamında ABD'nin Avrupa'ya ekonomik yardım gerçekleştirilmesi, Türkiye açısından da önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ancak tıpkı NATO üyeliği konusunda olduğu gibi yardımlar konusunda da ABD ve Türkiye açısından hedef farkı bulunmuştur. ABD, Marshall yardımlarıyla Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasını hedeflemiş, Türkiye ise yardımlar aracılığı ile doğrudan kalkınabileceği düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu çerçevede, 11 Şubat 1946 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye, Marshall Planı kapsamında yapılacak yardımların koordinasyonunda görev almak üzere Dışişleri, Maliye, Bayındırlık ve Ticaret Bakanlıkları mensuplarından oluşan bir komitenin kurulmasına karar vermiştir.⁷⁹⁴

Tarımsal üretim açısından avantajları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin de plan kapsamında destekleyici bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁵ Plan kapsamında alınan yardımların Türkiye'de tarımsal üretime ayrılması ve tarımda makineleşmenin gerçekleşmesiyle oluşan işgücü fazlası büyük şehirlere göç etmeye başlamıştır. Büyük şehirlerde de sanayileşme tamamlanmadığı için çeşitli ekonomik, sosyal ve toplumsal bozulmalar meydana gelmiştir. Plana dâhil olmadan önce Türkiye ekonomisinin kalkınma adına umut verip vermediği tartışma konusudur. Ancak en azından kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen bir ülke olarak gelişmeye devam etmiştir. Bu sayede Türkiye, Avrupa'ya hammadde ve tarımsal ürün temin etmesi bakımından önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır. Türkiye için ABD ile iş birliği dış politikada da bir entegrasyonu gerçekleştirmiş ve böylece küresel anlamda Türkiye'nin Batı Blokunda yer alması garanti altına alınmıştır.

⁷⁹³ Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikası: 1919-2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 398.

⁷⁹⁴ BCA Belge No: 030.18.01.0.115.92.16.

⁷⁹⁵ William C. Mallalieu, "The Origin of the Marshall Plan: A Study in Policy Formation and National Leadership", *Political Science Quarterly*, C. 73, S. 4, 1958, s. 488.

3.2.7. Soğuk Savaş Jeopolitiğinin Türkiye'ye Yönelik Tehditleri

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Sovyetler'in Türkiye'ye nota vermesiyle birlikte Türkiye açısından yeni bir süreç başlamış ve güvenlik paradigmasında bir değişim meydana gelmiştir. İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri, bu ülkeye Türkiye aleyhine ödünler verilmesi korkusunu canlı tutmuştur.⁷⁹⁶ Kars ve Ardahan'ın Sovyetler'e verilmesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar düzenlenmesi, Boğazlar üzerinde Sovyet üslerinin kurulması gibi Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eder nitelikteki talepler karşısında Türkiye, savaş sırasında izlediği denge politikasını tehlikeye atmamak için yeni bir dış politika arayışına girmiştir. 1945 yılında Sovyetler Türkiye'ye tekrar bir nota vermiş ve Boğazlar konusunda taleplerini sıralamıştır. Buna göre Boğazların tüm ticaret gemilerine açık tutulması ve Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine izin verilmesi talep edilmiştir.⁷⁹⁷ Erkin, Sovyet taleplerinin ortak vasfını; “*Türkiye'nin Batılı devletlerle olan bağlarını gevşetmek ve Kremlin'in yeni dış politikasında Türkiye ile aktif bir iş birliği yapmak*” olarak tanımlamıştır.⁷⁹⁸ Türkiye'nin bu talepleri olumlu karşılaması, aynı zamanda Sovyet hegemonyası altına girmek anlamını taşıyacağı için kabul edilmemiştir. Bu dönemde ABD'nin Truman Doktrini kapsamında gerçekleştirdiği yardımlar Türkiye açısından yeni bir seçenek olarak değerlendirilmiştir.⁷⁹⁹

Soğuk Savaş'ın Türkiye açısından jeopolitik kapsamda değerlendirilmesi, temelde tehdit algıları ve buna bağlı olarak gelişen güvenlik arayışlarını içermektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın son evrelerinde gerçekleştirilen Potsdam Konferansı'nda Türkiye'nin durumu da değerlendirilmiş, ancak Sovyetler'in Türkiye'ye bakış açısının yayılmacı amaçlar doğrultusunda şekillendiği görülmüştür. Bu kapsamda İngiltere ve Sovyetler arasında Boğazlar ve Türkiye konusunda tartışma yaşanmıştır.⁸⁰⁰

Arbaç'a göre “*SSCB'nin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'na 19 Mart 1945 tarihinde tek taraflı olarak son vermesi, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde içine düştüğü*

⁷⁹⁶ Deringil, **a.g.e.**, s. 256.

⁷⁹⁷ Erkin, **a.g.e.**, s. 142.

⁷⁹⁸ Erkin, **a.g.e.**, s. 144.

⁷⁹⁹ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 290.

⁸⁰⁰ Murat Ülgül, **The Soviet Influence On Turkish Foreign Policy (1945-1960)**, The Florida State University, College of Social Sciences, Master's Thesis, Florida, 2010, s. 40.

yalnızlık politikasından sıyrılarak ABD'yle yakınlaşmasına neden olmuştur."⁸⁰¹ Sovyet tehdidi, Türkiye açısından ciddi bir durum olarak değerlendirilmiş ve denge politikasının uygulanamaz hâle gelmesi nedeniyle başta jeopolitik kaygılar olmak üzere Türkiye'nin Batı'ya yönelişi bu kapsamda kaçınılmaz olmuştur. ABD'nin Marshall Planı, Türkiye açısından Sovyet tehdidinden kaçış; teknik ve mali destek yönden ise yeniden yapılandırma olarak değerlendirildiği için başvuru gerçekleştirilmiştir. Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların Türkiye açısından önemli bir özelliği bulunmaktadır. Bu özellik, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve önemi ile yakından ilişkilidir.⁸⁰² Yardımlar, savaşa katılmış Avrupa devletleri için planlanmış olsa da Türkiye'nin jeopolitik bakımdan vazgeçilmesi mümkün olmayan bir devlet niteliğinde olması, plan kapsamına alınmasıyla sonuçlanmıştır.

ABD, Sovyetler'in Türkiye ile olan ilişkilerini yakından takip etmiş, her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler ile Türkiye'nin arasındaki gerginliği ikili bir konu olarak değerlendirirse de Sovyet taleplerini Türkiye ve dolayısıyla jeopolitik bakımdan kendisi için tehdit olarak değerlendirerek Türkiye ile ikili ilişkilerini derinleştirmiştir. Türkiye, gelişmeler karşısında ABD'ye görüşlerini büyükelçiler aracılığıyla sormuş ve aldığı yanıt, Batı ile ilişkilerin derinleşebilmesi açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir:

Amerikan Hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında artan gerginliği dikkat ve endişe ile takip etmektedir. Hükümet, tehlike karşısında korku ve telaşın dünya barışını kuvvetlendirmeye yarayacak bir davranış olmadığı kanısındadır. Bu bakımdan Amerikan Hükümeti ve milleti Türk milletinin maruz kaldığı baskı karşısında gösterdiği cesaret ve azmi hayranlıkla izlemektedir. Toprak talepleriyle ortaya çıkan duruma gelince, Nezaret, bu talep yüzünden meselenin Türk-Sovyet ilişkileri alanını aşmış ve Amerikan Hükümetinin ihlaline müsaade etmeyeceği Birleşmiş Milletler yasası sahasına intikal etmiş bulunduğu düşüncesindedir.⁸⁰³

ABD Büyükelçisinin yukarıda yer alan ifadeleri, ABD'nin Türkiye mukadderatına ve Akdeniz'in güvenliğine karşı göstermeye başladığı fiili ilginin ilk kesin delilini oluşturmuştur.⁸⁰⁴ Sovyetler'in Türkiye'den talepleri, Türkiye açısından olduğu kadar ABD ve Batılı devletler açısından da ciddi bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Savaşın hemen ardından Sovyetler ile Türkiye arasında yaşanan gerginliği İngiltere de

⁸⁰¹ İmren Arbaç, **Rus Kaynaklarına Göre Soğuk Savaş Dönemi Türk-Rus Ekonomik İlişkileri**, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021, s. 88.

⁸⁰² Artiom A. Ulunian, "Soviet Cold War Perceptions of Turkey and Greece, 1945-58", *Cold War History*, C. 3, S. 2, 2003, s. 41.

⁸⁰³ Erkin, **a.g.e.**, s. 279.

⁸⁰⁴ Erkin, **a.g.e.**, s. 279.

yakından takip etmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı E. Bevin, İngiliz meclisinde yapmış olduğu konuşmada Sovyetler'in taleplerinin kabul edilemez olduğunu ve Türkiye'nin bağımsızlığının önemini vurgulamıştır:

Türkiye hakkında bir iki kelime söyleyebilir miyim? Bu da Orta Doğu hakkındaki tartışmada önemli olan bir mesele. Konuyu Moskova'da ele aldım. Avam Kamarası huzurunda açıkça itiraf etmek isterim ki Majeste Kral Hükümeti her iki taraftaki basın polemikleri yüzünden ortaya çıktığı intibamı veren sinir harbinden endişe duymaktadır. Uluslararası barışı tehdit eden en büyük tehlikelerden biri, yanlış öncüllere istinaden yapılan, anlaşmazlıklar doğuran ve insanları taşkınlığa götüren basın polemikleridir. Bence bu çok fena bir şeydir. İhtilafa iki nokta var. Birincisi iki vilayet, öteki de Çanakkale meselesi. İki vilayet meselesi hakkında, okuduklarımdan anladığıma göre, Türkiye ile Rusya arasındaki hudut, galip ile mağlup, bozguna uğramış bir Türkiye ile Birinci Dünya Harbi'nden kendi kusur ve hatası haricinde iyi durumda çıkmayan bedbaht bir Rusya arasında tesbit edilmiştir. Şu hâlde bu sınıra kuvvetle kabul edilmiş bir sınır demek caiz değildir. Benim bildiğime göre bölgede o kadar geniş nüfus hareketleri vuku bulmuştur ki, milliyet meselesi bahis konusu olamaz. Esasen hudut bizzat başkumandan Stalin tarafından çizilmiş olduğuna göre meselenin şimdi bir ihtilafa ve sınır harbine yol açması teessür uyandırır. Çanakkale meselesi farklıdır. Dün birisi 1914-18'de İstanbul'u Çar'a verip vermediğimizi sordu. Birinci Dünya Harbi esnasında o zamandan beri her İngiliz Hariciye Nazırını bezdiren şu veya bu tarzda birçok kötü şeyler yapmışız. Moskova'nın düşüncesine göre, şimdi Ruslara, Çarlara nazaran daha aşağı muamelede bulunuyormuşuz. Ben böyle bir şey yapmak istemem. Yalnız şu var ki, vaktiyle Çarlara yaptığımız vaad şimdiki modern dünyada Birleşmiş Milletler zamanında lüzumsuzdur. İster müttefiklerimiz Türkiye ve Rusya ile birlikte ister bu iki memlekette bizsiz ve kendi aralarında Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesine imkân vermek isteriz. Ancak bunu yaparken bu su yolunun uluslararası veçhesini gözden uzak tutmamak kaygısındayız. Bir devletin belirli bir mahalde başka bir devlet aleyhine üslere sahip olmasının dünya barışına bir hizmet olacağına kani değilim. Türkiye ile aramızda bir antlaşma mevcut olduğunu belirtmek lüzumunu hissediyorum. Açık konuşarak şunu söylemek isterim ki Türkiye'nin peyk haline getirilmesine razı olamayız. Türkiye'nin bağımsız olmasını istiyorum. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk antlaşmasının yenilenmesini temenni ediyorum. Bunun bizim dostluk antlaşmamızla çelişeceğini sanmıyorum. Şunu da ilave edeyim ki aramızda güvenin doğmasına hizmet edecek unsur, her ikimizin de bu mesele karşısında adil ve dürüst bir davranışta olmamızdır.⁸⁰⁵

Erkin'e göre Bevin'in demeci, *“Türkiye'nin uluslararası durumuna yeni bir ağırlık ve sağlamlık unsuru kazandırmıştır.”*⁸⁰⁶ Bu süreçte Türk dış politikasının şekillenmesinde en temel unsur Sovyet tehdidi ve bu tehdit karşısında ittifak arayışları olmuştur.⁸⁰⁷ Nitekim bu dönemde DP'nin dış politika anlayışı da Adnan Menderes'in söylemleriyle açık bir şekilde ifade edilmiştir:

Bugün herhangi bir partinin değil bütün milletlerin müşterek kanaatinin bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye ve Birleşmiş Milletler idealine olan samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve iş birliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan, uzak-yakın ve büyük-küçük bütün milletlerin istikbal ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan dış siyasetimizin barışçı mahiyeti bütün dünyaca malumdur. Truman Doktrini

⁸⁰⁵ Erkin, **a.g.e.**, s. 288-289.

⁸⁰⁶ Erkin, **a.g.e.**, s. 289.

⁸⁰⁷ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Gelişme Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s. 8.

ve Marshall yardımıyla bu barışçı siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile büyük müttefikimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi, samimi ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir.⁸⁰⁸

Soğuk Savaş jeopolitiğinin Türk dış politikasına etkisi, dengeli bir dış politikanın artık mümkün olmadığı yönündedir. Türkiye savaşa girmemiş ve dengeli bir politika izlemiştir. Ancak görüldüğü üzere Sovyetler, Türkiye açısından kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerle doğrudan ulusal egemenliğe tehdit oluşturmuştur. Dolayısıyla yeni bir ittifak arayışı karşısında ABD ve Batı, Türkiye için uygun bir seçenek olarak değerlendirilmiştir.

3.3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Daha öncede bahsedildiği üzere, büyük yıkımların yanı sıra milyonlarca can kaybına neden olan İkinci Dünya Savaşı'nın dünya sistemine önemli etkileri olmuştur. Savaş sebebiyle Avrupa uluslararası sistemde egemenliğini yitirmiş ve Avrupa ülkeleri güçlerini büyük oranda kaybetmiştir.⁸⁰⁹ Avrupa'nın savaş sonrasında her anlamda yıkılmış durumda olması, toparlanması uzun sürecek bir yapılanma ihtiyacını doğurmuştur.⁸¹⁰ Savaş sonrasında uluslararası sistemde bir tarafta ABD ve diğer tarafta Sovyetler Birliği olmak üzere iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmış ve dünya düzeni Doğu ve Batı Bloku ekseninde şekillenmiştir. Faşizme karşı savaştan ittifak savaşı bitmez bitmez çözülmeye başlamış ve 1947 yılında Truman Doktrini'nin ilanı ile birlikte karşıtlığa dönüşmüştür.⁸¹¹ Savaş sonrasında hegemonya kavramı ön plana çıkmış ve Cox'un ifadesiyle "*devletler ile birlikte devlet dışı aktörlerin de yer aldığı, uluslararası sisteme etki eden yeni bir düzen*" inşa edilmiştir.⁸¹² Savaşın çıkan ve her anlamda yıkım içinde olan Avrupa ülkeleri ortaya çıkan iki farklı kutup arasında yeniden toparlanabilmek için seçim yapmışlardır.

⁸⁰⁸ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 363-364.

⁸⁰⁹ LaFeber, **a.g.e.**, 1994, s. 27.

⁸¹⁰ Robert Gilpin, **War and Change In World Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 77.

⁸¹¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, 2020, s. 313.

⁸¹² Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", Ed. Rob Walker, **Culture, Ideology and World Order**, Routledge, London, 2019, s. 290.

Türkiye'nin siyasi anlayışı cumhuriyetle birlikte radikal bir değişim göstermiştir. Bu değişimin temelinde ise Batılılaşma anlayışı yer almaktadır. Dolayısıyla siyasi faktörler, Türkiye açısından herhangi bir siyasi parti veya siyasi kişilikten bağımsız olarak, temellendirildiği yeni anlayış çerçevesinde dış politikaya etki etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin hem iç hem de dış dünyaya ilişkin yaklaşımı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen farklı ilkeler üzerinde şekillenmiştir.⁸¹³ Bu ilkeler ise Batıcılık bağlamında ele alınmış; sosyal, siyasi ve ekonomik alanda modernleşme amaçlanmıştır. Ancak buradaki Batıcılık, taklitçilik veya coğrafi olarak Batı'ya yönelmekten daha derin bir anlama sahiptir.⁸¹⁴ Atatürk, Batı'nın en önemli katkısını toplumun şeklinde ve bu topluma hâkim olduğuna inandığı müspet bilimlerde görmüştür.⁸¹⁵ Türkiye'nin siyasi açıdan Batılılaşma hamleleri gerçekleştirmesi, Batı'nın üstün olduğunun kabul edilmesinden ziyade, Batı ilkeleri kapsamında gelişme amacı taşımıştır. Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı siyasi sistem, Sovyet tehdidi ile bir arada düşünüldüğünde ABD ile ittifak kurmasına neden olmuştur. Gözen'e göre dış politikada bu anlayışın sebebi, olası işgal ve müdahaleci politikalar karşısında önlem almak olarak ifade edilmiştir.⁸¹⁶ Türkiye açısından önemli bir tehdit unsuru olarak görülen Batı karşısında uluslararası sorunların çözümü için yakın ilişkiler geliştirilmesi, ulusal güvenlik ve dış politikada yeni bir yaklaşımın benimsendiğine işaret etmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türk dış politikasını etkileyen içsel veya dışsal birçok faktör meydana gelmiştir. İki farklı ideolojiye sahip eksenler etrafında şekillenen yeni uluslararası düzen, Türk dış politikasının seyrinin belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yakın olması, Soğuk Savaş Dönemi'nin her evresinde Türkiye'nin olaylara daha çok müdahil olmasına neden olmuştur. Türkiye, çevresinde gelişen olaylar karşısında Sovyet tehdidini yakından hissettiğinden ötürü ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla uluslararası organizasyonlara katılmak için dış politika geliştirmiş ve NATO'ya üyeliğiyle varlığını garanti altına almayı amaçlamıştır. Savaşın

⁸¹³ Hüner Tuncer, "Atatürkçü Dış Politikanın İlkeleri", Ed. Yelda Demirağ ve Özlem Çelebi, **Türk Dış Politikası Son On Yıl**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 22.

⁸¹⁴ Necati Aksanyar, "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 1999, s. 244.

⁸¹⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 17.

⁸¹⁶ Ramazan Gözen, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğü Türkiye'nin Dış Politikası**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 47.

yıkımı her alanda gerçekleştiğinden tekrar bir savaş yaşanmaması için önlemlerin uluslararası düzeyde değerlendirilmesi, küresel iş birliğinin zorunluluğuna örnek oluşturmaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik konumu, farklı bloklar arasında yer alan mücadeleler nedeniyle avantajlar sunduğu gibi kimi zaman da güvenlik endişelerinin doğmasına neden olmuştur. Bu kapsamda özellikle Sovyet tehdidinin giderek artması üzerine Türkiye Batı Blokuna yaklaşarak Sovyet tehdidini önlemek istemiştir. Türkiye'nin Batı Blokuna yaklaşması, jeopolitik gerçeklikler çerçevesinde pragmatik davrandığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle jeopolitik faktörler, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği denge politikasını artık yürütemeyeceğini göstermiş ve Türk dış politikası bu gerçeklik esasında yeniden şekillenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Türk toprakları ve Boğazları üzerinde birtakım isteklerde bulunması, Türk dış politikası yaklaşımını derinden etkilemeye başlamıştır.⁸¹⁷ Sovyetler'den gelen tehdidin artması üzerine Türkiye Batı'ya yönelik politikasına hız kazandırmış ve ABD ile sıkı ilişkiler kurmaya yönelik politik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu açıdan bakıldığında jeopolitik faktörlerin Türkiye'nin dış politikasında kayda değer bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ancak savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye üzerinde Sovyetler'in artan baskısı, yeni bir dış politika arayışına neden olmuştur. Boğazlara sahip olmak, jeopolitik teoriler çerçevesinde stratejik bir konumda bulunmak, Doğu ile Batı arasında köprü niteliğinde yer almak gibi unsurlardan oluşan jeopolitik önem, Türkiye açısından avantaj sağladığı kadar dış politikanın oluşturulmasında etkili bir role sahip olmuştur.

Türkiye, cumhuriyetin ilanı ile birlikte ekonomik bağımsızlık hedeflemiş ve bu yönde çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ancak devletin ekonomiye müdahalesi olmaksızın özel sektör aracılığıyla bir kalkınma mümkün olmamıştır. Her ne kadar sermayenin millileştirilmesi yolunda çeşitli atılımlar gerçekleştirilse de mali kaynak eksikliğinin yanı sıra teknik yetersizlikler gibi faktörler, Türkiye ekonomisi açısından uzun yıllar boyunca önemli sorunların başında gelmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde özel sektör eliyle kalkınmanın sağlanması için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle Marshall Planı çerçevesinde alınan yardımlardan özel teşebbüslerin de yararlandırılması amaçlanmış ve bu kapsamda 20

⁸¹⁷ Oral Sander, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 37, S. 3, 1982, s. 113.

Eylül 1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Marshall yardımlarından özel teşebbüslere yapılacak yardımın koordinasyonunu sağlamak için Devlet Bakanlığı görevlendirilmiştir.⁸¹⁸ Özel sektör oluşturulması amacıyla kanunlar ve düzenlemeler hayata geçirilmesine karşın gerçek anlamıyla bir sanayileşme açısından bu faaliyetler yeterli olmamıştır.⁸¹⁹

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen savaşın yıkıcı koşullarına yoğun bir şekilde maruz kalmıştır. Ülkenin ekonomik olarak gelişmemiş olması, fabrika olarak nitelendirilebilecek iş yerlerinin olmayışı gibi sebepler başta olmak üzere ekonomiye ilişkin birçok sorun, Türkiye'nin Soğuk Savaş politikalarını derinden etkilemiştir. Savaşın yarattığı tahribat nedeniyle oluşan ekonomik krize yönelik olarak ABD'nin sağladığı yardımlar, kalkınma açısından önemli bir yer tutmuş ve Türkiye açısından fırsat olarak değerlendirilmiştir. 1950-1951 yılları arasında Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardım miktarı 70 milyon dolardır.⁸²⁰ Bu yardımın 45 milyon doları nakdi yardımdan, 25 milyon doları ise başlangıç kredisi olmak üzere endirekt yardımdan oluşmaktadır.⁸²¹ Bu dönemde, Türkiye'de Marshall yardımları kapsamında sayıları gittikçe artan traktör ve diğer tarım aletleri sayesinde tarım üretiminde kapasite artışı gerçekleşmiştir.⁸²² Dolayısıyla Türkiye'de Soğuk Savaş jeopolitik konseptinin gelişiminde ekonomik yardımların da önemli bir yerinin olduğu açıkça görülmektedir.

3.3.1. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve ABD İlişkileri

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin Batı Blokuna yanaşması nedeniyle Türkiye ve ABD arasında güçlü siyasi ve ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Armaoğlu'na göre; "*ABD ile Sovyet Rusya'nın henüz 1946'dan itibaren çatışma durumuna girmesi, Türkiye'yi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumada dayanak olarak ABD'ye yöneltmiştir.*"⁸²³ Türkiye tercihini Batı Blokundan yana kullanmış ve bu dönemde yeni oluşan yapı içerisinde Batı'nın

⁸¹⁸ BCA Belge No: 030.18.01.02.123.72.14.

⁸¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam – Cilt II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 34.

⁸²⁰ BCA Belge No: 030.10.0.0.268.80.73, s. 7.

⁸²¹ BCA Belge No: 030.10.0.0.268.80.73, s. 7.

⁸²² Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 21. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 249.

⁸²³ Armaoğlu, **a.g.e.**, 2021, s. 265.

oluşturduğu tüm organizasyonlara üye olmuştur.⁸²⁴ Sönmezoğlu'na göre bunun en temel sebebi coğrafya ve tarihten kaynaklanan geleneksel denge anlayışıdır.⁸²⁵

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde önemli kırılma noktaları olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasında, ABD'nin ana amacının Türkiye'ye yardım etmekten ziyade Sovyetler'e karşı önlem alma amacı taşıdığına ilişkin görüşler bulunmaktadır.⁸²⁶ ABD'nin Türkiye'ye destek vermesinin asıl sebebini Türkiye'yi korumaktan ziyade Sovyetler'in ABD'nin güvenliğini de tehdit etmesi oluşturmuştur.⁸²⁷ Türkiye'nin bölgesel açıdan ABD ile ittifak yapabilecek ülkelerden biri olması bu açıdan anlaşılabilir bir görüştür. Bunun yanı sıra Türkiye'nin ABD ile yakınlaşma isteğini tetikleyen unsurlardan biri de Sovyetler'in talepleridir. Dolayısıyla iki süper güç arasında tercih yapmak “zorunda” kalan Türkiye, ABD ile ikili ilişkilerini geliştirme yolunu tercih etmiştir.

Türkiye, ekonomik, siyasi, kültürel ve tarihi mirası bakımından Batı ile yakın ilişkiler kurması nedeniyle, ABD açısından demokrasi ve liberalizm konusunda bulunduğu coğrafyada farklı konumlandırılmıştır. Marshall'a göre 1949'da Washington öncülüğünde NATO'nun kurulmasıyla birlikte Batı dünyasının hayatta kalan askeri komutasının gücü ABD'nin eline geçmiştir.⁸²⁸ İngiltere'nin bu süreçte küresel gücünü kaybetmesi, ABD'nin bir bakıma zorunlu olarak küresel güç olarak dünyaya açılması ihtiyacını oluşturmuştur. Bu bakımdan Türkiye'nin jeopolitik konumu, ABD için iyi bir üs olarak değerlendirilmiştir.⁸²⁹

ABD'nin Sovyetler'e karşı uygulamak istediği jeopolitik yaklaşımlar için Türkiye, denizlere yakınlığı ve Boğazlara sahip olması gibi özellikleriyle önemli bir aktör olarak algılanmıştır. Bunun da ötesinde, Sovyetler'in Türkiye'den Boğazlar konusundaki talepleri de ABD'nin yakından takip ettiği bir konu olmuştur. Armaoğlu'na göre; “*uzun yıllar boyunca Türk dış politikasının temel dayanağını Batı ile askeri bütünleşmeyi temsil*

⁸²⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 2. Baskı, MKM Yayınları, Bursa, 2010, s. 264.

⁸²⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 54.

⁸²⁶ Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayın Evi, Ankara, 1969, s. 20-97.

⁸²⁷ Adil Doğru, “İslam Topraklarında Amerikan Yayılmacılığı”, *Mektep Dergisi*, S. 4, 1986, s. 47.

⁸²⁸ Tim Marshall, **Coğrafya Mahkûmları: Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita**, Çev. Mert Doğruer, 7. Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 86.

⁸²⁹ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s. 16.

eden NATO oluşturmuştur."⁸³⁰ Türkiye'nin NATO üyesi olarak üslerini ABD kuvvetlerine açması yalnızca bölgesel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda küresel hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görülmüştür.⁸³¹

Türkiye ile ABD arasındaki kırılma noktalarından ilkinin füze krizi oluşturmaktadır. Bu kriz, ABD'nin Türkiye'ye Jüpiter füzelerini yerleştirmesi ve SSCB'nin Küba'ya nükleer füzeler yerleştirmesiyle tetiklenmiş ve yeni bir nükleer gerilim ortamını tetiklemiştir. Bu durum Türkiye'yi doğrudan etkilemiş ve SSCB ile ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. ABD ve SSCB arasındaki nükleer savaş tehdidi, Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle Türkiye için özel bir endişe kaynağı olmuştur. Bu dönemde yaşanan nükleer savaş tehdidinin ortadan kaldırılması için ABD ve SSCB arasında müzakereler yürütülmüştür. Bu müzakereler neticesinde ABD, Türkiye'de konuşlanan füzelerini sökme kararı almış ve bu karar Türkiye ve ABD ilişkilerinde önemli bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Bu kırılma noktası Türkiye'nin stratejik çıkarları ve jeopolitik güvenlik kaygıları açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerde ikinci kırılma noktasını ise Kıbrıs sorunu oluşturmuştur. ABD Başkanı Johnson'ın Kıbrıs konusunda Türkiye'ye yazdığı mektup ile ilişkiler yeni bir döneme girmiş ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında başlayan sıcak atmosfer yerini silah ambargosu ve yaptırımlarla dolu bir sürece bırakmıştır. Bu durum Türkiye'nin askeri güvenliğini tek başına ABD'ye bağlamasının ne kadar riskli olduğunu göstermiştir.⁸³²

Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve ABD ilişkilerinin kırılma noktalarından üçüncüsünü haşhaş krizi oluşturmuştur. 29 Haziran 1971 tarihinde Türkiye'de haşhaş ekimi ve afyon üretimi yasaklanmıştır.⁸³³ Bu durum ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁸³⁴ Haşhaş ve afyon üretiminin yasaklanması nedeniyle oluşan ekonomik sıkıntıları aşmanın yanı sıra ilaç hammaddesi ihtiyacının karşılanması ve geçimini haşhaştan sağlayan çiftçilerin yaşam

⁸³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, 2021, s. 265.

⁸³¹ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 19.

⁸³² Arı, **a.g.e.**, s. 267.

⁸³³ BCA Belge No: 30.18.01.02.277.9.13.

⁸³⁴ Macide Başlamışlı, "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi", *Asia Minor Studies*, C. 9, S. 1, 2021, s. 698.

koşullarını iyileştirmek amacıyla Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak illerinin tamamında, Konya ilinin ise Akşehir, Beyşehir ve Iğın ilçelerinde 1974-1975 yılları itibarıyla haşhaş ekimi ve ham afyon üretimi yapılmasına izin verilmiştir.⁸³⁵ Türkiye'nin haşhaş ekimine izin vermesi ABD ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuş ve çeşitli yaptırımlar gündeme gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, yasağın kaldırılmaması için Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş ile görüşme gerçekleştirmiştir.⁸³⁶ ABD, dünyada uyuşturucu ticaretinden en fazla etkilenen ülkelerden biri olarak, Türkiye'nin bu kararının kendilerine karşı alınmış bir karar niteliğinde olduğunu öne sürerek karara tepki göstermiştir.⁸³⁷ Ancak ABD, haşhaş krizi nedeniyle yaptırımlar konusunda temkinli davranmış ve Türkiye'ye bu konuda herhangi bir yaptırım uygulamamıştır.⁸³⁸

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerde Kıbrıs Barış Harekâtı da önemli bir kırılma noktası olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin egemenlik hakları çerçevesinde Kıbrıs'a müdahale etmesi, ABD tarafından tepkiyle karşılanmış ve Türkiye'ye yönelik yaptırım kararı alınmıştır. ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosu iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiş ve ikili ilişkilerin seyrinde önemli bir kırılma noktası olarak yerini almıştır.

Türkiye ve ABD arasında yaşanan krizlere rağmen ikili ilişkilerin istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlayan unsur ortak tehdit algısı olmuştur. Türkiye ve ABD ilişkileri bakımından bu durum oldukça anlaşılabilir bir niteliktedir. Çünkü devletlerin ittifak kurmalarının önemli bir sebebi ortak dış tehdidin varlığıdır. Mevcut koşullar itibarıyla Türkiye, Sovyetler karşısında tek başına mücadele edemeyeceği için ABD ile işbirliği arayışına gitmiş; ABD ise kendi nüfuzunu artırmak ve Türkiye'nin jeopolitik niteliğinden faydalanmak için onunla yakın ikili ilişkiler geliştirmiştir.⁸³⁹ Bu süreçte Türkiye'nin ekonomik bakımdan yeterince gelişmemesi, kendi içindeki yapısal sorunların çözüme kavuşturulamaması, denge politikasının uygulanamaz hâle gelmesiyle birleşince süper güç olan ABD, Türkiye açısından oldukça önemli bir hâle gelmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye ile ABD arasında gelişen

⁸³⁵ Ahmet Coşkun Tekin ve Sabit Dokuyan, "Haşhaş Sorunu ve Türk Diplomasisindeki Yeri: Osmanlı'dan 1980'e Kadar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 132, S. 260, 2022, s. 62.

⁸³⁶ The Kabul Times, 3 Nisan 1974, s. 1.

⁸³⁷ Hüsamettin İnanç ve Betül Yazıcı, "Soğuk Savaş, Bölgesel Sorunlar ve Türkiye ve ABD İlişkileri", *UPA Strategic Affairs*, C. 2, S. 1, 2021, s. 32.

⁸³⁸ Tekin ve Dokuyan, **a.g.m.**, s. 64.

⁸³⁹ Uslu, **a.g.e.**, s. 204.

ilişkiler, Türkiye açısından tek seçenek olarak değerlendirilebilir. ABD açısından ise stratejik amaçlar doğrultusunda Türkiye'nin jeopolitik niteliğine dayanmıştır.

3.3.2. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve SSCB İlişkileri

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. *Rusya'da kurulan yeni Bolşevik rejimi, daha Anadolu'da Mustafa Kemal'in milli bir devletin kurulması için öncülük ettiği Milli Mücadele hareketinin başlamasından önce, Batı devletlerinin istilasına uğramış Anadolu halkı ile ilgilenmeye başlamıştır.*⁸⁴⁰ Rusya'da Ekim Devrimi'yle birlikte SSCB'nin, Anadolu'da da TBMM Hükümetinin kurulması ile birlikte Türk-Rus tarihinde en yakın ilişkilerin yaşandığı dönem başlamıştır.⁸⁴¹ Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte devam eden yakın işbirliğinin akabinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin Türkiye'den kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerde bulunması nedeniyle iyimser hava yerini gerginliğe bırakmıştır. Savaş sırasında denge politikasını başarıyla uygulayan Türkiye için savaş sonrasında bu politikanın uygulanması Sovyet baskısının artması nedeniyle imkânsız hale gelmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda istediklerini alamayınca Türkiye'ye karşı "kendi başına bırakma" politikasını izlemeye başlamışlardır.⁸⁴² SSCB, Türkiye'ye karşı izlediği "kendi başına bırakma" politikasının yanı sıra, Türkiye'yi Naziler'e destek vermekle suçlamıştır.⁸⁴³ Türkiye'nin özellikle savaş sırasında, savaşa dâhil olmamasına rağmen Sovyetlere karşı izlediği barışçıl ve yumuşak politikalar, Sovyetler'in 1945 yılında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmesine engel olamamıştır.⁸⁴⁴

SSCB taleplerinin Türkiye tarafından karşılanmasının mümkün olmaması, daha öncede değinildiği üzere Türkiye'yi Batı Blokuna yöneltmiş ve NATO'nun kurulması bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın Türkiye, NATO'nun kuruluşunun ilk yıllarında, kuruluşa üye olan kimi devletlerin karşı çıkmaları nedeniyle üyeliğini

⁸⁴⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, 2021, s. 94.

⁸⁴¹ Murat Kasapsaraçoğlu, "Siyasi Gerginlikten Ekonomik İşbirliğine: Soğuk Savaş Döneminde Türk - Rus İlişkileri (1945 - 1991)", Ed. İlyas Topsakal ve Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 195.

⁸⁴² T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 239.

⁸⁴³ Library of Congress, "Evening Star. [volume], August 30, 1944, Page A-11, Image 11", 1944. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1944-08-30/ed-1/seq-11/> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

⁸⁴⁴ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 85.

gerçekleştirememiştir. Sovyet baskısını hisseden diğer üye devletler, Türkiye'nin NATO'ya üye olması durumunda olası bir Sovyet müdahalesi riskine karşı önlem alabilmek adına Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmışlardır.⁸⁴⁵ Ancak Türkiye, güvenlik endişesi ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için Batı temelli bir yaklaşım benimsediği için NATO'ya üye olmak konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiş ve sonuçta ABD desteğiyle üye olabirmiştir.

Stalin'in 1953 yılında ölümünün ardından Sovyet dış politikasında bir yumuşama dönemine geçilmiştir.⁸⁴⁶ Bu dönemden itibaren Sovyetler daha ılımlı bir dış politika anlayışı benimsemiş ve bu durum Türkiye ile olan ilişkilerine yansımıştır. Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik politikalarında yumuşama olsa da bunun sonuçları 1960'lı yıllardan itibaren görülmeye başlamıştır.⁸⁴⁷ İlerleyen süreçte, Türkiye ile olan iş birliğinin arttırılmasına yönelik olarak çeşitli anlaşmalar yapılması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede, 8 Ekim 1937 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması'nın daha geniş kapsamda uygulanması amacıyla 25 Mart 1967 tarihinde SSCB ile Türkiye arasında yeni bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma ile Türkiye'de bazı sınai tesislerin kurulması konusunda uzlaşmaya varılmıştır.⁸⁴⁸ SSCB tarafından aşağıda yer alan tesisler için teçhizat, malzeme ve teknik hizmetler konusunda gerekli yardımın yapılması kararlaştırılmıştır:

- *Entegre demir ve çelik fabrikası,*
- *Alüminyum fabrikası ile hidroelektrik santrali,*
- *Petrol rafinerisi,*
- *Asit sülfürik fabrikası,*
- *Lif levha fabrikası*
- *Cam fabrikası*
- *Alkol fabrikası.*⁸⁴⁹

⁸⁴⁵ Yusuf Sarıay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi: 1939-1952*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 77.

⁸⁴⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 266.

⁸⁴⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 266.

⁸⁴⁸ BCA Belge No: 30.18.1.2.206.34.13.

⁸⁴⁹ BCA Belge No: 30.18.1.2.206.34.13, s. 2.

Türkiye ile SSCB arasındaki yakınlaşma durumu, Türkiye'ye karşı Sovyetler'in vermiş olduğu notadan vazgeçmesiyle açıklanabilir. Ancak Sovyetler'e karşı duyulan güvensizlik nedeniyle Türkiye'nin Batı ile ittifak kurma çabaları devam etmiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetler ile ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde gergin bir süreçte ilerlediği görülmektedir. Savaşın hemen ardından Türkiye ve SSCB tarafından uygulanan politikalar her iki taraf için jeopolitik bağlamda tehdit olarak algılanmıştır.⁸⁵⁰ ABD ile olan ilişkilere benzer olarak bu süreç içinde zaman zaman yumuşama da görülmektedir. Ancak jeopolitik bağlamda ele alındığında İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Sovyet taleplerinin jeopolitik unsurlara dayandığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye için oldukça önemli bir sorun olarak değerlendirilen Kıbrıs Krizi'nde ABD ile sorun yaşanırken, Sovyetler Türkiye açısından bir denge unsuru olarak öne çıkmıştır. Ancak SSCB, Kıbrıs'ta kurulacak güçlü bir Türk devletinin NATO ile iş birliği yapacağı endişesiyle Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde aktif bir rol almasına karşı çıkmıştır.⁸⁵¹

Türkiye ve SSCB arasında gerçekleşen görüşmelerde Sovyetler'in baskıcı tutumu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Vişinski ile ayrıntılı bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmenin amacını “*Sovyet Hükümet adamlarında memleketimize dair yerleşen bazı hatalı kanaatleri ‘dostane, fakat açık ve doğrudan doğruya sarsmak’*” şeklinde belirtmiştir.⁸⁵² Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı'nın yayınladığı *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları – 1939-1946* isimli kitapta, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Baydur ile SSCB Dışişleri Bakanı Vişinski arasında geçen görüşmeye ilişkin olarak aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Baydur, Sovyet çevrelerinin Türkiye hakkında iyi ve doğru bilgi alamaması yüzünden anlaşmazlıklar olduğunu, mesela, Almanya ile anlaşma yapmamızın Almanların sağ kanadını güven altına almak için yapıldığı yolunda yayınlarda bulunduğunu, oysaki amacımızın ‘o zaman gayet kuvvetli ve mütevaciz bir devlete karşı milletimizin emniyetini muhafaza’ etmek olduğunu söylemiş ve kaldı ki, ‘böyle bir muahedeyi, yine böyle bir sebeple bizden evvel siz de Almanlarla imza etmişsiniz’ demiştir. Vişinski karşılık olarak yavaşça, ‘bizimkinin sebebi malum’ demekle iktifa etti ve başka noktaya geçerek ‘biz Almanların önünde çekildiğimiz zaman memleketinizde sevinenler oldu. Erkilet’ler ve daha başkaları yazılar ile bayram ettiler’ cevabını vermiştir. Baydur, bunların bir azınlık olduğunun kabul edilmesi gerektiğini, Sovyetler’de bile hükümetin fikirleri ile bir olmayan pek çok kimsenin bulunduğu, bunların mahkemelerde yargılanmasından anlaşıldığını

⁸⁵⁰ Hasan Kanbolat, “Günümüz Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya,” Ed. İ. Kemalöglü ve İ. Svistunova, **Soğuk Savaşın Günümüze Türk-Rus İlişkileri: II. Çalıştay Bildirileri Kitabı**, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 101.

⁸⁵¹ İlyas Topsakal, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 2, 2016, s. 47

⁸⁵² T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 241.

söyleyince Vişinski ‘Evet, ama biz kendi memleketimizde umumun telakkisine zıd gidilmesine müsaade etmeyiz ve zıd gidenleri de cezalandırırız’ demiş, Baydur ‘Kanunlarımızın müsaadesi nisbetinde biz de yapıyoruz’ diye cevap vermiştir. Vişinski’nin ‘savaşa girip bize yardım edebildiniz’ demesi üzerine Baydur Türk görüşünü anlatarak, bunun bazı şartlar yerine getirilmeden yapılamayacağını belirtmiştir. Vişinski sonunda ‘Olan olmuştur. Temenni ederim ki bu anlaşmazlık ileride vuku bulmasın’ demiştir.⁸⁵³

Baydur’dan görevi devralan Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile 7 Haziran 1945 tarihinde uzlaşma zemini sağlayabilmek için bir görüşme gerçekleştirmiş ancak herhangi bir sonuç elde edememiştir.⁸⁵⁴ Bu görüşmede, Sovyetler’in Türkiye’den taleplerinin Türkiye açısından karşılanamayacağı anlaşılmış ve Batı ile ittifak arayışları hız kazanmıştır. 1921 tarihli Dostluk Antlaşması ile belirlenen Türk-Sovyet sınır hattında Sovyetler lehine bazı düzenlemeler yapılması, Boğazların savunulmasında Sovyetler’in de yer alması ile deniz ve kara üssü sahibi olması, Montreux Sözleşmesi’nin yeniden Sovyetler lehine düzenlenmesi Türkiye açısından geri dönüşü olmayan dış politika benimsenmesine neden olmuştur.⁸⁵⁵ Sovyetler’in talepleri ABD tarafından da yakından takip edilmiş ve Türkiye’nin bu talepleri karşılaması durumunda kendi dış politikasının da olumsuz etkileneceği değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye Batı Bloku ile yakınlaşarak ilişkilerini derinleştirmiştir.

3.4. 20. YÜZYILDA AFGAN TOPLUMUNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Tarih boyunca, insanlar arasındaki güç mücadelelerinin, tarihin seyri açısından ekonomik, siyasi ve sosyal yapı başta olmak üzere birçok alanın şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur. Gücü elinde bulunduran devletler, görece daha zayıf konumdaki devletler üzerine yayılcı politikalar benimsemiş ve bu politikalar tarihin seyrinin çatışmalarla dolu bir süreçte evrilmesine neden olmuştur. Hâkimiyet mücadeleleri bugün olduğu gibi geçmiş dönemlerde de hep var olmuş ve uluslararası sistem bu mücadelelerden çıkan sonuçlar neticesinde şekillenmiştir.

⁸⁵³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 241.

⁸⁵⁴ Cemil Hesenli, “Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne Karşı Toprak İddiaları”, *İRS Tarih Bilinci*, 2013, s. 15.

⁸⁵⁵ Anthony R. Deluca, **Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936**, Baulder, New York, 1981, s. 151.

Asya'nın merkezi olarak kabul edilen Afganistan, sadece bugün değil, tarih boyunca dört bir yandan istila girişimlerine sahne olmuştur.⁸⁵⁶ Doğu ve Batı Blokları arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesinin, özellikle geçtiğimiz yüzyılda, Afganistan toprakları üzerinde önemli etkileri olmuş ve her iki blok arasında yaşanan hâkimiyet mücadeleleri nedeniyle Afganistan'da siyasi istikrarsızlık meydana gelmiştir. 1973 yılına kadar monarşi ile yönetilen Afganistan, ilerleyen yıllarda Sovyetler'in işgali nedeniyle uzun soluklu ve kanlı bir mücadele dönemine girmiştir. Muhammed Davud'un iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan tarihinde istikrarsızlıklar dönemi başlamıştır.⁸⁵⁷

Göç ve istilâ sorunu, Afganistan toplumunun tarih boyunca sürekli karşı karşıya kaldığı sorunların başında yer almıştır. Bu nedenle toplumsal bütünlüğün sağlanması konusunda gerçekleştirilen girişimlerin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Afganistan, tarih boyunca farklı medeniyetlerin geçiş noktasında yer aldığı için tam bir medeniyetler kavşağı konumunda olmuştur.⁸⁵⁸

Soğuk Savaş döneminde Afganistan'da yaşanan çatışmalar ve istikrarsızlık nedeniyle birçok insan Afgan topraklarından göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgali sonucunda ülkede yaşanan çatışmalar nedeniyle birçok insan Afganistan'dan farklı ülkelere göç etmiştir. SSCB işgalinin uzun yıllar devam etmesi, şiddetin ülke geneline yayılmasıyla birlikte insanların bu toprakları terk etmesine neden olmuştur. Afganistan'daki göç hareketlerinin bir diğer nedeni de ülkenin coğrafi koşullarından kaynaklanan etmenler oluşturmaktadır. Ekilebilir arazinin sınırlı olmasının yanı sıra tarımda ilkel yöntemlerin kullanılması gibi faktörler ülkede tarım sektörünün çökmesine neden olmuş ve bunun sonucunda yaşanan gıda kıtlığı nedeniyle göç faaliyetleri hız kazanmıştır.

Milli bir devlet kurulması için gerekli şartlardan biri olan ulus bilinci ve ulusal bütünlük, toplum yapısı itibarıyla Afganistan için uzun süren sorunların başında gelmiştir. Amanullah Han, Afganistan'ın modernleşmesi için siyasi, ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok alanda

⁸⁵⁶ İzzetullah Zeki, **Afganistan'da Hakimiyet Mücadelesi: Doğu ve Batı Çatışması – 1809-2019**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019, s. 15.

⁸⁵⁷ Abdülbaki Şalizi, **Vatanım Afganistan**, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 11.

⁸⁵⁸ Metin Mutanoğlu, **Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline**, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 24.

reformlar yapmıştır.⁸⁵⁹ Ancak bu çabalar, ülkede yer alan farklı toplumsal gruplar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Bu sebeple, modern ve milli bir devlet yapısı oluşturulması amacıyla gerçekleştirilen reformların başarısızlığında çok kültürlü toplumsal yapının yanı sıra farklı sebepler de bulunmaktadır. Afganistan'ın jeopolitik konumu, mezhepsel ve etnik açıdan toplumsal farklılıklar ile toplumsal yapıdaki genel görünümü içermesinin yanı sıra modernleşme bağlamında başarısızlığı açıklamak için de kullanılmaktadır.⁸⁶⁰

Afganistan, coğrafyası itibarıyla tarihsel süreçte birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Çöller, dağlar, sulak ovalar ve çamlık tepelerle farklı bir jeopolitiğe sahip olan Afganistan'da şartlar bölgeden bölgeye bile değişmektedir.⁸⁶¹ Bu nedenle Afgan halkı birçok millete ev sahipliği yaparak, farklı etnik grupların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu etnik gruplar içinde en büyük grubu Peştunlar oluşturmaktadır. Afganistan'daki etnik gruplar içinde Peştunlar yüzde 38, Tacikler yüzde 25, Hazaralar yüzde 19, Özbek ve Türkmenler yüzde 10 ve diğer etnik gruplar (Aymaklar, Beluciler, Pamirliler, Nuristanlılar vb.) ise yüzde 8'lik grubu oluşturmaktadır.⁸⁶² Afgan toplumunun yüzde 20'sinin Türk soyundan geldiği tahmin edilmektedir.⁸⁶³ Afganistan, farklı geçmiş ve farklı kültürlere sahip birçok etnik gruptan oluşan bir aşiret toplumdur.⁸⁶⁴

Afganistan'ı coğrafi konumu, etnik ve dini yapısı itibarıyla bölgesel ve küresel rekabetin yansıması olarak da değerlendirmek mümkündür. Çok kültürlü, çok dilli bir yapıya sahip olan ve birçok etnisiteyi içinde barındıran Afganistan bir aşiret toplumu olarak nitelendirilmektedir. Aşiret toplumu olarak nitelendirilmesi, içinde bulunan etnik ve dini çeşitliliğin bir zenginliğe dönüştürülememesi bakımından önemlidir. Özellikle etnik gruplar arasında yaşanan gerilimler, aynı etnik grup içindeki farklı kesimler arasında da

⁸⁵⁹ Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 55.

⁸⁶⁰ Richard S. Newell, "The Prospects for State Building in Afghanistan", Ed. Ali Banuazizi ve Myron Weiner, **The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Press, New York, 1986, s. 107.

⁸⁶¹ Edward Girardet, **Rusya'nın Afganistan'daki Savaşı**, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No: 3, Ankara, 1984, s. 2.

⁸⁶² T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Afganistan El Kitabı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 20.

⁸⁶³ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s. 5.

⁸⁶⁴ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 15.

gerçekleşmektedir.⁸⁶⁵ Uzun yıllar süren bu gerilim siyasi, askeri ve ekonomik alanda da kendisini göstermiş ve toplumsal bir kargaşaya neden olmuştur.

Etnik ve kültürel farklılık aynı zamanda Afganistan’da güven, barış ve istikrarın önündeki en büyük engellerden birisini teşkil etmiş; ülke içerisinde devam eden rekabetin, güç paylaşımındaki anlaşmazlıkların, iç ve dış müdahaleyi mümkün kılan kırılganlığın kaynağı olmuştur.⁸⁶⁶ Dolayısıyla iç dinamiklerin, dış dinamiklere göre istikrarsızlığa daha fazla etki ettiği görülmektedir. Afganistan, ortak çıkarları savunmaktan ziyade farklı etnik ve dini yapılar arasındaki mücadeleler sonucunda iç ve dış çatışmalara karşı kırılgan ve savunmasız bir hâle gelmiştir.⁸⁶⁷ Bu kırılganlık dolayısıyla Afganistan etnisite, din ve mezhep üzerinden yürütülen birçok operasyonun hedefi hâline gelmiştir. Dolayısıyla müdahale edilmesi kolay, ancak istikrar ortamının sağlanmasının oldukça zor olduğu bir yapısı bulunmaktadır. Gerçekleşen bir müdahale karşısında milli birliğin sağlanamaması, ulus bilincinin oluşmaması ile ilişkilidir. Afganistan’da din faktörü toplumsal yapı üzerinde bir baskı unsuru oluşturmuştur.⁸⁶⁸ Dolayısıyla ulus bilincinin oluşmamasının sebepleri arasında da etnik ve dini yapı, Afganistan için bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple farklı zamanlarda ABD, SSCB, Hindistan ve Çin gibi ülkeler Afganistan topraklarında etkinlik sağlamışlardır.

Afganistan’da ulus devlet inşasının başarısız olmasında çok çeşitli sebepler bulunmaktadır.⁸⁶⁹ Toplumdaki gerilimler, kentlerdeki yüksek suç oranları, kurumsallaşmamış siyasi yapı, işsizlik, ekonomik güvensizlik gibi birçok unsur ulus devlet inşasının başarısız olmasının nedenleri arasında gösterilebilir. Roy’a göre her ne kadar Afgan milleti olmasa da tarihinin incelenmesi gereken bir Afgan devleti bulunmaktadır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁵ Edip Polat, **Afganistan’da Halk Mücadelesi**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 39.

⁸⁶⁶ Süleyman Doğan, **Afganistan’da Kim Kazandı?**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 25.

⁸⁶⁷ Olivier Roy, **Afganistan’da Direniş ve İslam**, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 38.

⁸⁶⁸ Olga Ladygina, “Features of Identity of the Population of Afghanistan”, *SHS Web of Conferences*, C. 50, 2018, s. 2.

⁸⁶⁹ Orkun Sürücüoğlu, “Afganistan’da Ulus İnşa Süreci ve Çöküşü”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 4, 2022, s. 343.

⁸⁷⁰ Olivier Roy, **a.g.e.**, s. 29.

3.4.1. Afgan Modernleşmesine Genel Bir Bakış

Tarihsel dönemde dünya sürekli bir değişim içinde olmuş ve bu değişim süreci toplumsal ve kültürel yapının oluşmasında önemli bir etken teşkil etmiştir. Dünyanın yaşadığı değişim sürecinde toplumlar da bu sürece dâhil olmuş ve birbirleriyle karşılaşan toplumlar değişime ayak uydurarak sürekli bir gelişim göstermişlerdir. Toplumlarda başlayan bu değişim süreci, farklı toplumların bir araya gelmesiyle birbirlerini etkilemeleri sonucunu doğurmuş ve modernleşme olarak ifade edilen sürecin başlangıcını oluşturmuştur.

Modernleşme en genel tanımıyla, geleneksel bir toplumun sanayi toplumuna dönüştürülmesi olarak ifade edilebilir. Kuran'a göre modernleşme, günümüzde geçerli olan kuralların benimsenmesi olarak ifade edilmiştir.⁸⁷¹ Jeanniere'a göre modernleşme, düne ait olmayan yeni bir dünyada yaşamak olarak ifade edilmiştir.⁸⁷² Hamşioğlu'na göre ise modernleşme, Doğu ile Batı'nın karşılaşması sonucu ortaya çıkan kültürel temasların sonucunda meydana gelmiştir.⁸⁷³

Batı'da yaşanan Rönesans ve Reform gibi gelişmeler, Batı'daki sistemin temel taşlarını oluşturmuş ve burada yaşanan değişim süreci Batı dışı toplumları etkileyerek modernleşme deneyimi yaşamalarını sağlamıştır. Batı'daki gelişmeler diğer bir bakış açısıyla ekonomik, siyasi ve toplumsal değişim sürecine de işaret etmektedir. Ekonomik süreç, tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümü ifade ederken, siyasi ve toplumsal süreç ise demokratik kurumların oluşması ile bireysel hak ve özgürlüklerin toplumun her katmanına yayılması konularını kapsamaktadır. Bu çerçevede modernleşmenin uzun bir zaman diliminde gerçekleşen karmaşık bir yapısının olduğu görülmektedir.

Afganistan'ın modernleşmesi yolundaki çabalar oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu bağlamda modernleşme konusundaki ilk girişimlerin, 1863 yılında tahta çıkan Emir Şir Ali Han tarafından başladığı görüşü öne çıkmaktadır.⁸⁷⁴ Modern Afganistan'ın başlangıcı olarak ise

⁸⁷¹ Kuran, **a.g.e.**, s. 99.

⁸⁷² Abel Jeanniere, **Modernite Nedir?**, Çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 96.

⁸⁷³ Oğuz Hamşioğlu, **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye: 1880-1933**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 7.

⁸⁷⁴ Said Abdul Samad Moshtağ, **Afganistan'da Modernleşme ve Entelktüel Hareketler**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2021, s. 3.

1880 ve 1901 yılları arasında iktidarda olan Abdurrahman Han dönemi kabul edilmektedir. Abdurrahman Han, modernleşmeyi dini otoriteye alternatif bir yapı olarak görmüş ve bu çerçevede modern devlet kurumları oluşturmak için önemli adımlar atmıştır.⁸⁷⁵ Bu dönem, Afgan politikasında geri dönüşü olmayan taahhütlerin verildiği, siyasi eylemlerin ve bir dizi kurumların oluşturulmaya başlandığı ve Afganistan'da daha sonra yaşanan gelişmelerin sonuçlarının etkilendiği, devrimci niteliklere sahip bir dönemdir.⁸⁷⁶

Batı dışı toplumlar arasında yer alan Afganistan'da Amanullah Han'ın iktidara gelmesiyle birlikte modernleşme çabaları hız kazanmıştır. Amanullah Han, anayasayı ilan ederek geniş bir siyasi katılımı ve devletin hesap verebilirliğini sağlamıştır.⁸⁷⁷ 1923 yılında ilan edilen anayasada Müslümanlara yönelik hiçbir atıfta bulunulmazken, Afganistan'da yaşayan herkesin dini ne olursa olsun vatandaşlık hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.⁸⁷⁸

Amanullah Han, çocukluğundan itibaren dindar olarak yetiştirilmiştir.⁸⁷⁹ Amanullah Han, iyi bir dini eğitim almış olmasının yanı sıra yeniliklere açık bir lider profiline sahip olmuştur. Amanullah Han'ın reform politikasında fikrini aldığı kişi aynı zamanda kayınpederi olan Mahmud Tarzi'dir.⁸⁸⁰ Amanullah Han, Atatürk'ten ve Türkiye'deki modernleşme sürecinden çok etkilenmiştir.⁸⁸¹ Anayasal monarşinin oluşturulması, İslami modelde liberal bir toplum yapısının kurulması, ekonomi ve kültür gibi alanlarda hedeflenen modernleşme karşısında tıpkı Türkiye'de olduğu gibi tepkiler yer almıştır. İlk kez bir kabine oluşturulmuş ve yeni hukuk sisteminde Türkiye örnek alınmıştır.⁸⁸²

Amanullah Han'ın modernleşme programı üç aşamadan meydana gelmiştir. Bunlar; hükümetin yasal ve idari çerçevesinin modernleştirilmesi, eğitim sisteminin güncellenerek yabancı dillerin öğretilmeye başlanması ve Afganların Batılı tarzda

⁸⁷⁵ Mustafa Arslan, "Abdurrahman Han Reformlarından 2015'e Afgan Modernleşmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 13, 2015, s. 318.

⁸⁷⁶ Hamşioğlu, *a.g.t.*, s. 373.

⁸⁷⁷ Astri Sulrke, "Reconstruction as Modernisation: The 'Post-Conflict' Project in Afghanistan", *Third World Quarterly*, C. 28, S. 7, 2007, s. 1295.

⁸⁷⁸ Hamşioğlu, *a.g.t.*, s. 68.

⁸⁷⁹ Rhea Talley Stewart, *Fire in Afghanistan: 1914-1929*, Doubleday, New York, 1973, s.116.

⁸⁸⁰ Mahmud Tarzi, Afgan modernleşmesinin öncüleri arasında yer alan ve aynı zamanda Afganistan Dışişleri Bakanlığı görevinin yanı sıra Paris Büyükelçiliği yapmış olan Afgan devlet adamıdır. Arslan, *a.g.m.*, s. 320.

⁸⁸¹ Aqab M. Malik, "The Modernisation Process in Afghanistan: A Retrospective", *Strategic Studies*, C. 31, S. 4, 2011, p. 35.

⁸⁸² Jonathan L. Lee, *Afghanistan: A History from 1260 to the Present*, Reaktion Books, Londra, 2018, s. 474.

kıyafetler giymesi konularından oluşmuştur.⁸⁸³ Türkiye’de olduğu gibi eğitim, sanat ve kültür gibi alanlarda sekülerleşme amaçlanmış, kadınların toplumdaki statüsü güçlendirilmiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal yapı başta olmak üzere birçok alanda başlayan reform hareketleri Afgan modernleşmesinin temellerini oluşturmuştur. Amanullah Han’ın başlattığı reform hareketleri farklı etnik unsurlardan meydana gelen Afgan toplumunda tepkiyle karşılanmış, çatışma ve istikrarsızlıklarla dolu bir sürece girilmiştir. Amanullah Han’ın on yıllık iktidarı boyunca sarf edilen modernleşme çabaları, 1929 yılında Amanullah Han’ın iktidardan devrilmesiyle birlikte kesintiye uğramıştır. Malik, Amanullah’ın modernleşme anlayışıyla ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Amanullah, Avrupa'nın gücünün sadece askeri güçle değil, Batı'nın kültürel, ekonomik, endüstriyel ve teknik gelişim ve başarılarıyla büyüdüğüne inanıyordu. Dolayısıyla aynı hedeflere ulaşmak için Afganistan'ın da sanayileşmesi gerekiyordu. Ancak ahlaki ve kültürel faktörler yeni bir sosyo-ekonomik çevreye ve varoluşa geçişe direnmiştir.⁸⁸⁴

Amanullah Han’ın iktidardan ayrılmasından sonra yerine gelen Nadir Şah döneminde, önceki dönemde yapılan modernleşme hareketlerine karşı oluşan tepki dikkate alınmış ve daha ihtiyatlı bir modernleşme programı gerçekleştirilmiştir. Nadir Şah döneminde Atatürk Türkiye’si, Afganistan’a model olma konumunu koruduğu gibi Atatürk de örnek lider olma vasfını devam ettirmiştir.⁸⁸⁵ Afgan modernleşmesi birçok açıdan Türk modernleşmesi ile benzerlik göstermekte olup, Türkiye’nin örnek alındığı birçok reform konusunu içinde barındırmaktadır. Nadir Han’dan sonra iktidara gelen Muhammet Zahir Şah, 1973 yılına kadar geçen 40 yıllık süreçte diğer iktidar sahiplerine göre daha istikrarlı ve tarafsız bir politika izleyerek reform hareketlerine devam etmiştir.⁸⁸⁶ İlerleyen yıllarda Muhammed Davud Han’ın Başbakanlık görevine gelmesiyle birlikte modernleşme çalışmaları devam etmiştir. 1979 yılında Sovyetler’in Afganistan’ı işgaliyle birlikte modernleşme çabaları sosyalist modernleşme çerçevesinde devam etmiştir.⁸⁸⁷ 1979 yılında Afganistan’da yayımlanan The Kabul Times Gazetesi’nde, komünist iktidarın modernleşme faaliyetleri hakkında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır: “*Devrimci devlet, Afgan toplumunun sosyal ilerlemesi ve gelişmesi yönünde geniş adımlar atmıştır. Geçmiş yüzyılların sosyal koşulları*

⁸⁸³ Malik, **a.g.m.**, s. 39.

⁸⁸⁴ Malik, **a.g.m.**, s. 36.

⁸⁸⁵ Mehmet Köçer, “Atatürk İnkılabının Nadir Şah Döneminde Afganistan’ın Modernleşme Çabasına Etkisi”, *Journal of Turkish Studies*, C. 3, S. 8, 2008, s. 764.

⁸⁸⁶ Arslan, **a.g.m.**, s. 322.

⁸⁸⁷ Suhrke, **a.g.m.**, s. 1295.

*tarafından düzenlenen kadınların özgürlüğü, garanti altına alınmıştır. Kadınların eğitim standartları da yükseltilmiş ve kadınlarla erkekler arasında tam bir eşitlik sağlanmıştır.*⁸⁸⁸

Afgan komünistlerin laik eğitimi ve kadının özgürleştirilmesini amaçlayan politikası, kırsalın geleneklerini bilmeyen kentli solcuların elinde kendisine karşı reaksiyon yaratmış ve isyana dönüşmüştür.⁸⁸⁹ Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Afganistan'da Taliban yönetimi iktidarı devralmıştır. Bu dönemde özellikle kadınlar hayatın her noktasından dışlanmış, çalışma hayatından uzaklaştırılmış ve kızların okula gitmesi yasaklanmıştır.⁸⁹⁰ Sonuç itibarıyla 19. yüzyılın sonlarında başlayan modernleşme çabaları, Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte sona ermiştir.

3.5. AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖZELLİKLERİ

Coğrafya ile politika arasındaki ilişkileri inceleyen jeopolitik; ülkelerin coğrafi konumu, doğal kaynakları ve sahip olduğu coğrafi özellikleri gibi unsurlar ile ülkenin siyaseti arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Afganistan, sahip olduğu coğrafi derinliğin yanı sıra doğal kaynakları ve ticaret yollarına olan yakınlığı nedeniyle stratejik bir konumda bulunmaktadır. Afganistan'ın sahip olduğu bu coğrafi derinlik, tarihin her döneminde jeopolitik olarak hâkimiyet mücadelelerine tesir etmiş ve Afganistan tarihinin çatışma ve gerginliklerle anılmasına neden olmuştur. Afganistan'ın tarihsel süreçte farklı devletlerin rekabetçi mücadelelerine maruz kalması jeopolitik fırsatları değerlendirememesine neden olmuş ve bu durum ülkede oluşan istikrarsızlık ortamını tetiklemiştir. Afganistan, dünyanın en büyük istila yollarının birinde konumlanmış ve eski çağlardan beri pek çok ordunun gelip geçtiği bir yer olmuştur.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ The Kabul Times, 3 Ekim 1979, s. 4.

⁸⁸⁹ Richard P. Cronin, "Afghanistan: Challenges and Options for Reconstructing a Stable and Moderate State", Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, 2002, s. 12. <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs3327/> 28.01.2023 tarihinde erişildi.

⁸⁹⁰ Arslan, **a.g.m.**, s. 325.

⁸⁹¹ Süleyman Doğan, **a.g.e.**, 1995, s. 9.

Şekil 25. Afganistan Haritası⁸⁹²

Afganistan Orta Asya ve Güney Asya'nın kesişim noktasında yer alan ve denize kıyısı olmayan bir kara ülkesidir. Afganistan, yüksek dağlarla çevrili bir ülke olduğundan “Asya'nın İsviçre'si” olarak anılmıştır.⁸⁹³ İç Asya'nın batısında yer alan Afganistan'ın ortalama yüksekliği 1200 metreyi bulmaktadır.⁸⁹⁴ Afganistan; doğu ve güneyinde Pakistan, batısında İran, kuzeyinde Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan, kuzeydoğusunda ise Çin ile komşudur.⁸⁹⁵ Afganistan coğrafi olarak Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan büyük bir enerji koridoru üzerinde konumlanmaktadır.

Afganistan, coğrafi konumu ve komşuları itibarıyla büyük güçlerin iştahını kabartacak ölçüde jeostratejik bir öneme sahiptir.⁸⁹⁶ Afganistan'ın sahip olduğu topraklar tarihte birçok uygarlığın hâkimiyet alanında yer almıştır. Afganistan, içinde bulunduğu coğrafi bölgede kilit bir konumda olmasından dolayı jeopolitik olarak her zaman önemli bir statüye sahip olmuştur.⁸⁹⁷ Afganistan'ın sahip olduğu jeopolitik konum, uzun yıllar süren işgaller ve iç savaş nedeniyle çalkantılı bir geçmişe sahiptir. Hindistan Genel Valisi Lord

⁸⁹² CIA, “Afghanistan-Details”, *The World Factbook*, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2021. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/map> 28.01.2023 tarihinde erişildi.

⁸⁹³ Şimşir, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁹⁴ Şalizi, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁹⁵ CIA, *a.g.e.*, 2021.

⁸⁹⁶ Mutanoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

⁸⁹⁷ Erman, *a.g.e.*, 2017b, s. 1.

Curzon, istikrarsızlıklarla anılan Afganistan ve yakın coğrafyasında yer alan diğer bölgeler için aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Türkistan, Afganistan, Kafkaslar, İran... Birçokları için bu isimler, kesin bir uzaklık duygusu ya da geçmişten kalmış bir destandan hatıralar anlamına gelir. İtiraf edeyim ki bence bunlar satranç tahtası üzerinde, dünya hâkimiyeti için oynanmakta olan bir oyunda, oyun dışı kalmış taşlardır.⁸⁹⁸

Afganistan'ın etnik yapısının büyük bir çoğunluğunu Peştunlar oluşturmaktadır. Peştunlar dışında Tacikler, Hazaralar ve Özbekler gibi diğer etnik gruplar da büyük bir demografik ağırlığa sahiptir. Özellikle Peştunlar arasında aşiretçilik yaygın bir biçimde yer almaktadır.⁸⁹⁹ Aşiretçiliğin yaygın olması ülkede sık sık etnik bölünmelere neden olmakta ve bu durum Afganistan'ı siyasi istikrarsızlıklar ile özdeşleştirmektedir. Hamşioğlu, Afgan yönetimlerinin güçlü ve modern bir milli devlet oluşturmadaki başarısızlığının kaynağı olarak ülkenin jeopolitik konumunun yanı sıra Afgan halkının din ve mezhep farklılıkları gibi unsurlarına işaret etmiştir.⁹⁰⁰

3.5.1. Kültürel Özellikleri

Afganistan, Güneybatı Asya'da yer alan ve 652.230 km² yüzölçümüne sahip bir kara ülkesidir.⁹⁰¹ Afganistan'ın Çin ile 91 km, İran ile 921 km, Pakistan ile 2670 km, Tacikistan ile 1357 km, Türkmenistan ile 804 km ve Özbekistan ile 144 km sınır hattı bulunmaktadır.⁹⁰² Dolayısıyla Afganistan kültürünün şekillenmesinde bu ülkelerin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle Hindistan ve Çin gibi ülkelere olan yakınlığı, geçmişte bu toprakların geçiş noktası olarak kullanılmasına neden olmuştur. Afganistan'ın sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle tarihte Cengiz Han'ın göçebe aşiretleri, Büyük İskender'in mızraklı asker alayları ve Şah Nadir'in askerleri Afganistan'ın vadilerine ve kanyonlarına saldırılar düzenlemek süratiyle tarih boyunca

⁸⁹⁸ Seyyid Şabbir Hüseyin, Abdulhamid Alvi ve Absar Hüseyin Rizvi, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, Çev. İsmail Bosnalı ve Abdullah Arslan, Bürde Yayınları, İstanbul, 1980, s. 67.

⁸⁹⁹ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁰⁰ Hamşioğlu, **a.g.t.**, s. 66.

⁹⁰¹ CIA, **a.g.e.**, 2021.

⁹⁰² CIA, **a.g.e.**, 2021.

bu toprakları istila etmişlerdir.⁹⁰³ Tarihi süreçte Afganistan topraklarında yaşanan hâkimiyet mücadeleleri siyasi, sosyal ve ekonomik birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Farklı etnik grupların bir araya gelmesiyle oluşan Afganistan'ın siyasi tarihi isyan, işgal ve istikrarsızlık ile ilişkilendirilmektedir. Etnik gruplar arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle ülkede uluslaşma çabasına girişilememiştir.⁹⁰⁴ Modern Afganistan devletinin kuruluşundan itibaren başlayan isyanlar, Afganistan'ın toplumsal çatışmasının en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Merkezi otorite ile kırsal kesimde yaşayanlar arasında gerilim her zaman varlığını göstermiştir.⁹⁰⁵ Dolayısıyla geleneksel yapının hâkim olduğu taşrada kültürel özellikler, toplumsal bağlamda birlik oluşturulabilmesinin önünde engel olmuştur. Toplumsal birliğin oluşmaması, jeopolitik önemi bulunan bu toprakların büyük güçler tarafından rekabet sahası olarak kullanılmasına neden olmuştur. Ülkenin iç yapısında meydana gelen kargaşa ortamı dış müdahaleleri ve jeopolitik kırılganlıkları bünyesinde barındırmıştır. Bu çerçevede, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlığın etnik çatışmalardan kaynaklanan içsel bir yönünün de olduğu görülmektedir. Khan'ın aşağıdaki ifadeleri, Afganistan'da yaşanan istikrarsızlığın içsel boyutunu yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir:

Açık sözlü ve kulaklarının arası oldukça kalın olan her Peştun, kendisinin Büyük İskender olduğunu hayal eder ve bunu tüm dünyanın kabul etmesini ister. Bunun sonucunda kuzen ile kuzen, kardeş ile kardeş ve çoğu zaman da baba ile oğul arasında sürekli bir mücadele yaşanır. Bu, asırlar boyunca onun tek felaketi olmuştur. Her evde kardeşinin yönettiğini görmektense kendi evini yakmayı tercih eden bir Cinnah olduğu için büyük bir ulus olmayı başaramamışlardır.⁹⁰⁶

Afganistan'ın dini yapısının oluşmasında Gazneliler Devleti'nin büyük bir etkisi olmuştur.⁹⁰⁷ Müslümanlar ülkenin yüzde 99'unu oluştururken, bu oranın yüzde 85'ini Sünniler, yüzde 10-15 civarını ise Şii'ler oluşturmaktadır.⁹⁰⁸ Müslümanlar dışında çok küçük bir oranda da diğer dinlere mensup insanlar bulunmaktadır.

⁹⁰³ Polat, **a.g.e.**, s. 39.

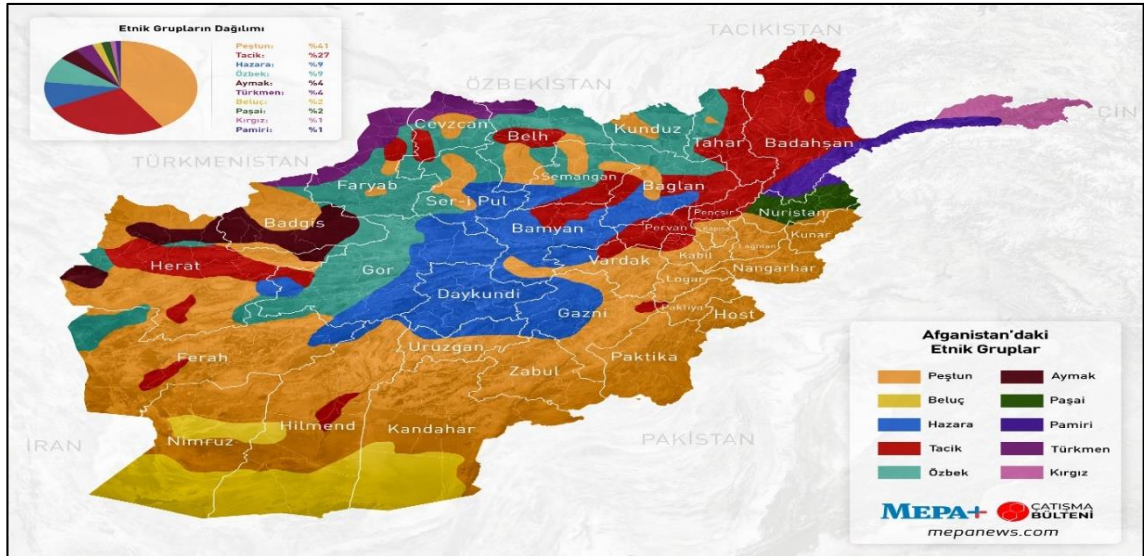
⁹⁰⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 20.

⁹⁰⁵ Mehmet Akkurt, **Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 61-62.

⁹⁰⁶ Khan Abdul Ghani Khan, **The Pathan**, Peshawar University Book Agency, Pakistan, 1958, s. 46.

⁹⁰⁷ Public Intelligence, "Afghanistan Cultural Field Guide", t.y. <https://info.publicintelligence.net/MCIA-CultureGuide.pdf> 29.01.2023 tarihinde erişildi.

⁹⁰⁸ CIA, **a.g.e.**, 2021.

Şekil 26. Afganistan'ın Etnik Kimlik Dağılım Haritası⁹⁰⁹

Afganistan; tarihi, coğrafyası ve kültürel özellikleri ile çok zengin ve karmaşık bir kültür yapısına sahiptir. Afganistan'da yaklaşık yirmi farklı etnik grup bulunmaktadır.⁹¹⁰ Çınarlı'ya göre bu grupların en büyük kısmını Peştonlar oluşturmaktadır.⁹¹¹ Peştonlar etnik nüfusun yüzde 42'sine sahiptir.⁹¹² Peştonlar dışında ülkenin etnik yapısını oluşturan grupların başında Tacikler gelmekte olup Afgan nüfusunun yüzde 27'sini oluşturmaktadır.⁹¹³ Peştonlar ve Tacikler dışında Hazaralar, Özbekler, Aymaklar ve Türkmenler önemli bir nüfusa sahiptir.⁹¹⁴ Bunun dışında "Sayıları oldukça az ve politik etkileri yok denecek kadar küçük olan diğer etnik gruplar ise Brahuiler, Beluciler, Nuristaniler, Gujar Rajasthaniler, Araplar, Hindular, Pamiriler ve Sihlerdir."⁹¹⁵

Ülkede konuşulan ortak dil Farsçanın bir türü olan Daricedir.⁹¹⁶ Darice, farklı etnik grupların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları ortak bir dil konumundadır.⁹¹⁷ Tahminlere göre 38 milyon nüfusa sahip Afganistan'da etnik ve mezhepsel ayrışmalar,

⁹⁰⁹ Mepa News, "Afganistan Etnik Kimlik Haritası", 2018. <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm> 01.02.2023 tarihinde erişildi.

⁹¹⁰ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 15.

⁹¹¹ Mutanoğlu, **a.g.e.**, s. 18.

⁹¹² Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 2.

⁹¹³ Özgür Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 4, 2012, s. 74.

⁹¹⁴ Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 2.

⁹¹⁵ Çınarlı, **a.g.m.**, s. 79.

⁹¹⁶ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 16.

⁹¹⁷ Ralph Magnus ve Eden Naby, **Afganistan: Mullah, Marx, and Mujahid**, Westview Press, Colorado, 1998, p. 15.

kültürel dinamiklerin toplumsal bütünlüğe katkıdan ziyade zarar vermesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, Afganistan’da insanlar arasındaki farklılıkların zenginlikten ziyade düşmanlık olarak algılanması, kültürel değerlerin gelişmemesine ve istikrarsızlığa neden olmuştur.

3.5.2. Ekonomik Özellikleri

Afganistan toprakları, tarih boyunca birçok medeniyetin hâkimiyet mücadelesine tanık olmuş ve bu mücadeleler Afganistan’ın sosyal yapısının yanı sıra ekonomisini de derinden etkilemiştir. Afganistan, yazarlar ve tarihçiler tarafından “İmparatorluklar Mezarlığı” olarak tanımlanmıştır.⁹¹⁸ Afganistan’da modern endüstrilerin yokluğu ve devletin ekonomik zayıflığı, 20. yüzyıl boyunca Afganistan’daki siyasi ortamı belirlemiştir.⁹¹⁹ Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda ülkede yaşanan hâkimiyet mücadeleleri, Afganistan ekonomisinin kötüleşmesine ve hatta dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer almasına neden olmuştur. Afganistan’da yaşanan istikrarsızlık ortamı ülkede yasa dışı faaliyetlerin yükselmesine neden olmuş ve sınır komşularıyla olan ilişkilerine olumsuz olarak yansımıştır.⁹²⁰

Afganistan’da yaşanan çatışma ve güvensizlik ortamı, ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engellerin başında yer almaktadır. Bu nedenle milyonlarca insan yetersiz beslenme, ilaç tedariki, giyim ve yerleşim yeri sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır.⁹²¹ BM Kalkınma Programı İnsani Gelişme Raporu’na göre; “*Afganistan, 173 ülke arasında 171. sıradadır.*”⁹²² Afganistan’da yaşanan istikrarsızlıklar ekonomik kalkınma sürecini derinden etkileyerek ekonomiye ilişkin kötümserliği beslemiş ve bu yolla belirsizliğin ülkenin doğasında var olduğu izlenimini yaratmıştır.⁹²³

⁹¹⁸ Zeki, **a.g.e.**, s. 12.

⁹¹⁹ Conrad Schetter, “The Bazaar Economy of Afghanistan: A Comprehensive Approach”, Ed. Christine Noelle-Karimi, Conrad Schetter ve Reinhard Schlagintweit, **Afganistan – A Country without a State?**, IKO Verlag, Frankfurt, 2002, s. 3.

⁹²⁰ John Wall ve William Byrd, “Brief Overview of Afghanistan’s Economy”, World Bank, 2001. <http://web.worldbank.org/archive/website00811/WEB/PDF/AFOVERVW.PDF> 30.01.2023 tarihinde erişildi.

⁹²¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 55.

⁹²² Mutanoğlu, **a.g.e.**, s. 19.

⁹²³ Tirthankar Roy, “Reading the Economic History of Afghanistan”, London School of Economics and Political Science (LSE), Economic History Working Papers No. 309, London, 2020, s. 1.

Afganistan ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı olan sanayileşmemiş bir ekonomi yapısına sahiptir. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri ise ilkel metotlarla yapılmaktadır. Savaşın yıkımlarına karşın Afgan topraklarındaki hayvancılık faaliyetleri ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Afganistan toprakları dağlık bir yapıya sahip olduğu için ekilebilir alanları kısıtlı miktardadır. Sanayi sektörü gelişmediği için az da olsa ortaya çıkan küçük çaplı sanayi kuruluşları tarımsal ürünlerin işlenmesi konusunda faaliyet göstermektedir.

Afganistan doğal kaynaklar açısından zengin yataklara sahip olup petrol, doğalgaz ve kömür gibi enerji mineralleri ile bakır, demir, altın, tuz, klinker, kireç taşı, kil ve mermer yataklarına sahiptir.⁹²⁴ Uzun yıllar boyunca devam eden çatışma ortamı Afganistan'ın ekonomik faaliyetlerini zayıflatmış ve doğal kaynaklarının kullanılmasının önünde engel teşkil etmiştir. Bu bağlamda, hem siyasi anlamda farklı grupların arasında kalan hem de ekonomik bakımdan güvensizlik içinde bulunan halkın büyük çoğunluğu ülkeden göç etmek durumunda kalmıştır.

3.5.3. Tarihi Özellikleri

Afganistan, Asya'nın merkezinde yer alan stratejik konumu nedeniyle tarihte birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İranlıların ve Büyük İskender'in yanı sıra Timur İmparatorluğu ve Babür İmparatorluğu gibi birçok farklı imparatorluk Afganistan topraklarında hüküm sürmüştür. Afganistan'ın stratejik durumundan ilk istifade edenler İranlılar olmuştur. M.Ö. 500 yılında İran Hükümdarı Dara, ülkeyi işgal ederek İndus Vadisine inmeye çalışmıştır.⁹²⁵ Afganistan sert bir coğrafyaya ve farklı etnik özelliklere sahip olmasından dolayı tarih boyunca siyasi olarak tam anlamıyla örgütlenememiş ve çeşitli kabilelerden oluşan feodal bir yapıya sahip olmuştur.⁹²⁶

Afganistan toprakları geçmişte Horasan ve Sistan olarak anılmıştır.⁹²⁷ Afganistan toprakları 15. ve 18. yüzyıllar arasında üç bölgeye ayrılarak Özbekler, Persler ve Moğollar tarafından yönetilmiştir.⁹²⁸ Doğu ve Batı Blokları arasında yaşanan rekabet mücadeleleri 19. yüzyılda

⁹²⁴ T.C. Ticaret Bakanlığı, "Afganistan Ülke Raporu", Ankara, t.y. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/raporlar/musavirlik-raporlari> 29.01.2023 tarihinde erişildi.

⁹²⁵ Süleyman Doğan, **a.g.e.**, 1995, s. 16.

⁹²⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 35.

⁹²⁷ Mutanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

⁹²⁸ İsmail Aka, **Timur Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 69.

da kendini göstermiş ve İngilizler Sihlerle işbirliği yaparak Afganistan'ı işgal etmişlerdir.⁹²⁹ Modern Afganistan devleti 19. yüzyılda İngiliz, Rus ve İran İmparatorlukları arasında yaşanan bölgesel hâkimiyet mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmıştır.⁹³⁰ 19. yüzyılda Ruslarla İngilizler arasında tampon devlet görevi gören Afganistan, bu dönemde de iç çatışmalar ve istikrarsızlıklarla dolu bir süreç yaşamıştır. 1907 tarihli İngiliz-Rus Anlaşması, Afganistan'ın Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki toprakları ile Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'daki toprakları arasındaki tampon rolünü kesinleştirmiştir.⁹³¹

20. yüzyıla gelindiğinde, Afganistan'da çeşitli reformlar gündeme gelmiştir. Amanullah Han, Atatürk'ün Türkiye'deki reformlarından çok etkilenmiş ve bunları Afganistan'da da uygulamak istemiştir.⁹³² Amanullah Han, özellikle halkın ihtiyaçlarından uzak ve dindar bir toplumda göze batan yüzeysel konuları seçtiği için büyük bir tepkiyle karşılaşmış ve ıslahat planları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹³³

Daha önce İngiliz ve Rus mücadelelerine sahne olan topraklar, Soğuk Savaş Dönemi'nde yerini ABD-SSCB mücadelesine bırakmıştır. İşgal öncesinde iyimser bir atmosferde devam eden ilişkiler çerçevesinde SSCB, Afganistan hükümetine kredi ve hibe desteği sağlamıştır.⁹³⁴ SSCB, yapılan yardımlar aracılığıyla Afganistan'ın dış ticaretinde iyileşme sağlayarak, bu yolla Afgan ekonomisinin güçlendirilmesini ve dolayısıyla Batı Bloku etkisini azaltmayı amaçlamıştır. 1979 yılında Afganistan'daki Komünist hükümetin Sovyetlerden askeri yardım istemesi ise hem ülke içinde hem de ülke dışında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁹³⁵ SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte başlayan çatışma ortamında yaklaşık 1,7 milyon insan ölmüş ve 2 milyona yakın insan kalıcı olarak sakat kalmıştır.⁹³⁶

⁹²⁹ Zeki, **a.g.e.**, s. 11.

⁹³⁰ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 13.

⁹³¹ Michael Rubin, "Who Is Responsible for the Taliban?", *The Washington Institute for Near East Policy*, 2002. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/who-responsible-taliban> 30.01.2023 tarihinde erişildi.

⁹³² Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, 2010, s. 161.

⁹³³ Aliye Yılmaz, **a.g.m.**, 2010, s. 163-164.

⁹³⁴ The Kabul Times, 25 Ekim 1979, s. 2.

⁹³⁵ Ulaş Töre Sivrioğlu ve Ahmet Javid Türkoğlu, **Afganistan: 1978-1992-Soğuk Savaşın Sıcak Cephesi**, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2021, s. 11.

⁹³⁶ Patrick Brogan, **World Conflicts: A Comprehensive Guide to World Strife Since 1945**, The Scarecrow Press Inc., Maryland, 1998, s. 123.

Tarihsel süreçte gerek iç gerekse dış dinamiklerden kaynaklanan çatışma ortamı, her ne kadar bölgede yaşayan topluluklar açısından tarihî bir birlik taşısa da çatışma ve istikrarsızlık ortamı her zaman varlığını korumuştur. Bunun yanında devlet inşası konusunda gösterilen başarısızlık, tarihsel bağlamda Afganistan’da yaşanan çatışma ve istikrarsızlığın başlıca nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

3.5.4. Coğrafi Özellikleri

Afganistan, jeopolitik konumu nedeniyle uzun yıllar boyunca küresel güç mücadelelerinin merkezinde yer almıştır. Bu nedenle, Afgan topraklarında uzun yıllar süren çatışma ve istikrarsızlık ortamının anlaşılmasındaki en önemli unsurlardan birini coğrafi konumunun jeopolitik açıdan öneminin anlaşılması oluşturmaktadır.

Afganistan, doğu-batı yönünde yaklaşık 1350 km’lik bir uzunluğa sahipken, kuzey-güney yönünde ise yaklaşık 900 km’lik bir uzunluğa sahiptir.⁹³⁷ Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya arasında bir kesişme noktası ve İpek Yolu’nun merkez ülkesi olan Afganistan’ın sınır komşuları Çin, Özbekistan, İran, Türkmenistan, Tacikistan ve Pakistan’dır. Güney Asya’da yer alan ve denize bağlantısı bulunmayan Afganistan için sınır komşuları ticari iş birliği ve ekonomik kalkınma açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Orta Asya’nın giriş kapısı olarak nitelendirilebilecek olan ve büyük ticaret yolları üzerinde köprü vazifesi üstlenen Afganistan’ın özellikle Orta Asya enerji kaynaklarının güneye taşınmasında kritik bir güzergâh olduğu görülmektedir.⁹³⁸ Afganistan’ın kuzeydoğusunda bulunan ve Çin-Tacikistan sınırında yer alan Wakhan Koridoru bu bağlamda büyük önem arz etmektedir.⁹³⁹ Wakhan Koridorunun sonunda yer alan Wakhjir Geçidi, Orta Asya ile Çin arasındaki ticareti artırmak için kullanılabilecek en kolay güzergâhtır.⁹⁴⁰

⁹³⁷ Esedullah Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, Cep Kitapları, İstanbul, 1999, s. 33.

⁹³⁸ M. Emin Emîni, “Afganistan’da Yönetim Arayışları ve Anayasal Görünüm”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1-2, 1996, s. 455.

⁹³⁹ Inayatullah Faizi, **The Geopolitical Significance of The Southern Passes of the Wakhan Corridor**, University of Peshawar, Doctoral Thesis, Peshawar, 1992, s. 1.

⁹⁴⁰ Figen Aydın, “Wakhan Koridoru ve Çin-Afganistan-Pakistan Üçlü Diyalogu”, TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi Analizi, Ankara, 2021, s. 2.

<https://www.tasav.org/index.php/wakhan-koridoru-ve-cin-afganistan-pakistan-uclu-diyalogu.html> 01.02.2023 tarihinde erişildi.

Afganistan, Orta Asya'dan gelip Hindistan'a giden göç yolları üzerinde konumlanması nedeniyle "Asya'nın Kavşağı" olarak tanımlanmaktadır.⁹⁴⁷ Dağlık arazi yapısı ülkedeki ulaşım imkânlarını kısıtlamakta ve ulaşım geçitler vasıtasıyla yapılmaktadır.⁹⁴⁸ Ancak her ne kadar ulaşım konusunda çeşitli zorluklar olsa da Afganistan tarihi ticaret yolları üzerinde yer aldığı için bölgede geliştirilen tüm projelerde kilit bir role sahiptir.

3.5.5. Jeopolitik Teoriler Bağlamında Afganistan'ın Konumlandırılması

Afganistan'ın çalkantılarla dolu karmaşık tarihi ve siyasi ortamı, uzun yıllar çalışmalara konu olan jeopolitik teorileri anlamak için Afganistan coğrafyasını önemli bir çalışma alanı haline getirmiştir. Afganistan'ın jeopolitik konumu ve yakın coğrafyasındaki ülkelerle olan bağları, Afgan topraklarına olan ilgiyi arttırmaktadır. Bu nedenle özellikle 20. yüzyılda yaşanan nüfuz mücadelelerinde Afganistan araştırmalara konu olmuş ve siyasi gerilimler bu coğrafya üzerinden şekillenmiştir. Kuzeyden gelenler açısından sıcak denizlere inmek, batı ve güneyden gelenler açısından ise Orta Asya'ya açılmak için aşılması ve kontrol edilmesi gereken bir bölge olan Afganistan, "dünyanın kavşak noktası" olarak nitelendirilmektedir.⁹⁴⁹

Afganistan'ı konu alan jeopolitik teorilerin başında Mackinder'in Kalpgâh Teorisi gelmektedir. Bu teoriye göre Afgan topraklarını da içeren Kalpgâh bölgesinin kontrol edilmesi, aynı zamanda dünya adasının kontrol edilmesi anlamına gelmektedir.

Heartland'in kuzeyi, merkezi ve batısı deniz seviyesinden en fazla birkaç yüz metre yükselen bir düzlüktür. Yeryüzündeki bu en büyük ovaya Batı Sibirya, Türkistan ve Avrupa'nın Volga havzası dâhildir, çünkü Ural Dağları uzun bir sıradağ olmasına rağmen önemli bir yüksekliğe sahip değildir ve Hazar'ın yaklaşık üç yüz mil kuzeyinde sona ererek Sibirya'dan Avrupa'ya geniş bir geçit bırakır. Bu geniş ovoidan Büyük Ova olarak bahsedelim. Güneye doğru Büyük Ova, ortalama yüksekliği yaklaşık yarım mil olan ve dağ sırtlarının bir buçuk mile kadar yükseldiği bir yaylanın etekleri boyunca sona erer. Bu yayla geniş sırtında üç ülke olan İran, Afganistan ve Belucistan'ı taşır. Kolaylık olması açısından tamamını İran Yaylası olarak tanımlayabiliriz. Kuzey Kutbu ve Kıta geçişi bölgesi anlamında Kalpgâh, Büyük Ovanın çoğunu ve İran Yaylasının çoğunu içerir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁷ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 1.

⁹⁴⁸ Najibullah Ataie, **Afganistan'a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni**, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2015, s. 6.

⁹⁴⁹ Akkurt, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁵⁰ Mackinder, **a.g.e.**, 1942, s. 55.

Mackinder, Kalpgâh bölgesini kontrol eden güçlerin Asya ve Avrupa'nın geniş kaynaklarına erişim sağlama imkânına sahip olacağı için dünyaya hükmetme gücünü elde edeceğini savunmuştur.⁹⁵¹ Bu nedenle Orta ve Güney Asya'nın kesişim noktasında yer alan Afganistan, stratejik olarak değerlendirilmiş ve tarih boyunca çeşitli güçler tarafından kontrol edilmek istenmiştir.

Afganistan'ı jeopolitik olarak anlamlandıran bir diğer teori ise Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisidir. Spykman'a göre dünya hâkimiyetinin anahtarı Mackinder'in teorisinde yer alan Kalpgâh'ın kontrolü ile değil, onun etrafındaki "Rimland" olarak ifade edilen kenar şeridinin kontrolü ile mümkün olmaktadır. Spykman'a göre Afganistan'ın dolaylı olarak içinde yer aldığı kenar bölgelerinin dünyanın enerji kaynaklarını ve önemli deniz yollarını kontrol etmek için stratejik bir rolü bulunmaktadır. Afganistan, denize kıyısı olmadığı için kara devleti olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle Spykman'ın ifade ettiği kenar kuşağa doğrudan dâhil değildir. Ancak çevre ülkelere yakınlığının yanı sıra ticaret ve enerji kaynaklarının geçiş yolu olarak sahip olduğu jeopolitik önem, Afganistan'ı Rimland'ı kontrol etmek isteyen devletler için kıymetli bir coğrafya haline getirmektedir.

Soğuk Savaş jeopolitiği teorisyenlerinden Kennan'ın Sovyet tehdidine karşı önerdiği çevreleme politikası Afganistan açısından önem arz etmektedir. Afganistan'ın sahip olduğu konum nedeniyle SSCB'yi çevreleme potansiyeline sahip ülkelerden biri olduğu görülmektedir.⁹⁵² Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD her ne kadar Afganistan konusunda yeterince aktif politikalar üretmemiş olsa da Sovyetler'in Afganistan'a yönelik politikalarının değişmesi neticesinde ABD politikalarında da değişim görülmüştür.

Afganistan'ın jeopolitik teoriler bağlamında önemli bir yerde konumlandırıldığı görülmektedir. Güney ve Orta Asya'nın kesişim noktasında stratejik bir konuma sahip olan Afganistan, tarih boyunca büyük güçlerin rekabet mücadelelerine maruz kalmış ve çatışmalarla anılır hale gelmiştir. Özellikle Çin, Hindistan, İran ve Pakistan sınırındaki konumu, onu bölgesel güç dinamikleri açısından stratejik bir aktör haline getirmektedir.

---

⁹⁵¹ Mackinder, **a.g.e.**, 1942, s. 18.

⁹⁵² Erman, **a.g.m.**, 2017a, s. 401.

3.6. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE AFGANİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB ekseninde oluşan jeopolitik ortam, Afganistan başta olmak üzere birçok coğrafyada etkili olmuş ve uluslararası politik sistemin şekillenmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde İngiltere'nin sahneden çekilip uluslararası misyonunu ABD'ye terk etmesi nedeniyle SSCB Afganistan ve bölge topraklarıyla daha yakından ilgilenmiştir. Dolayısıyla Sovyetler'in sıcak denizlere inmek ve bölgeyi kontrol edebilmek amacıyla Afganistan'a ilgi duyması, ABD'nin de Sovyetler'i çevrelemek ve bölgede hâkimiyet sağlamak amacıyla Afganistan ile ilişki içine girmesi tamamıyla Afganistan'ın jeopolitik konumuyla ilgilidir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan'ın iç politik faktörleri Afganistan'ın dış politikasının şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık ortamı devletin dış politika tercihlerinin karmaşıklaşmasına ve bu suretle net bir dış politika tesis edilememesine neden olmuştur. Afganistan'ın geleneksel siyasi kültürü, jeopolitik bağlamda dış politikanın belirlenmesinde oldukça etkili bir unsur olmuştur. Ülkedeki hâkim siyasi anlayışın kabilecilik olması, aynı zamanda siyaseti de derinden etkileyerek dış politikasına olumsuz bir şekilde yansımıştır.⁹⁵³ Dış politikada kişisel yaklaşımlar merkezi idarenin otoriter bakış açısıyla birleşmiş ve dış politikada orta ve uzun vadeli hedefler yerine günlük hedefler doğrultusunda bir dış politika anlayışını oluşturmuştur.

Siyasi sistemin strateji ve analizden yoksun bir şekilde temellendirilmesi, Afganistan gibi jeopolitik açıdan kıymetli bir devletin dış müdahalelere açık ve savunmasız hâle gelmesinde oldukça etkilidir. Bireysel çıkarların, kabile kültürünün ve akrabalığa dayalı teşkilatlanmaların ulusal güvenlik açısından oluşturduğu risk, günümüzde olduğu gibi geçmişte de devletlerin dış politikadaki başarısızlığını açıklamak için kullanılmaktadır. Afganistan'da sürekli olarak savaş, güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı ekonomik geri

⁹⁵³ Alexander Cooper, *The Afghan-Soviet War: The U.S. and its Covert Cold War*, Union College, Honors Theses, New York, 2012, s. 25.

https://digitalworks.union.edu/theses/792/?utm_source=digitalworks.union.edu%2Ftheses%2F792&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages 04.02.2023 tarihinde erişildi.

kalmışlık ile birleşmiş, ülke hem iç hem de dış müdahalelere açık hâle gelmiştir.⁹⁵⁴ Dolayısıyla Afganistan, müdahale edilmesi kolay, ancak istikrar ortamının sağlanması oldukça zor olan siyasi yapısı ile ön plana çıkmıştır.

Orta Asya üzerindeki stratejik rotalar üzerinde bir kesişme noktasında yer alan Afganistan Soğuk Savaş Dönem’inde kilit bir rol üstlenmiş ve ABD ile SSCB’nin rekabetçi mücadelelerine maruz kalmıştır. Afganistan topraklarında SSCB etki alanını genişletmeye çalışırken, ABD de SSCB’nin bölgede genişlemesini engellemek üzere bir dış politika anlayışı benimsemiş ve SSCB karşıtı muhalifleri desteklemiştir. Soğuk Savaş Dönem’inde ABD’nin Uzak Doğu’ya dair etkinlik çabaları, Afganistan açısından önemli bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Nisan 1978’de Kabil’de gerçekleşen komünist darbe ve Aralık 1979’da Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ABD için kritik bir durum yaratmış, SSCB ve Afganistan ile ilişkilerini zorlaştırmıştır.⁹⁵⁵ İşgale kadar ABD dış politikasında öncelikli bir gündem olmayan Afganistan, işgal neticesinde ABD dış politikasında ilk sıralarda yer almıştır.⁹⁵⁶ Bu işgal aynı zamanda uluslararası düzende Afganistan için bir kırılma noktası oluşturmuştur.⁹⁵⁷

Uzun yıllar boyunca devam eden gerginlikler ve çatışma ortamı, Afganistan’ın ekonomik faaliyetlerini zayıflatmış ve doğal kaynaklarının kullanılmasının önünde engel teşkil etmiştir.⁹⁵⁸ Bu bağlamda, hem siyasi anlamda farklı grupların arasında kalan hem de ekonomik bakımdan güvensizlik içinde bulunan halkın büyük çoğunluğu ülkeden göç etmek durumunda kalmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi’nde Afganistan’ın sınır komşularıyla olan ilişkileri Afgan dış politikasının belirlenmesinde önemli etkiye sahip olmuştur. Özellikle sınır komşuları olan İran ve Pakistan ile ilişkileri dönemin dış politikası üzerinde özel bir ağırlığa sahiptir. Özellikle Pakistan, Afganistan’daki yeni rejimi devirmek için ABD tarafından üs olarak

⁹⁵⁴ Julie Lowenstein, “US Foreign Policy and the Soviet-Afghan War: A Revisionist History”, *EliScholar*, 2016, s. 10. https://elischolar.library.yale.edu/applebaum_award/9/ 02.02.2023 tarihinde erişildi.

⁹⁵⁵ Leon B. Poullada, “Afghanistan and the United States: The Crucial Years”, *Middle East Journal*, C. 35, S. 2, 1981, s. 178.

⁹⁵⁶ Rais Ahmad Khan, “US Policy Towards Afghanistan”, *Pakistan Horizon*, C. 40, S. 1, 1987, s. 65.

⁹⁵⁷ Ahmet K. Han, “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süper Güç Müdahalelerin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı bir Jeopolitik İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S. 2, 2011, s. 62.

⁹⁵⁸ Ayan, **a.g.m.**, s. 41.

kullanılmıştır.⁹⁵⁹ Bu dönemde SSCB'nin yoğun baskısına ve hatta işgaline maruz kalan Afganistan uzun yıllar süren çatışmaların odağı haline gelmiştir. ABD, SSCB'nin Afganistan'daki müdahalesi karşısında sınır komşuları olan İran ve Pakistan ile yakın iş birliği geliştirmek suretiyle Sovyetler'in etkisine karşı koymaya çalışmıştır.⁹⁶⁰ Bu dönemde iki farklı sistemi temsil eden ABD ve SSCB ekonomik yardımlar yoluyla Afganistan üzerinde nüfuz kurmak istemiş ve her iki kutup arasındaki rekabet Afganistan dış politikasına hâkim olmuştur. Sonuç olarak Afganistan'ın Soğuk Savaş Dönemi'ndeki dış politikası; stratejik konumu, komşularıyla ilişkileri ve ABD ile SSCB arasındaki rekabet de dâhil olmak üzere iç ve dış faktörlerin karmaşık etkileşimiyle şekillenmiştir.

3.7. SSCB'NİN AFGANİSTAN'I İŞGALİ VE SONUÇLARI

Afganistan, daha öncede bahsedildiği üzere uzun yıllar boyunca jeopolitik konumu nedeniyle çeşitli güçlerin işgaline maruz kalmış bir ülkedir. Tarihin çeşitli dönemlerinde rekabet mücadelelerine konu olan Afganistan toprakları 20. yüzyılda da SSCB'nin işgaline maruz kalmış ve istikrarsızlık ortamı varlığını korumuştur. Afganistan, 1979 yılındaki SSCB işgaline kadar siyasi çalkantılarla dolu politik bir geçmişe sahiptir. 20. yüzyılın başlarında Habibullah Han ve halefi Amanullah Han ile başlayan yeni dönemde çeşitli modernleşme çabaları sergilenmiş, ancak istenilen sonuç elde edilememiştir. Amanullah Han'ın görevinin sona ermesinden itibaren Nadir Şah ve halefi Zahir Şah dönemlerinde siyasi istikrar bir nebze sağlanmış olsa da bu dönemde modernleşme çabalarına muhalif hareketler devam etmiştir. Ülkede gerçekleştirilen reform çabalarının sonuçsuz kalması, yöneticilerin dış dünyaya kapalı bir politika benimsemeleri ve ekonomik açıdan yetersizlikler gibi birçok sebep karışıklığın temel dinamikleri olarak nitelendirilmektedir. Soğuk Savaş sırasında Afganistan'daki merkezi idare, önce ABD'den ülkedeki istikrarsızlığın önlenmesi için yardım talebinde bulunmuş, ancak olumsuz yanıt alınca Sovyetlerle temasa geçmiştir.⁹⁶¹ Nitekim Sovyetler, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Afganistan'la ikili ilişkilerini geliştirmiş ve mali destek sağlamıştır. Böylece reformların devam edebilmesi için Afgan hükümetleri Sovyetler'e yakın bir politika

⁹⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 02.01.1980, s. 1.

⁹⁶⁰ Rais Ahmad Khan, **a.g.m.**, 1987, s. 66.

⁹⁶¹ Hasan Uysal, **Adı Afganistan**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1996, s. 77.

izlemiş ve 1956 ile 1976 yıllarını kapsayan dönemde Sovyetler Afganistan'a ekonomik ve askeri olarak yaklaşık 3 milyar dolar yardım gerçekleştirmiştir.⁹⁶²

Afganistan'da 1964 yılında yeni bir anayasa yürürlüğe girmiş ve 1965 yılında yasama seçimleri yapılmıştır. 1965 yılında kurulan ve gerçek anlamıyla bir komünist parti olan Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) faaliyetlerine başlamıştır. 1973 yılında Muhammed Davud Han'ın iktidara gelmesi, Afganistan'ın bir Soğuk Savaş alanına dönüşmesinde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁹⁶³ CIA raporuna göre daha önce Başbakan olarak görev yapan Muhammed Davud Han'ın Sovyetler Birliği'ne yönelik politikalar izlemesi, ideolojik olmaktan ziyade, reel politik nedenlere dayanmıştır.⁹⁶⁴ Bu nedenlere örnek olarak, ABD'nin Afganistan'ın sınır komşuları olan İran ve Pakistan ile işbirliği yapması gösterilmektedir. 1978 yılı Nisan ayına gelindiğinde ise komünistler darbe yaparak iktidarı ele geçirmiş ve Afganistan Demokratik Cumhuriyeti ilan edilmiştir.

Çok sayıda ve farklı kaynaklardan elde edilen kanıtlar, Sovyetler'in gerçekten de ADHP'nin darbe planlarından haberdar olduğunu göstermektedir. Ancak gerçekleşen darbe onların beklediği bir darbe değildi. Eski ADHP ve Sovyet yetkililerinin hepsi Moskova ile koordine edilen planlarda darbenin daha sonraki bir vakitte, Ağustos ayı civarında gerçekleşmesini öngördüğünü söylemiştir. Hayber Suikastı ile başlayan ve Nisan ayındaki hamleye yol açan olaylara ilişkin çoğu zaman çelişkili olan anlatımlar, bunları çeşitli komplolara ve alt planlara bağlamaktadır. Bazı gözlemciler bu hamleyi, ADHP grupları arasında komplo kurulduğu bilgisini alan ve önleyici bir saldırıyı meşrulaştırmaya çalışan Davud'un tedbirsiz bir provokasyonunun sonucu olarak tanımladı. Bu senaryoya göre Emin sadece bir fırsattan yararlanıyordu. Diğer pek çok kaynak ise bu hamleyi Amin'in rakiplerini, özellikle de orduda nüfuz sahibi olanları saf dışı bırakma ve nihayetinde darbe gerçekleştiğinde iktidarı ele geçirmek için zemin hazırlama planı olarak tanımlıyor. Bazıları Emin'in bunu istihbarat servisi ve ordudaki gizli destekçilerinin yardımıyla, Perçem⁹⁶⁵ ile koordine edilen planı engellemek ve ortaya çıkan güç hiyerarşisini dikte edecek şekilde konumlandırmak için planladığını iddia ediyor.⁹⁶⁶

Afganistan kültürüne ters hareket eden hiçbir ideolojinin başarılı olamayacağı tarih boyunca defalarca kanıtlanmıştır.⁹⁶⁷ Ancak komünist ideolojiye sahip ADHP, iktidara

⁹⁶² Esedullah Oğuz, **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 72.

⁹⁶³ CIA, "Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan: The Intelligence Community's Record", Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2002, s. 3. <https://www.cia.gov/resources/csi/books-and-monographs/> 01.02.2023 tarihinde erişildi.

⁹⁶⁴ CIA, **a.g.e.**, 2002, s. 3.

⁹⁶⁵ Peştucada "sancak" anlamında gelen "perçem", Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin gruplarından birinin adıdır.

⁹⁶⁶ CIA, **a.g.e.**, 2002, s. 8.

⁹⁶⁷ Zeki, **a.g.e.**, s. 105.

gelmesiyle birlikte siyasi anlamda komünist ideolojiye uygun dönüşüm süreci başlatmış ve etnik nüfusunun yüzde 99'u Müslüman olan Afganistan'da direnişle karşılaşmıştır. Nur Muhammed Terakki ile başlayan, Hafizullah Emin ve Babrak Karmal ile devam eden ve Muhammed Necibullah ile sona eren komünist iktidar dönemi, darbe ve istikrarsızlık ile anılmış ve Afganistan büyük bir felakete sürüklenmiştir.⁹⁶⁸ Sovyet yanlısı komünist iktidarlar aynı zamanda Sovyetler'in işgaline zemin hazırlayan politikalar izleyerek işgale giden süreci hızlandırmıştır. CIA raporlarında Afganistan'ın SSCB tarafından işgaliyle ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır: “*Moskova, bu ülkedeki siyasi gelişmelerin ardından Sovyet çıkarlarını 'artık daha iddialı' olarak görüyor ve Kabil'de kontrolün bozulması halinde Sovyet vatandaşlarını korumak ve Sovyet yanlısı bir rejimin sürdürülmesine yardımcı olmak gibi kısa vadeli amaçlarla hava indirme birliklerinin devreye sokulabileceğini öngörüyordu.*”⁹⁶⁹

ADHP'nin bu dönemde özellikle ülkede komünist olmayanlara karşı izlediği sert politikalar ciddi bir toplumsal gerginliğe neden olmuştur. Ülkenin ismi 'Afganistan Demokratik Cumhuriyeti' olarak değiştirilmiş, muhalif unsurlara karşı sert tedbirler alınmış ve toplumsal taleplerden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla rejimin karşısında yer alan gruplar, rejime karşı silahlı mücadele eylemleri başlatmışlardır. Olayların büyümesinin ardından 24 Aralık 1979 tarihinde Sovyetler, Afgan hükümetinin kendilerinden yardım istediğini öne sürerek Afganistan'ı işgal etmiştir.⁹⁷⁰

İşgalden yaklaşık iki hafta sonra Afganistan'daki Sovyet askerlerinin sayısı 75 bine ulaşmıştır.⁹⁷¹ Bu dönemde çatışmalar özellikle Hindikuş Dağları ve Kandahar kenti çevresinde yoğunlaşmıştır.⁹⁷² Afgan halkı SSCB işgalini egemenliklerine saldırı olarak görmüş ve yaygın bir direniş hareketi başlamıştır. Bu çerçevede muhalifler tarafından etkin bir istihbarat ağı oluşturulmuş ve tüm Afgan halkı komünistlere karşı muhaliflere destek vermiştir.⁹⁷³ İşgalin başladığı 24 Aralık 1979 tarihinden 9 Ocak 1980 tarihine

⁹⁶⁸ Zeki, **a.g.e.**, s. 107.

⁹⁶⁹ CIA, **a.g.e.**, 2002, s. 82.

⁹⁷⁰ Balekoğlu, **a.g.e.**, s. 181.

⁹⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, 07.01.1980, s. 3.

⁹⁷² Cumhuriyet Gazetesi, 11.01.1980, s. 3.

⁹⁷³ E. Muhammed Hikmet, “Afganistan İslam Cihadının Hatırlattığı Gerçekler”, *Mektep Aylık Düşünce Araştırma ve Yorum Dergisi*, S. 7, 1986, s. 11

kadar 1200 Sovyet askeri Afgan muhalifler tarafından öldürülmüştür.⁹⁷⁴ Yine çatışmanın ilk günlerinde yaklaşık 4 bin Afgan hayatını kaybetmiştir.⁹⁷⁵

Komünist iktidarların tüm gücü ile isyancıları ezip savaşı sona erdireceğine dair beyanatları, Afganistan'daki savaşın daha da uzayacağına yönelik beklentiyi arttırmıştır.⁹⁷⁶ Komünistlerin muhaliflere yönelik sert söylemleri, dinine sıkı sıkıya bağlı olan Afgan halkının ortak bir ülkü çerçevesinde bir araya gelmelerini kolaylaştırmış ve direnişin başarılı olmasına katkı sağlamıştır.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin uluslararası ilişkiler ve küresel güç dengesi üzerinde önemli etkileri olmuştur. ABD açısından Afganistan'daki rejim değişiklikleri Sovyet etkisinin artması ve komünistlerin yönettiği bir ülkenin daha eklenmesi anlamına gelmiştir.⁹⁷⁷ Bu nedenle ABD, SSCB işgalini kendi çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak algılamış ve muhaliflere ekonomik, askeri ve siyasi destek vermiştir. ABD Başkanı Carter, Sovyet işgalini "*Barış, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en ciddi tehlike içindedir.*" ifadeleriyle eleştirmiştir.⁹⁷⁸ ABD'nin muhaliflere verdiği Stinger füzeleri, muhalifler ile SSCB güçleri arasında yer alan dengesizliği gidermesi bakımından büyük bir öneme sahip olmuştur.⁹⁷⁹ ABD'nin bu yardımı SSCB güçlerinin on yıl süren işgali sonucunda nihai yenilgisinde büyük rol oynamış ve sonraki süreçte de SSCB'nin dağılmasına giden sürece katkıda bulunmuştur.

İşgal nedeniyle uluslararası kamuoyunun SSCB'ye yönelik baskısı, işgalin sona erdirilmesinin bir diğer nedeni olarak gösterilebilir. Bölge ülkelerinden Çin, Hindistan ve Pakistan Sovyet işgalini kınamış ve işgalin yeni bir Soğuk Savaş'a yol açtığını ifade etmişlerdir.⁹⁸⁰ Afganistan'ın işgaline Türkiye de tepki göstermiş ve işgali kınamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nde konuşma yapan Türkiye'nin BM Temsilcisi Orhan Eralp, Sovyet askerlerinin Afgan topraklarından çekilmesini istemiştir.⁹⁸¹ SSCB işgali Afgan halkı

⁹⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 09.01.1980, s. 3.

⁹⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 09.01.1980, s. 3.

⁹⁷⁶ Ergun Balcı, "Afganistan'da Neler Oluyor?", *İktibas Süreli Yayınlar Tarama Dergisi*, C. 6, 1986, s. 29.

⁹⁷⁷ CIA, *a.g.e.*, 2002, s. 82.

⁹⁷⁸ Cumhuriyet Gazetesi, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁷⁹ Anonim, "Sovyetler Afganistan'da Kayaya Çarptı", *İktibas Süreli Yayınlar Tarama Dergisi*, 1987, s. 31.

⁹⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 22.01.1980, s. 3.

⁹⁸¹ Cumhuriyet Gazetesi, 07.01.1980, s. 1.

üzerinde büyük bir etki yaratmış ve işgal nedeniyle birçok insan hayatını kaybetmiştir. Bu süreçte milyonlarca insan evlerini terk etmiş ve aynı zamanda bir nüfus göçü de yaşanmıştır.

3.7.1. Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan ve ABD İlişkileri

Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan ve ABD ilişkileri çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. İdeolojik blokların hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Afgan toprakları, özellikle 1950'li yıllardan itibaren komünizmin yayılmasını engellemek için ABD tarafından yakından takip edilmiştir. ABD ekonomik ve askeri yardımlar aracılığıyla Afganistan'ı SSCB hegemonyasından koruyarak kontrol altında tutmak istemiş ve yakın iş birliğini uzun süre devam ettirmiştir.

1958 yılında Afganistan Başbakanı Davud Han, ABD Kongresi'nde iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin önemine dikkat çekmiştir.⁹⁸² Afganistan'ın modernleşme çabaları kapsamında altyapı ve enerji yatırımlarını destekleyen ABD, aynı zamanda ekonomide modernleşme sağlanması için teknik yardım sağlamıştır.⁹⁸³ İki ülke arasında kültürel değişim anlaşması yapılmış, ardından Afganistan savunma alanında da işbirliğine yönelik bir talepte bulunmuş, ancak bu talep ABD tarafından kabul edilmemiştir. ABD bu dönemde, müttefiki Pakistan'ın stratejik önemiyle daha çok ilgilenirken, Afganistan'ı uzak, küçük, fakir ve az sayıda doğal kaynağa sahip önemsiz bir ülke olarak görmüştür.⁹⁸⁴ Dolayısıyla ABD'nin Afganistan'ı öncelikli bir devlet olarak değerlendirmemesi, bir bakıma bölgenin Sovyetlere bırakılması anlamına gelmiştir.

Küba'da gerçekleşen devrim, Afganistan ve ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sovyetler Küba'da komünist rejimi desteklemiş, ABD ise stratejik hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla Afganistan'a yoğunlaşmıştır. Afganistan'a olan bu ilginin asıl sebebi ise komünizmin yayılması karşısında önlem alınması gerektiğine ilişkin

⁹⁸² OER Services, "Afghanistan and the Cold War", Lumen Learning, t.y. <https://courses.lumenlearning.com/suny-fmcc-boundless-worldhistory/chapter/afghanistan/> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

⁹⁸³ Mussarat Jabeen, Muhammad Saleem Mazhar ve Naheed S. Goraya, "US Afghan Relations: A Historical Perspective of Events of 9/11", *A Research Journal of South Asian Studies*, C. 25, S. 1, 2010, s. 151.

⁹⁸⁴ Thomas T. Hammond, **Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, The Soviet Invasion, and The Consequences**, Westview Press, Colorado, 1984, s. 26

düşünce olmuştur. Sovyetler'in Güney Asya'ya yayılmasının önüne geçilmesi için Afganistan, jeopolitik bakımdan stratejik bir bölge olarak değerlendirilmiştir. 1974 yılında ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Kabil'i ziyaret ederek ekonomik ve teknik konularda Afganistan hükümetine yardım teklif etmiştir.⁹⁸⁵ Ancak ABD'nin siyasi ve ekonomik yardım girişimleri Afganistan ve Pakistan arasında yaşanan Peştunların statüsü konusundaki sorun nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.⁹⁸⁶

1978 yılında komünistlerin Afganistan'da işbaşına gelmeleri, Afgan-Amerikan ilişkilerinde dönüm noktası olmuş ve hâkim ideoloji nedeniyle Afganistan Sovyetlere yakın politikalar izlemeye başlamıştır. Bir yıl sonra ülke toprakları çeşitli bahanelerle Sovyet işgaline maruz kalmış ve uzun süre devam edecek olan istikrarsızlık ortamı toplumun tüm kesimlerini etkilemiştir. Bu dönemde ABD, müttefik ülkeler aracılığıyla Afgan direniş gruplarını desteklemeye başlamıştır. Askerlerin eğitimi, ekonomik ve teknik desteklerin yanı sıra silah yardımlarıyla da SSCB karşısında Afgan direniş grupları aktif olarak desteklenmiştir. Bu yolla ABD, dini hegemonik siyasetin bir aracı olarak kullanma yolunu seçmiştir.⁹⁸⁷ ABD yardımları, ilerleyen süreçte Sovyetlerin içinden çıkamayacakları bir duruma girmelerine neden olmuş ve yaklaşık on yıl süren işgal neticesinde Sovyetler Afgan topraklarından çekilmek zorunda kalmışlardır.

Sovyetler'in Afganistan'ı işgaliyle birlikte Afganistan ve ABD arasındaki ikili ilişkiler durma noktasına gelmiştir. İşgalin sonrasında Sovyetler'in geri çekilmesi amacıyla ABD tarafından gerçekleştirilen diplomatik çabalar sonuçsuz kalmıştır. Sovyetlerin Afganistan işgali, ABD dış politikasına da etki etmiş ve bu dönemden itibaren ABD yeni bir dış politika anlayışı benimsemiştir.⁹⁸⁸ İşgal neticesinde ABD, Sovyetler'in güneye inmesini engellemek için "Yeşil Kuşak Projesi"ni devreye sokmuştur.⁹⁸⁹ Bu proje sayesinde ABD hem İslam'dan hem de Müslümanlardan faydalanmak istemiştir. ABD'nin bu projesi

---

⁹⁸⁵ CIA, **a.g.e.**, 2002, s. 5.

⁹⁸⁶ CIA, **a.g.e.**, 2002, s. 5.

⁹⁸⁷ Mehmet Şahin, "ABD'nin Müslüman Savaşçıları", *Akademik Ortadoğu*, C. 3, S. 1, 2008, s. 45.

⁹⁸⁸ CIA, "CIA's Analysis of the Soviet Union: 1947-1991", Ed. Gerald K. Haines ve Robert E. Leggett, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2001, s. 45.

⁹⁸⁹ Şahin, **a.g.m.**, s. 45.

başarılı olmuş ve Afgan direnişçi gruplar Sovyetlere karşı olan mücadeleyi kazanmıştır. Bu noktada Şahin'in aşağıda yer alan ifadeleri önem arz etmektedir:

ABD, Afganistan Savaşı sırasında mücahitleri o kadar kutsadı ki; Başkan Reagan mücahitlerin liderlerinden bazılarını Beyaz Saray'da dünya basınına tanıtırken 'bu savaşçılar ABD'nin kurucu babalarıyla aynı ahlak ve anlayışa sahipler' ifadesini kullandı. Fakat dönemin 'kutsal savaşçıları' ABD için savaştıklarını Soğuk Savaş sonrasında anlayacaklardır.⁹⁹⁰

Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, ABD ve Batı Bloku açısından büyük bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve Afgan muhaliflere teknik destekten ekonomik yardıma birçok alanda destek sağlanmıştır. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında İngiltere'nin uluslararası sistemdeki rolünden çekilmesiyle birlikte Afganistan'ın güneyinde meydana gelen uluslararası hegemonik boşluk, Sovyetler ve ABD arasında yeni bir hâkimiyet mücadelesi alanı yaratmış ve Afganistan toprakları bu mücadelelere ev sahipliği yapmıştır. ABD, Afganistan politikasında değişikliğe giderek dini dış politika aracı olarak kullanmış ve muhaliflere destek vermiştir. İşgal nedeniyle uluslararası arenada destek bulamayan Sovyetler, savaş uzadıkça savaşın getirdiği ekonomik yüke katlanamamış ve on yıllık bir işgal sürecinden sonra Afganistan'dan çekilmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan'ın ABD ile ilişkileri, uluslararası sistemi etkilemesi ve Sovyetler'in dağılmasına giden sürece etkisi bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

3.7.2. Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan ve SSCB İlişkileri

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD, İslam retoriğini kullanarak İslamcı gruplara destek sağlamış ve Sovyetler'in yayılmacı politikalarına engel olmak istemiştir. SSCB ise İslamiyet'in etkili olduğu topraklarda komünist ideolojiyi hâkim ideoloji yapmak için komünist iktidarlar vasıtasıyla yoğun bir dönüşüm programı uygulamıştır. Nüfusunun neredeyse tamamına yakını Müslüman olan Afganistan toprakları bu nedenle farklı ideolojilere sahip iki süper gücün ideolojik çatışmalarına sahne olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası alanda iki süper güçten biri hâline gelen Sovyetler için Afganistan, jeopolitik konumu itibarıyla stratejik bir bölge olarak

---

⁹⁹⁰ Şahin, a.g.m., s. 47.

değerlendirilmiştir. Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi açık denizler Sovyetler'in kara ve deniz güçleri arasında bütünlük oluşturulabilmesi açısından önemli bölgelerdir ve bu bölgeye erişim konusunda Afganistan öncelikli hedef niteliği taşımıştır.⁹⁹¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin uzun süre işgal ettiği Hindistan'ın parçalanarak Pakistan adında yeni bir ülke kurulması, bölgede istikrarsızlık ve gerginlik ortamını alevlendirmiştir. Afganistan'ın hemen sınırında Pakistan adında yeni devlet kurulması Afganistan için çeşitli etnik sorunları da beraberinde getirmiş ve Afganistan dış politika konusunda tam bir yalıtılmışlığa sürüklenmiştir.⁹⁹²

İngilizlerin uzun yıllar boyunca Afganistan'ı işgal etmesi nedeniyle Afganistan'da ve sınır komşularında yoğun bir İngiliz etkisi görülmüştür. SSCB, İngilizlerin Güney Asya'dan çekilmesiyle birlikte Afganistan'daki İngiliz etkisini ortadan kaldırmak için yoğun bir mücadele içerisine girmişlerdir.⁹⁹³ Bu çerçevede, Afganistan hükümetiyle iyi ilişkiler geliştirilip bu toprakların yeniden Batı'nın tesiri altına girmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. 1955 yılında Nikita Kruşçev⁹⁹⁴ Kabil'i ziyaret etmiş ve bu ziyaret Afgan-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Kruşçev'in ziyaretiyle birlikte Sovyetler, Afganistan'a düşük faizli krediyi de kapsayan büyük çaplı bir ekonomik destek paketini hayata geçirmişlerdir. Kruşçev'in ziyareti sonrasında 1931 tarihli Sovyet-Afgan Antlaşması yenilenerek Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganların tarafsızlığı konusunda güvence alınmıştır.⁹⁹⁵ SSCB'nin Afganistan'a yönelik ekonomik yardımları özellikle 1955 ile 1971 yılları arasında devam etmiştir. Bu yıllarda Afganistan'da yolların yapılması, köprülerin inşa edilmesi ve tarımsal projelerin gerçekleştirilmesi gibi konularda Sovyet personelleri destek vermiştir.⁹⁹⁶

⁹⁹¹ Sakhawat Rezazadeh, "İran-Rusya İlişkilerinde Yakınsama ve Ayrışmanın Kökleri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, S. 53, 2005, s. 65.

⁹⁹² Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği Afganistan İlişkileri: 1919-1979", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 3 S. 1, 2020, s. 66.

⁹⁹³ Alam Payind, "Soviet-Afghan Relations from Cooperation to Occupation", *International Journal of Middle East Studies*, C. 21, S. 1, 1989, s. 108.

⁹⁹⁴ Nikita Kruşçev, Stalin'in ölümünden sonra 7 Eylül 1953 – 14 Ekim 1964 tarihleri arasında SSCB devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir.

⁹⁹⁵ M. Siddieq Noorzoy, "Long-Term Economic Relations between Afghanistan and the Soviet Union: An Interpretive Study", *International Journal of Middle East Studies*, C. 17, S. 2, 1985, s. 159.

⁹⁹⁶ Anthony Hyman, **Afganistan Under Soviet Domination 1964-83**, St. Martin's Press, New York, 1984, s. 34.

Afganistan’da komünistlerin iktidara gelmesi SSCB açısından memnuniyetle karşılanmış ve bu durum Moskova için büyük bir kazanç olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹⁷ Komünistlerin iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan’daki Sovyet nüfuzu daha da artmış ve işgale giden süreç hız kazanmıştır.

Komünist iktidara karşı oluşan sert muhalefet SSCB açısından fırsat olarak görülmüş ve Afganistan’ın işgali için uygun ortam hazırlanmıştır. Sovyetler, Afganistan’ın jeopolitik konumu nedeniyle bu ülkeyi İslamcılığın yayılmasına ve Batı etkisine karşı tampon ülke olarak görmüşlerdir. Bu nedenle SSCB 1979 yılında hem güneye inmek hem de komünist iktidara karşı İslamcı isyanı bastırmak için Afganistan topraklarını işgal etmiştir. Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesinin nedenleri arasında sosyalist ideoloji, prestij, iç ve dış güvenliğin yanı sıra Sovyet ulusal çıkarları bulunmaktadır.⁹⁹⁸ Sovyetlerin işgali ABD başta olmak üzere Batı dünyasında tepkiyle karşılanmış ve uluslararası kamuoyu Afgan muhaliflere destek sağlamaya başlamıştır. Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan savaş nedeniyle Afganistan’da daha önce de var olan istikrarsızlık ortamı derinleşerek daha büyük sorunların fitili ateşlenmiştir.

Afganistan işgalinin Soğuk Savaş Dönemi’nde yaşanan gerginlik ortamının tırmanmasında önemli bir etkisi olmuştur. SSCB’nin Afganistan’da hâkimiyet kurması, ABD açısından tehdit olarak değerlendirilmiş ve klasik Sovyet yayılmacılığın bir tezahürü olarak algılanmıştır. Afganistan’dan 1989 yılında Sovyetler’in çekilmesiyle birlikte SSCB de kendi varlığını fiilen sona erdirmiş ve uluslararası sistemde yeni bir değişikliğin sinyalleri verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren iki kutuplu bir sistemde şekillenen uluslararası düzen, SSCB’nin sahneden çekilmesiyle birlikte ABD’nin tek küresel güç olarak yeni uluslararası ortamda yer almasına neden olmuştur. Ayrıca SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesi Afgan hükümetinin düşmesine ve Taliban’ın yükselişine uygun bir ortam yaratmıştır.

---

⁹⁹⁷ Balekoğlu, **a.g.e.**, 2021, s. 39.

⁹⁹⁸ Erman, **a.g.e.**, 2017b, s. 167.

3.7.3. Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye ve Afganistan Jeopolitiğinin Mukayesesi

Jeopolitik; coğrafya ve politika arasında ilişki kurarak devletlerin konumlarının stratejik önemlerini, sınırlarını, güç dengelerini ve dış politikalarının oluşma sürecini açıklamaktadır. Coğrafya, stratejinin belirlenmesinde çarpan etkisi yaratması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir.⁹⁹⁹ Strateji doğrudan coğrafyanın kendisiyle ilgili olduğu için coğrafya ve strateji arasında ve dolayısıyla da jeopolitik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Toplumun etnik yapısı, nüfusu, yer altı ve yer üstü kaynakları gibi birçok unsur jeopolitiğin esas kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu verilerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi suretiyle elde edilecek jeopolitik veri, politika yapım sürecinde etkili bir role sahiptir. Jeopolitik bakış açısı veya jeopolitik düşünce, tarihsel süreçte meydana gelen olayların açıklanmasında veya gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunların tespitinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu vesile ile Soğuk Savaş Dönemi'nde yaşanan rekabet mücadelelerinde jeopolitik düşünce, iki kutuplu dünya sisteminin şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Soğuk Savaş Dönemi, Doğu ve Batı Bloklarının ideolojik ve siyasi mücadeleleri nedeniyle yaşanan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni politik düzeni ifade etmeye yarayan zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemde Doğu Blokunu temsil eden SSCB ve Batı Blokunu temsil eden ABD, dünya hâkimiyeti iddiasını gerçekleştirmek için uzun soluklu bir yarış içerisine girmişlerdir. Bu süreçte, Doğu Blokunun temel felsefesini komünizm oluştururken, Batı Blokunun temel felsefesini ise kapitalizm oluşturmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı Blokunun jeopolitik algısı Sovyetlerin çevrelenmesi politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politika ile Sovyetler'e yakın coğrafyada yer alan ülkeler ekonomik ve siyasi olarak desteklenmiş ve SSCB'nin etki alanı daraltılmak

⁹⁹⁹ Mehmet Çanlı, **Milli Mücadele'de Uygulanan Askeri Strateji**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 48.

istenmiştir. SSCB ise bu dönemde kendi nüfuz alanını sert güç kullanarak işgaller ve doğrudan siyasi müdahaleler ile şekillendirmiştir.¹⁰⁰⁰

Türkiye, Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı Blokunun önemli bir müttefiki konumunda yer alırken Afganistan ise komünist devrime kadar hem Batı Bloku hem de SSCB ile yakın ilişkiler sürdürmüştür. Afganistan, SSCB ile olan yakın ilişkileri nedeniyle, SSCB'ye mesleki ve teknik eğitim konularında araştırma yapmak üzere bir heyet göndermiştir.¹⁰⁰¹ Bu dönemde Afganistan ve SSCB arasında yapılan karşılıklı ziyaretler, her iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine olanak sağlamış ve SSCB'nin Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Marshall yardımları kapsamına alınan Türkiye, ABD'den aldığı ekonomik destekler ile ekonomik olarak Batı ittifakı içinde yer almıştır. Türkiye bu dönemde Batı'nın stratejik kuruluşları arasında yer alan birçok uluslararası kuruluşu üye olarak uluslararası sistemdeki pozisyonunu belirlemiştir. Bu kurumlar arasında yer alan NATO'nun Türkiye açısından önemli bir rolü bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Montreux Antlaşmasının tartışmaya açılması ve toprak talepleri başta olmak üzere Türkiye'den çeşitli taleplerle tehdit unsuru oluşturması neticesinde, SSCB'ye karşı Türkiye, NATO teşkilatına girerek SSCB tehdidini önlemek istemiştir. Türkiye'yi Batı Blokuna yaklaştıran esas unsur SSCB'nin sert şiddeti de içeren dış politikasının yanı sıra yeni kurulan devletin temel unsurlarına sahip dış politika anlayışı oluşturmuştur. NATO üyeliği, Soğuk Savaş Dönemi'nde SSCB'nin etki alanını genişletme çabalarına karşı Türkiye topraklarını kritik bir yer haline getirmiştir.

Devletlerin jeopolitiğinin oluşmasında devletin tarihi ve siyasi yapısı önemli bir role sahiptir.¹⁰⁰² Binlerce yıllık devlet geleneğine sahip olan Türkiye, güçlü devlet yapısı sayesinde uluslararası meselelerde jeopolitik konumunu diplomatik manevralara uygun bir şekilde kullanabilmekte ve bu sayede kritik meselelerin çözümünde etkili politikalar üretebilmektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti 20. yüzyılda büyük

¹⁰⁰⁰ Oğuzhan Ergün ve Vefa Kurban, **Jeopolitik Şekillendirme ve Türk – Rus İlişkileri: Postmodern Jeopolitik, Infosfer Kirliliği ve Güç Siyaseti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 33.

¹⁰⁰¹ The Kabul Times, 24 Ekim 1979, s. 4.

¹⁰⁰² İlhan, **a.g.m.**, 1985, s. 631.

savaşlardan çıkararak, tahrip olan ekonomisine rağmen o dönem birçok devletin karşı koyamadığı Sovyet tehdidine karşı etkili dış politikalar üretmiş, böylelikle tehdidin yok edilmesini sağlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde Batı Blokunda yer alması stratejik bir hamle olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan denge politikası, yeni kurulan devletin uluslararası krizlerden en az hasarla çıkmasını sağlamış ve bu sayede Soğuk Savaş Dönemi'nde tekrarlanacak krizlere karşı dış politika daha bağımsız bir hale gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiğinde sahip olduğu güçlü devlet yapısı, uluslararası meselelerde daha aktif bir rol oynamasına katkı sağlamış ve Türkiye jeopolitik önemini kendi lehine yorumlayarak aktif bir dış politika izlemiştir.

Türkiye ve Afganistan, farklı jeopolitik konumlarına rağmen Soğuk Savaş döneminde komünizm tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır. Her iki devletin karşılaştığı tehdit, bir tarafta Doğu ve diğer tarafta Batı Bloku baskısı altında olunması şeklinde uzun vadede politik ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur.

Afganistan'ın komünist darbeye kadar sürdürdüğü tarafsız dış politika hem ABD hem de SSCB ile ilişki kurmasına olanak sağlamıştır.

Bu aşamada Afganistan ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluk çok önemli bir konudur, çünkü mevcut koşullar altında Afganistan'a yardım edebilecek tek ülke, Afganistan ile 1200 kilometre sınırı olan ve bu ülkeye koşulsuz ve benzeri görülmemiş ekonomik ve maddi yardımlar sağlayan Sovyetler Birliği'dir. Bu nedenle Afganistan Hükümeti ve halkı Sovyetler Birliği'nin dostluğuna içtenlikle minnettardır.¹⁰⁰³

3 Ekim 1979 tarihli The Kabul Times Gazetesi'nde yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Sovyetler'in işgaline kadar Afganistan ile SSCB arasında yakın ilişkilerin tesis edildiği görülmektedir. Afganistan'ın jeopolitik önemi, ülkeyi zamanla bu iki süper güç karşısında bir tercih yapmaya zorlamış ve komünist darbeye birlikte Afganistan büyük bir istikrarsızlığa sürüklenerek SSCB'nin hâkimiyet alanına girmiştir. Afganistan'ın Hindistan ve Pakistan ile olan sınır komşuluğu, Sovyetler'in bu ülkeyle özel olarak ilgilenmesinin nedenleri arasında gösterilebilir. ABD ile yakın ilişkileri olan Pakistan, SSCB için bir tehdit unsuru oluştururken Afganistan'ın SSCB'nin hâkimiyet alanına girmesi Sovyetler açısından önemli bir gelişme olmuştur. Afganistan'ın devlet yapısında

¹⁰⁰³ The Kabul Times, 3 Ekim 1979, s. 4.

yer alan etnik sorunlar SSCB işgaline zemin hazırlamış ve uzun süre devam edecek olan istikrarsızlık ortamının kaynağını oluşturmuştur. Dolayısıyla Afganistan, jeopolitik olarak çok stratejik bir konumda bulunmasına rağmen jeopolitik öneminden faydalanamamış, istikrarsızlıkların ve çatışmaların odağında kalmıştır. Bu noktadan hareketle jeopolitiğin her zaman ülkelere fırsat sağlamadığı açıkça görülmektedir. Afganistan örneğinden anlaşılacağı üzere, jeopolitik olarak Asya'nın kesişim noktasına yer alan Afganistan'ın çeşitli fırsatları bulunmasına rağmen, etkileri 21. yüzyılda da devam eden istikrarsızlık ortamının esas nedenini Afganistan'ın jeopolitik konumu oluşturmuştur. Yüzyıllardır uluslararası güçlerin hâkimiyet mücadelelerine konu olan Afganistan, jeopolitiğin nimetlerinden ziyade, getirdiği istikrarsızlık ve çatışmalarla mücadele etmektedir. Dolayısıyla iyi bir jeopolitik konuma sahip olmanın ülkelere her zaman iyi fırsatlar sağlayacağı düşüncesi yanlış bir algılamadır. Jeopolitik ancak güçlü devlet yapısı, siyasi irade ve aktif politika ile anlam kazanmaktadır.

Türkiye ve Afganistan jeopolitik bakımından karşılaştırıldığında, her iki ülkenin de bu bakımdan önemli konumlarda yer aldığı, ancak farklı siyasi ve toplumsal yapılara sahip oldukları görülmektedir. Afganistan'da yaşanan etnik çatışmalar uzun yıllar boyunca devam ederek siyasi bir birlikteliğin kurulmasına ve milli bir devlet oluşturulmasına daima bir engel oluşturmuştur.¹⁰⁰⁴ Her iki ülke de tarihsel olarak güçlü mirasa sahip olmalarına rağmen Türkiye güçlü devlet yapısı ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin güçlü devlet yapısı, kritik meselelerde Türkiye'nin aktif politikalar oluşturmasına katkı sağlamaktadır. Afganistan ise tarihsel süreçte de büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmasına rağmen etnik sorunlar nedeniyle jeopolitik olarak kıymetli bir coğrafyaya sahip olmaktan öteye gidememiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş Dönemi jeopolitik ortamında güçlü bir devlet yapılanmasının olmayışı büyük bir eksiklik olarak hissedilmiş ve ülke toprakları Sovyet işgaline maruz kalmıştır. Türkiye ve Afganistan, Soğuk Savaş Dönemi'nde farklı coğrafyalarda yer almalarına rağmen her iki ülkenin jeopolitik konumu uluslararası sistemin egemen güçleri olan ABD ve SSCB tarafından stratejik olarak değerlendirilmiş ve yine her iki ülkenin de toprakları Sovyet tehdidine maruz

¹⁰⁰⁴ Spanish Institute for Strategic Studies (IEEE), "Geopolitical Analysis of Afghanistan", Analysis Document of the IESE 12/2011, Ministry of Defense, Directorate-General of Institutional Relations, Spain, 2011, s. 9. https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_analisis/2011/DIEEEA12-2011_Geopolitica_AFganistan_GBBallesteros_ENGLISH.pdf 03.02.2023 tarihinde erişildi.

kalmıştır. İki ülke de jeopolitik olarak benzer zorluklarla karşılaşsa da jeopolitiğin alt başlıklarında yer alan etnik yapı, nüfus, doğal ve beşerî zenginlikler bakımından farklılıklar göstermiş ve bir taraf Batı Bloku ekseninde yer alırken, diğer taraf da Sovyet hâkimiyeti altına girmiştir. İki ülkenin yaşadığı jeopolitik sorunlar Soğuk Savaş Dönemi uluslararası sisteminin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada Soğuk Savaş Dönemi'nde uluslararası sistemin şekillenmesinde etkili olan jeopolitiğin, iki kutuplu küresel sistemde Doğu ve Batı Blokları arasında gerçekleşen hâkimiyet mücadelelerine konu olan Türkiye ve Afganistan örnekleri üzerindeki rolü incelenmiştir. Bu dönemde Doğu Blokunun temsilciliğini Sovyetler Birliği yaparken, Batı Blokunun temsilciliğini ise ABD üstlenmiştir. Uluslararası sistemi şekillendiren dönemin her iki süper gücü hâkimiyet alanlarını genişletmek istemiş ve bu isteklerini meşrulaştıran jeopolitik görüşler geliştirmişlerdir. Ortaya çıkan jeopolitik görüşler çerçevesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni uluslararası düzen inşa edilmiş ve uzun yıllar sürecek olan Soğuk Savaş Dönemi yaşanmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde yaşanan hâkimiyet mücadelelerinin temelinde jeopolitik ve tarihsel sorunlar yer almaktadır. Ülkelerin jeopolitik konumları, ABD ve SSCB'nin jeopolitik yaklaşımlarının belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur.

20. yüzyılda dünya hâkimiyeti konusunda birçok farklı jeopolitik teori ortaya atılmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde etkili olan teoriler bakımından Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi ve Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi büyük önem arz etmektedir. Mackinder'a göre dünya hâkimiyetini sağlamak için Orta Asya'yı kapsayan Merkez bölgenin egemenliğinin sağlanması gerekmektedir. Mackinder'in teorisine göre Türkiye, İç Hilal kısmında bulunan stratejik bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan, Türkiye'nin de içinde bulunduğu İç Hilal'e hâkim olan ülke, dünya hâkimiyetinin sağlanması noktasında büyük bir avantaja sahiptir. Afganistan ise Kara Hâkimiyet Teorisi'nde Kalpgâh'ın içinde yer alan stratejik bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu noktadan hareketle, Kara Hâkimiyet Teorisi'ne göre Afganistan'ın da içinde yer aldığı alana hâkim olan güç, dünya hâkimiyetini elde edecektir.

Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi'ne göre ise dünya adasına egemen olmak için merkez bölgeyi çeviren kenar kuşağa; yani Türkiye, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi ülkeleri içine alan bölgeye egemen olunması gerektiği ileri sürülmüştür. Soğuk Savaş Dönemi'nde dünya hâkimiyeti iddiasında olan ABD ve SSCB, Afganistan'da hâkimiyet kurmak için büyük mücadelelere girişmişlerdir. Bu noktadan hareketle, Kara Hâkimiyet

Teorisi ve Kenar Kuşak Teorisi'ne göre Türkiye ve Afganistan dünya egemenliğinin sağlanmasında önemli jeopolitik konuma sahip ülkeler olarak değerlendirilmiştir.

20. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşının temelinde jeopolitik sorunlar yer almaktadır. Türkiye, sahip olduğu jeopolitik konum nedeniyle tarihsel dönemde güç mücadelelerinin merkezinde yer almıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi ve öncesinde yaşanan bazı dış politik sorunları esas olarak jeopolitik kaynaklı sorunlardır. Örneğin Musul Sorunu, Boğazlar Sorunu ve Ermeni Sorunu gibi meseleler Soğuk Savaş Dönemi öncesinde yaşanmış, ancak bunların etkileri Soğuk Savaş Dönemi'nde görülmeye devam etmiştir. Yunanistan ile yaşanan Kıbrıs Sorunu ise Soğuk Savaş Dönemi'nde ortaya çıkan ve jeopolitik nedenlerden kaynaklanan sorunlardan bir diğeri olarak görülmektedir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda denge politikası izleyerek savaş dışında kalmayı başarmıştır. Savaş sonucunda yaklaşan SSCB tehdidi nedeniyle Türkiye, jeopolitik konumunun sağladığı üstünlüğü dış politika aracı olarak kullanmış ve savaşın getireceği yıkıcı tahribatı engellemiştir. Jeopolitik konumunu Batı Bloku içinde yer alarak değerlendiren Türkiye, SSCB tehdidini engellemek için birçok uluslararası kuruluşa üye olmuştur. 1952 yılında gerçekleşen NATO üyeliği, Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiğinin şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. SSCB'nin güneyinde yer alan kritik bir bölgede konumlanmasının yanı sıra İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını kontrol etmesi, Batı açısından jeopolitik anlamda stratejik olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya girmek için özellikle Kore Savaşı'na verdiği destek, Türkiye ile Batı Bloku arasındaki ilişkileri derinleştirmiştir.

Asya'nın merkezinde yer alan konumuyla Afganistan; Çin, Hindistan, Pakistan ve İran gibi sınır komşularına sahip olması, yer altı ve yer üstü kaynakları gibi birçok unsuru içinde barındırması bakımından büyük bir jeopolitik öneme sahiptir. Tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapan Afgan toprakları, özellikle 19. yüzyıldan itibaren hâkimiyet mücadelelerinin merkezinde yer almıştır. Brzezinski'ye göre Afganistan topraklarının içinde bulunduğu bölge küresel istikrarsızlığın merkezi olarak görülmüştür. 19. yüzyılda İngilizlerle Ruslar arasında yaşanan hâkimiyet mücadelelerine maruz kalan Afgan toprakları, Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB'nin rekabet sahası haline gelmiştir. Bu dönemde yaşanan rekabet mücadeleleri Afganistan'ın siyasi yapısını

derinden etkilemiş ve günümüzde halen devam eden çatışmaların merkezi haline getirmiştir.

Afganistan güneye açılan jeopolitik konumu ve enerji nakil hatlarına olan yakınlığını nedeniyle önemli bir jeopolitiğe sahiptir. Ancak Afganistan'daki kabilecilik kültürü ve güçlü olmayan devlet yapısı Afgan topraklarını çatışmaların merkezi haline getirmiş ve istikrarsızlık yıllar boyunca ülkenin kaderi haline gelmiştir. SSCB, 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmiş ve işgalin gerekçesi olarak Afganistan'daki komünist hükümetin davetini öne sürmüştür. SSCB on yıl boyunca Afganistan'daki istikrarsızlık ortamının derinleşmesine neden olmuş ve ülkeden çekilmesine kadar geçen süre içerisinde birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Afganistan'daki kabile kültürü, merkezi bir devlet kurulması yönünde oluşan sorunların başında gelmektedir. Afganistan'da güçlü bir siyasi iradenin bulunmaması nedeniyle istikrarsızlık ortamı hem işgal öncesinde hem de işgal sonrasında devam etmiştir. Bu nedenle siyasi istikrar ile jeopolitik arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Jeopolitiğin fırsatlarından yararlanmak için güçlü bir siyasi irade gerekmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Afganistan, Sovyetler Birliği'nin egemenliğine girerken bölge ülkeleri Afganistan jeopolitiğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın son çatışmasının Sovyet işgalinden sonra Afganistan'da olması bu anlamda ülkenin jeopolitik konumu ile ilgilidir.

ABD, SSCB'nin Afganistan'ı işgali sonrasında kendine kurtarıcı rolü biçmiş ve Çevreleme Doktrini çerçevesinde jeopolitik bakımdan önemli olarak atfettiği Afganistan topraklarından SSCB'nin çekilmesi için Afgan muhalifleri desteklemiştir. ABD'nin Afgan muhaliflere yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar SSCB'nin Afganistan'da başarısızlığının nedenleri arasında gösterilebilir. Afganların kendi aralarındaki çatışmaların yanı sıra küresel güçlerin doğrudan veya vekâleten yürüttüğü çatışma ortamı Afganistan'ın dününü kararttığı gibi bugününe ve geleceğine de etki etmektedir.

SSCB'nin, Afganistan'ı işgal ederek komünizm yayılcılığı politikasını sürdürmeye karar vermesi, Amerika Birleşik Devletleri'ni Afganistan'ın coğrafi önemi konusunda

uyandırmış ve bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a yönelik dış politikasını etkilemiştir. Daha önce Afganistan'ın yardım çağrısını reddeden ABD Afganlara milyarlarca dolar fon ile birlikte askerî teçhizat ve malzeme sağlamıştır. Ayrıca Afganistan ile azımsanmayacak derecede etnik sorunlar ve sınır anlaşmazlıkları yaşayan Pakistan, Afgan direniş güçlerinin müttefiki hâline gelmiş, yüzlercesini eğitip donatmış ve binlerce Afgan mülteciyi kendi topraklarına kabul etmiştir. İran, komşusu Sovyetler Birliği'nin varlığından endişe duymuş ve binlerce Afgan mülteciye ev sahipliği yapmıştır. Bu gelişmeler jeopolitiğin bir ülkenin siyasetini ne derecede etkileyebileceğini ve devletlerin birbirleriyle olan davranışlarını nasıl belirleyebileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Jeopolitik, devletlerin iç ve dış politikalarının tayininde büyük bir öneme sahiptir. Devletlerin kendi potansiyellerini tanınması bakımından da avantaj olarak değerlendirilebilecek olan jeopolitik kavramı, devletler için fırsat olabildiği gibi bazı durumlarda da tehdidin kendisi olabilmektedir. Stratejik bir jeopolitik konuma sahip olmak, beraberinde devletler açısından birçok avantajı getirirken, aynı zamanda hâkimiyet mücadelelerinin ortasında kalma durumuna da sebep olabilmektedir. Bu nedenle jeopolitiğin getirdiği fırsatlardan faydalanabilmek için ülkenin kendi potansiyelini iyi değerlendirebilmesi ve istikrarlı bir yönetim ve toplum yapısına sahip olması gerekmektedir. Güçlü bir devlet yapılanmasıyla desteklenmeyen jeopolitik önem, devletler açısından birçok soruna da neden olabilmektedir. Örneğin enerji nakil hatlarının tam ortasında yer alan ve jeopolitik olarak önemli olan bir ülke aynı zamanda uluslararası rekabet mücadelelerinin de merkezi konumuna gelmektedir. İstikrarlı bir yönetim ve güçlü bir toplum yapısı yoksa rekabet mücadelelerine maruz kalan ülke, jeopolitiğin fırsatlarından ziyade lanetine maruz kalacaktır.

Çalışmada incelenen Türkiye ve Afganistan örnekleri istikrar ve jeopolitik açısından büyük önem arz etmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda jeopolitiğin devletlere sunduğu fırsatlar değerlendirilmiş ancak beraberinde getirdiği riskler göz ardı edilmiştir. Jeopolitik, devletlere sunduğu fırsatların yanı sıra riskleri de içeriğinde barındırmaktadır. Türkiye jeopolitik olarak Doğu ve Batı'nın tam ortasında yer almakta ve uluslararası rekabetin gündemine doğrudan girmektedir. Tarih boyunca hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Anadolu toprakları, güçlü devlet yapısı sayesinde jeopolitik fırsatlardan

istifade ederek tehditlerin bertaraf edilmesini sağlamıştır. Afganistan'da ise durum bunun tam tersini göstermektedir. Güçlü bir devlet ve toplum yapısına sahip olmayan Afganistan, işgallere kadar uzanan çeşitli travmatik dönemler geçirmiş ve istikrarsızlık ortamı toplumu derinden etkilemiştir. Afganistan'da yaşanan istikrarsızlık bugün sadece Afgan topraklarını değil, tüm dünyayı yakından ilgilendirmektedir.

Jeopolitik, dünya düzeninin oluşması ve devletlerin kendi potansiyellerini tanınması bakımından önem arz etmektedir. Bu sebeple, önemli bir jeopolitiğe sahip olmanın devletlere getireceği avantajların yanı sıra tehditler de getirebileceği ve jeopolitiğin ancak sağlam irade ve güçlü devlet yapısıyla birlikte devletler açısından fırsata çevrilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA Belge No: 30.01.0.0.61.377.23

BCA Belge No: 30.01.0.0.125.801.5

BCA Belge No: 30.18.01.02.116.48.10

BCA Belge No: 30.01.0.0.80.507.5

BCA Belge No: 030.01.0.0.62.381.10

BCA Belge No: 030.18.01.0.115.92.16.

BCA Belge No: 030.18.01.02.123.72.14.

BCA Belge No: 030.10.0.0.268.80.73

BCA Belge No: 30.18.01.02.277.9.13

BCA Belge No: 30.18.1.2.206.34.13.

BCA Belge No: 030.01.0.0.7.37.35.

BCA Belge No: 030.01.0.0.40.236.11.

BCA Belge No: 030.01.0.0.4.246.6.

BCA Belge No: 030.01.0.0.102.636.7.

BCA Belge No: 010.09.0.0.127.398.5.11.

BCA Belge No: 030.01.0.0.80.506.8.

BCA Belge No: 030.01.0.0.8.46.19.

BCA Belge No: 030.01.0.0.49.290.9.

BCA Belge No: 030.10.0.0.250.687.47.

BCA Belge No: 030.18.01.02.192.5.14.

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi, 02.01.1980.

Cumhuriyet Gazetesi, 07.01.1980.

Cumhuriyet Gazetesi, 09.01.1980.

Cumhuriyet Gazetesi, 11.01.1980.

Cumhuriyet Gazetesi, 22.01.1980.

Hicret Gazetesi, 17 Aralık 1979, Sayı: 13, s. 3.

Tevhid Gazetesi, 18 Haziran 1979, Sayı: 28.

Tevhid Gazetesi, 3 Temmuz 1979, Sayı: 28.

The Kabul Times, 3 Nisan 1974.

The Kabul Times, 3 Ekim 1979.

The Kabul Times, 24 Ekim 1979.

The Kabul Times, 25 Ekim 1979.

Yeniden Millî Mücadele Gazetesi, 22-28 Şubat 1972, Yıl: 3, Sayı: 108.

DERGİLER

Harp Akademileri Bülteni

İktibas Dergisi

İslami Düşünce Dergisi

Kara Kuvvetleri Dergisi

Mektep Dergisi

Ordu Dergisi

Silahlı Kuvvetler Dergisi

RAPORLAR

JOHNSON, A. Ross, “The Warsaw Pact’s Campaign For ‘European Security’”, A Report prepared for United States Air Force Project RAND, USA, 1970.

ROY, Tirthankar, “Reading the Economic History of Afghanistan”, London School of Economics and Political Science (LSE), Economic History Working Papers No. 309, London, 2020.

KİTAPLAR

ACAR, Cemal, **Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası**, MN Ofset, Ankara, 1991.

AGNEW, John, **Geopolitics: Re-Visioning World Politics**, 2nd Edition, Routledge, London, 2003.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 17. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.

AKA, İsmail, **Timur Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

AKALIN, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

AKDAN, Tolgahan, **Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.

AKKURT, Mehmet, **Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

AKŞİN, Sina, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, **Kısa Türkiye Tarihi**, 21. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

AKYOL, Taha, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye – I**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976a.

_____, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye – II**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976b.

ALDEN, Chris, **Foreign Policy Analysis**, Undergraduate Study in Economics, Management, Finance and the Social Sciences, University of London Press, 2006.

ALTUN, Fahrettin, **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

ANGELO Jr., Joseph A., **Nuclear Technology**, Greenwood Press, London, 2004.

ANONİM, **Çağ – Aylık Teorik Dergi, Lenin'in 110. Doğum Yıldönümü**, İstanbul, 1980.

ANONİM, **Jeopolitik İlmi Antoloji Denemesi**, Gençlik Kitabevi, İstanbul, 1946.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 2. Baskı, MKM Yayınları, Bursa, 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi – 2 Cilt**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999.

_____, **Türk Dış Politikası Tarihi**, 4. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

ATABAKI, Touraj ve ZURCHER, Erik J., **Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme**, Çev. Özgür Bircan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

ATAÖV, Türkkaya, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayın Evi, Ankara, 1969.

ATAY, Mehmet, **Jeopolitik**, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayını, İstanbul, 1990.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam – 1938-1950 – Cilt II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

_____, **İkinci Adam – Cilt II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Gelişme Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

BALEKOĞLU, Ferhat, **Sovyetler’in Afganistan’ı İşgali: 1978-1979**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021.

BARUCH, Bernard Mannes, **The Public Years**, Holt, Rinehart and Winston, Pocket Books, New York, 1960.

BELGE, Taciser Ulaş, **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.

BERKMAN, Ümit ve ÖZEN, Şükrü, “Culture and Management In Turkey: State-Dependency and Paternalism In Transition”, Ed. Eduardo Davel, Jean-Pierre Dupuis ve Jean-François Chanlat, **Gestion en Contexte Interculturel: Approches, Problématiques, Pratiques et Plongées**, Presse de l’Université Laval et Téléuniversité (UQAM), Québec, 2008.

BONIFACE, Pascal, **Herkes İçin Jeopolitik**, Erdem Yayınları, İstanbul, 2018.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015**, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2019.

BROGAN, Patrick, **World Conflicts: A Comprehensive Guide to World Strife Since 1945**, The Scarecrow Press Inc., Maryland, 1998.

BRZEZINSKI, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası – Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2022.

_____, **The Grand Chessboard – American Primacy and Its Geostrategic Imperatives**, Basic Books, New York, 1997.

BUKOVSKY, Vladimir, **Batıda Barışçı Akımlar ve Sovyetler Birliği**, Çev. Sara Orkunt, Sisav Yayınları, İstanbul, 1983.

BULAÇ, Ali, **İslami Düşünce Dergisi – Sayı 3**, Düşünce Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1977.

BULL, Hedley, “Die anarchische Gesellschaft”, Ed. Kaiser Karl and Schwarz Hans-Peter, **Weltpolitik – Strukturen, Akteure, Prozesse**, Bundeszent, Bonn, 1987.

CEYLAN, Mehmet Akif, “Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası”, Ed. Nuran Taşlıgil ve Güven Şahin, **Türkiye Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019.

CHAPMAN, Bert, **Geopolitics A Guide to the Issues**, Praeger, California, 2011.

CIA, **CIA's Analysis of the Soviet Union: 1947-1991**, Ed. Gerald K. Haines ve Robert E. Leggett, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2001.

CIA, **Watching the Bear: Essays on CIA's Analysis of The Soviet Union**, Ed. Gerald K. Haines and Robert E. Leggett, Washington D.C., 2003, s. 4.

CLAUSEWITZ, Carl Von, **Savaş Üzerine**, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015.

COHEN, Saul Bernard, “Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline”, Ed. George J. Demko and William Wood, **Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century**, Westview Press, Colorado, 1994.

_____, **Geopolitics: The Geography of International Relations**, 3rd Edition, Rowman & Littlefield, Lanham, 2015.

COX, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, Ed. Rob Walker, **Culture, Ideology and World Order**, Routledge, London, 2019.

CRONIN, John F., **Communism: Threat to Freedom**, National Catholic Welfare Conference, New York, 1962.

CULL, Nicholas J., GATOV, Vasily, POMERANTSEV, Peter, APPLEBAUM, Anne ve SHAWCROSS, Alistair, **Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it An Analytic History, with Lessons for the Present**, Final Report, LSE Institute of Global Affairs, London, 2017.

CURREY, E. Hamilton, **Sea-Wolves of the Mediterranean – The Grand Period of the Moslem Corsairs**, Thomas Nelson and Sons, London, 1910.

ÇAKMAK, Haydar, **Türk Dış Politikası: 1919-2008**, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

DE SEVERSKY, Alexander Procofieff, **Victory Through Air Power**, Simon and Schuster, New York, 1942.

DEFAY, Alexandre, **Jeopolitik**, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

DELUCA, Anthony R., **Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936**, Baulder, New York, 1981.

DEPARTMENT OF STATE, “Statement by Molotov (Paris, 2 July 1947)”, **A Decade of American Foreign Policy, Basic Documents 1941-1949**, Department of State Printing Office, Washington, 1985.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

DODDS, Klaus, **Geopolitics: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, New York, 2007.

DOĞAN, Mesut, “Jeopolitik ve Türkiye”, Ed. Dirk van Merode, **Proceedings of International Scientific Conference, Global Challenges-Scientific Solutions II**, Antwerp, Belgium, 2020.

DOĞAN, Nejat, KULA, Ferit ve ÖCAL, Mehmet, **Türkiye’nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası: Türkiye Geleceğin Neresinde?**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

DOĞAN, Süleyman, **Afganistan’da Kim Kazandı?**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.

DOLMAN, Everett Carl, **Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age**, Frank Cass Publishers, London, 2002.

DUGIN, Aleksandr, **Dünya Adasında Son Savaş**, Çev. Arzu Yazıcıoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, **The Fourth Political Theory**, Arktos, Budapest, 2012.

DUGIN, Alexandr, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, 11. Baskı, Çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2021.

DUVERGER, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2004.

EICHENGREEN, Barry, "Lessons From The Marshall Plan", **World Development Report 2011: Background Case Note**, World Bank Publications, Berkeley, 2010.

EISENSTADT, Shumuel Noah, **Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim**, Çev. Ufuk Coşkun, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2014.

EKİCİ, Kübra Deren, **Jeopolitik Teoriler ve Küresel Jeopolitik, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2013.

ENGERMAN, David C. ve LYNCH, Allen, "George F. Kennan The Policymaker", Ed. F. Joseph Dresen, **Reflections on George F. Kennan: Scholar and Policymaker**, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2004.

ERGÜN, Oğuzhan ve KURBAN, Vefa, **Jeopolitik Şekillendirme ve Türk – Rus İlişkileri: Postmodern Jeopolitik, İnfosfer Kirliliği ve Güç Siyaseti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

ERMAN, Kubilayhan, **Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali: Etkiler ve Sonuçları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

ESLEN, Nejat, **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

FREEDMAN, Lawrence D., "Framing Strategic Deterrence", Ed. Anthony C. Cain, **Proceedings of Deterrence in the Twenty-first Century**, London, 2010.

FRIEDMAN, George, **The Methodology of Geopolitics: Love of One's Own and the Importance of Place**, Stratfor, Austin, 2008.

FUKUYAMA, Francis, "Hedefler: Modern Dünya", Çev. Y. Kaplan, Ed. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

_____, **Devlet İnşası**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005a.

_____, “Yayınlanışının 10. Yılında Tarihin Sonu’nun Neresindeyiz?”, Çev. Y. Kaplan, Ed. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005b.

_____, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayınları, İstanbul, 1999.

GADDIS, John Lewis, “Grand Strategies in the Cold War”, Ed. Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, **The Cambridge History of The Cold War – Volume II: Crises and Detente**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

_____, **Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçekler**, Çev. Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, **The Cold War: The Deals, The Spies, The Lies, The Truth**, Penguin Books, London, 2005b.

GARTHOFF, Raymond L., “Who is to Blame for the Cold War?”, Ed. Ken Booth, **Statecraft and Security: The Cold War and Beyond**, Cambridge University Press, Cambridge.

GILPIN, Robert, **War and Change In World Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

GIMBEL, John, **The Origins of the Marshall Plan**, Stanford University Press, California, 1976.

GIRARDET, Edward, **Rusya’nın Afganistan’daki Savaşı**, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No: 3, Ankara, 1984.

GOMPERT, David C., **Sea Power and American Interests in the Western Pacific**, Rand, USA, 2013.

GÖLE, Nilüfer, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık – Cilt 3**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Askeri Coğrafya**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.

GÖZEN, Ramazan, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğü Türkiye’nin Dış Politikası**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009.

GRYGIEL, Jakub J., **Great Powers and Geopolitical Change**, John Hopkins University Press, Baltimore, 2006.

GÜNEL, Kâmil, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı: 1920-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

GÜRÜN, Kâmuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

HALE, William, **1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası**, Çev. Nasuh Uslu, Serbest Akademi, Ankara, 2021.

HALİL, Ali, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

HALKIN, Léon-Ernest, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

HALLE, Louis J., **Soğuk Harp**, Çev. Arif Koçak, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

HALLIDAY, Fred, **Yeni Soğuk Savaş: Sovyet-ABD İlişkileri**, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.

HAMMOND, Thomas T., **Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, The Soviet Invasion, and The Consequences**, Westview Press, Colorado, 1984.

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, **Birleşmiş Milletler, NATO ve Varşova Paktı**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1987.

HASANLI, Cemil, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, Çev. Ali Asker, Bilgi Yayınları, Ankara, 2011.

HASANOV, Ali, **Jeopolitik: Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi, Karakteristiği, Kavramları**, Çev. Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012.

HIGGINS, Hugh, **Soğuk Savaş: Nedir? Nasıl Başladı? Niçin Devam Ediyor?**, Koza Yayınları, İstanbul, 1975.

HOBBS, Thomas, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

HOBSBAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

_____, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

HOOK, Steven W. ve SPANIER, John W., **Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşından Günümüze**, İnkılap Yayınevi, Ankara, 2014.

HUDSON, Geoffrey Francis, **Komünizmin Elli Yılı Teori ve Pratik 1917-1967**, Çev. Fırat Argeşo, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1969.

HUNTINGTON, Samuel, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması**, Çev. Cem Soydemir, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2004.

HÜSEYİN, Seyyid Şabbir, ALVİ, Abdulhamid ve RİZVİ, Absar Hüseyin, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, Çev. İsmail Bosnalı ve Abdullah Arslan, Bürde Yayınları, İstanbul, 1980.

HYMAN, Anthony, **Afghanistan Under Soviet Domination 1964–83**, St. Martin's Press, New York, 1984.

IKENBERRY, G. John, **After Victory: Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order After Major Wars**, Princeton University Press, New Jersey, 2001.

ISMAY, Lord, **NATO: The First Five Years 1949-1954**, Secretary General of the NATO, Paris, 1954.

İBN-İ HALDUN, **Mukaddime – I. Cilt**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.

İLHAN, Suat, **Avrupa Birliğine Neden Hayır: Jeopolitik Yaklaşım**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

_____, **Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

JEANNIERE, Abel, **Modernite Nedir?**, Çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

JENKINS, Rhys, “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, Çev. Sedef Öztürk, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

JUDT, Tony, **Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

KANBOLAT, Hasan, “Günümüz Türk-Rus İlişkilerinde Kafkasya,” Ed. İ. Kemaloğlu ve İ. Svistunova, **Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri: II. Çalıştay Bildirileri Kitabı, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

KANT, Immanuel, “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784)”, Çev. Nejat Bozkurt, **Seçilmiş Yazılar**, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2015.

KAPLAN, Lawrence S., “NATO and the Warsaw Pact: The Past”, Ed. Lawrence S. Kaplan ve Robert W. Clawson, **The Warsaw Pact**, Scholarly Resources Inc., Delaware, 1982.

KARAGÖZ YERDELEN, Betül, “Yeni Bir Güvenlik Paradigması Olarak ‘Küresel Anadolu Hegemonyası’ İnşası”, Ed. Tolga Sakman, Emre Baysoy, Hülya Küçük Bayraktar ve İrem Ece Akpınar, **Yeni Güvenlik Ekosistemi ve Çok Taraflı Bedeli**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2018.

KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, **Kara Kuvvetleri Dergisi**, İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1957b.

_____, **Ordu Dergisi – Özel NATO Nüshası, Sayı: 181**, Askeri Basımevi, İstanbul, 1957a.

KASAPSARAÇOĞLU, Murat, “Siyasi Gerginlikten Ekonomik İşbirliğine: Soğuk Savaş Döneminde Türk - Rus İlişkileri (1945 - 1991)”, Ed. İlyas Topsakal ve Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2021.

KEARNS, Gerry, **Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder**, Oxford University Press, United Kingdom, 2009.

KELLY, Phil, **Classical Geopolitics: A New Analytical Model**, Stanford University Press, California, 2016.

KENNAN, George F., **Realities of American Foreign Policy**, Princeton University Press, Princeton, 1954.

_____, **Russia and The West: Under Lenin and Stalin**, Little, Brown and Company, Boston-Toronto, 1960.

KHAN, Khan Abdul Ghani, **The Pathan**, Peshawar University Book Agency, Pakistan, 1958.

KIMMAGE, Michael ve ROJANSKY, Matthew (Ed.), **A Kennan for Our Times: Revisiting America’s Greatest 20th Century Diplomat in the 21 st Century**, Kennan Institute and Wilson Center, Washington, 2019.

KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.

_____, **Dünya Düzeni**, Çev. Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul, 2016.

KJELLÉN, Rudolf, **Der Staat als Lebensform**, S. Hirzel, Leipzig, 1917.

KÖNİ, Hasan, **Amerika’nın Uluslararası Politikası**, Ekim Yayınları, İstanbul, 2007.

KÖPRÜLÜ, Gülşah, **Soğuk Savaş ve Ronald Reagan'ın Rollback Stratejisi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

KUMAR, Krishan, "Modernization and Industrialization", Ed. Malcolm Waters, **Modernity Critical Concepts, Volume I: Modernization**, Routledge, London, 2001.

KURAN, Ercüment, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

KÜÇÜK, Yalçın, **Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü**, Mızrak Yayıncılık, İstanbul, 2010.

KÜÇÜKÖMER, İdris, **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.

LACOSTE, Yves, **Coğrafya Savaşmak İçindir**, Çev. Aylin Ertan, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.

LAFEBER, Walter, **America, Russia and The Cold War: 1945-1966**, John Wiley and Sons Inc., New York, 1967.

_____, **The American Age. US Foreign Policy At Home and Abroad, 1750 to Present**, W. W. Norton & Company, New York, 1994.

LAHBABİ, Muhammed Aziz, **Milli Kültürler ve Medeniyet: Denemeler**, Çev. Bahaeddin Yedilyıldız, Tur Yayınları, İstanbul, 1980.

LAMBAKIS, Steven, **On the Edge of Earth: The Future of American Space Power**, The University Press of Kentucky, Lexington, 2001.

LEE, Jonathan L., **Afghanistan: A History from 1260 to the Present**, Reaktion Books, Londra, 2018.

LEE, Stephen J., **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494-1789**, Çev. Ertürk Demirel, Dost Kitabevi, Ankara, 2012.

LEFFER, Melvyn P. ve PAINTER, David S., **Origins of Cold War – An International History**, 2nd Edition, Routledge, London, 2005.

LEWIS, Bernard, **İslam'ın Siyasal Söylemi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.

LUKİC, Reneo ve LYNCH, Allen, **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, Oxford University Press, New York, 1999.

MACKINDER, Halford, **Democratic Ideals and Reality**, National Defence University Press, Washington, 1942.

_____, **Tarihin Coğrafi Kalbi**, Çev. Kadir Yılmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013.

_____, “**On Thinking Imperially**”, Ed. Michael E. Sadler, *Lectures on Empire*, London, 1907.

MAGDOFF, Harry, “Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya”, Çev. Orhan Esen, Yılmaz Öner, Gössel Türk, Ümit Kıvanç, Erol Özbek, Ferhat Boratav ve Seçkin Cılızoğlu, **Dünya Ekonomisi Bunalım ve Siyasal Yapılar**, Belge Yayınları, İstanbul, 1983.

MAGNUS, Ralph ve NABY, Eden, **Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid**, Westview Press, Colorado, 1998.

MAHAN, Alfred Thayer, **Askeri Kara Harekâtlarının Temelleri ve Uygulamaları ile Karşılaştırmalı ve Kıyaslamalı Deniz Stratejisi**, Çev. Saner Sarı, Doruk Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, **The Influence of Sea Power on History, 1660-1783**, Little Brown Company, Boston, 1912.

_____, **The Influence of Sea Power on History, 1660-1783**, Hill and Wang, New York, 1957.

MAILLET, Jean, **İktisadi Olayların Evrimi**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2018.

MARSHALL, Tim, **Coğrafya Mahkûmları: Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita**, Çev. Mert Doğruer, 7. Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2021.

MARTINELLI, Alberto, **Global Modernization: Rethinking the Project of Modernity**, SAGE Publications, London, 2005.

MATLOCK Jr., Jack F. ve STENT, Angela, “George F. Kennan The Scholar”, Ed. F. Joseph Dresen, **Reflections on George F. Kennan: Scholar and Policymaker**, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2004.

MAYERS, David, **George Kennan and Dilemmas of US Foreign Policy**, Oxford University Press, New York, 1988.

McDOUGALL, Walter A., **Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776**, Houghton Mifflin Harcourt, Boston, 1997.

McGHEE, George, **ABD – Türkiye – NATO - Ortadoğu**, Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

McMAHON, Robert, **Cold War: A Very Short Introduction**, Oxford University Press Inc., New York, 2003.

MEARSHEIMER, John J., “Chapter 4: Structural Realism”, Ed. Timothy Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, **International Relations Theories: Discipline and Diversity**, Oxford University Press, Oxford, 2013.

MEARSHEIMER, John J. ve ALTERMAN, Glenn, **The Tragedy of Great Power Politics**, WW Norton & Company, New York, 2001.

MILLER, David, **The Cold War: A Military History**, Pimlico, London, 2001.

MILWARD, Alan S., **The Reconstruction of Western Europe, 1945-51**, Routledge, London, 2003.

MORGENTHAU, Hans Joachim, **Politics Among Nations – The Struggle For Power and Peace**, Alfred A. Knopf, New York, 1949.

_____, **Truth and Power: Essays of Decade, 1960-1970**, Praeger, New York, 1970.

MUTANOĞLU, Metin, **Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline**, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2006.

NATO, **Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilatı – NATO El Kitabı**, Enformasyon Servisi, Paris, 1958.

NATO Public Diplomacy Division, **NATO’nun Dönüşümü**, Brüksel, 2004.

NEAL, Arthur G., **Sociological Perspectives on Modernity: Multiple Models and Competing Realities**, Peter Lang, New York, 2007.

NEWELL, Richard S., “The Prospects for State Building in Afghanistan”, Ed. Ali Banuazizi ve Myron Weiner, **The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan**, Syracuse University Press, New York, 1986.

NİZAMÜLMÜLK, **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

NYE, Joseph S., **Understanding International Conflict: An Introduction to Theory and History**, Pearson Longman, New York, 2009.

OBERDORFER, Don, **The United States and the Soviet Union: 1983-1991**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.

OĞUZ, Esedullah, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, Cep Kitapları, İstanbul, 1999.

_____, **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001.

OKÇUOĞLU, İbrahim, **Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitika**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2009.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

ÖYMEN, Onur, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

ÖZÇAĞLAR, Ali, **Coğrafyaya Giriş-Sistematik, Kavramlar Yöntemler**, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 2003.

ÖZEY, Ramazan, **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, 5. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2020.

_____, **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2018.

_____, **Türkiye'nin Jeopolitiği: Değişimler ve Öncelikler**, Pegem Akademi, Ankara, 2021.

ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.

PACIONE, Michael, **Progress in Political Geography**, Routledge, London, 2013.

POLANYI, Karl, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

POLAT, Edip, **Afganistan'da Halk Mücadelesi**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1988.

PRESTON, Bob, JOHNSON, Dana J., EDWARDS, Sean J. A., MILLER, Michael D. ve SHIPBAUGH, Calvin, **Space Weapons Earth Wars**, Rand Corporation, California, 2002.

PRICE, Harry Bayard, **The Marshall Plan and Its Meaning: An Independent and Unbiased Appraisal of the Entire Record**, Cornell University Press, New York, 1955.

PUBLIC DIPLOMACY DIVISION, **NATO Handbook**, NATO Publications, Brussels, 2006.

PYE, Lucian, "Political Culture", Ed. David Sills, **The Encyclopedia of the Social Science**, The Macmillan Company, New York, 1968.

QUINLAN, Michael, **European Defense Cooperation: Asset or Threat to NATO?**, Woodrow Wilson Center Press, Washington, 2001.

ROY, Olivier, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, Çev. Kadri Mustafa Orağı, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990.

SAID, Edward, **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih – İlk Çağlardan 1918'e**, 16. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

_____, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

_____, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.

SARAY, Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002.

SARINAY, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi: 1939-1952**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

SCHETTER, Conrad, "The Bazaar Economy of Afghanistan: A Comprehensive Approach", Ed. Christine Noelle-Karimi, Conrad Schetter ve Reinhard Schlagintweit, **Afghanistan – A Country without a State?**, IKO Verlag, Frankfurt, 2002.

SCHWARTZ, Lowell H., "Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today", **Political Warfare against the Kremlin – Global Conflict and Security since 1945**, Palgrave Macmillan, London, 2009.

SEMPA, Francis, **Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century**, Transaction Publishers, New Jersey, 2002.

SERVICE, Robert, **The End of The Cold War: 1985-1991**, Public Affairs, New York, 2015.

SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre ve TÜRKOĞLU, Ahmet Javid, **Afganistan: 1978-1992-Soğuk Savaşın Sıcak Cephesi**, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2021.

SLOAN, Stanley R., **NATO and Transatlantic Relations in the 21st Century: Crisis, Continuity or Change?**, Foreign Policy Association, New York, 2002.

SMOKER, Paul, "Fear in the Arms Race: A Mathematical Study", Ed. James Rosenau, **International Politics and Foreign Policy**, Free Press, New York, 1969.

SOREL, Eliot ve PADOAN, Pier Carlo, **The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century**, OECD Publications, Paris, 2008.

SOYSAL, İsmail, **Türki Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz – 1919-1993**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Soğuk Savaş Dönemi'nde Türk Dış Politikası – 1945-1991**, Der Yayınları, İstanbul, 2016.

SPYKMAN, Nicholas John, **America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power**, Harcourt Brace Company, New York, 1942.

_____, **America's Strategy in World Politics-The United States and the Balance of Power**, Facsimile Publisher, New York, 2017.

_____, **Coğrafya ve Dış Politika – Kenar Kuşak Teorisi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020.

_____, **The Geography of the Peace**, Harcourt Brace Company, New York, 1944.

STALIN, Joseph, **Economic Problems of Socialism in the USSR with Mao Zedong's Commentaries**, Foreign Languages Press, Paris, 2022.

_____, **Marxism and The National and Colonial Question**, Foreign Languages Press, Paris, 2021.

STERN, Andy, **Dünden Bugüne Petrol Savaşları: Hırs-Rekabet-Şiddet**, Çev. Sabri Kılıç, Neden Kitap Yayınevi, İstanbul, 2001.

STEWART, Rhea Talley, **Fire in Afghanistan: 1914-1929**, Doubleday, New York, 1973.

STOGIANNOS Alexandros, **The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel: Dismissing the Myth of the Ratzelian Geodeterminism**, Springer, Champaign, 2019.

SUMIDA, Jon, “Alfred Thayer Mahan, Geopolitician”, Ed. Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, **Geopolitics, Geography and Strategy**, Routledge, New York, 2013.

SÜMER, Gültekin, **Soğuk Savaş Tarihi**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2021.

ŞAHİN, Mehmet, **Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği**, Barış Kitap, Ankara, 2016.

ŞALİZİ, Abdülbaki, **Vatanım Afganistan**, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1989.

ŞENER, Sami, **Sosyal Değişimin Dini Hayata Etkisi, İç Sosyal Değişme ve Dini Hayat**, İslami İlmî Araştırma Vakfı, İstanbul, 1991.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Atatürk ve Afganistan**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları – 1939-1946**, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Afganistan El Kitabı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 35. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

TARAKÇI, Nejat, **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003.

TAYLOR, Charlos, **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Carbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, **Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, Ankara, 1997.

TEKELİ, İlhan, “1960’lı Yıllarda Türkiye’de Planlama Düşüncesi’nin Yeniden Canlanışını Modernite Projesi İçinden Okumaya Çalışmak”, Ed. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher, **Modernizmin Yansımaları: 60’lı Yıllarda Türkiye**, Efil Yayınevi, İstanbul, 2013.

TELLİ, Ferhat, **İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş**, YGS Yayınları, İstanbul, 1998.

TEZKAN Yılmaz ve TAŞAR, M. Murat, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, Ülke Yayınları, İstanbul, 2022.

TOURAINÉ, Alain, **Başka Türü Düşünmek**, Çev. Mehmet Moralı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

TOVY, Tal, **The Changing Nature of Geostrategy 1900–2000: The Evolution of a New Paradigm**, Air University Press, Alabama, 2015.

TUATHAIL, Gearóid, **Critical Geopolitics**, Routledge, London, 1996.

TUATHAIL, Gearóid Ó ve DALBY, Simon, **Rethinking Geopolitics**, Routledge, London, 2002.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri – I**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999a.

_____, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri – II**, Cumhuriyet, İstanbul, 1999b.

TUNCER, Hüner, “Atatürkçü Dış Politikanın İlkeleri”, Ed. Yelda Demirağ ve Özlem Çelebi, **Türk Dış Politikası Son On Yıl**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011.

TÜRKEŞ, Mustafa, “NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim”, Ed. Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

TZU, Sun, **Savaş Sanatı**, Çev. Ali Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008.

ULAŞ, Bülent, **Jeopolitik-Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.

USLU, Nasuh, **Türk Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.

UYSAL, Hasan, **Adı Afganistan**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1996.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi – Cilt 5**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

ÜNLÜ, Mehmet, **Coğrafya Öğretimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014.

WALLERSTEIN, Immanuel, **Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya Sistemi Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

_____, **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

WALTZ, Kenneth N., **Theory of International Politics**, Waveland Press, Illinois, 2010.

WETTER, Gusstav A., **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, Çev. Cemil Ziya Şanbey, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, 1972.

WILSON, Woodrow, **Adress of President Wilson: Addresses Delivered by President Wilson on his Western Tour September 4 to September 25, 1919 on the League of Nations, Treaty of Peace with Germany, Industrial Conditions, High Cost of Living, Race Riots, etc.**, Washington Government Printing Office, Washington, 1919.

WORLD TRADE ORGANIZATION, **General Aggrement on Tariffs and Trade, The Two Aggrements Series II**, WTO Publications, Lausanne, 1998.

YEDİLYILDIZ, Bahaeddin, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.

ZAPF, Wolfgang, **Modernization Theory - and the Non-Western World**, WZB Discussion Paper No. P 2004-003, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin, 2004.

ZEKİ, İzzetullah, **Afganistan'da Hakimiyet Mücadelesi: Doğu ve Batı Çatışması – 1809-2019**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019.

ZUBOK, Vladislav M., **Soviet Intelligence and The Cold War: The “Small” Committee of Information, 1952-53**, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., 1992.

MAKALELER

AÇIKALIN, Cevat, “Turkey’s International Relations”, *International Affairs*, C. 21, S. 4, s. 487-488, 1947.

AKÇAY, Engin ve AKBAL, Özdemir, “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 22, s. 7-29, 2013.

AKPINAR, Eyüp, “ABD’nin Soğuk Savaş Döneminde Çin, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore ile İlişkileri Bağlamında Asya-Pasifik Dengeleme Stratejisi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 4, s. 1626-1648, 2020.

AKSAN, Akil, “NATO’da Siyasi İşbirliği”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 81, S. 201, s. 42-45, 1962.

AKSANYAR, Necati, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 229-244, 1999.

ALTINER, Bilal, “Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 1-9, 2014.

ANONİM, “Sovyetler Afganistan’da Kayaya Çarptı”, *İktibas Süreli Yayınlar Tarama Dergisi*, 1987, s. 31.

APAYDIN, Ekrem Zekai, “Kuzey Atlantik Antlaşmasının Tahlili”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 81, S. 201, s. 13-20, 1962.

ARIĞ, Ayten Sezer, “Atatürk’ün Türkiye’nin Stratejik Konumu ile İlgili Görüşleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 62, s. 17-18, 1999.

ARMAĞAN, Ahsen, “Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 9, s. 417-426, 1999.

ARSLAN, Mustafa, “Abdurrahman Han Reformlarından 2015’e Afgan Modernleşmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 13, s. 309-336, 2015.

ATMACA, Ayşe Ömür, “The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years”, *All Azimuth*, C. 3, S. 1, s. 18-34, 2014.

AVCIOĞLU, Gürcan Şevket, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, s. 97-110, 2014.

AYAN, Ergin, “Avrasya’da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.1, s. 37-54, 2010.

AYDEMİR, Cahit ve GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi, “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 15, s. 136-158, 2006.

BAĞCE, H. Emre, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 28, s. 63-79, 2003.

BALCI, Aziz, “Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 10, s. 107-129, 2016.

BALCI, Ergun, “Afganistan’da Neler Oluyor?”, *İktibas Süreli Yayınlar Tarama Dergisi*, C. 6, 1986, s. 29.

BAŞLAMIŞLI, Macide, “ABD’nin Türkiye’ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi”, *Asia Minor Studies*, C. 9, S. 1, s. 695-712, 2021.

BAYAR, Rüya ve YÜCEŞAHİN, M. Murat, “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Avrupa Topluluğunun Yeri”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, s. 43-60, 1999.

BAYAR BRAVO, Işıl, “Tarihin sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 2, s. 125-138, 2005.

BİLGE, Suat, “Jeopolitik”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 13, S. 3, s. 150-174.

BİRKAN, Tuncay, “Modernlik Olarak Sosyalizm ve Postmodernizm”, *Birikim Dergisi*, S. 34, s. 57-64, 1992.

BLUHM, Katharina, “Modernization, Geopolitics and the New Russian Conservatives”, *Leviathan*, C. 44, S. 1, s. 36-64, 2016.

BRZEZINSKI, Zbigniew, “An Agenda for NATO: Toward a Global Security Web”, *Foreign Affairs*, C. 88, S. 5, s. 2-20, 2009.

BUGARIC, Max Kuhelj, “The Birth of the Cold War”, *UCLA Historical Journal*, C. 25, S. 1, s. 39-52, 2014.

CAFERSOY, Nazım, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 4, s. 51-101, 2002.

CAHNMAN, Werner J., “Concepts of Geopolitics”, *American Sociological Review*, C. 8, S. 1, s. 55-59, 1943.

CHRISTIA, Fotini, “Afghanistan: A Cultural and Political History”, *Middle East Journal*, C. 64, S. 4, s. 650, 2010.

CLOVER, Charles, “Dreams of the Eurasian Heartland”, *Foreign Affairs*, C. 78, S. 2, s. 9-13, 1999.

COOPER, Robert, “Gibt Es Eine Neue Weltordnung?”, *Europa Archiv*, C. 48, S. 18, s. 507-516, 1993.

ÇAKAR, Nezihi, “A Strategic Overview of Turkey”, *Perceptions*, C. 3, S. 2, s. 5-15, 1998.

ÇEÇEN, Anıl, “Çok Kutuplu Dünyada 7. Kutup”, *2023 Dergisi*, S. 90, s. 18, 2008.

ÇELİK, Selahattin, “Günümüzde Türkiye’nin Jeopolitik Konumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 74, s. 201-210, 2020.

ÇINARLI, Özgür, “Afganistan’ın Etnik Yapısı”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 4, s. 73-84, 2012.

DEUDNEY, Daniel ve IKENBERRY, G. John, “The End of the Cold War After 20 Years: Reconsiderations, Retrospectives and Revisions”, *International Politics*, C. 48, s. 435-440, 2011.

DIBB, Paul, “The Soviet Experience in Afghanistan: Lessons to Be Learned?”, *Australian Journal of International Affairs*, C. 64, S. 5, 2010, s. 503.

DOĞANER, Yasemin, “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkıpları”, *Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 153-187, 2004.

DOĞRU, Adil, “İslam Topraklarında Amerikan Yayılmacılığı”, *Mektep Dergisi*, S. 4, s. 39-48, 1986.

DOLMAN, Everett Carl, “Geostrategy in the Space Age: an Astropolitical Analysis”, *Journal of Strategic Studies*, C. 22, S. 2-3, s. 91-93, 1999.

_____, “New Frontiers, Old Realities”, *Strategic Studies Quarterly*, C. 6, S. 1, s. 78-96, 2012.

DÜNDAR, Haris Ubeyde, “‘Medeniyetler Çatışması’ Tezi Bağlamında ‘Şii Hilali’ Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi”, *Ortadoğu Etütleri*, S. 11, s. 42-63, 2019.

EKELEN, Van ve FREDERİK, William, “A European View of American Foreign Policy”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. 151, S. 4, s. 412-418, 2007.

ELLWOOD, David W., “The Marshall Plan: A Strategy That Worked”, *Foreign Policy Agenda*, C. 11, S. 1, s. 17-22, 2006.

EMBEL, Ersin, “Varşova Paktı”, *Güvenlik Yazıları*, S. 9, s. 1-8, 2019.

EMİNİ, M. Emin, “Afganistan’da Yönetim Arayışları ve Anayasal Görünüm”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1-2, s. 450-462, 1996.

ERDEM, Tolga, “Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitiğe Giriş”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1, s. 431-446, 2018.

ERMAN, Kubilayhan, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 11, 2017, s. 394-420.

ERSOY, Kenan, "NATO'nun Askeri Yönetimi", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 81, S. 201, s. 29-36, 1962.

FOX, William T. R., "The Super - Powers Then and Now", *International Journal*, C. 35, S. 3, s. 417-436, 1980.

FUKUYAMA, Francis, "The End of History?", *National Interest*, S. 16, s. 3-18, 1989.

GADDIS, John Lewis, "Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?", *Foreign Affairs*, C. 52, S. 2, s. 386-402, 1974.

GİRİTLİ, İsmet, "Detente'a Dair", *İstanbul Üniversitesi Hukuku Fakültesi Mecmuası*, C. 42, S. 1-4, s. 31-59, 1976.

GRAY, Colin S., "The Arms Race Phenomenon", *World Politics*, C. 24, S. 1, s. 39-79, 1971.

GÜRBÜZ, Vedat, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 8, S. 29, s. 87-99, 2002.

GÜRKAN, Ülker, "Montesquieu ve Kanunların Ruhu: Hukuk Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 40, S. 1, s. 9-31, 1988.

_____, "SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, s. 155-198, 1964.

HAN, Ahmet K., "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süper Güç Müdahalelerin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı bir Jeopolitik İnceleme", *Orta Doğu Etütleri*, C. 2, S. 2, s. 2-57, 2011.

HARP AKADEMİLERİ BÜLTENİ, "Sovyetler Birliği'ndeki Gelişmeler ve Doğu Avrupa'ya Etkileri", Sayı: 165, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990a.

_____, "Gelecekteki Sovyet Askeri Düşüncesi", Sayı: 166, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990b.

HASANOV, İsmayıl ve KATMAN, Filiz, "Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ve SSCB'nin Politik İşihbarat Yöntemlerinin Karşılaştırılması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 1138-1150, 2019.

HESENLİ, Cemil, "Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Toprak İddiaları", *İRS Tarih Bilinci*, s. 14-23, 2013.

HİKMET, E. Muhamed, "Afganistan İslam Cihadının Hatırlattığı Gerçekler", *Mektep Aylık Düşünce Araştırma ve Yorum Dergisi*, S. 7, s. 11, 1986.

HUNTINGTON, Samuel Philips, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, C. 72, S. 3, s. 22-49, 1993.

INTRILIGATOR, Michael D. ve BRITO, Dagobert L., “Arms Races”, *Defence and Peace Economics*, C. 11, S. 1, s. 45-54, 2020.

İLHAN, Suat, “Geopolitics and Historical Correlations Thereof”, *Belleten*, C. 49, S. 195, s. 625-646, 1985.

_____, “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri”, *Belleten*, C. 49, S. 195, s. 607-624, 1985.

İNANÇ, Hüsamettin ve YAZICI, Betül, “Soğuk Savaş, Bölgesel Sorunlar ve Türkiye ve ABD İlişkileri”, *UPA Strategic Affairs*, C. 2, S. 1, s. 29-46, 2021.

İŞCAN, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 47-79, 2004.

JABEEN, Mussarat, MAZHAR, Muhammad Saleem ve GORAYA, Naheed S., “US Afghan Relations: A Historical Perspective of Events of 9/11”, *A Research Journal of South Asian Studies*, C. 25, S. 1, s. 143-173, 2010.

KABADAYI, Talip, “Tarih Bitti mi?”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, s. 103-113, 2007.

KAHRAMANYOL, Mustafa ve EMGİLİ, Fahriye, “Tito ve Balkan Siyaseti”, *Avrasya Etüdleri*, C. 50, S. 2, s. 315-349, 2016.

KAMİL, Ikramuddin, “Afghanistan, the Amu Darya Basin and Regional Treaties”, *Chinese Journal of Environmental Law*, C. 5, S. 1, s. 37-62, 2021.

KAPLAN, Robert D., “The Revenge of Geography”, *Orbis*, C. 59, S. 4, s. 479-490, 2015.

KARADELİ, Cem, “Soğuk Savaş’ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 43-73, 2020.

KARADENİZ, Dilek, “Sovyetler Birliği Ekseninden Avrupa Birliği Üyeliğine: Doğu Avrupa Ülkelerinde Ekonomik ve Siyasal Dönüşümün Analizi”, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 1-21, 2020.

KAYA, Faruk, “Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 2, s. 1-14.

KAYA, Hulusi Ekber, “Kara Hakimiyet Teorisi ve Avrasya’nın Artan Jeopolitik Önemi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 43-62, 2022.

KAYNAR, Mete Kaan, “Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Solunda Yeni Yaklaşımlar: Birey, Sivil Toplum, Demokrasi ve Sosyalizm”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, C. 3, S. 9, s. 177-201, 2005.

KEKÜLOĞLU, Ufuk Can ve VALİYEVA, Kamala, “Klasik Jeopolitik Teorilerin Perspektifinden Türkiye'nin Jeopolitik İzdüşümü”, *Working Paper Series*, C. 3, S. 3, s. 42-63, 2022.

KELKİTLİ, Fatma Aslı, “Soviet Union's Balkan Opening During the Khrushchev Period: Attempts to Restore Relations With Turkey, Yugoslavia and Greece”, *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, C. 73, S. 4, s. 1177-1201, 2018.

KENNAN, George F., “Morality and Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, C. 64, S. 2, s. 205-218, 1985.

_____, “The Sources of Soviet Conduct”, *Foreign Affairs*, C. 25, S.4, s. 566-582, 1947.

KENNEDY, Paul, “The Influence and the Limitations of Sea Power”, *The International History Review*, C. 10, S. 1, s. 2-17, 1998.

KEOHANE, Robert O. ve NYE, Joseph, “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”, Çev. Hande Dizdaroğlu, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 12, S. 46, s. 79-104, 1987.

KERNELL, Samuel, “The Truman Doctrine Speech: A Case Study of the Dynamics of Presidential Opinion Leadership”, *Social Science History*, C. 1, S. 1, s. 20-44, 1976.

KHAN, Rais Ahmad, “US Policy Towards Afghanistan”, *Pakistan Horizon*, C. 40, S. 1, s. 65-79, 1987.

KIM, Wukki ve SANDLER, Todd, “NATO at 70: Pledges, Free Riding, and Benefit - Burden Concordance”, *Defence and Peace Economics*, C. 31, S. 4, s. 400-413, 2020.

KOÇAOĞLU, Ceyda Tuna, “Soğuk Savaş Sürecinde Komünizme Karşı Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik ve Savunma İşbirlikleri Kurma Çabaları: Balkan Paktı ve İttifakı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 17, S. 37, s. 1-38, 2021.

KOÇDEMİR, Kadir, “Türkiye'nin Jeopolitik Konumu”, *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 62, s. 16-17, 1999.

KOLASI, Klevis, “Soğuk Savaş'ın Barışçık Olarak Sona Ermesi Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 68, S. 2, s. 149-179, 2013.

KÖÇER, Mehmet, “Atatürk İnkılabının Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi”, *Journal of Turkish Studies*, C. 3, S. 8, s. 757-768, 2008.

KÖROĞLU, Veli, “Jeopolitik ve Jeopolitik İlminin Nüfus Unsuru Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 27-43, 2004.

KURT, Selim, “Dugin’in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye’nin Yeri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 15, S. 31, s. 425-467, 2019.

LADYGINA, Olga, “Features of Identity of the Population of Afghanistan”, *SHS Web of Conferences*, C. 50, s. 1-4, 2018.

LEGGE, Michael, “The Making of NATO’s New Strategy”, *NATO Review*, C. 39, S. 6, s. 9-14, 1991.

LEGUAT, Albert, “Jeopolitik ve Modern Harbin Sevk ve İdaresi”, *Harp Akademileri Bülteni*, S. 137, s. 24, 1984.

LINKE, Daniel J. ve WEEREN, John S., “The Life and Times of George F. Kennan, 1904-2005: A Centennial Retrospective”, *The Princeton University Library Chronicle*, C. 66, S. 2, s. 265-284, 2005.

LUTZ, Friedrich August, “The Marshall Plan and European Economic Policy”, *Princeton University Essays in International Finance*, S. 9, s. 35-55, 1948.

MACKINDER, Halford, “The Geographical Pivot of History”, *Geographical Journal*, C. 23, S. 4, s. 421-437, 1904.

MALİK, Aqab M., “The Modernisation Process in Afghanistan: A Retrospective”, *Strategic Studies*, C. 31, S. 4, s. 35-43, 2011.

MALLALIEU, William C., “The Origin of the Marshall Plan: A Study in Policy Formation and National Leadership”, *Political Science Quarterly*, C. 73, S. 4, s. 481-504, 1958.

MANİSALI, Erol, “Soğuk Savaş Sonrasında Dünya ve Türkiye”, *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 4, s. 5-7, 2002.

MARKWICK, Roger D., “Censorship and Fear: Historical Research in the Soviet Union”, *Groniek. Historisch Tijdschrift*, C. 201, s. 371-386, 2013.

MASTNY, Vojtech, “The New History of Cold War Alliances”, *Journal of Cold War Studies*, C. 4, S. 2, s. 55-84, 2002.

MAYER, Tom, “The Collapse of Soviet Communism: A Class Dynamics Interpretation”, *Social Forces*, C. 80, S. 3, s. 759-811, 2002.

McCALLA, Robert B., “NATO’s Persistence After the Cold War”, *International Organization*, C. 50, S. 3, s. 445-475, 1996.

McLAUHLAN, Gregory ve HOOKS, Gregory, “Last of the Dinosaurs? Big Weapons, Big Science, and the American State from Hiroshima to the End of the Cold War”, *The Sociological Quarterly*, C. 36, S. 4, s. 749-776, 1995.

MEMİŞ, Şefik, “20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 66, s. 263-284, 2020.

MUFTAU, Rufai, “The United Nations at 70: The Journey So Far”, *Journal of Education and Practice*, C. 7, S. 3, s. 154-168, 2016.

NOORZOY, M. Siddieq, “Long-Term Economic Relations between Afghanistan and the Soviet Union: An Interpretive Study”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 17, S. 2, s. 151-173, 1985.

ORAN, Baskın, “Birleşmiş Milletlerde Çin Sorunu – Dün ve Bugün”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 26, S. 3, s. 19-36, 1971.

OWENS, Mackubin Thomas, “In Defense of Classical Geopolitics”, *Naval War College Review*, C. 52, S. 4, s. 59-76, 1999.

ÖNGÖR, Sami, “Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 301-316, 1963.

ÖZCAN, Gencer, “Çevreleme Politikası”, *Güvenlik Yazıları*, S. 41, s. 1-6, 2019.

ÖZÇAĞLAYAN, Mehmet ve APAK, Dilhan, “Soğuk Savaş Yıllarında Algı Yönetimi, Haber ve Propaganda İlişkisi”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 28, s. 107-130, 2017.

ÖZDEMİR, Haluk, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 3, s. 113-144, 2008.

ÖZDEMİR, Musa, ÇALIŞKAN, Sadık ve ÖZTÜRK, Fatih, “Yalta Konferansı: Soğuk Savaş’a Giden Yol”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 62-69, 2017.

ÖZLEM, Kader, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Romanya’nın Dış Politikasında Batı Dünyası ve Türkiye’yle İlişkiler”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 12, s. 35-47, 2007.

PAYIND, Alam, “Soviet-Afghan Relations from Cooperation to Occupation”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 21, S. 1, s. 107-128, 1989.

POULLADA, Leon B., “Afghanistan and the United States: The Crucial Years”, *Middle East Journal*, C. 35, S. 2, s. 178-190, 1981.

RETAILLE, Denis, "Geopolitics in History", *Geopolitics*, C. 5, S. 2, s. 35-51, 2000.

REYES, Giovanni E., "Four Main Theories of Development: Modernization, Dependency, World-System and Globalization", *Nómadas: Revista Crítica De Ciencias Sociales Y Jurídicas*, C.4, s. 1-2, 2001.

REZAZADEH, Sakhawat, "İran-Rusya İlişkilerinde Yakınsama ve Ayrışmanın Kökleri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, S. 53, s. 65, 2005.

ROBERTS, Paul Craig, "My Time with Soviet Economics", *The Independent Review*, C. 7, S. 2, s. 259-264, 2002.

SANDER, Oral, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 37, S. 3, s. 105-124, 1982.

SATTERTHWAITE, Joseph, "The Truman Doctrine: Turkey", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, C. 401, S. 1, s. 74-84, 1972.

SHORE, Cris, "Lenin and the Crisis of Communism: The View from Inside", *Government and Opposition*, C. 26, S. 1, s. 86-100, 1991.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği Afganistan İlişkileri: 1919-1979", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 3 S. 1, s. 57-75, 2020.

SLATER, David, "The Geopolitical Imagination and the Enframing of Development Theory", *Transactions of the Institute of British Geographers*, C. 18, S. 4, s. 419-437, 1993.

SMITH, Woodruff D., "Friedrich Ratzel and The Origins of Lebensraum", *German Studies Review*, C. 3, S. 1, s. 51-68, 1980.

SMOLEN, Kinga, "Evolution of Geopolitical Schools of Thought", *Commission of Political Science and International Affairs (TEKA)*, s. 5-19, 2012.

SÖĞÜTLÜ, İlyas, "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 1-28, 2010.

SPEIER, Hans, "Total War", *American Sociological Review*, C. 4, S. 3, s. 370-380, 1939.

SPYKMAN, Nicholas John, "Geography and Foreign Policy I", *The American Political Science Review*, C. 32, S. 1, s. 28-50, 1938.

STEPHANSON, Anders, "George F. Kennan, 1904-2005", *H-diplo Essays*, s. 1-8.

STIMSON, Henry L., “The Decision to Use The Atomic Bomb”, *Harper’s Magazine*, C. 194, S. 1161, s. 97-107, 1947.

SUHRKE, Astri, “Reconstruction as Modernisation: The 'Post-Conflict' Project in Afghanistan”, *Third World Quarterly*, C. 28, S. 7, s. 1291-1308, 2007.

SUSSMAN, Gerald, “Propaganda and the Cold War”, *Journalism and Communication Monographs*, C. 23, S. 1, s. 70–75, 2021.

SÜMER, Gültekin, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 5, S. 19, s. 119-124, 2008.

SÜRÜCÜOĞLU, Orkun, “Afganistan’da Ulus İnşa Süreci ve Çöküşü”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 4, s. 331-348, 2022.

ŞADİHANOV, Emil, “Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 33, s. 1-22, 2006.

ŞAHİN, Enis ve TUNÇ, Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 31-69, 2015.

ŞAHİN, Mehmet, “ABD’nin Müslüman Savaşçıları”, *Akademik Ortadoğu*, C. 3, S. 1, s. 43-52, 2008.

ŞENER, Bülent, “Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar’ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 35, s. 327-349, 2015.

TACAR, Pulat, “Türkiye’nin Kültürel Tanıtımı”, *Erdem*, C. 6, S. 17, s. 523-556, 1990.

TAKIM, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 67, S. 2, s. 157-187, 2012.

TASOULAS, Argyrios, “Greek-Soviet Relations 1959-1962: the Greek Response to the Kremlin’s Challenge”, *Modern Greek Studies*, C. 45, S. 1, s. 92-109, 2021.

TEKDEMİR, Aziz, “Napolyon’un Moskova Seferi: 1812”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 91-113.

TEKİN, Ahmet Coşkun ve DOKUYAN, Sabit, “Haşhaş Sorunu ve Türk Diplomasisindeki Yeri: Osmanlı’dan 1980’e Kadar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 132, S. 260, s. 41-78, 2022.

TOPSAKAL, İlyas, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 2, s. 33-53, 2016.

TUATHAIL, Gearóid Ó ve TOAL, Gerard, “Critical Geopolitics and Development Theory: Intensifying the Dialogue, Transactions of the Institute of British Geographers”, *New Series*, C. 19, S. 2, s. 228-233, 1994.

TUNA, Orhan, “Avrupa Komünizmi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, s. 261-281, 1987.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Amme Hukuku ve Jeopolitik”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 4, s. 1350-1386, 1947.

TURAN, Bülent, “Fukuyama’nın Tarihin Sonu Tezi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 21, s. 485-502, 2015.

TURAN, İlter ve BARLAS, Dilek, “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, C. 3, s. 151-171, 2004.

ULUNIA, Artiom A., “Soviet Cold War Perceptions of Turkey and Greece, 1945-58”, *Cold War History*, C. 3, S. 2, s. 35-52, 2003.

URAL, Abdullah, “ABD’nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 3, S. 2, s. 131-147, 2009.

UTTARO, Ralph A., “The Voices of America In International Radio Propaganda”, *International Telecommunications*, C. 45, S. 1, s. 103-122, 1982.

ÜNALP, F. Rezzan, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Savaş Dışında Kalma Politikaları ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 45, s. 201-221, 2020.

WAGNER, R. Harrison, “Economic Interdependence, Bargaining Power, and Political Influence”, *International Organization*, C. 42, S. 3, s. 461-483, 1988.

WALTZ, Kenneth N., “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, C. 44, S. 1, s. 21-37, 1990.

_____, “Structural Realism After the Cold War”, *International Security*, C. 25, S. 1, s. 5-41, 2000.

WEISS, Thomas G., “The United Nations: Before, During and After 1945”, *International Affairs*, C. 91, S. 6, s. 1221-1235, 2015.

WINEK, Mark D., “Radio as a Tool of the State: Radio Moscow and the Early Cold War”, *Comparative Humanities Review*, C. 3, s. 99-113, 2009.

WOHLFORTH, William C., “Unipolarity, Status Competition, and Great Power War”, *World Politics*, C. 61, S. 1, 2009, s. 28-57.

YILMAZ, Aliye, “Amanullah Han’ın Islahatları ve Atatürk,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, s. 155-165, 2010.

YILMAZ, Mustafa, “Türkiye’nin Jeo-Stratejisi Açısından Günün Olaylarının Değerlendirilmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni*, S. 62, s. 18, 1999.

YILMAZ, Sait, “Jeopolitik ve Jeostrateji”, *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, C. 8, s. 74-77, 2013.

YILMAZ, Salih, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 34, s. 111-120, 2015.

TEZLER

ADEN, Ubah A., **The Birth of Post-War U.S. Government Propaganda: The Truman Administration and Its Ideological Struggle With The Union of Soviet Socialist Republics (USSR)**, Georgetown University, Liberal Studies, Master’s Thesis, Washington, D.C., 2012.

AKIN, Uğurcan, **Bir Jeopolitik Alan Olarak Uzay: Klasik ve Eleştirel Jeopolitik Bir Bakış**, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

ALİYEV, Anar, **İran Dış Siyasetinde Nüfuz Bölgeleri: Ekonomi Politik ve Jeopolitik Faktörler**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

ARBAÇ, İmren, **Rus Kaynaklarına Göre Soğuk Savaş Dönemi Türk-Rus Ekonomik İlişkileri**, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

ASL, Seyedmohammad Seyedi, **İran’ın Dış Politikasında Şii Mezhep Faktörünün Etkisi ve Kullanımı: Jeopolitik Bir Değerlendirme**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.

ATAİE, Najibullah, **Afganistan’a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni**, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2015.

ATEŞOĞLU, Nurşin Güney, **Nükleer Denge ve Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri**, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1985.

BACON, Leanne M. J., **George F. Kennan's Strategy of Containment: An Assessment of Kennan's Coherence and Consistency**, The University of Birmingham, Department of American and Canadian Studies, Master of Thesis, 2010.

BAKAR, İhsan, **Jeopolitik Yaklaşımlar Çerçevesinde Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus Yönelişleri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

ÇANLI, Mehmet, **Millî Mücadele'de Uygulanan Askeri Strateji**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

ÇELİK, Uğur, **Geçmişten Günümüze Amerikan Klasik Jeopolitik Teorileri ile Dış Politikası Arasındaki Uyumun Analizi**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

ÇİĞDEM, Gül, **Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması Tezlerinin Karşılaştırılması**, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2016.

EHLİZ, Harun Işık, **Jeopolitik Perspektiften Türkiye'nin Sürdürülebilir Güvenlik ve Kalkınmasında Nükleer Enerjinin Rolü ve Bölgesel Güvenlik Boyutu**, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce, 2020.

EKER, A. Alpaslan, **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci: 1945-1952**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.

ELİAS, Firas, **İran'ın Jeopolitik Doktrini ve İslam Dünyasındaki Etkisi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.

FAİZİ, Inayatullah, **The Geopolitical Significance of The Southern Passes of the Wakhan Corridor**, University of Peshawar, Doctoral Thesis, Peshawar, 1992.

GÖKMEN, Mahmut, **The Geopolitics of U.S.-Turkey Bilateral Relations: 1947-2006**, University of Akron, Master's Thesis, 2008, U.S.A.

GÖKMEN, Semra Rana, **Geopolitics and the Study of International Relations**, Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Doctoral Thesis, Ankara, 2010.

HAMŞİOĞLU, Oğuz, **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye: 1880-1933**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

KİP, Mert, **SSCB'nin Doğu Avrupa (Macaristan ve Çekoslovakya Müdahaleleri ve Türk Kamuoyu**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

MOSHATAQ, Said Abdul Samad, **Afganistan'da Modernleşme ve Entelktüel Hareketler**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2021.

MUHAMMADİ, Shafiqullah, **Soğuk Savaş Döneminde Sovyetler Birliğinin Balkanlar Politikası**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2020.

NASER, Shukrullah, **Afganistan'da Modernleşme Süreci: 1900-1929**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

ÖZTÜRK, Bülent, **Jeopolitik Açından Sınır Güvenliği: Uludere Örneği**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016.

PİRİNÇÇİ, Ferhat, **Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Soğuk Savaş Dönemi**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2010.

SAKİN, Serdar, **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2007.

TANGÖR, Burak, **Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Gelişimi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

TIBİK, Kamuran, **John Rawls'un Kozmopolitan Ahlakı ile George Kennan'ın Politik Realizminin İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

ÜLGÜL, Murat, **The Soviet Influence On Turkish Foreign Policy (1945-1960)**, The Florida State University, College of Social Sciences, Master's Thesis, Florida, 2010.

YEŞİLTAŞ, Murat, **Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

YILMAZ, Hakan, **Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Ekonomi Güvenliği Algısına Etkisi**, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 41.

YILMAZ, Salih, **21'nci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri: Ortadoğu Bağlamında Hibrit Savaşlar**, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2020.

İNTERNET ADRESLERİ

ACAR, Cemal, “Ne Zaman? Soğuk Savaşın Dönüşü”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 290, 2011, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1714> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

ADAMS, Mark, “Harry Truman and the Truman Doctrine”, Harry S. Truman Library and Museum, Missouri, 2022. <https://www.trumanlibrary.gov/education/lesson-plans/harry-truman-and-truman-doctrine> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

AMERICAN FOREIGN RELATIONS, “Propaganda-Cold War”, t.y. <https://www.americanforeignrelations.com/O-W/Propaganda-Cold-war.html> 29.01.2023 tarihinde erişildi.

ANONİM, “Warsaw Pact Treaty, May 14, 1955”, *Wilson Center Digital Archive*, 2016. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/warsaw-pact-treaty> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

ATASOY, Fahri, “Soğuk Savaş Şartlarında Bir Darbe: 12 Eylül”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 229, 1995, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=4158> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

AYDIN, Figen, “Wakhan Koridoru ve Çin-Afganistan-Pakistan Üçlü Diyalogu”, TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi Analizi, Ankara, 2021, s. 2. <https://www.tasav.org/index.php/wakhan-koridoru-ve-cin-afganistan-pakistan-uclu-diyalogu.html> 01.02.2023 tarihinde erişildi.

CHURCHILL, Winston, “Churchill's ‘Iron Curtain’ Speech, ‘Sinews of Peace’ – March 5, 1946”, *Wilson Center Digital Archive*, 2013, s. 6. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/churchills-iron-curtain-speech-sinews-peace> 20.12.2022 tarihinde erişildi.

_____, “The Sinews of Peace (Iron Curtain Speech), March 5, 1946, Westminster College, Fulton, Missouri”, *International Churchill Society*, 2022. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

CIA, “Afghanistan-Details”, The World Factbook, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2021. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/map> 28.01.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan: The Intelligence Community’s Record”, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2002, s. 3. <https://www.cia.gov/resources/csi/books-and-monographs/> 01.02.2023 tarihinde erişildi.

COOPER, Alexander, *The Afghan-Soviet War: The U.S. and its Covert Cold War*, Union College, Honors Theses, New York, 2012, s. 25. https://digitalworks.union.edu/theses/792/?utm_source=digitalworks.union.edu%2Ftheses%2F792&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages 04.02.2023 tarihinde erişildi.

CRONIN, Richard P., “Afghanistan: Challenges and Options for Reconstructing a Stable and Moderate State”, Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, 2002, s. 12. <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs3327/> 28.01.2023 tarihinde erişildi.

DOLGORUKOV, Boris Ephimov, “Sily mira nepobedimy!”, Baylor University Keston Digital Archive, 1950. <https://digitalcollections-baylor.quartexcollections.com/Documents/Detail/sily-mira-nepobedimy/1064181> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

EISENHOWER, Dwight D., “‘Atoms for Peace’ Address Before the General Assembly of the United Nations on Peaceful Uses of Atomic Energy, New York City, December 8th, 1953”, *The American Yawp Reader*, 2023. <https://www.americanyawp.com/reader/25-the-cold-war/dwight-d-eisenhower-atoms-for-peace-1953/> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

EVA, Fabrizio, “The Cultural Approach To Geopolitics: A Method or An Attitude?”, University of Venice, Italy, t.y., s. 2. <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/871/1/g1eva.pdf> 24.01.2023 tarihinde erişildi.

GORBACHEV, Mikhael S., “Dissolving the Soviet Union (USSR): Christmas 1991”, *The Public Purpose Library*, 1999. <http://www.publicpurpose.com/lib-gorb911225.htm> 14.01.2023 tarihinde erişildi.

GÜNAY, Mustafa, “Hümanizm”, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, Popüler Bilim Yayınları, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/humanizm> (05.02.2023 tarihinde erişildi.)

İNÖNÜ, İsmet, “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Tarafsızlığı”, *Academie Diplomatique Internationale*, 1948. <https://www.ismetinonu.org.tr/ikinci-dunya-savasi-surecinde-turkiyenin-tarafsizligi-ismet-inonu-1948/> 28.12.2022 tarihinde erişildi.

KUMAR, Krishan, “Modernization”, *Encyclopaedia Britannica*, t.y. <https://www.britannica.com/topic/modernization> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

LIBRARY OF CONGRESS, “Evening Star. [volume], April 28, 1963, Page B-3, Image 29”, 1963. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1963-04-28/ed-1/seq-29/> 09.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Evening Star. [volume], August 30, 1944, Page A-11, Image 11”, 1944.
<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1944-08-30/ed-1/seq-11/> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Evening Star. [volume], February 22, 1959, Page 30, Image 182”, 1959.
<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1959-02-22/ed-1/seq-182/> 09.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Evening Star. [volume], February 29, 1948, Page A-11, Image 11”, 1948.
<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1948-02-29/ed-1/seq-11/> 09.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Evening Star. [volume], October 12, 1953, Page A-13, Image 13”, 1953.
<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1953-10-12/ed-1/seq-13/> 08.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Evening Star. [volume], September 16, 1956, Page 13, Image 208”, 1956.
<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045462/1956-09-16/ed-1/seq-208/> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “The Nome Nugget. [volume], January 04, 1946, Page EIGHT, Image 8”, 1946.
<https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn84020662/1946-01-04/ed-1/seq-8/> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

LLEWELLYN, Jennifer ve THOMPSON, Steve, “Cold War Propaganda”, *Alpha History*, 2020. <https://alphahistory.com/coldwar/cold-war-propaganda/> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

LOWENSTEIN, Julie, “US Foreign Policy and the Soviet-Afghan War: A Revisionist History”, *EliScholar*, 2016, s. 10. https://elischolar.library.yale.edu/applebaum_award/9/ 02.02.2023 tarihinde erişildi.

MARSHALL, George C., “A Program for a More Effective United Nations: Address by the Chief of the U.S. Delegation to the General Assembly, September 17, 1947”, *Wilson Center Digital Archive*, 2020. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/george-c-marshall-program-more-effective-united-nations-address-chief-us-delegation> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

MEILINGER, Phillip S., “Sasha the Salesmen”, *Air & Space Forces Magazine*, 1 August 2003. <https://www.airandspaceforces.com/article/0803sasha/> 06.10.2022 tarihinde erişildi.

MEPA NEWS, “Afganistan Etnik Grup Haritası”, 2018. <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm> 01.02.2023 tarihinde erişildi.

NATIONAL ARCHIVES CATALOG, “Strange Echo”, 1953.
<https://catalog.archives.gov/id/5743183> 06.02.2023 tarihinde erişildi.

NATIONAL ARCHIVES, *Act of April 3, 1948, European Recovery Act [Marshall Plan]; Enrolled Acts and Resolutions of Congress, 1789-1996; General Records of the United States Government; Record Group 11*, The U.S. National Archives and Records Administration, Maryland, 2022b. <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

_____, *President Truman's Message to Congress; March 12, 1947; Document 171; 80th Congress, 1st Session; Records of the United States House of Representatives; Record Group 233*, The U.S. National Archives and Records Administration, Maryland, 2022a. <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

NATO, “Member Countries”, Brussels, 2022.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm#:~:text=On%204%20April%201949%2C%20the,Kingdom%20and%20the%20United%20States 15.01.2023 tarihinde erişildi.

_____, “NATO Nedir?”, 2020.
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/6/pdf/What_is_NATO_tur_20200507.pdf 17.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “NATO Nedir?”, 2023. https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html 19.01.2023 tarihinde erişildi.

_____, “The North Atlantic Treaty, Washington D.C.-4 April 1949”, 2019.
https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm 14.01.2023 tarihinde erişildi.

NOMAZOVA, Ezoza ve PRICHARD, Faye O., “The Role of Soviet Invasion of Afghanistan in the Breakdown of the USSR”, Undergraduate Research Poster, Virginia Commonwealth University, 2015.
<https://scholarscompass.vcu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=uresposters> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

OER Services, “Afghanistan and the Cold War”, Lumen Learning, t.y.
<https://courses.lumenlearning.com/suny-fmcc-boundless-worldhistory/chapter/afghanistan/> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

ORWELL, George, “You and Atomic Bomb”, *Tribune*, 19 October 1945,
https://orwell.ru/library/articles/ABomb/english/e_abomb 09.01.2023 tarihinde erişildi.

PHILOID, “Chapter 1: The Cold War Era”, t.y. <https://philoid.com/ncert/chapter/leps101> 16.01.2023 tarihinde erişildi.

PUBLIC INTELLIGENCE, “Afghanistan Cultural Field Guide”, t.y. <https://info.publicintelligence.net/MCIA-CultureGuide.pdf> 29.01.2023 tarihinde erişildi.

PUTIN, Vladimir, “Address by the President of the Russian Federation, February 21, 2022”, The Kremlin, Moscow, 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

REAGAN, Ronald, “Strategic Defense Initiative Address to the Nation, Delivered 23 March 1983, Oval Office, White House, Washington, D.C.”, *American Rhetoric Online Speech Bank*, 2022. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreagansdi.htm> 23.01.2023 tarihinde erişildi.

ROOSEVELT, Franklin D., STALIN, Joseph ve CHURCHILL, Winston, “Yalta Conference Agreement, Declaration of a Liberated Europe, February 11, 1945”, *Wilson Center Digital Archive*, 2013, s. 1. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/yalta-conference-agreement-declaration-liberated-europe> 22.12.2022 tarihinde erişildi.

RUBIN, Michael, “Who Is Responsible for the Taliban?”, *The Washington Institute for Near East Policy*, 2002. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/who-responsible-taliban> 30.01.2023 tarihinde erişildi.

RUSSIAN AMERICAN YOUTH ALLIANCE, “Why the Bear is a Symbol of Russia?”, t.y. <https://www.russianamericanyouth.org/post/why-the-bear-is-a-symbol-of-russia> 07.02.2023 tarihinde erişildi.

SPANISH INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES (IEEE), “Geopolitical Analysis of Afghanistan”, Analysis Document of the IEEE 12/2011, Ministry of Defense, Directorate-General of Institutional Relations, Spain, 2011, s. 9. https://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/docs_analisis/2011/DIEEEA12-2011_Geopolitica_AFganistan_GBBallesteros_ENGLISH.pdf 03.02.2023 tarihinde erişildi.

STALIN, Joseph, “Speech Delivered by J. V. Stalin at a Meeting of Voters of the Stalin Electoral District, Moscow February 9, 1946”, *Wilson Center Digital Archive*, 2013, s. 23. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/speech-delivered-stalin-meeting-voters-stalin-electoral-district-moscow> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

STUDYCORGİ, “Voice of America during the Cold War”, 2021. www.studyorgi.com/voice-of-america-during-the-cold-war/ 04.02.2023 tarihinde erişildi.

SUTHERLAND JOHN PRODUCTIONS, “Make Mine Freedom”, *Internet Archive*, 1948. <https://archive.org/details/MakeMine1948> 04.02.2023 tarihinde erişildi.

ŞAHİN, Mehmet, “Jeopolitik; Nimet mi, Yoksa Bela mı?”, *Türkiye Gazetesi*, 4 Temmuz 2021, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-mehmet-sahin/jeopolitik-nimet-mi-yoksa-bela-mi-619622> (12.11.2022 tarihinde erişildi.)

T.C. TİCARET BAKANLIĞI, “Afganistan Ülke Raporu”, Ankara, t.y. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/raporlar/musavirlik-raporlari> 29.01.2023 tarihinde erişildi.

TANHAM, George K., “A Review on ‘Air Power: Key to Survival’ Written by De Seversky”, *Caltech Magazine*, <https://bit.ly/30Yf1cx> 13.11.2022 tarihinde erişildi.

THE NATIONAL ARCHIVES, “Reaction in USSR”, 1948. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/reaction-in-ussr/> 20.12.2022 tarihinde erişildi.

_____, “Soviet territories 1939-1947”, (Katalog ref: CAB 158/1), 1947. Bkz. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/soviet-territories-1939-1947/> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Yalta Conference”, 1945a. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/yalta-conference/> 29.12.2022 tarihinde erişildi.

THE NEW YORK TIMES ARCHIVES, “Population Growth Said to Slow in Countries of the Soviet Bloc”, *The New York Times*, March 5, 1972. <https://www.nytimes.com/1972/03/05/archives/population-growth-said-to-slow-in-countries-of-the-soviet-bloc.html#:~:text=The%20population%20of%20the%20Warsaw,Atlantic%20Alliance%20countries%20553.8%20million> 18.01.2023 tarihinde erişildi.

THE UNIVERSITY OF WARWICK, “Modernism and Marxism”, t.y. <https://homepages.warwick.ac.uk/~sybe/pubs/modernism.pdf> 19.01.2023 tarihinde erişildi.

TRUMAN, Churchill, ve Stalin'in Yalta Konferansı'ndaki fotoğrafı, 1945. (Katalog ref: CO 1069/892). The National Archives, “The ‘Big Three’”, 1945b. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/the-big-three/> 04.01.2023 tarihinde erişildi.

TRUMAN, Harry S., “Presidential Speeches – April 16, 1945: First Speech to Congress”, University of Virginia, *Miller Center*, 2023. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/april-16-1945-first-speech-congress> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, “Special Message to the Congress on the Threat to the Freedom of Europe”, Harry S. Truman Library and Museum, Missouri, 1948. <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/52/special-message-congress-threat-freedom-europe> 14.01.2023 tarihinde erişildi.

U.S. AGENCY FOR GLOBAL MEDIA, “Smith-Mundt Act, US Information and Educational Exchange Act of 1948”, <https://www.usagm.gov/who-we-are/oversight/legislation/smith-mundt/> 28.01.2023 tarihinde erişildi.

U.S. OFFICE OF THE HISTORIAN, *A Report to the National Security Council by the Executive Secretary: Foreign Relations of the United States, 1950, National Security Affairs; Foreign Economic Policy, Volume I.*, Government Printing Office, Washington, 1950. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v01/d85> 22.12.2022 tarihinde erişildi.

_____, *Milestone: 1914-1920 – The League of Nations, 1920*, Government Printing Office, Washington, 1920. <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/league> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

_____, *Milestones: 1937-1945 –The Atlantic Conference and Charter, 1941*, Government Printing Office, Washington, 1941. <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/atlantic-conf> 05.01.2023 tarihinde erişildi.

_____, *Milestones: 1945-1952 – The Truman Doctrine, 1947*, Government Printing Office, Washington, 1947. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine> 02.01.2023 tarihinde erişildi.

UN OFFICE OF LEGAL AFFAIRS, “Charter of the United Nations – Article 51”, Codification Division Publications, New York, 2023. <https://legal.un.org/repertory/art51.shtml> 13.01.2023 tarihinde erişildi.

UNITED NATIONS, “History of the United Nations”, The United Nations Office, Geneva, 2023b. <https://www.un.org/en/model-united-nations/history-united-nations> 06.01.2023 tarihinde erişildi.

_____, “The League of Nations”, The United Nations Office, Geneva, 2023a. <https://www.ungeneva.org/en/library-archives/league-of-nations> 02.01.2023 tarihinde erişildi.

WALL, John ve BYRD, William, “Brief Overview of Afghanistan’s Economy”, World Bank, 2001. <http://web.worldbank.org/archive/website00811/WEB/PDF/AFOVERVW.PDF> 30.01.2023 tarihinde erişildi.

WEINER, Tim ve CROSSETTE, Barbara, “George F. Kennan Dies at 101; Leading Strategist of Cold War”, *New York Times*, March 18, 2005. <https://www.nytimes.com/2005/03/18/politics/george-f-kennan-dies-at-101-leading-strategist-of-cold-war.html> 20.01.2023 tarihinde erişildi.

WORLD IN MAPS, “Political Map of Afghanistan”, 2021. <https://worldinmaps.com/country/afghanistan> 02.02.2023 tarihinde erişildi.

EKLER

EK-1. ABD Türkiye'ye Afyon Yetiştiriciliği Yasasını Kaldırmaması Çağrısında Bulunacak¹⁰⁰⁵

THE KABUL TIMES

VOL. XIII, NO. 11

KABUL, WEDNESDAY, APRIL 3, 1974 (HAMAL 14, 1353 S. H.)

PRICE AF 6

PRESIDENTIAL ENVOY M. NAIM HOLDS TALKS WITH IRAQI LEADERS

KABUL, April 3, (Halktar).—According to a report by Baathist news agency reporter Presidential envoy Muhammad Naim who left Kabul yesterday after official and friendly visits to several Arab countries arrived in Baghdad on Hamal 6 (March 26). He was received warmly at the airport by Sayed Murtaza Abdol Baqi, Minister of Foreign Affairs in Iraq, the ambassador of the Republic of Afghanistan in Baghdad Prof. Khalilullah Khalili, and a number of other high ranking Iraqi officials. During his stay in Baghdad, Mohammed Naim met and had discussions with Iraq President Hassan al Bakr, Foreign Minister Sayed Murtaza Abdol Baqi, and other Iraq prominent personalities.

The discussions between Mohammed Naim and Iraqi leaders took place in an atmosphere of mutual respect and friendly relations which manifest close and brotherly relations between the two countries. Subjects of interest to the two countries, issues in the region and other bilateral issues were covered in these discussions. Mohammed Naim and his companions were accorded a very warm reception in Iraq. According to other news the Deputy Foreign Minister for Political Affairs Wahab Abdolbaki during the brief stop of the Afghan delegation on way to Uthra in Paris had a meeting with Iraq Deputy Prime Minister, Foreign Minister, and other officials.

U.S. senate considers measures to delay Diego Garcia expansion

WASHINGTON, April 3 (Reuters).—The Senate Foreign Relations Committee yesterday delayed the expansion of the coe Guantánamo in the Indian Ocean. The proposed legislation would require the Navy administration to obtain specific congressional approval before expanding naval and air facilities on the British-owned island, which lies about 1,500 miles south of India. The U.S. navy and air force are seeking \$200,000,000 to expand Diego Garcia's military installations.

Senator Clifford Case of New Jersey, a senior Republican on the panel, announced to other senators that he would introduce legislation to delay the expansion of the island. The U.S. navy and air force are seeking \$200,000,000 to expand Diego Garcia's military installations. The U.S. navy and air force are seeking \$200,000,000 to expand Diego Garcia's military installations.

UN committee Two resolutions adopted on Zimbabwe future

UNITED NATIONS, April 3 (AP).—The United Nations Special Committee on Decolonization yesterday adopted two resolutions on the future of Rhodesia. Zimbabwe. The committee said it was "deeply concerned" by the "indefinite right of the people of Rhodesia to the exercise of their inalienable right to self-determination, freedom and independence and the legitimacy of the struggle of the people of Rhodesia to achieve these goals." It also condemned the failure of Britain to successfully take measures that will bring an end to the illegal racist regime in Rhodesia.

The Deputy Prime Minister Dr. Mohammad Hassan Sharq presided his cabinet. The French President Georges Pompidou is a special guest at the French embassy this morning.

French President Pompidou dies, age 62

PARIS, April 3, (Reuters).—President Georges Pompidou, who led France for five years as president, died today at the age of 62. He died in his private apartment on Saint Louis Island in the River Seine where he frequently went to recover to his health. There was no further word on his condition until the Elysee palace announced his death in a co-ordinated bulletin which did not give the exact cause. His obituary appeared in the press yesterday.

World reacts with shock at Pompidou's sudden death

PARIS, April 3, (Reuters).—The world reacted with shock last night at the sudden death of France's President Georges Pompidou. In Rome, news of the French leader's death caused a stir. In London, news of the death of Pompidou caused a stir. In Moscow, news of the death of Pompidou caused a stir. In Washington, news of the death of Pompidou caused a stir.

Three candidates favoured to succeed French leader

PARIS, April 3, (Reuters).—A poll of French opinion yesterday indicated three leading candidates to succeed Georges Pompidou as President of France. The candidates were Valéry Giscard d'Estaing, Jacques Chirac, and Jean Lecanier. Giscard d'Estaing was the most popular choice.

USSR-U.S. SALT talks begin

WASHINGTON, April 3 (AP).—A new round of talks between representatives of the United States and the Soviet Union on the limitation of Strategic Arms Reductions (SALT) began today. The talks are expected to last several weeks.

Sugar, Petroleum monopolies merged to form one dept.

KABUL, April 3, (Halktar).—According to a proposal from the Ministry of Finance, approval of the Cabinet and nomination of the President of the State, the sugar and petroleum monopolies have merged together to form the Government General Directorate of Sugar and Petroleum. The new department will be responsible for handling all state monopoly activities.

Wrestling matches to choose Olympic team announced

KABUL, April 3, (Halktar).—Wrestling competitions between the wrestlers from the capital city and provinces will begin tomorrow. The wrestling competition will be sponsored by Olympic Committee and the Ministry of Education. The winners will represent Afghanistan at the 1976 Olympic Games in Montreal.

Heavy snowfall reported in Salang

KABUL, April 3, (Halktar).—The heavy snowfall in Salang Pass should have caused the National Meteorological Department to issue a warning that snow might fall in the pass and that vehicles without chains will not be able to cross.

U.S. to appeal to Turkey not to lift opium growing ban

ANKARA, April 3, (Reuters).—U.S. Secretary of State Henry Kissinger will meet Turkish Foreign Minister Turhan Gencler today to urge Turkey not to lift its ban on opium poppy cultivation. The U.S. is concerned that lifting the ban would lead to an increase in opium production in the region.

USSR-U.S. SALT talks begin

WASHINGTON, April 3 (AP).—A new round of talks between representatives of the United States and the Soviet Union on the limitation of Strategic Arms Reductions (SALT) began today. The talks are expected to last several weeks.

Secretary-General Kurt Waldheim was told he was already involved in a number of conditions to be in the French Government. There was some optimism that the opening of the assembly would be postponed for a few days, but as this is still a matter of internal security.

EK-2. Sovyet Gazetesi Türkiye'yi Nazilere Yardım Etmekle Suçluyor¹⁰⁰⁶

Soviet Paper Charges Turkey With Aiding Nazis, Despite Break

By the Associated Press.

MOSCOW, Dec. 26.—The world-wide newspaper "Pravda" today accused Turkey of helping Germany, Britain and Russia in their struggle with the Nazis. It said Turkey was helping the Nazis.

With Russia's troops close to the Constantinople front on any occasion since the last war, Pravda pointed out, Turkey's strategic position, with its communications lines and its access to the Black Sea, made it a valuable ally for Germany.

The article stated the situation of Turkey, which is a neutral state, is not to be trusted, and was cited as evidence of Turkey's help to Germany.

The article charged that the Soviet Union had been deceived by Turkey's promises of neutrality, and that Turkey had broken its word.

The article also stated that the Soviet Union had been deceived by Turkey's promises of neutrality, and that Turkey had broken its word.

Pravda's correspondence suggested that the military alliance between Turkey and Germany, which was announced in a German newspaper, was a betrayal of the world.

Georgia
GEARED FOR ACTION

Georgia—largest state east of the Mississippi—has made tremendous strides in the past two decades. Her materials abundance and variety, combined with unusually favorable conditions for manufacturers, have resulted in the investment of millions in Georgia industry. In agriculture, investigation is the order of the day, and Georgia takes high rank in the production of a wide variety of farm crops, in raising poultry, raising livestock, and in the growing of fruits and vegetables.

Under Georgia's laws and factories are contributing in full measure to the making of the new Georgia, a grander and more people are planning for even greater things to come.

The Seaboard Railway has played a vital part in Georgia's renewed march of progress. With construction limited by a common sense, the Seaboard will continue to work with Georgia in the building of a greater and more progressive State in the years ahead.

Seaboard Railway, Norfolk 11, Virginia.

SEABOARD RAILWAY
BUY MORE NEW BONNETS

THE EVENING STAR, Washington, D.C. * * * A-11

Money-Savers!

40c ZONITE Antiseptic Tablets 42c

75c ANACIN TABLETS (Bottle of 60) 59c

Pepp Sage Color Guard MANICURE SETS

\$1.00 (1.45 Value)

Evening in Paris FACE POWDER By Bourjois

\$1.00

PHONE HOBART 1234

PEOPLES DRUG STORES

PRESCRIPTION SERVICE

Daggett & Ramsdell

Debutante MAKE-UP SETS (\$1.40 Value) 1.00

EVERYDAY NEEDS

REMEDIES

- PHILLIPS MILK OF MAGNESIA 34c
- EDWARDS OLIVE TABLETS 21c
- LAVIBID MOUTH WASH 23c
- MILES ALKA-SELTZER 49c
- SINGRENTING RECTAL CONES 69c
- BAYER ASPIRIN TABLETS 19c

CLEAN-UP NEEDS

- MELIPE SILVER POLISH 19c
- PEOPLES PASTE WAX 45c
- CHIFF-INIT CLOTH 15c
- QUEMILLE COVERED SPONGE 69c
- BERNATED AMMONIA WATER 19c
- FLASH FURNITURE POLISH 35c

ATTENTION

Washington MAZDA LAMPS 10c

KOTEX Sanitary NAPKINS 89c

DRUG NEEDS

- MUSCO RUBBING OIL 49c
- STOPIT TABLETS 79c
- McElroy's EYE LOTION 49c
- HEXASOL SALINE LAXATIVE 49c

TOILETRIES

- POND'S GOLD CREAM 34c
- PAGODIN'S HARD CREAM 39c
- LEON'S TOOTH POWDER 27c
- EMMA DEPLATORY \$1.00
- CONTI SHAMPOO 34c
- AMMEN'S BEAT POWDER 19c
- BABY NEEDS: J & B BABY OIL 89c, TUFFY RUBBING BRISTLES 15c, BABY PARTS PURE SILK 79c, CONTI CASTLE SOAP 20c, BUBBLY TEETHING LOTION 49c
- PEPTO-BISMOL 47c

DR. WEST TOOTH BRUSHES 47c

Schick Injector RAZOR BLADES 69c

WILLIAMS LUXURY SHAVING CREAM 39c

For SMOKERS

- Heavy Glass ASH TRAYS 25c
- Genuine Leather Seal-Tite TOBACCO POUCHES \$1.00
- KEN-RITZI Cigarette LIGHTERS 39c
- 70c VASELINE HAIR TONIC 63c
- 20c GOLDEN GLINT RINSE 20c
- TEEL LIQUID DEFT-PRE 23c
- WILDROOT CREAM-BIL FORMULA For the Hair 79c

LOW PRICES

- Prophylactic POCKET COMBS 23c
- Genuine Leather LUGGAGE TAGS 25c
- Handy, Sturdy CLOTHES BRUSHES 15c
- Genuine Leather WATCH STRAPS 49c
- SOJOURN FOUNTAIN SYRINGES Complete for Only \$2.75

EK-3. Türkiye Toprak Vermeyecek¹⁰⁰⁷

PAGE EIGHT

THE NOME NUGGET

FRIDAY, JANUARY 4, 1946

Gen. MacArthur Orders Jap Govt. "House Cleaning"

TOKYO, Jan. 4—(P)—General MacArthur decreed a drastic "housecleaning" in Japan's government Premier Shidehara's cabinet is called for an emergency session tomorrow to consider methods for compliance.

Quoting informed quarters the Jap News Agency Kyodo said two new directives ordering the purge of all men who led Japan in war affect practically every member of the present government. Tokyo papers interpreted Allied orders as a move to give Japan new leaders. Kyodo said the first action among politicians was one of bewilderment.

CHUCKLES

Suggested maxim for future Germans: "Berlin wasn't rebuilt in a day."

No matter how blind love is, girls, it will be sure to find you if you wear that new phosphorescent lipstick.

Unless we have a lasting peace, it may be the last of peace.

Don't think you can fool your better half with a half-truth.

Need—I'm starved. I don't know when I've been so hungry.

Ted—What did you have for dinner?

Need—Company!

SELECTIVE SERVICE BOARD MEETS

At a Board meeting last night the following registrants were given deferments: Harvey Kugzruk from Igloo, and Charlie Green from Nome, Alaska.

The following registrants were classified 1-A: Isaac Smith, Josef Smith, Clarence Sacches and Monroe Gosangnan. Samuel Okboak was classified 4-F.

The following registrants have all been discharged and were reclassified from 1-C to 1-C Dis: Clarence Richter, David Oquillok, Robert E. Bauer, Stanley Amarok, George Kazonik, Thomas J. Brice, John L. Thomas, Tim Golodergen, Richard A. Owen, Burrell H. Crisp, Daniel Murray, Alexander T. Binek, Sterling A. Montague, Richard Frank, Raymond H. Decker, Alfred K. Gebhardt, Joe Garnie, Thomas O. Givan, Anthony B. Rolando, Ralph D. Wilroy, Murrel W. Susseen, William T. Malcolm, John McLuke, Howard I. Sitwoko, Garfield Okitkon, Frank A. Oxereok, and George C. Beacom.

31-Mile Train Solo

CORDOBA, Argentina—(P)—Nine freight cars which broke loose from a train coasted 31 miles downgrade and finally came to a halt without damage when the tracks turned upward. Stations along the line were warned by telegraph and cleared the line for the cars while crossing watchmen put down the bars across the tracks to stop traffic until the runaway cars had passed.

DREAM THEATRE NOME, ALASKA

2 Shows, Jan. 4, 7:15 and 9 P.M. FRIDAY

"HENRY ALDRICH HAUNTS A HOUSE" JIMMY LYDON, CHARLES SMITH

Also "JUNGLE GIRL." Chapter 4

1 Show, Jan. 5, 7:30 P.M. SATURDAY

"WATCH ON THE RHINE" BETTE DAVIS, PAUL LUCAS

Also "TOLL BRIDGE TROUBLES"

2 Shows, Jan. 6, 7:15 and 9 P.M. SUNDAY

"FIND THE BLACKMAILERS" JEROME COWAN, FAY EMERSON

Also "WOMEN AT WAR" And "MY LITTLE BUCKAROO"

1 Show, Jan. 7 and 8, 7:30 P.M. MONDAY and TUESDAY

"FIVE GRAVES TO CAIRO" FRANCHOT TONE, ANNE BAXTER

Also "MEET THE CHAMP"

1 Show, Jan. 9 and 10, 7:30 P.M. WEDNESDAY and THURSDAY

"THREE MEN IN WHITE" LIONEL BARRYMORE, VAN JOHNSON

Also "KID IN UPPER FOUR"

Turkey Will Not Give Up Territory

ISTAMBUL, Jan. 4—(P)—Usually well informed diplomats said Turkey's foreign minister Hasan Saka has been instructed to reject any demands on Turkish territory, and to tell British and American representatives his nation would rather fall in war than take diplomatic defeat. The informants declined to be identified by name.

Soviet Armenia recently demanded cession of the Soviet Union Armenian provinces of Kars and Ardahan in northeastern Turkey. Two professors of Soviet Georgia, requested Turkey cede seven other provinces along the Black Sea.

Saka left Wednesday to attend the United Nations general assembly opening January 19 in London.

HITLER RAINED OUT

JOHANNESBURG—(P)—Basil Grey, a 45-year-old Londoner, is carrying out a spiritualist revival among the African natives. Clad only in loin cloth and living on goats' milk and roast snakes, he claims a big following among the natives of East Africa. He has now come down to Swaziland to purge it of the spirit of Hitler which he claims has been causing the recent severe drought. His reputation soared when heavy rains fell.

FANCY—Frankie Carle (above), pianist and new band sensation, demonstrates one of his keyboard tricks—playing the piano "backwards." Here he gives out with that old favorite, "Vola," going through the rippling melody the hard way.

Ask Resignation Of Gen. Morgan

WASHINGTON, Jan. 4—(P)—UNRRA headquarters has announced it has called for the resignation of Lt. Gen. Sir Frederick Morgan, as chief of the agency's operation in Germany. The announcement said UNRRA "felt obliged" to call for the resignation as a result of a news conference in Frankfurt Wednesday at which Morgan said he believed a secret Jewish organization was connected with the large scale exodus of Jews in Poland.

In Hoechst, Germany, today Morgan said "I haven't resigned, for I see no reason why I should."

'Atom' Game Explodes

NEW YORK—(P)—A 14-year old boy and three 13-year-old friends, injured when the chemicals they were pouring into capsules exploded in a Brooklyn apartment, said they were "making atom bombs."

CLASSIFIED ADS

FOR SALE — 1935 Ford Sedan. Call Army 11281 from 8 a.m. to 5 p.m.

Legal Blanks at The Nugget office

NEW ROYAL TYPEWRITERS
Your ROYAL agent will make his first trip to Nome about the first week in January, with complete information about your NEW ROYAL TYPEWRITER and earliest delivery date.

Anyone interested in the purchase of the new postwar ROYAL or servicing of their old typewriters arrange now to see Don Wiggan at Wien Alaska Airline's Office in Nome, or write Don Wiggan, Box 1588, Fairbanks, Alaska.

PIONEER WATER DELIVERY

Phone Main 94

ERIC NELSON

- 21-passenger Clippers
- Expertly-trained stewardesses
- Hot meals served aloft
- Daily schedules between Alaska, Canada, and Seattle
- Experience gained through 12 years of Alaskan flying

PAN AMERICAN WORLD AIRWAYS
The System of the Flying Clippers

FRONT STREET, NOME Phone MAIN 12

RECEIVED BY PLANE

MRS. DAY'S FIRST-STEP BABY SHOES

and

LADIES FOUNDATION GARMENTS

Styled by Gossard

A. POLET

GENERAL MERCHANDISE

MAIN 103 BOX 39

EK-4. Sovyetler Afganistan'dan Çekilsin¹⁰⁰⁸

kanısındaım,, AP olağanüstü MGK toplantısı istiyor

ANKARA, (Cumhuriyet Güney İleri Bülteni) — İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Güllüoğlu, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündeminde bulunan tedbirler paketinin enarşiyi önlemede yeterli olduğunu konusunda emin olduğunu, yeni yasaları tedbirlerle ilgili bakanlığının önlemlerini, Diyarbakır Sıkıyönetim Bölgesi'ndeki işlemlerini tamamlayan İçişleri Bakanı Mustafa

Güllüoğlu, dün beraberinde Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Selahattin Çarbaçoğlu, Koordinasyon Başkanı Tümgeneral Belahattin Çarbaçoğlu, Emniyet Genel Müdürü Rifat Kılıçkırıoğlu, MİT Müsteşarı Korgeneral Süleyman Türker, MİT Daire Başkanı Erdoğan Çançak ile Emniyet Genel Müdür Mustafa Jandarma Genel Komutanı (Arkası Sa. 11, 88, 4 de)

ANKARA, (Cumhuriyet Bülteni) — Mektup yoluyla konuşulan AP yöneticilerinin emutluk bir sessizlik içinde kalmalarını özet

İkinci Demirel tarafından istendiği ve AP liderinin bu konuda açık davrandığı AP kullarında belirtilmektedir. Bu ara-

da, muhtemel bir Demirel - Erenvit görüşmesinin AP'nin gündeminde gündelik hayli alt aralarda olduğu öğrenilmiştir.

Böyle bir görüşme için zaman henüz erken olduğu bir AP yetkilisi tarafından dile getirilmiştir.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in, Genelkurmay Başkanı Erenvit'e görüşmesinden sonra konuşulmuş olan mektubunun sahibi CHP'ci dedir. (Arkası Sa. 11, 88, 7 de)

Eralp: "Sovyetler Afganistan'dan çekilsin,,

DIŞ HABERLER SERVİSİ — Afganistan'a karşı Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesini görüşmek amacıyla toplanan Birleşmiş Milletler - Güvenlik Konseyi'nde konuşan Türkiye'nin BM Temsilcisi Orhan Er-
oğlu, Sovyet askerlerinin geri çekilmesini istemiştir.
Öncelikli görev başlatılan görüşmeler tamamlanmadığı için dün ertelenen toplantının ilk gününde konuşan Orhan Er-

oğlu, egemen ve bölünmez bir ülke olan Afganistan'da askeri operasyona girişen Sovyet askerlerinin geri çekilmesini istemiş ve «Türkiye, dünyada düzeni koruyacağını özet ettiği detant politikasına hizmet etmiştir. Bu politikada ortaya çıkan her soruna layık olarak ya da isteniyerek bizi küçük savaşın aşığına getirecektir demıştır.

BM'e üye ülkelerin özetlerinin istediği üzerine toplanan Konsey'in ilk gününde konuşan Sovyet Büyükelçisi Oleg Troyanovskiy baktı özetleri yeni bir soğuk savaş yaratmak istemekle suçlamış. Afganistan yönetiminin istediği üzerine ve Sovyet - Afgan dostluk ve işbirliği anlaşmasına dayanarak bu ölkeye askeri yardımda bulunduğunu söylemiştir.

- Afganistan'ın Kuzeydoğu bölgesinde göçtüğü göçüne çarpışmalar oluyor.
- Bir Afgan ordu birliğinin tanklarla birlikte mitaliman gerillalara katıldığı bildirildi.
- İtalyan Komünist Partisi, Başkan Carter'ın Sovyetler Birliği'ne ekonomik yaptırım uygulama kararına karşı çıktı.

Afganistan'a ilişkin özetli haberler 3. sayfamızda

TÜRK-ABD GÖRÜŞMELERİ BİR SESSİZLİK PERDESİ ARDINDA ANKARA'DA BAŞLADI

■ ABD İLE ANLAŞMANIN PAKİTİ EDİLMESİ HALİNDE BİLE DİRTAK SAVUNMA TESISLERİNİN FAALİYETLERİNİN GECİCİ STATÜ ÜZÜLTÜLEREK SÜRDÜRÜLECEĞİ BELİRTİLİYOR

■ GÖRÜŞMELERDE ABD'NİN 1981 SAVUNMA BÜTÇESİNDE TÜRKİYE'YE AYRILACAKI YARDIM MİKTARININ DA ELE ALINACAĞI ÖĞRENDİ.

Humeyni ve Medari

Diş Haberler Servisi — İranda gıneyndeki Bandar Lengeh kıyı kentinde Ayetullah Humeyni varlıklarla.

OLAYLARIN ARDINDAKİ GERÇEK

Küçük Oyunlar ve Yıpratma

EK-5. Brejnev Afganistan Konusunda Doğru Söylemiyor¹⁰⁰⁹

Brejnev Afganistan konusunda doğru söylemiyor

■ Tass Ajansı: «ABD, Afganistan'da yeni rejimi devirmek için Pakistan'ı üs olarak kullanıyor.»

■ Batılı ülkelerin 1980 Moskova Olimpiyatını boykot etmeyi, ticari kredileri durdurmayı düşündükleri bildiriliyor.

ri arasında çarpışmalar sürdüğü bildirilmektedir. BBC radyosu Sovyet birliklerinin kuzul alanında harekâta devam ettiklerini ve özellikle Herat kenti çevresinde sert çarpışmalar olduğunu bildirmiştir.

Amerikan istihbarat kaynakları ise Afganistan'daki darbe sırasında en az (Arkası Sa. 11. SÜ. 8 de)

yapılan müdahaleyi protesto eden binlerce kişinin sokaklara çıktığı ve Sovyet bayrağı yakıldığı bildirildi.

Elçilik binasını koruyan güvenlik kuvvetleri ile göstericiler arasında çatışma çıkmış, bu arada 15 kadar gösterici elçiliğin bahçesine girmiştir. Ancak Devrim Muhafızları elçilik bahçesine (Arkası Sa. 11. SÜ. 6 de)

(Die Haberer Servis) — Afganistan'a yapılan askeri müdahalede oturu Sovyetler Birliği ile ABD arasında başgösteren gerginlik artmaktadır.

Başkan Carter, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Leonid Brejnev'in Afganistan'a yapılan müdahale konusunda yalan söylediğini ileri sürerken, Sovyet Tass Ajansı da ABD'nin Afganistan yönetimini devirmek için yalan faaliyetlerini sürdürdüğünü ve bu faaliyetler için Pakistan'ı üs olarak kullandığını belirtmiştir.

Amerikan ABD Televizyonuna (Arkası Sa. 11. SÜ. 4 de)

Yaşar Kemal Kimsecik

4. SAYFAMIZDA

YAŞAR KEMAL'in son romanı KİMSEÇİK üzerine yaptığımız konuşma 9. sayfamızdadır.

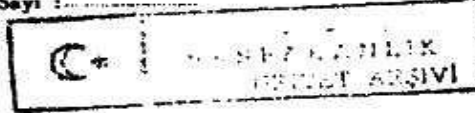
Iran'a

¹⁰⁰⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 02.01.1980, s. 1.

EK-6. Almanya'nın Mağlubiyeti Sonrası Stalin'in Türkiye'ye Gönderdiği
Teşekkür Mesajı¹⁰¹⁰

T. C.
Başvekalet
BASIN ve YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Büro Müdürlüğü

Sayı :

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
Bay Saracoğlu

Ankara

Hitler Almanyasına karşı kazanılan za-
fer münasebetiyle gönderdiğiniz tebrikler do-
layı size teşekkür ederim Bay Başbakan .

Stalin

030 10 250 687 67

Verilen cevaplarda: Daire ve Şube adının yazılması.

¹⁰¹⁰ BCA Belge No: 030.10.0.0.250.687.47.

**EK-7. Türkiye ile Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya Arasında
İmzalanan Antlaşmaya İlişkin Kararname¹⁰¹¹**

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR

Tetkik Dairesi
..... Sayısı
.....

K A R A R N A M E

Eki :

Memleketimizle Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya arasında mer'i iki Taraflı Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarına müsteniden, 1965/1966 devresi içinde karşılıklı ithal ve ihraç edilecek mallara dair imzalanmış olan Protokollerle ilişkisi listelerin yerine geçmek üzere, 1966/1967 devresi için yeni Protokoller akdini, listeler hazırlanmasını, icabında sözü geçen Anlaşmaların bazı hükümlerinin değiştirilmesini ve yeni hükümler ilâvesini temin maksadiyle, Ankara'da yapılacak müzakerelere, Hükümetimizi temsilen Sovyetler Birliği müzakerelerine Ticaret Bakanlığı Dışticaret Dairesi II nci Başkanı Celil Vayisoğlu'nun Başkanlığında aynı Daire Başkan Yardımcısı Selâhattin Karakayan, Raportörü Özger Akad, Dışişleri Bakanlığı I inci İktisat Dairesi İkinci Kâtibi Ertem Kayalibay, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Muavini Akşit Savcı, T.Cumhuriyet Merkez Bankası Anlaşmalar Müdürü Ali Şükrü Gürdal ve Müşavir Muavini Şükran Candoğan'ın, Yugoslavya müzakerelerine Ticaret Bakanlığı Dışticaret Dairesi Başkan Yardımcısı Dr. Fuat İnal'ın Başkanlığında, aynı Daire Müşaviri Rasin Diker ve Müşavir Cemil Sevin, Dışişleri Bakanlığı I inci İktisat Dairesi Üçüncü Kâtibi Erol Alptekin, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Başyardımcısı Kemal Togay, T.Cumhuriyet Merkez Bankası Anlaşmalar Müdürlüğü Müşavir Muavini Şükran Candoğan'ın ve Çekoslovakya müzakerelerine Ticaret Bakanlığı Dışticaret Dairesi Başkanı Sadun Etensel'in Başkanlığında, aynı Daire Başkan Yardımcısı Rahmi Gürkaynak ve Raportörü Nermin Barutçu, Dışişleri Bakanlığı I inci İktisat Dairesi İkinci Kâtibi Ertem Kayalibay, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Muavini Sabahattin Öz Saraç, T.Cumhuriyet Merkez Bankası Anlaşmalar Müdürlüğü Müşavir Muavini Nâtik Ege'nin katılmaları ve müzakereler sonunda tanzim edilecek

./..

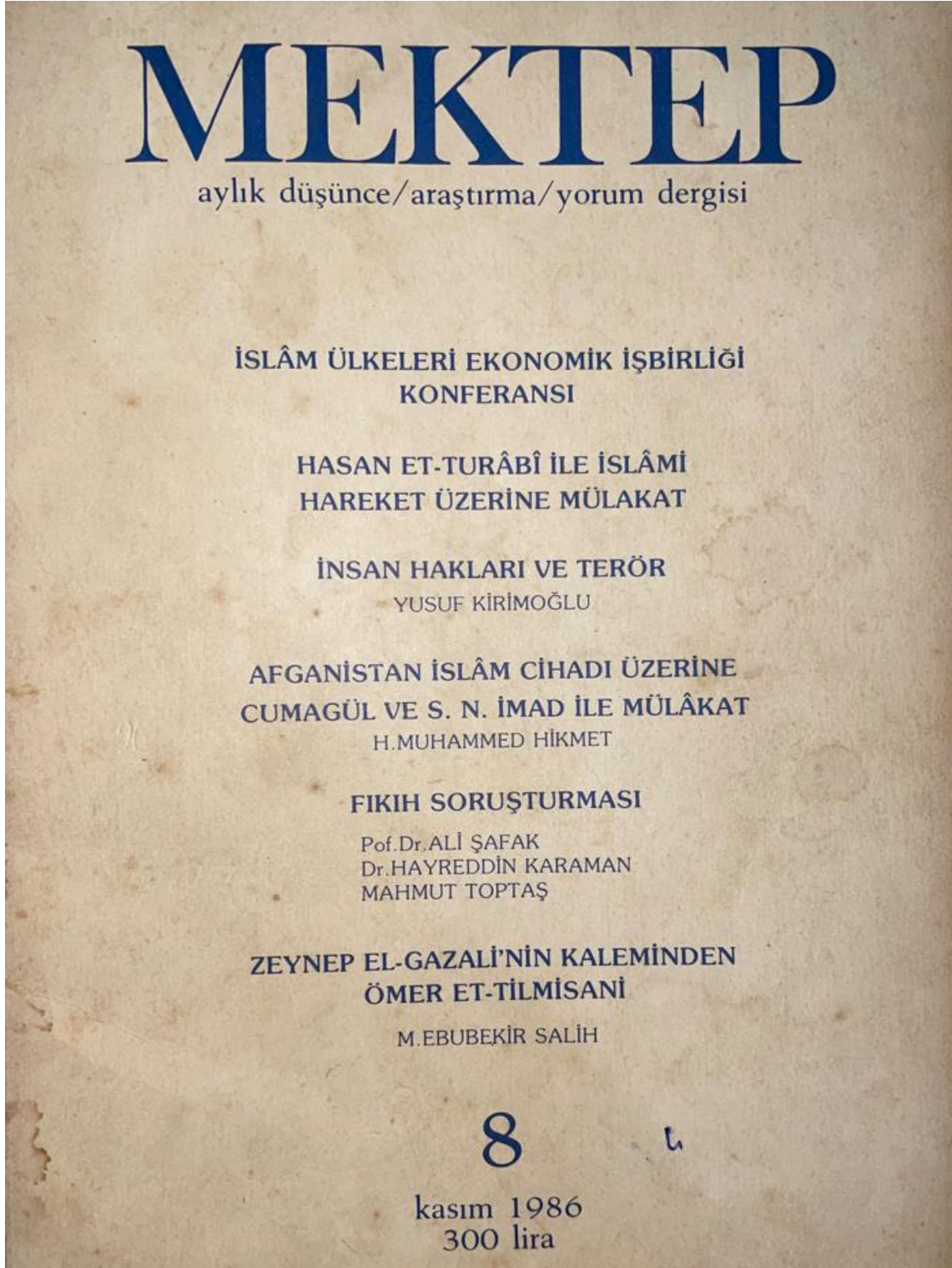
70-14

97

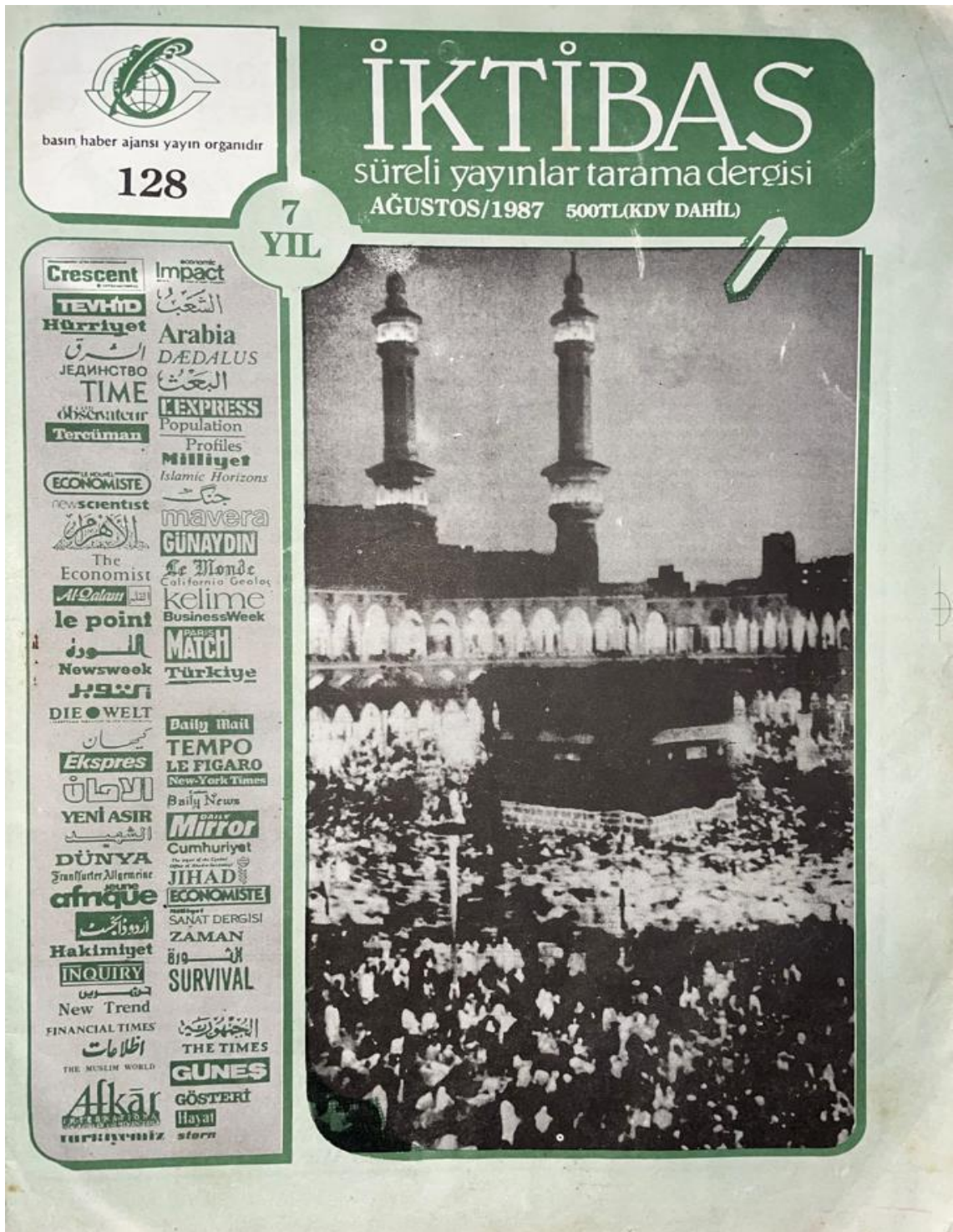
030 18 01 02 192 | 5 | 14

¹⁰¹¹ BCA Belge No: 030.18.01.02.192.5.14.

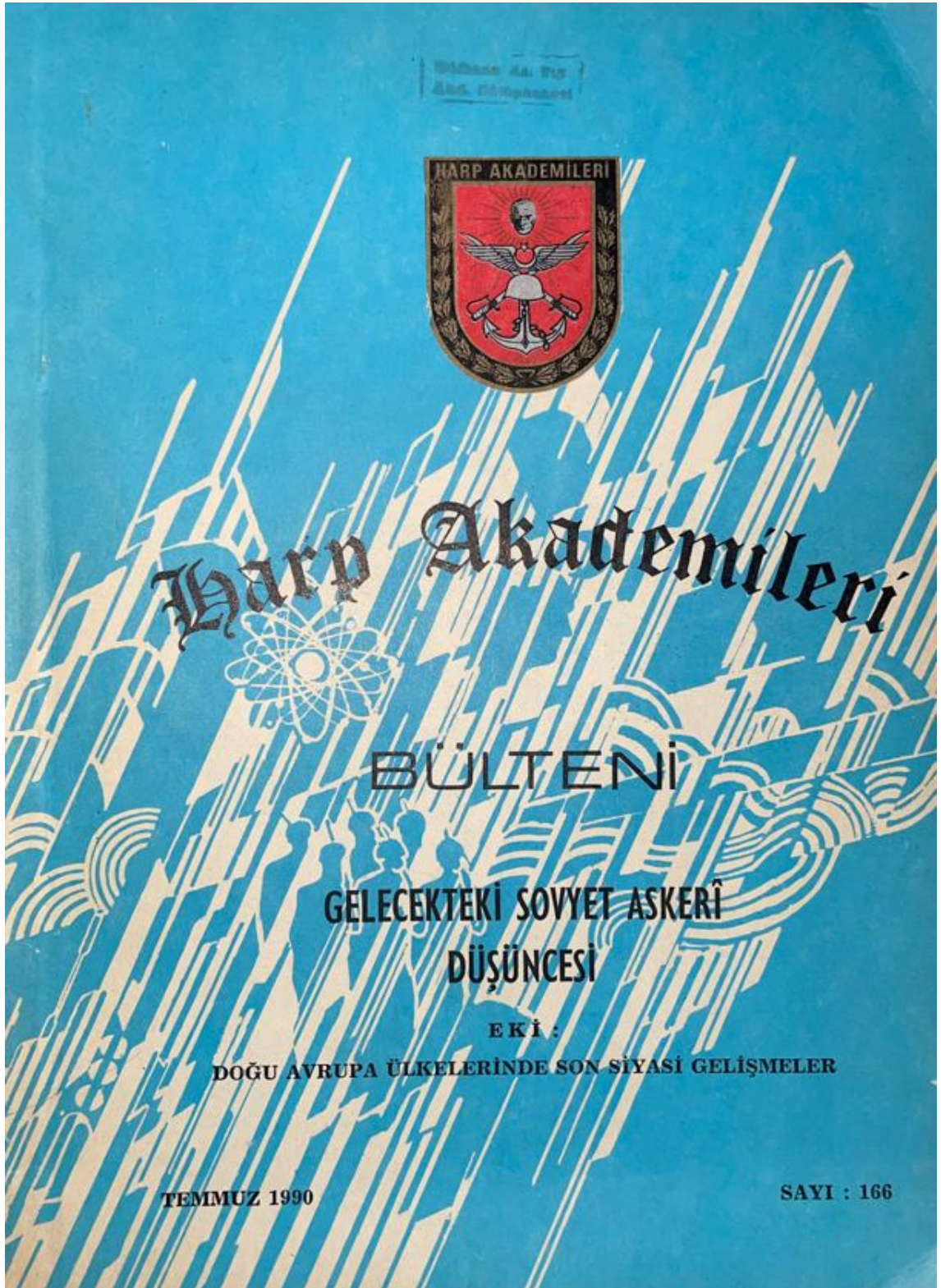
EK-8. Mektep Dergisi¹⁰¹²

¹⁰¹² Mektep Dergisi, Sayı: 8, Kasım 1986.

EK-9. İktibas Dergisi¹⁰¹³

¹⁰¹³ İktibas Sürelî Yayınlar Tarama Dergisi, Sayı: 3, Ağustos 1987.

EK-10. Harp Akademileri Bülteni¹⁰¹⁴

¹⁰¹⁴ Harp Akademileri Bülteni, "Gelecekteki Sovyet Askeri Düşüncesi", Sayı: 166, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990b.

EK-11. Ordu Dergisi¹⁰¹⁵

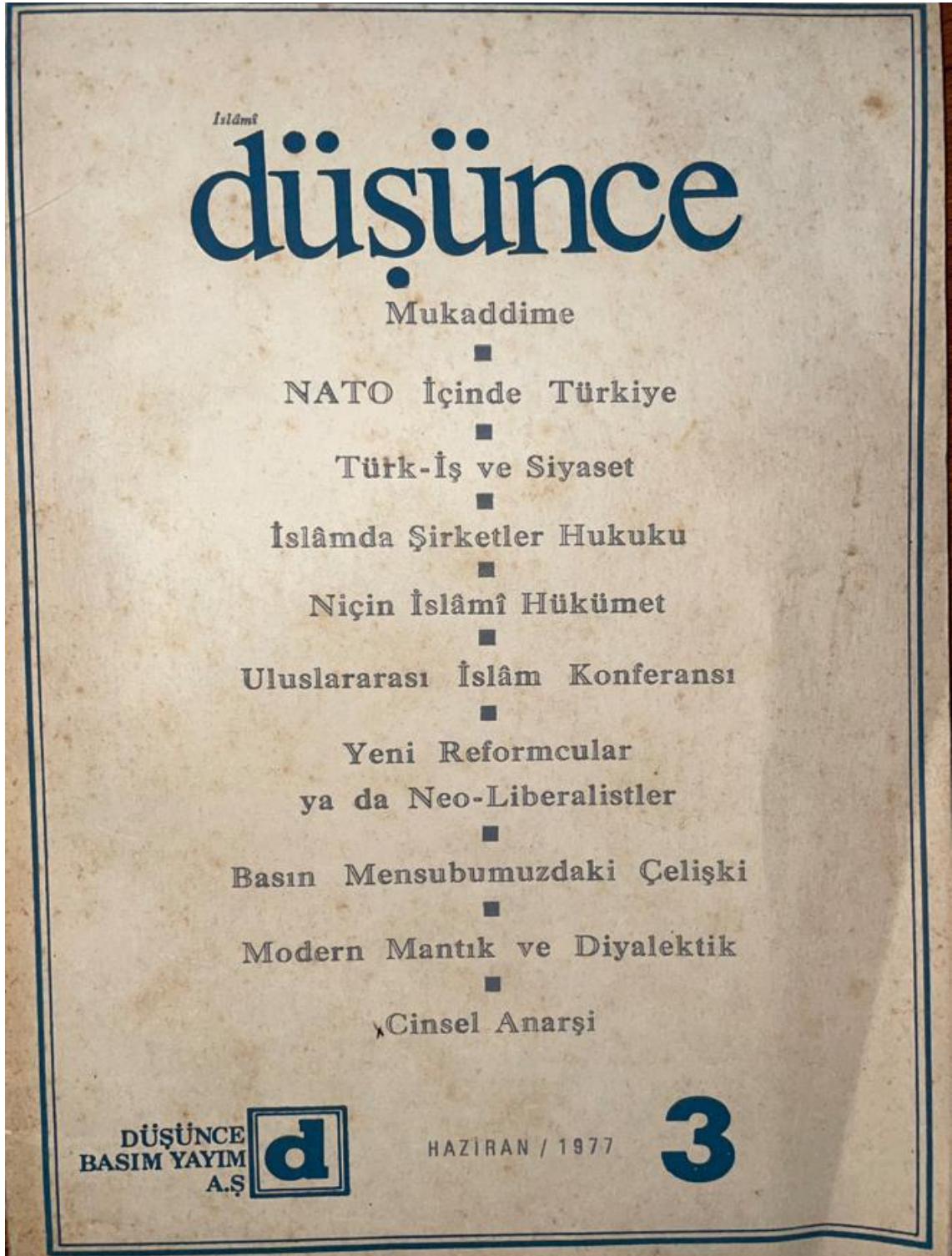
¹⁰¹⁵ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, a.g.e.,1957a.

EK-12. Kara Kuvvetleri Dergisi¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁶ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, a.g.e., 1957b.

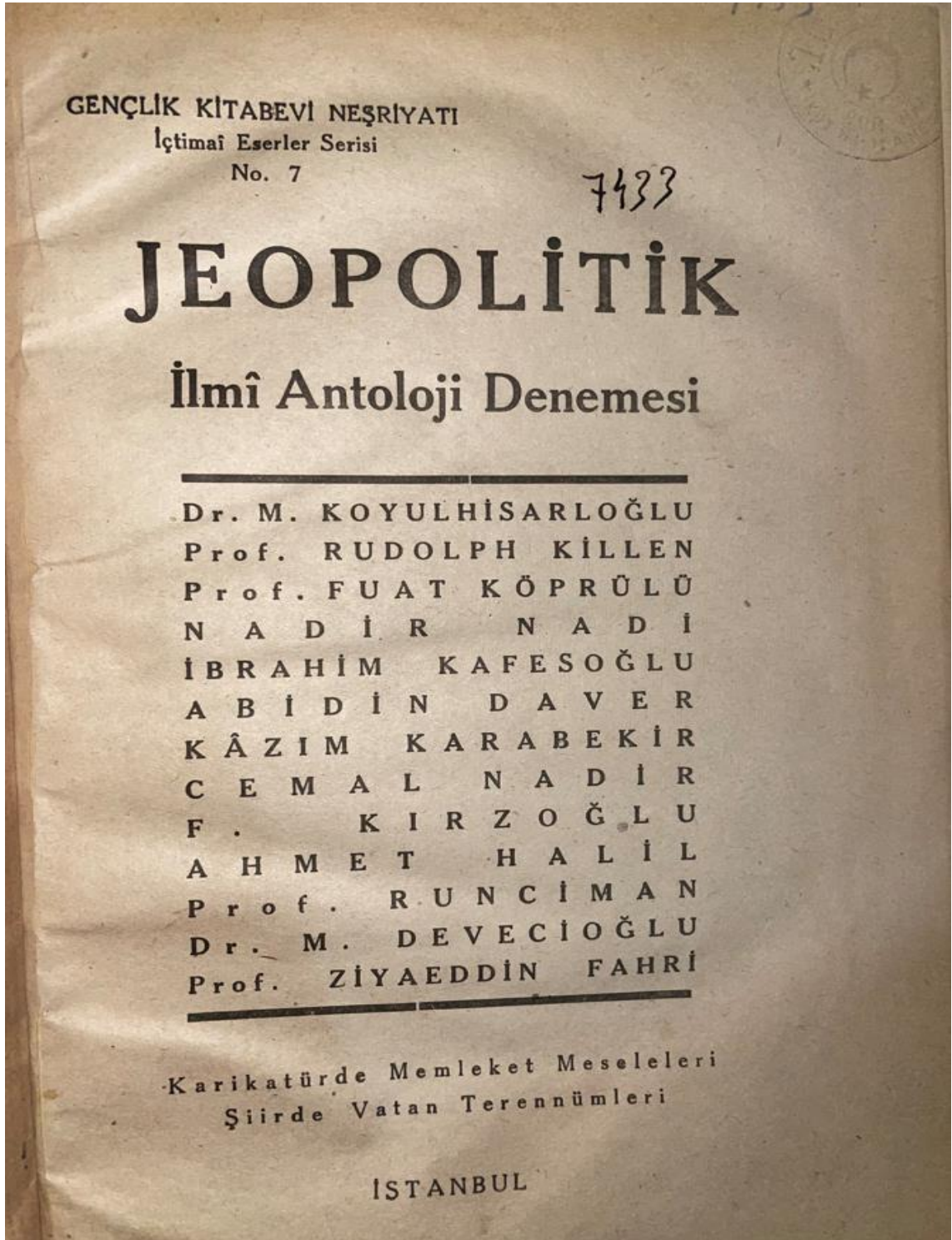
EK-13. Silahlı Kuvvetler Dergisi¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁷ Silahlı Kuvvetler Dergisi, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul Askeri Basımevi, Sayı: 201, Mart 1962.

EK-14. İslami Düşünce Dergisi¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁸ İslami Düşünce Dergisi, Sayı:3, Haziran 1977.

EK-15. Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁹ Anonim, *Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi*, Gençlik Kitabevi, İstanbul, 1946.

EK-16. Tez Çalışması Orijinallik Raporu Beyanı

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 07/07/2023

Tez Başlığı / Konusu: Soğuk Savaş Dönemi'nde Jeopolitik: Türkiye ve Afganistan Örnekleri

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 302 sayfalık kısmına ilişkin, 07/07/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Hakan YILMAZ
Öğrenci No:	N19241437
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 07/07/2023

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 07/07/2023

Thesis Title / Topic: Geopolitics in the Cold War Period: Turkey and Afghanistan Examples

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 07/07/2023 for the total of 302 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 12%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname:	Hakan YILMAZ
Student No:	N19241437
Department:	The Atatürk Institute for Modern Turkish History
Program:	The Atatürk Institute for Modern Turkish History
Status:	☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 07/07/2023

APPROVED.

_____
Professor Ayten SEZER ARIĞ

EK-17. Etik Kurul / Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 07/07/2023

Tez Başlığı / Konusu: Soğuk Savaş Dönemi'nde Jeopolitik: Türkiye ve Afganistan Örnekleri

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Hakan YILMAZ

Öğrenci Numarası: N19241437

Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Programı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 07/07/2023

_____
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 07/07/2023

Thesis Title/Topic: Geopolitics in the Cold War Period: Turkey and Afghanistan Examples

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Hakan YILMAZ
 Student No: N19241437
 Department: The Atatürk Institute for Modern Turkish History
 Program: The Atatürk Institute for Modern Turkish History
 Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 07/07/2023

_____
Professor Ayten SEZER ARIĞ